

TAFSIR

AKADEMİK DERGİ

e-ISSN: 2792-078X

فقه لغوي في تفسير
القرآن

Cilt/Volume: 2 Sayı/Issue:1

Mayıs/May, 2022

e-ISSN: 2792-078X

Tafsir Dergisi

Tafsir Journal

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 1

Mayıs / May 2022

Tafsir Dergisi

e-ISSN: 2792-078X

Cilt: 2 Sayı: 1 (Mayıs 2022)

KAPSAM: Kur'an, Tefsir.

PERİYOT: Yılda 2 Sayı (Kasım ve Mayıs)

YAYIN DİLİ: Türkçe, İngilizce, Arapça

Tafsir Journal

e-ISSN:2792-078X

Volume: 2 Issue: 1 (May 2022)

SCOPE: Qur'an, Commentary (Tafsir).

PERIOD: Biannually (November and May)

L. PUBLICATION: Turkish, English, Arabic

Tafsir Dergisi, ulusal, bilimsel hakemli elektronik bir dergidir.

Tafsir Journal is an national peer-reviewed academic e-journal published twice a year.

Makaleler, İngilizce başlık, öz (500-600 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram) ve ISNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir./Articles contain an English title, an abstract (500-600 words), keywords (at least 5 concepts) and a bibliography (with The ISNAD Citation Style).

Bu eser, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır

YÖNETİM YERİ ve ADRESİ / EXECUTIVE OFFICE

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 38030, Kayseri, TÜRKİYE
Erciyes University, Faculty of Theology, 38030, Kayseri, TÜRKİYE
erdoganp@erciyes.edu.tr
Tel: 0-506 375 00 75

SAHİBİ ve YAYINCI/ OWNER and PUBLISHER

Prof. Dr. Erdoğan Pazarbaşı, erdoganp@erciyes.edu.tr
Erciyes University, Faculty of Theology, Kayseri, TÜRKİYE

SORUMLU MÜDÜR / RESPONSIBLE MANAGER

Prof. Dr. Hayati Aydın, aydinhayati@yyu.edu.tr
Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Van, TÜRKİYE

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / EDITOR IN CHIEF

Dr. Öğr. Üyesi Zeki Keskin, zekikeskin1974@hotmail.com

Gaziantep Islam Science And Technology University Faculty of Islamic Sciences,
Gaziantep, TÜRKİYE

EDİTÖR / EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Zeki Keskin, zekikeskin1974@hotmail.com
Gaziantep Islam Science And Technology University Faculty of Islamic Sciences,
Gaziantep, TÜRKİYE

EDİTÖR YARDIMCILARI / EDITOR ASSISTANS

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özaktan, fatihozaktan@hotmail.com
Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences Afyonkarahisar, TÜRKİYE
Doç. Dr. Faruk Özdemir, fozdemir@sinop.edu.tr
Sinop University, Faculty of Theology, Sinop, TÜRKİYE

ALAN EDİTÖRLERİ/ FIELD EDITORS

Doç. Dr. Harun ABACI, harunabaci@pau.edu.tr
Pamukkale University, Faculty of Theology Denizli, TÜRKİYE
Doç. Dr. Recep Orhan Özel, orhan.ozel@amasya.edu.tr
Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, TÜRKİYE
Doç. Dr. Mehmet Demirci, hmehmetdemirci@hotmail.com
Erciyes University, Faculty of Theology, Kayseri, TÜRKİYE

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Celil Kiraz, ckiraz@uludag.edu.tr
Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Bursa, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Çiçek, mehmet.cicek@kocaeli.edu.tr
Kocaeli University, Faculty of Theology, Kocaeli, TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah Kahraman, a.kahraman69@hotmail.com
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Prof. Dr. Kerim Buladı, kerim.buladi@istanbul.edu.tr
İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail Karagöz, ismailkaragöz1954@gmail.com
Düzce University, Faculty of Theology, Düzce, TÜRKİYE
Prof. Dr. M. Akif Koç, koc@divinity.ankara.edu.tr
Ankara University, Faculty of Theology, Ankara, TÜRKİYE
Prof. Dr. Burhan Baltacı, baltaci@kastamonu.edu.tr
Kastamonu University, Faculty of Theology, Kastamonu, TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdurrahman Candan, abdurrahman.candan@hbv.edu.tr
Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Theology, Ankara, TÜRKİYE
Prof. Dr. Muammer Erbaş, muammer.erbas@deu.edu.tr
Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, İzmir, TÜRKİYE
Doç. Dr. Şaban Karasakal, sabankarasakalibu.edu.tr
Bolu Abant, İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu, TÜRKİYE
Doç. Dr. Aydın Temizer, aydin73@gmail.com
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Doç. Dr. Muhammed Coşkun, muhammed.coskun@marmara.edu.tr
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE

Doç. Dr. Muhammed Abay, abay@marmara.edu.tr
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Doç. Dr. Avnullah Ateş, enes.ates@bileceik.edu.tr
Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, TÜRKİYE
Doç. Dr. Ali Bulut, alibulut@sdu.edu.tr
Süleyman Demirel University, Faculty of Theology, Isparta, TÜRKİYE
Doç. Dr. Bilal Deliser, bilaldeliser@cumhuriyet.edu.tr
Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, TÜRKİYE
Doç. Dr. Mehmet Altuntaş, mehmet.altuntas@yobu.edu.tr
Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Yozgat, TÜRKİYE
Doç. Dr. Hatice Şahin, hatice.sahin@omu.edu.tr
On Dokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Samsun, TÜRKİYE
Doç. Dr. Recep Demir, recep.demir@omu.edu.tr
On Dokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Samsun, TÜRKİYE
Doç. Dr. Faruk Özdemir, fozdemir@sinop.edu.tr
Sinop University, Faculty of Theology, Sinop, TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat, rektor@alparslan.edu.tr
Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, TÜRKİYE
Prof. Dr. M. Halil Çiçek, mhciçek@ybu.edu.tr
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TÜRKİYE
Prof. Dr. Zekeriya Pak, zekeriyaapak@ksu.edu.tr
Kahramanmaraş University, Faculty of Theology, Kahramanmaraş, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hidayet Aydar, hidayet@istanbul.edu.tr
İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Çelik, omer.celik@marmara.edu.tr
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdülaziz Hatib, ahatif@marmara.edu.tr
Marmara University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Prof. Dr. Necmettin Gökür, ngokur@istanbul.edu.tr
İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mevlüt Erten, mevluterten@kku.edu.tr
Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Kırıkkale, TÜRKİYE
Prof. Dr. Talip Özdeş, talip.ozdes@bozok.edu.tr
Yozgat University, Faculty of Theology, Yozgat, TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdülbaki Güneş, abdulbakigunes@yyu.edu.tr
Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Van/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan Keskin, keskin@cumhuriyet.edu.tr
Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet Ünal, munal@ybu.edu.tr
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hüseyin Yaşar, huseyin.yasar@usak.edu.tr
Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali Akpınar, aliakpinar@selcuk.edu.tr
Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Konya, TÜRKİYE
Prof. Dr. Zülfikar Durmuş, zulfikardurmus@nevsehir.edu.tr
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Nevşehir, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut Okumuş, mesuto@ankara.edu.tr

Ankara University, Faculty of Theology, Ankara, TÜRKİYE
Prof. Dr. Remzi Kaya, remzikaya5@yahoo.com
Bursa Uludag University Faculty of Theology, Bursa, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Kara, omer.kara@atauni.edu.tr
Atatürk University, Faculty of Theology, Erzurum, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ahmet K. Cihan, akcihan@erciyes.edu.tr
Erciyes University, Faculty of Theology, Kayseri, TÜRKİYE
Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz, hasan.yilmaz@izu.edu.tr
Sabahattin Zaim University, Faculty of Islamic Sciences, İstanbul, TÜRKİYE
Prof. Dr. Şamil Dağcı, dagci@ankara.edu.tr
Ankara University, Faculty of Theology, Ankara, TÜRKİYE
Prof. Dr. Ebu Bekir Kuzudişli, bekir.kuzudisli@istanbul.edu.tr
İstanbul University, Faculty of Theology, İstanbul, TÜRKİYE
Prof. Dr. A. Saim Kılavuz, askilavuz@uludag.edu.tr
Bursa Uludag University, Faculty of Theology, Bursa, TÜRKİYE,
Prof. Dr. Kenan Has, haskenan1963@gmail.com
Erciyes University, Faculty of Theology, Kayseri, TÜRKİYE
Prof. Dr. Celalettin Çelik, celikc@erciyes.edu.tr
Erciyes University, Faculty of Theology, Kayseri, TÜRKİYE
Prof. Dr. Şuayb Özdemir, sozdemir@amasya.edu.tr
Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, TÜRKİYE
Prof. Dr. Hüseyin Peker, huseyin.peker@giresun.edu.tr
Giresun University, Faculty of Islamic Sciences, Giresun, TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa Ağırman, magirman@atauni.edu.tr
Atatürk University, Faculty of Theology, Erzurum, TÜRKİYE
Prof. Dr. İ. Hilmi Karşlı, hilmikarsli@mynet.com
Prof. Dr. Abdurrahman Ateş, abdurrahman.ates@inonu.edu.tr
İnönü University, Faculty of Theology, Malatya, TÜRKİYE
Doç. Dr. Ali Öge, alican_042@hotmail.com
Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Konya, TÜRKİYE

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Tafsir Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / Tafsir Journal uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Ömer Faruk Şen, omerr.f.sen@gmail.com

FRANSIZCA DİL EDİTÖRÜ / FRENCH LANGUAGE EDITOR

Betül Demirel, betuldemirel@outlook.com

Tafsir Dergisi

Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt / Volume: 2

Sayı / Issue: 1

Mayıs / May 2022

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Zeki Keskin

I

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Abdurrahman Kasapoğlu

**Kur'ân'ı Anlamada Metin Dışı (Psikolojik) Bağlam ve Schleiermacher
Hermenötüğü**

1-14

The Non-Linguistic/Non-Textual (Psychological) Context in Understanding the
Qur'an and Schleiermacher Hermeneutics

Hidayet AYDAR

**Dünya Dillerindeki Kur'ân Tercümelere Üzerine İstatistiksel Bir
Değerlendirme**

15-84

A Statistical Evaluation On Translations Of The Qur'an In World Languages

---

İsmail Aydın

Sure Başlangıçları Hakkında
About Surah Beginnings

85-92

Osman KABAÇILI

Kalem Sûresinde Mana Yönünden İncicam

93-104

İncicam (Coherence) in terms of Meaning in Surah al-Qalam

Süleyman PAK

Ayetler Arası Anlam Bütünlüğü Bağlamında Her Ferdin Cehenneme Uğrayacağı Meselesine Dair Bir Değerlendirme (Meryem 71. Ayet Örneğinde)

105-123

An Evaluation of the Issue of Every Person Passing over the Hell in the Context of Inter-Verse Integrity (in the example of Surah Maryam, Ayat 71)

Şeyma Gündüz

Hicret Edenlerle Hicret Etmeyenlere Karşı Kur'ân'ın Tavrı

124-137

The Attitude of the Qur'an Towards Those Who Emigrated and Those Who Did Not

---

Tafsir Dergisi
Journal of Tafsir
e-ISSN: 2792-078X

Cilt / Volume: 2 Sayı / Issue: 1 (Mayıs / May 2022)
<http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/login>

Editörden / Editorial
Değerli okurlar!

Öncelikle belirtmek gerekir ki; Tafsir Dergisi akademik câmida ilk sayısında altı Profesör hocanın makalesiyle yayın hayatına başlayan nadir dergilerden biri olmuştur. Şimdi Tafsir dergisinin ikinci sayısını yayınlamaktan büyük bir mutluluk duymaktayız. Bu sayıya gönderilen makaleler, ön kontrol aşamasından geçirilmiş ve 6 özgün çalışmayla yayın hayatına devam etmekteyiz. Dergimizi uluslararası indekslerde ve TrDizin’de taranması için çalışmalarımızı sürdürmekteyiz.

İkinci sayımızda dergiye ulaşan çalışmalardan ön kontrol ve hakem sürecini başarıyla geçen 6 araştırma makalesine yer verilmektedir. Bu sayımızda Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu’nun **Kur’ân’ı Anlamada Metin Dışı (Psikolojik) Bağlam ve Schleiermacher Hermenötiği**, Prof. Dr. Hidayet Aydar’ın **Dünya Dillerindeki Kur’ân Tercümeleleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme**, Prof. Dr. İsmail Aydın’ın **Sure Başlangıçları Hakkında**, Prof. Dr. Osman Kabakçılı **Kalem Sûresinde Mana Yönünden İnsicam**, Doç. Dr. Süleyman Pak’ın **Ayetler Arası Anlam Bütünlüğü Bağlamında Her Ferdin Cehenneme Uğrayacağı Meselesine Dair Bir Değerlendirme (Meryem 71. Ayet Örneğinde)**, Şeyma Gündüz’ün **Hicret Edenlerle Hicret Etmeyenlere Karşı Kur’ân’ın Tavrı** adıyla araştırma makaleleri yer almaktadır.

Bu sayının yayınlanmasında katkısı olan yazarlarımıza, hakem ve danışma kurullarımıza teşekkür ediyoruz. Yine bu sayının çıkmasında ve derginin makale kabul edecek düzeye gelmesinde emeği geçen derginin sahibi Prof. Dr. Erdoğan Pazarbaşı, derginin sorumlu müdürü Prof. Dr. Hayati Aydın, editör Dr. Öğretim Üyesi Zeki Keskin, editör yardımcıları Doç. Dr. Faruk Özdemir, Dr. Öğretim Üyesi Fatih Özaktan, alan editörleri Doç. Dr. Harun Abacı, Doç. Dr. Mehmet Demirci, Doç. Dr. Recep Orhan Özel, İngilizce editörü Ömer F. Şen ve Fransızca editörü Betül Demirel’den oluşan çalışma arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz. Bir sonraki sayımız, inşallah Kasım 2022 tarihinde yayınlanacaktır. Makale kabulüne 1 Haziran 2022 tarihinden itibaren başlamış bulunmaktayız.

Editör
Dr. Öğretim Üyesi Zeki Keskin
Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
zekikeskin1974@hotmail.com

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2022): 1-14

Kur'ân'ı Anlamada Metin Dışı (Psikolojik) Bağlam ve Schleiermacher Hermenötiği The Non-Linguistic/Non-Textual (Psychological) Context in Understanding the Qur'an and Schleiermacher Hermeneutics

Abdurrahman Kasapoğlu

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim
Dalı

İnönü University / Faculty of Theology, Department of Tafsir
Malatya, Türkiye

e-mail: abdurrahman.kasapoglu@inonu.edu.tr

orcid. org/ 0000-0002-7807-5710

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 10.12.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 15.02.2022
Yayın Tarihi/Pub Date: 30.05.2022

Atıf/Cite as

Kasapoğlu, Abdurrahman. Kur'ân'ı Anlamada Metin Dışı (Psikolojik) Bağlam ve
Schleiermacher Hermenötiği, Tafsir Dergisi 2/1 (Mayıs 2022), 1-14
Kasapoğlu, Abdurrahman. The Non-Textual (Psychological) Context and Schleiermacher's
Hermeneutics in Understanding the Qur'an, Tafsir Journal 2/1 (May 2022), 1-14

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This
article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>
Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

The Non-Linguistic/Non-Textual (Psychological) Context in Understanding the Qur'an and Schleiermacher Hermeneutics

Abstract

Since the discipline of *tafsir* primarily includes an interpretation activity, interpretation theories and approaches developed in our age are of interest to Qur'an researchers. This interest has prompted researchers to seek whether or not the Qur'an may be commented upon using these approaches to interpretation. Researchers of the Qur'an attempt to establish links between the new methods of interpretation and the methods of interpretation present in the *tafsir* tradition. They research the contributions that the new interpretation methods will be able to provide to understanding the Qur'an. For instance, the method of semantic analysis began to be evaluated for Qur'anic exegesis through Toshihiko Izutsu's studies. Text analyses associated with literary psychology were included in *tafsir* studies through Emīn el-Hūlī's style of literary/declarative exegesis. Recently, the attempt was made to evaluate Friedrich Daniel Schleiermacher's romantic/psychological hermeneutics in terms of Qur'anic exegesis. The practice of benefitting from knowledge about the environment of revelation with regard to understanding the Qur'an is associated with Schleiermacher hermeneutics. This research deliberates upon which dimension Schleiermacher hermeneutics was attempted to be correlated in Qur'anic exegesis and how this approach to interpretation may contribute to the understanding of the divine word. However, the research has revealed the risks that are able to form from performing Qur'anic exegesis using Schleiermacher hermeneutics. In hermeneutic interpretation, the psychology and psycho-social situations of the addressees in the conditions in which the revelation of the Qur'an was revealed, are taken into account as opposed to the psychology of the author. When looking at the information regarding the environment of revelation as the non linguistic context of the Qur'an, the reasons for revelation (*Asbab Al-Nuzul*), and even knowledge about Mecca and Medina, data containing information about the psychology and psychosocial conditions of the addressees of that time are seen to exist. These data are important elements that allow verses (*Ayahs*) to be interpreted accurately. As with every text, the text of the Qur'an is also closely associated with the psychological and psychosocial conditions of the society in which was revealed. The psychosocial condition of the society to which the divine text addresses has an important place in its formation process. For this reason, in order for the Qur'an to be understood correctly, it is necessary to analyze not only its text, but also the knowledge of the descent environment to which that text is related. The reasons for revelation (*Asbab Al-Nuzul*), come at the beginning of the data that provides information about the environment of the revelation of the verses (*Ayahs*). Some verses (*Ayahs*) were revealed depending on the events related to the people living in the environment of revelation or the question directed to the Prophet. The descent of some verses of the Qur'an depending on the reasons for revelation (*Asbab Al-Nuzul*), is closely related to the psychological and social conditions of the society living at that time. In order to understand the text of the Qur'an, it is necessary to know both its content and its psychological, social and cultural conditions. At the beginning of the sources that will provide this information are the narrations of reasons for revelation (*Asbab Al-Nuzul*). The narrations on the reasons for revelation (*Asbab Al-Nuzul*), help the *mufassir* [interpreter of the Qur'an] understand the meanings of the verses (*Ayahs*). In Schleiermacher's hermeneutic approach, it is necessary to explore the psychology of the author in order to understand a text. It is impossible to apply this principle to the Qur'an and to investigate the psychology of Almighty Allah, the owner of divine speech. In place of investigating Allah's psychology, the psychological and psychosocial context of the circumstances in which the revelation came down is emphasized in interpreting the Qur'an. Informations about the environment of revelation and reasons for revelation (*Asbab Al-Nuzul*), are examined. Because, besides knowing the psychology of the author in understanding a text, Schleiermacher also advocates an approach that highlights the psychological context of the text. Today, some Islamic authors

argue that Schleiermacher's hermeneutic approach can be used in the Qur'anic exegesis. They claim that in order to better understand the Qur'an, it would be beneficial to investigate the psychological and psycho-social dimensions of the non-textual context of the revelation, namely the knowledge of the environment of revelation and the reasons for revelation (*Asbab Al-Nuzul*). These authors have proposed applying Schleiermacher's hermeneutic approach to Qur'anic exegesis "not in a way that examines the psychology of Allah but in a way that examines the non-textual contexts of revelation." Actually, Schleiermacher's hermeneutic approach is not an entirely new practice for Qur'anic exegesis. The use of non-textual context in Qur'anic exegesis has long been present within the tafsir tradition.

Keywords: Qur'an, tafsir, context, Schleiermacher hermeneutics.

Kur'an'ı Anlamada Metin Dışı (Psikolojik) Bağlam ve Schleiermacher Hermenötiği

Öz

Tefsir disiplini her şeyden önce bir yorumlama faaliyetini içerdiği için, çağımızda geliştirilen yorum kuramları ve yaklaşımlar Kur'an araştırmacılarının ilgi alanına girmektedir. Bu ilgi, araştırmacıları söz konusu yorumlama yaklaşımlarıyla Kur'an'ı tefsir edebilme imkânının olup olmadığı arayışına sevk etmektedir. Kur'an araştırmacıları, yeni yorum yöntemleri ile tefsir geleneğinde var olan yorum yöntemleri arasında bağ kurmaya çalışmaktadır. Yeni yorum yöntemlerinin Kur'an'ın anlaşılmasına sağlayabileceği katkıyı araştırmaktadır. Örneğin semantik tahlil yöntemi Toshihiko Izutsu'nun çalışmalarıyla birlikte Kur'an tefsirinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Edebiyat psikolojisi ile bağlantılı metin tahlili Emîn el-Hûlî'nin edebî / beyânî tefsir tarzıyla tefsir çalışmalarına dahil edilmiştir. Son zamanlarda ise Friedrich Daniel Schleiermacher'in romantik / psikolojik hermenötiği Kur'an tefsiri açısından değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Kur'an'ı anlamada nüzûl ortamı bilgisinden yararlanma uygulaması Schleiermacher hermenötiği ile ilişkilendirilmektedir. Bu araştırmada Kur'an tefsirinde Schleiermacher hermenötiği ile hangi boyutta bağ kurulmaya çalışıldığı, bu yorumlama yaklaşımının ilâhî kelâmın anlaşılmasına nasıl bir katkı sunabileceği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Schleiermacher hermenötiği ile Kur'an'ı tefsir etmenin oluşturabileceği riskler ortaya konulmuştur. Hermenötik yorumda yazar psikolojisine karşılık Kur'an vahyinin nâzil olduğu koşullardaki muhatapların psikolojisi, psiko-sosyal durumları dikkate alınır. Kur'an'ın metin dışı bağlamı olarak nüzûl ortamına ilişkin bilgilere ve nüzûl sebeplerine, hatta Mekki-Medenî bilgisine bakıldığında, o dönem muhataplarının psikolojisi, psiko-sosyal durumları hakkında bilgi içeren veriler olduğu görülür. Bu veriler âyetlerin isabetli şekilde tefsir edilmesini sağlayan önemli unsurlardır. Her metin gibi, Kur'an metni de nâzil olduğu toplumun psikolojik, psiko-sosyal koşullarıyla yakından ilişkilidir. İlâhî metnin oluşum sürecinde hitap ettiği toplumun psiko-sosyal durumunun önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Kur'an'ın doğru anlaşılabilmesi için onun sadece metnini değil, o metnin ilişkili olduğu nüzûl ortamı bilgisini de tahlile tâbi tutmak gerekir. Âyetlerin nüzûl ortamı hakkında bilgi sağlayan verilerin başında nüzûl sebebi rivâyetleri gelir. Bazı âyetler nüzûl ortamında yaşayan insanlarla ilişkili olaylara ya da Hz. Peygambere yöneltilen soruya bağlı olarak inmiştir. Kur'an'ın bazı âyetlerinin nüzûl sebebine bağlı olarak inişi, o dönemde yaşayan toplumun psikolojik ve sosyal koşullarıyla yakından ilişkilidir. Kur'an metnini anlayabilmek için onun hem içeriğini hem de psikolojik, sosyal ve kültürel koşullarını bilmeye ihtiyaç vardır. Bu bilgiyi sağlayacak kaynakların başında nüzûl sebebi rivâyetleri gelir. Nüzûl sebebi rivâyetleri âyetlerin manalarını anlamada müfessire yardımcı olur. Schleiermacher'in hermenötik yaklaşımında bir metnin anlaşılabilmesi için yazar psikolojisinin keşfedilmesi gerekli görülür. Bu ilkeyi Kur'an'a uygulamak, ilâhî kelâmın sahibi olan Yüce Allah'ın psikolojisini araştırmak imkânsızdır. Kur'an yorumunda Allah'ın psikolojisini araştırmak yerine, vahyin indiği koşullardaki psikolojik ve psiko-sosyal bağlam

üzerinde durulur. Nüzûl ortamı bilgisi ve nüzûl sebepleri incelenir. Zira Schleiermacher, bir metni anlamada yazar psikolojisini bilmenin yanında, ayrıca metnin psikolojik bağlamını öne çıkaran bir yaklaşım savunur. Günümüzde bazı İslâm müellifleri Schleiermacher'in hermenötik yaklaşımının Kur'ân tefsirinde kullanılabileceğini ileri sürerler. Kur'ân'ı daha iyi anlayabilmek için vahyin metin dışı bağlamının yani nüzûl ortamı ve nüzûl sebepleri bilgisinin psikolojik, psiko-sosyal boyutlarını araştırmanın faydalı olacağını ileri sürerler. Schleiermacher'in hermenötik yaklaşımını, "Allah'ın psikolojisini araştırmak şeklinde değil, vahyin metin dışı bağlamının psikolojik boyutlarını incelemek şeklinde" Kur'ân tefsirinde uygulamayı önerirler. Aslında Schleiermacher'in hermenötik yaklaşımı Kur'ân tefsiri için bütünüyle yeni bir uygulama değildir. Metin dışı bağlamın Kur'ân tefsirinde kullanımı tefsir geleneğinde öteden beri mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, tefsir, bağlam, Schleiermacher hermenötiği.

Giriş

Kur'ân tefsiri, bir yorumlama faaliyetidir. O nedenle Kur'ân araştırmacıları her türlü yorum kuramıyla bağ kurmakta, ilâhî kelâmın tefsirinde bu yöntemlerin uygulanmasının imkânı üzerinde durmaktadırlar. Son zamanlarda Kur'ân tefsiriyle ilişkilendirilen yorum kuramlarından birisi Schleiermacher'in romantik hermenötiğidir. Bilhassa Endonezya'da Schleiermacher hermenötiği ile Kur'ân tefsiri arasında bağ kurmanın, bu yöntemi tefsire uygulamanın imkânı üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

Schleiermacher hermenötiğini tefsire uygulama yaklaşımı, Kur'ân tefsiri geleneğinde nüzûl ortamı bilgisinin ilâhî kelâmı anlamada kullanılmasına benzetilmektedir. Bu kuramın tefsire uygulanması, Kur'ân tefsiri için büsbütün yeni bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla bu araştırmada önce nüzûl ortamı ve nüzûl sebepleri bilgisinin Kur'ân'ı anlamadaki işlevi ana hatlarıyla ele alınacaktır. Ardından Schleiermacher hermenötiğinin Kur'ân tefsirinde kullanılma imkânı değerlendirilecektir.

Bu araştırmada Kur'ân'ın metin dışı bağlamı olarak, nüzûl ortamı ve nüzûl sebepleri bilgisinin -tercihen- psikolojik ve psiko-sosyal boyutları öne çıkarılacaktır. Zira romantik hermenötik yaklaşımının Kur'ân tefsirine uygulanması nüzûl ortamındaki yaşam deneyimlerinin psikolojik ve psiko-sosyal boyutlarını esas almaktadır.

"Schleiermacher hermenötiği", "romantik hermenötik" ve "psikolojik hermenötik" olarak da nitelenmektedir. Bu araştırmada söz konusu üç tabir birbirinin yerine kullanılacaktır. Yine bu araştırmada "hermenötik tefsir" tabiri, Schleiermacher'in romantik / psikolojik yorum yöntemi uygulanarak gerçekleştirilen tefsir anlamında kullanılacaktır.

1. Kur'ân'ı Anlamada Nüzûl Ortamı ve Nüzûl Sebepleri Bilgisi

Kur'ân tefsirinde ilk dönemlerden itibaren başvuru nüzûl sebepleri, Mekkî-Medenî sınıflaması, vahyin indiği ortamın psikolojisini, sosyo-psikolojik gerçekliğini yansıtır. Vahyin metin dışı bağlamı nüzûl sebeplerinin yanı sıra, nâzil olan âyetler üzerinde etkisi bulunan psikolojik, psiko-sosyal koşulları da içerir. Nüzûl ortamında vahiyle ilişkili olan bu verileri Kur'ân metniyle birlikte okumak âyetleri anlamayı kolaylaştırır.

Rivâyete dayalı Kur'ân ilimlerinin temel amaçlarından birisi, vahiy ortamını psiko-sosyal çevresiyle sunmaktır. Eğer yapılmakta olan tefsir, "Kur'ân'ın nâzil olduğu sosyal, psikolojik ortamlar dikkate alınarak yapılan açıklamalar" şeklinde ise, sadece rivâyet değil, âyetin indiği koşullar da birer bilgi kaynağı olarak kullanılır.¹ Bu nedenle müfessir, Kur'ân'ı

---

¹ İbrahim Görener, "Tefsir Oluşturan Sorular ve Tefsir Formlarının Oluşum Süreci", *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökür ve diğerleri, (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi Kur'ân ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 2, 2012), 147, 151-152.

tefsir ederken yalnızca metnin içeriğine dikkat etmekle kalmayıp aynı zamanda arka plan durumundaki psikolojik ve psiko-sosyal bağlamı da hesaba katmak durumundadır.²

Nüzûl sebebi rivayetleri başta olmak üzere nüzûl ortamına dair veriler, müfessirin bu ortamda yaşayan muhatapların psiko-sosyal durumlarını anlamasını sağlar. Bir başka deyişle bu veriler müfessire ihtiyaç duyduğu psikolojik ve psiko-sosyal bağlam bilgisini temin eder.

Tefsirde metin dışı sosyo-psikolojik bağlamı dikkate almak psikolojik tefsirle birlikte ortaya çıkmış değildir. Bu yöntem, müfessirlerin Kur'ân'ı anlamada öteden beri uygulayageldikleri bir realitedir. Örneğin, bir âyet tefsir edilirken, toplumsal bağlamın hesaba katılması ve sosyal psikolojik düşüncenin analizinin yapılması, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) te'vil metodunun aşamalarından birisidir.³ Bununla birlikte *psikolojik tefsir*le birlikte, vahyin psikolojik ve sosyal bağlamının önemi daha çok öne çıkmıştır.

Kur'ân, nâzil olduğu nüzûl ortamı ve koşullarından, tarihsel arka plandan bağımsız okunabilen bir metin değildir. Kur'ân'ın tarihsel arka planı, onun ilk muhataplarının anlayış, bilgi, alışkanlık, ihtiyaç, beklenti ve kültürleri bağlamında ortaya çıkan olgulardır. Kur'ân'ın doğru anlaşılabilmesinde ilâhî metin üzerinde psikolojik tahliller yapmaya ihtiyaç olduğu gibi, âyetlerin nâzil olduğu ortamın psikolojisinin de dikkate alınması bir gerekliliktir. Nüzûl sebeplerinin incelenmesinde psikolojik yönetime başvurma ihtiyacı vardır. Bu yöntem Kur'ân'ı sebep sonuç ilişkisine göre tefsir etmektir. Tefsir yapabilmek için ayetlerin iniş sebeplerini tespit etmek zorunluluktur. Burada sosyal ve bireysel olgular sebep, ilâhî vahiy ise sonuçtur. Bu metot Kur'ân tefsiri için bir zorunluluk teşkil eder; bu metodu kullanmaksızın yapılan tefsirin noksan olacağı ileri sürülür. Bunun neticesi olarak da sosyoloji ve psikoloji bilgisi zaruri bir ihtiyaç haline gelir.⁴

Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyetinde, ilâhî kelâmın metin dışı bağlamını oluşturan nüzûl ortamı, nüzûl sebepleri ve Mekkî-Medenî ilmîne dair sosyo-psikolojik unsurları bütün boyutlarıyla ortaya koymak, anlama faaliyetinin sıhhati için bir gerekliliktir.

1.1. Nüzûl Ortamı Bilgisi

Vahyin dış bağlamı olarak değerlendirilen nüzûl ortamı bilgisi, nüzûl sebeplerinden, Mekkî-Medenî ilmînden tamamen bağımsız bir bilgi kaynağı olmasa da daha genel ve kapsayıcı olarak nüzûl koşullarının her türlü sosyal, psikolojik, kültürel tazhürlerini ihtiva eder.

Sadece bazı âyetlerin inişine eşlik eden özel sebepler / nüzûl sebepleri değil, vahyin nâzil olduğu ortamdaki sosyal, psikolojik koşulların tamamı, Kur'ân metninin dış bağlamını oluşturur. Bütün bu veriler Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına önemli katkılar sağlarlar. Bu nedenle Kur'ân'ın isabetli bir tefsirini yapabilmek için nüzûl ortamının bilgisine vâkıf olmak

---

² M. Wahid Syafi'uddin, *Epistemologi Tafsir Kontemporer Muhammad Syahrur (Studi Kritis Metode Hermeneutika Takwil)*, (Bengkulu: Program Pascasarjana Prodi Aqidah dan Filsafat Islam Institut Agama Islam Negeri, Tesis, 2020), 8-9; Hendar Riyadi, "Fikih Al-Maun: Fikih Sosial Kaum Marginal", *Fikih Kebinekaan*, ed. Wawan Gunawan Abdul Wahid, Muhammad Abdullah Darraz, Ahmad Fuad Fanani, (Bandung: Penerbit Mizan Khazanah Ilmu-Ilmu Islam, 2015), 210; Abdulkadir Karakuş, "Kur'ân Meallerinde Bağlama Riyet Etmenin Önemi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 93-116.

³ Syamsul Wathani, "Epistemologi Ta'wil al-Qur'an: Sistem Interpretasi al-Qur'an Menurut Ibn Qutaybah", *Journal of Qur'an and Hadith Studies* 4/1 (2015), 33.

⁴ İbrahim Görener, "Tefsirin Bir İlim Olmasının Delilleri", *İslâmî İlimlerde Metodoloji /Usûl - III, Tefsir Nasıl Bir İlimdir?, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, (15-16 Mayıs 2010), (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 132; Zeynep Yılmaz, *Tefsir Usulü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 78-79; Aydın Temizer, *Kur'ân Tefsirinde Karine* (İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2016), 227-228.

gerekmektedir. Vahiy ortamını, nassların delâletlerinin belirlenebilmesi açısından önemli kılan husus, Kur'ân'ın nüzûl koşullarıyla sıkı bir ilişkisinin bulunmasıdır.⁵

Nüzûl sürecinde yaşanan psikolojik, psiko-sosyal, psiko-eğitsel koşullara ilişkin rivâyetlerin değerlendirilmesi sadece psikolojik tefsirin değil, diğer tefsir yönelişlerinin de önemli başvuru kaynağıdır. Bu rivayetler, âyetlerin isabetli / doğru tefsir edilebilmesini sağlayan, vahyin tamamlayıcı unsurlarıdır.

Bir metin, onu konuşan ve okuyan kimsenin sosyal, psikolojik koşullarıyla ilişkilidir. Yorumcunun, konuşulan ya da yazılan metnin, metin iletilirken yaşanan sosyal, kültürel, psikolojik koşullarını iyi bilmesi gerekir. Bir metni ortaya çıkaran psikolojik ve sosyal koşullardan, bağlamından ayrı olarak değerlendirmek, o metni kuru ve sosyal gerçeklikle ilişkisiz hale getirir. Aynı şekilde, Kur'ân söz konusu olduğunda vahyin muhataplarının sosyo-kültürel ve psikolojik durumlarını dikkate alarak ilâhî metni yorumlamak gerekir. Zira Kur'ân dili, nâzil olduğu toplumun psiko-sosyal yapısıyla yakından ilişkilidir. Bir metnin teşekkülünde, metnin hitap ettiği toplumun psiko-sosyal yapısının önemli bir yeri vardır. Bu realite Kur'ân için de geçerlidir; onun dil ve içeriğinin, nüzûl ortamının psiko-sosyal bağlamıyla kaybolmaz / ayrılmaz bir bağı vardır.⁶

Yüce Allah, vahyi öncelikli olarak nâzil olduğu topluma bir hitap, içinde bulunduğu şartlara cevap olarak gönderir. Bu ilâhî düzenlemeye bağlı olarak Kur'ân vahyi de yedinci yüzyıl Hicaz bölgesi Arap toplumunun içinde bulunduğu sosyal, kültürel yapısını, zihinsel tasavvurlarını dikkate alarak hitapta bulunmuştur. İlâhî mesajla gerçekçi bir ilişki kurabilmek için Kur'ân ayetlerinden yazılı bir eser gibi değil, vahyedilen ilâhî bir kitap olarak istifade edilmelidir. Hz. Peygamber ve sahâbilerinin zamanındaki psikolojik şartları göz önünde tutarak bu psikolojiyi kullanmak gerekir. Çünkü Kur'ân, her bir âyetinde, ilk muhataplarını yönlendirirken onların sosyal, kültürel, psikolojik koşullarını hesaba katmıştır. Kur'ân bütün insanlığın kitabı olmakla birlikte indiği çağın insanların ihtiyaçlarını, beklentilerini, kaygılarını, v.s. da doğrudan dikkate alan bir içerik ve üslupla nâzil olmuştur.

Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamda yaşayan insanların, o çağın alışkanlıkları, inanç, düşünce ve davranış kalıpları, kültürleri ile Kur'ân'ın içeriği arasında derin ve kopmaz bir bağ mevcuttur. Vahyin nâzil olduğu toplumdaki bireylerin psiko-sosyal durumları, inanç, düşünce ve yaşam tarzları Kur'ân'ı anlamada dikkate alınması gereken önemli bir veridir. Kur'ân'ın ilk muhatabı olan toplumun sosyal yapısı, dinî yaşantısı, ahlâkî düşünce ve davranışları hakkında yeterli bilgiye sahip olmak Kur'ân'ı doğru anlamının koşullarındandır. Kur'ân'ın nâzil olduğu süreçte onun ilk muhataplarının mevcut inanç ve düşünce yapılarının bilinmesi, ilâhî kelâmın doğru anlaşılması açısından önem arzeder.⁷

Kur'ân'ın doğru anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesi için, sadece Kur'ân metnini değil, o metinlerin ilgili olduğu nüzûl ortamı bilgisini de psikolojik tahlile tabi tutmak gerekir.

Kur'ân, ilk muhataplarının yaşam tarzlarını, ruhsal durumlarını, mizaçlarını da yansıtan ilâhî mesajdır. Kur'ân kişilik ve karakterler konusunu ele alırken, nâzil olduğu

⁵ Zekeriyâ Pak, *Allah-İnsan İletişimi* (Ankara: İlahiyat, 2005), 166; Zekeriyâ Pak, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 191; Ahmet Öz, *Kur'ân'ı Anlamada Bağlam* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016), 31; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kur'ân'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureyş ve Fil Sureleri ile Necm Sûresi 19-23. Âyetleri Örneği", *Kur'ân ve İslâmî İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 73, 81.

⁶ M. Quraish Shihab, "Tafsir, Ta'wil, dan Hermeneutika Suatu Paradigma Baru Dalam Pemahaman Al-Qur'an", *Suhuf* 2/1 (2009), 8; Syamsul Wathani, "Dialektika Al-Qur'an Dengan Pola Pikir Keberagamaan Masyarakat Arab: Analisis Psiko-Sosial", *Indonesian Journal of Islamic Literature and Muslim Society* 1/2 (2016), 185.

⁷ Mevlüt Erten, *Nass-Yorum İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 134; Zekeriyâ Pak, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 311; İlhami Günay, *Kur'ân'da Gençlik ve Gençler* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 12-13; Mustafa Çağrı, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri* (İstanbul: Kur'ân Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017), 9; Şevki Saka, "İnsanı Aydınlatmada Tedricî Metodun Önemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 62; Muhsin Demirci, *Tefsire Giriş* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 125-126.

toplumun kodlarıyla işaretle bulunmak suretiyle meseleyi açıklar. Vahye konu olan cimrilik, mertlik, cesaret, yumuşak huyluluk, sert mizaçlı olma gibi karakterler, tebliğ edildikleri ilk Arap toplumunun zihninde karşılık bulan bir mahiyete sahiptirler. İşte ilk muhatapların bu özellikleri Kur'ân'ı yorumlamada temel başvuru kaynaklarından birini oluşturur. Bu nedenle nüzûl süreci, Kur'ân'a ilk muhatap olan insanların psikolojik durumları, ruh halleri, mizaç ve karakterleri incelenmeye değer bir konudur. Nüzûl dönemi insanının sosyal, psikolojik, itikâdî ve benzeri karakteristiklerini, ilgi ve zevklerini iyi bilmek, ayrıntılı bir şekilde incelemek Kur'ân lafızlarının ve onlara yüklenmiş mesajların özünü, hikmet ve gayesini, amacını daha iyi anlamaya imkân sağlar.⁸

1.2. Nüzûl Sebepleri Bilgisi

Kur'ân âyetlerinin tamamı direkt Yüce Allah'ın buyrukları şeklinde gelmemiştir. Bazı âyetler nüzûl ortamında yaşayan insanlarla ilişkili olaylara ya da Hz. Peygambere yöneltilen soruya bağlı olarak nâzil olmuştur. Kur'ân'ın bu şekildeki nüzûlü, o dönemde yaşayan toplumun psikolojik, psiko-sosyal koşullarıyla ilişkilidir.⁹

Müslümanlar için vahiy, psikoloji alanında meşru kaynaktır. Bu referans, hem materyal içeriği açısından hem de nüzûl sebepleri açısından psikoloji alanında mesajlar içerir. Kur'ân psikolojisi hakkında bilgi edinmek için vahiy her iki yönüyle de değerlendirilmek durumundadır.¹⁰

Âyetlerin nüzûl sebeplerinin incelenmesi, Kur'ân âyetlerinin anlamlarının ortaya konulmasında oldukça işlevseldir. Nüzûl sebepleri tek başına psikolojik, psiko-sosyal mesajlar taşıyabilirler. Yine nüzûl sebepleri, nüzûl koşullarında bireylerin psikolojisini, toplumun sosyo-psikolojik yapısını yansıtabilirler. Ayrıca birçok âyetin psikolojik ve psiko-sosyal muhtevası, nüzûl sebebi bilgisi sayesinde ortaya konulabilir.

Nüzûl sebeplerini araştırmak, müfessirin kendisini psikoloji, sosyal psikoloji, antropoloji gibi beşerî bilimlere açmasını gerektirir.¹¹ Kur'ân metnini nüzûl sebepleri ile birlikte okumak, Kur'ân öğretilerinin hayata uygulanmasındaki psikolojik, sosyolojik, antropolojik realitenin hesaba katılması anlamına gelir. Esbâb-ı nüzûl, vahyin indiği koşullarda ilk muhatapların psikolojik ve psiko-sosyal durumları hakkında bilgi verir. İlk muhataplarının psikolojik ve sosyal koşulları ile bu koşullarla eşleşen vahiyler arasındaki bağı kurabilmek Kur'ân'ı doğru anlamayı sağlar.

Bir ifadenin anlamı ya içinde yer aldığı metne göre ya da sosyal, psikolojik çevrenin oluşturduğu dil dışı faktörlere göre belirlenir. Sözün söylendiği sosyal, psikolojik koşullar, sözün maksadını açıklayan durumlardır. Âyetlerin nüzûl sebepleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Nüzûl sebebi rivâyetleri Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamdaki hedef kitlenin zihin dünyasını aktarmak suretiyle âyetlerin yüklenmiş oldukları anlamları bildirirler ve vahyin doğru anlaşılmasına olanak tanırırlar. Âyetlerin nâzil olduğu ortamın psikolojik fikrî ve sosyal yapısını beyan eden nüzûl sebepleri, müfessirin manayı anlamasına, âyetlerden yararlı çıkarımlar yapmasına imkân sağlar.

---

⁸ Emîn el-Hûlî, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod* çev. Mevlüt Güngör, (İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995), 80; Sadık Kılıç, "En İdeal Tefsir, En Gerçekçi Tefsirdir", *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (1-5 Kasım 1993), (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), II/379; Necmettin Gökür, *Kur'ân Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı* (İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2014), 55; Yusuf Batar, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre İletişim*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 137; İbrahim Sürücü, "Kur'ân'da Kişilik Eğitimi Üzerine", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2017), 410.

⁹ Bakhtiar Bakhtiar, "Peranan Asbab Al-Nuzul Dalam Penemuan Hukum", *Majalah Ilmu Pengetahuan dan Pemikiran Keagamaan Tajdid* 21/2 (2018), 25.

¹⁰ Muhammad Diponegoro Ahmad, *Psikologi Islam* (Yogyakarta: UAD Press, 2002), 57.

¹¹ Irma Riyani, Yeni Huriani, "Reinterpretasi Asbâb Al-Nuzûl Bagi Penafsiran Alquran", *Wawasan: Jurnal Ilmiah Agama dan Sosial Budaya* 2/1 (2017), 128.

Bir mesaj tebliğ edildiğinde onun içeriğinin yanı sıra psikolojik, sosyal, kültürel koşulları bilinmedikçe metin tam olarak anlaşılabilir. Kur'an araştırmacıları, bu sorunu "esbâbu'n-nüzûl ilmi" vasıtasıyla çözmeye çalışmışlardır. Zira esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri, vahyin kendilerine ilk nâzil olduğu toplumun psikolojik, psiko-sosyal ve fikir yapıları hakkında bilgiler içerir. Bu bilgiler de âyetlerin manalarını anlamada, içerdiği hükümleri çıkarmada müfessire imkân sağlar.¹²

Âyetlerin nüzûl sebepleri, temelde onların nâzil olduğu psikolojik, sosyal, kültürel koşulları tasvir edip açıklar. Bilindiği gibi, nüzûl sebebi rivâyetleri nüzûl ortamını tasvir etmektedir. Nakil yoluyla elde edilen bu veriler, Kur'an'ın indirildiği çağın psikolojik ve toplumsal koşullarını / ortamını tasvir edici bir özelliğe sahiptir. "Nüzûl sebepleri" ilmi, vahyin olguyla yani âyetin tarihle ilişkisini gösterir. Vahiy, muhatabı olan insanların günlük hayatları, sevinçleri, üzüntüleriyle bağlantı içerisinde olmuştur. "Nüzûl sebepleri" olarak ifade edilen bu rivâyetler Kur'an'ın anlaşılmasında önemli bir işleve sahiptir.

2. Kur'an Tefsirinde Schleiermacher Hermenötiği

Psikolojik tefsirin konuları ve inceleme alanı sadece ilâhî kelâmın metni ile sınırlı değildir. Onun metin dışı bağlamı da psikolojik Kur'an araştırmalarının sahasına dahildir. Kur'an'ın metin dışı bağlamındaki psikolojik ve psiko-sosyal boyuta doğrudan dikkat çeken güncel yaklaşımlardan birisi de tefsirde hermenötik yöneliştir.

2.1. Kur'an'ı Anlamada Hermenötik Yorum

Friedrich Daniel Schleiermacher (1768-1834) gibi modern çağ hermenötik düşünürleri tarafından sistemleştirilen teorilerden etkilenen bazı İslâm mütefekkirleri, bu yöntemin Kur'an'ın anlaşılmasında kullanılabileceğini savunmuşlardır.¹³

Hermenötiğin kutsal metinlerin yorumlanmasına önemli katkıları olabileceği düşünülmüştür. Çünkü hermenötiğin önerdiği yorum örüntüsü, yalnızca metnin içeriğini dikkate almaz, aynı zamanda psikolojik ve psiko-sosyal bağlam olarak üzere metni çevreleyen bağlamın varlığını hesaba katar.¹⁴ Kutsal bir metin olarak Kur'an'ın anlaşılmasında başvurulabilecek yorumlayıcı bir metodoloji olarak hermenötiğe ihtiyaç olduğu ileri sürülür. Buna göre Kur'an'ın hermenötik yorumu, onun sosyo-tarihsel ve sosyo-psikolojik yönlerine odaklanır.

Hermenötik yöntemin Kur'an mesajını anlamada kullanılmasının uygun olduğu ileri sürülür. Hermenötik çalışma Kur'an metninin anlamını kurallar ve gramer açısından anlamayı esas alır. Bunun yanında Kur'an metninin sosyo-tarihsel ve psikolojik yönlerini / atmosferini anlamayı ve bunları da yorumda hesaba katmayı gerekli görür. Kur'an'ın hermenötik yorumunun iz düşümü, ilâhî kelâmın sosyo-tarihsel, sosyo-psikolojik yönlerini de vurgular. Kur'an-ı Kerîm sosyo-tarihsel bağlamından ayrı olarak anlaşılmaya çalışıldığında sosyo-psikolojik söylemin birçok yönü kaybolur.¹⁵

---

¹² Halid b. Süleyman Müzeynî, *el-Muharrar fî Esbâbi'n-Nüzûli'l Kur'an min Hilâli'l-Kütübi't-Tis'a* (Demmâm: Dârü İbnü'l-Cevzî, 1429 h.), 1/20-21; Argo Victoria, Abdullah Kelib, "Kontroversi Hermeneutika Sebagai Manhaj Tafsir", *Jurnal Hukum Khaira Ummah* 12/1 (2017), 7; Emanullah Polat, *İlk İnen Surelerin Nüzûl Sebepleri Bağlamında Gizli Tebliğ* (Ankara: İlahiyât, 2015), 80.

¹³ Islah Gusmian, "Epistemologi Tafsir Al-Qur'an Kontemporer", *Al-A'raf Jurnal Pemikiran Islam dan Filsafat* 12/2 (2015), 28.

¹⁴ Donald Qomaidiansyah Tungkagi, "Al-Qur'an Perspektif Hermeneutika: Sebuah Tinjauan Kritis", <https://www.academia.edu/24275208/Al-Quran-dalam-Perspektif-Hermeneutika> (Erişim 14 Temmuz 2021)

¹⁵ Hasanuddin Chaer, Abdul Rasyad, "Hermeneutika Al-Qur'an Suroh Al-Isro' Ayat 1 Sebuah Tinjauan Kosmologi", *Palapa: Jurnal Studi Keislaman dan Ilmu Pendidikan* 7/1 (2019), 77-78; Kamarusdiana Kamarusdiana, Ahmad Zaki M., "Posisi Al-Qur'an Dalam Epistemologi Hermeneutika", *Al Amin: Jurnal Kajian Ilmu dan Budaya Islam* 2/1 (2019), 84; Ma'mun Mu'min, M. Hum, *Metodologi Ilmu Tafsir* (Yogyakarta: Penerbit Idea Press Yogyakarta, 2016), 212-216; ayrıca bkz. Andy Hadiyanto, "Berbagai Pembacaan Al-Qur'an Kontemporer", *Jurnal Studi Al-Qur'an; Membangun Tradisi Berfikir Qur'ani* 11/1 (2015), 9-10; Wely Dozan, "Hermeneutika Sebagai Metode Penafsiran Al-Qur'an (Melacak Teori Hermeneutika Fazlurrahman)", *El-Hikam: Jurnal Pendidikan dan Kajian Keislaman* 12/1 (2019), 157; Nur Fuadi Rahman, "Hermeneutika Al-Quran", *Jurnal Transformatif (Islamic Studies)* 1/2

Schleiermacher'in hermenötik yaklaşımında bir metnin anlaşılabilmesi için yazar psikolojisinin, yazarın sosyo-kültürel ve psikolojik koşullarının keşfedilmesi gerekli görülür. Bu ilkeyi bir kitap / bir kelâm olarak Kur'ân'ı anlamak için uygulamaya çalışmak kolay değildir. Bu durumda ilâhî kelâmın sahibi / mütekellimi olarak Yüce Allah'ın psikolojik yönünün araştırılması söz konusu olur ki, müfessirin bunu bilme, anlama ve açıklama imkânı yoktur. Bir insanın psikolojisini bilmek bile zor iken, Allah'ın psikolojisini bilmek mümkün değildir. Bir yazarın sosyo-kültürel ve psikolojik koşullarının Kur'ân yorumundaki / tefsirindeki karşılığı, Kur'ân'ın nâzil olduğu koşullardır. Kur'ân'ın hermenötik yorumunda Allah'ın psikolojisini araştırmak mümkün olmayacağı için bu bileşen atlanmıştır. Onun yerine âyetin nâzil olduğu yer ve zamandaki olayları anlamak gerektiği üzerinde durulmuş,¹⁶ nüzül sürecindeki sosyo-kültürel ve psikolojik ortamın incelenmesi esas alınmıştır.

Schleiermacher'in psikolojik hermenötik kuramının Kur'ân'ı anlamada, açıklamada uygun bir araç olup olmadığını belirlemek kolay değildir. Kur'ân'ı anlamaya çalışan kimsenin bu ilâhî kelâmın yazarının / mütekelliminin ruhunu keşfetmesi mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte Kur'ân vahyinin nüzül sürecindeki sosyal bağlamı ve nüzül sebepleri psikolojik hermenotiğin bir uygulaması olarak işlev görebilir. Allah'ın psikolojisini bilmeye çalışmak yerine, vahyin indiği dönemdeki nüzül koşullarının izi sürülebilir, nüzül sebepleri incelenebilir. Hermenotiğin Kur'ân metnine uygulanması, nüzül sebeplerine atıfta bulunarak gerçekleştirilebilir. Bu yönüyle psikolojik hermenotiğin, Kur'ân âyetlerini anlamada önemli bir yeri olan nüzül sebepleri ve âyetlerin nüzül koşulları bilgisiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Psikolojik hermenötik kuramı, nüzül sebepleri ve nüzül ortamı bilgisi alanına katkı sağlayabilir.¹⁷

Anlama yollarını içeren bir yaklaşım olarak hermenotiğin, *ulûmu'l-Kur'ân* yani Kur'ân'ı anlama ilimlerinde karşılığı olduğu, tefsir ilmine yeni bir bakış açısı getirdiği söylenebilir. Bilhassa bir anlama yöntemi olarak bağlamın öneminin -daha fazla- farkına varmayı sağladığı ifade edilebilir.¹⁸

Muhammed Arkoun (1928-2010), hermenotiğin her zaman sosyo-kültürel koşullar ve psikolojik atmosferle kuşatıldığını ileri sürer. Bu nedenle İslâmî metni yani Kur'ân'ı, nüzül sebepleri ve nüzül tarihindeki / ortamındaki diğer koşullarla ilişkilendirir. Friedrich Daniel Schleiermacher'in *-Bir metni anlamak için yazarın psikolojik durumunu anlamak gerektiği-* yönündeki yaklaşımını ödünç alarak, bunun Kur'ânî hermenotikte bu şekilde uygulanabileceğini kabul eder.¹⁹

Romantik hermenötik kuramda bir metni doğru anlayabilmek için yazarın psikolojisini bilmek gerekir. Fakat bunun Kur'ân tefsirine uygulanışı biraz farklı olmuştur. Hermenötik tefsirde yazarın psikolojisini araştırmak yerine, onun psikolojik koşullarını incelemek esas alınmıştır. Bu, Kur'ân açısından ifade edilecek olursa, ilâhî kelâmın nâzil olduğu koşullardaki psikolojik, psiko-sosyal bağlam üzerinde durulmuştur. Fakat burada cevaplandırılması

(2017), 189; Syafi'uddin, *Epistemologi Tafsir Kontemporer Muhammad Syahrur (Studi Kritis Metode Hermeneutika Takwil)*, 150-151.

¹⁶ Rudy Alhama, *Memimbang Paradigma Hermeneutika Dalam Menafsirkan Al-Qur'an* (Surabaya: PT Revka Petra Media, 2014), 5; M. Ilham Muchtar, "Analisis Konsep Hermeneutika Dalam Tafsir Alquran", *Hunafa: Jurnal Studia Islamika* 13/1 (2016), 78; Andi Warisno, "Kajian Hermeneutika Dalam Ilmu Al-Qur'an", *Ri'ayah* 4/01 (2019), 118.

¹⁷ Shafwatul Bary, Zakirman Zakirman, "Hermeneutika Friedrich D.E. Schleiermacher sebagai Metode Tafsir Al-Qur'an (Kajian Ayat İkhlas; Jilbab; Sayyarah; dan Al-Hudâ)", *Journal Of Qur'an and Hadith Studies* 9/1 (2020), 51, 58-59, 67; Reza Bakhtiar Ramadhan, "Pro-Kontra Penggunaan Metodologi Hermeneutik dalam Penafsiran Al-Qur'an", *Akval Journal of Qur'an and Hadis Studies* 1/1 (2020), 35-36; Muhammad Hamdan, "Filosofi Kafir Dalam Al-Qur'an: Analisis Hermeneutik Schleiermacher", *Jurnal Tashwirul Afkar* 38/02 (2020), 289.

¹⁸ Umami Inayati, "Pendekatan Hermeneutika Dalam Ilmu Tafsir", *Falasifa* 10/2, (2019), 85.

¹⁹ Ishak Hariyanto, "Hermeneutika Al-Qur'an Muhammed Arkoun", *el-Umdah Jurnal Ilmu al-Quran dan Tafsir* 1/2 (2018), 142.

gereken bir soru vardır: Hermenötik tefsirde “Yazar psikolojisini inceleme yerine vahyin nüzûl koşulları psikolojisini incelemeye nasıl geçiş yapılmıştır?” Bu yaklaşımın romantik hermenötikte karşılığı olduğu söylenebilir.

Schleiermacher, yazarın psikolojisini bilmenin yanında, ayrıca metnin psikolojik bağlamının öne çıktığı bir yaklaşımı savunmuştur.²⁰ Onun önermiş olduğu bağlam teorisinin tefsir usulünde karşılığı -siyâk-sibâk teorisi- bulunmaktadır.²¹ Kur'ân'ın metin dışı bağlamını, nüzûl sebeplerinin, nüzûl ortamı bilgisinin, Mekkî-Medenî ilmi ve benzerlerinin sağladığı psikolojik ve psiko-sosyal veriler oluşturur. İşte *hermenötik tefsir* bu esaslar ve veriler üzerine temellendirilir.

Hermenötik tefsir çalışmalarında yazar psikolojisi olarak ilâhî kelâmın sahibi Yüce Allah'ın psikolojisini bilme imkânı olamayacağı yukarıda belirtilmişti. Bununla birlikte bir müfessirin bunu uygulayabileceği kaynaklardan birisi Hz. Muhammed olabilir. Onun psikolojisi incelenirse, yazar psikolojisini inceleme ilkesi bir ölçüde gerçekleşebilir.²² Vahyin metin dışı bağlamı, nüzûl sebepleriyle sınırlı olmayıp nüzûl ortamını / koşullarını da içine alır. Hz. Peygamberin psikolojisi de bu bağlama dahil edilebilir. Vahyin metin dışı bağlamı denildiğinde, ilâhî mesajın ilk tebliğ edildiği muhataplar akla gelir. Oysa onlardan önce vahye ilk muhatap olan Hz. Peygamberdir. Vahyin Hz. Peygamberin iç dünyasından bağımsız nâzil olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamberin iç dünyası zaman zaman âyetlere de konu olmuştur. Bu nedenle psikolojik hermenötikte yazar psikolojisi inceleme ilkesine vahyi alan ve tebliği eden Hz. Peygamber de dahil edilebilir.

Hermenötik uzmanları, bir metnin ortaya konulduğu sosyo-kültürel ve psikolojik koşulları iyi bilmedikçe, o metnin doğru anlaşılamayacağını ileri sürmüşlerdir. İslâm âlimleri Kur'ân metninin yorumunda bu sorunun çözümü için ilk dönemlerden itibaren nüzûl sebepleri ilmini geliştirmişlerdir.²³ “Hermenötik yorum” yaklaşımı, yeni bir akım olarak gözükse de, kökleri tefsir tarihinde mevcut bulunan bir uygulamadır. Nüzûl koşullarındaki psikolojik, psiko-sosyal bağlamı dikkate alarak Kur'ân âyetlerinin anlamaya çalışmak tefsir geleneğinde bir şekilde hep varolmuştur.

2.2. Hermenötik Yorumla Yöneltilen Eleştiriler

Psikolojik hermenötiğin Kur'ân tefsirinde bir araç olarak kullanılması tartışma konusu olmuştur. Bazılarınca Schleiermacher'ın psikolojik hermenötik kuramına Kur'ân yorumunda ihtiyatla yaklaşılmasıdır. Psikolojik hermenötik, yorumcunun metnin yazarının iç dünyasına girmeye, onun psikolojisini keşfetmeye çalıştığı bir yorumlama tarzıdır. Kimilerince, psikolojik hermenötiğin Kur'ân tefsirinde tam olarak kullanılamayacağı ileri sürülmüştür. Psikolojik hermenötiğin sadece insanlar tarafından yazılan metinler için geçerli olabileceği söylenmiştir. Kur'ân'ın mütekelliminin Allah olduğu, Kur'ân'ın mütekellimi / yazarı olan Yüce Allah'ın psikolojisine nüfûz edebilme diye bir şeyin söz konusu olamayacağı belirtilmiştir.²⁴

“Romantik / psikolojik hermenötik” kuramı, bir metni doğru anlayabilmek için yazarın psikolojisini bilmek gerektiğini ileri sürer. Eğer ilâhî kelâmın yazarı olarak kastedilen Yüce Allah ise, O'nun psikolojisini araştırmak insan için imkânsızdır. Bazı âlimler, insanlar tarafından yazılan metinlerin anlaşılmasında kullanılan hermenötiğin, insanın yaratıcısı Yüce Allah'ın kelâmını anlamak için kullanılmasını doğru bulmaz. Metin yorumlaması bilimi olarak

---

²⁰ Richard E. Palmer, *Hermenötik* çev. İbrahim Görener, (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), 124.

²¹ Fatih Özaktan, “Schleiermacher'ın Gramatik Yöntemi ile İslâm İlim Geleneğinde Kur'ân'ı Anlama-Yorumlama Geleneğinin Mükâyesesi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1, (2021), 208.

²² Mokhammad Sukron, “Kajian Hermeneutika Dalam 'Ulûm Al-Qur'ân”, *Al-Bayan: Jurnal Studi Al-Qur'an dan Tafsir* 1/2, (2016), 96.

²³ Reflita Reflita, “Kontroversi Hermeneutika Sebagai Manhaj Tafsir (Menimbang Penggunaan Hermeneutika dalam Penafsiran al-Qur'an)”, *Jurnal Ushuluddin* 24/2 (2016), 146; Victoria, Kelib, “Kontroversi Hermeneutika Sebagai Manhaj Tafsir”, 7.

²⁴ Aulanni'am Aulanni'am, Andi Tri Saputra, “Hermeneutika Psikologis Schleiermacher dan Kemungkinan Penggunannya Dalam Penafsiran al-Qur'an”, *Jurnal Al-Wajid* 2/1 (2021), 250-251, 261-264.

hermenötiğin Kur'ân tefsirine uygulanmasını riskli görür. Zira Kur'ân bir beşer sözü, insan tarafından yazılmış bir metin olmayıp ilâhî kelâmdır. Hermenötik yöntemi kullanarak bir metni yorumlayan kimsenin yazar ile psikolojik olarak empati kurabilmesi gerekir. Oysa Allah konuşurken O'nun psikolojik durumu bilinemez; bu bir sırdır. Kur'ân'ı yorumlayacak kişinin Allah'ın psikolojisini bilmesi pek olası değildir. "Hermenötik", Kur'ân yorumunda bir yenilik olmakla birlikte özünde birtakım riskler taşımaktadır. Herhangi bir beşerî metni tahlil ederken hemenötik yöntem uygulanabilir, çünkü insan eserdir. Fakat Kur'ân'ın hemenötik tahlile tâbi tutulması riskleri de beraberinde getirir, çünkü o insanlar tarafından yazılmamıştır.²⁵

Hıristiyan dünyası, Kitâb-ı Mukaddes metnini anlamada Schleiermacher'in ortaya koymuş olduğu psikolojik yonteme ait ilke ve esasları uygulamıştır.²⁶ Bu yöntemin uygulanması Kitâb-ı Mukaddes için mümkün olsa da, *Allah kelâmı* olan Kur'ân'a uygulanması sorun oluşturur. Schleiermacher'in ortaya koymuş olduğu hermenötik yaklaşım, Kur'ân-ı Kerîm'e *Mütekellimin* yani Yüce Allah'ın psikolojisi olarak değil, metin dışı bağlamdaki muhatapların psikolojisi olarak uygulanabilmiştir.

Görüldüğü gibi hermenötik yoruma bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Fakat bu eleştiriler, yazar psikolojisi olarak *Kur'ân'ın Mütekelliminin* yani Yüce Allah'ın psikolojisinin bilinemeyeceği meselesi ile ilgilidir. Kaldı ki, hermenötik yorumu Kur'ân tefsirinde kullanmayı önerenler de aynı görüştedirler. Onlar, yazar psikolojisini bilme konusunda Yüce Allah'ın psikolojisi yerine, nüzûl ortamındaki ilk muhatapların psikolojisini bilmeyi önermektedirler.

Sonuç

Romantik hermenötik yaklaşımla Kur'ân tefsirinde metin dışı bağlamın özellikle psikolojik ve psiko-sosyal boyutu öne çıkarılmıştır. Zira romantik hermenötik bir metnin anlaşılmasında, o metnin yazarının psikolojisinin anlaşılmasını esas almaktadır. Bu esasın Kur'ân tefsirindeki karşılığı nüzûl ortamındaki muhatapların psikolojik durumları olmaktadır.

Kur'ân tefsirinde metin dışı bağlamın psikolojik ve psiko-sosyal boyutununun dikkate alınması, beşerî yorum kuramlarından romantik hermenötik ile eşleşmektedir. Bu eşleşme / benzeşme, bazı araştırmacıları romantik hermenötik kuramını Kur'ân tefsiri açısından değerlendirmeye, hatta tefsirde bu kuramdan yararlanılabileceği düşüncesine sevk etmiştir.

Schleiermacher hermenötiği, Kur'ân tefsirinde doğrudan değil, dolaylı olarak uygulanma imkânına sahiptir. Hermenötik tefsirde ilâhî metni anlamada yazar psikolojisi olarak Yüce Allah'ın psikolojisini anlamak yerine, vahyin nâzil olduğu ortamdaki ilk muhatapların psikolojisini araştırmak esas alınmıştır. Schleiermacher'in *-Bir metni anlamak için yazarın psikolojik durumunu anlamak gerektiği-* yönündeki yaklaşımını ödünç alınarak Kur'ân tefsirinde bu şekilde kullanılmıştır. Schleiermacher hermenötiğinin Kur'ân tefsirinde doğrudan kullanılma imkânı yoktur. Bir başka deyişle müfessir, Kur'ân'ın mütekellimi olarak Yüce Allah'ın psikolojik durumunu araştıramaz.

Schleiermacher hermenötiğinin pratikte Kur'ân tefsirine uygulanması, nüzûl ortamındaki ilk muhatapların psikolojik durumlarının ilâhî kelâmın anlaşılmasında kullanılmasıdır. Bu uygulama tefsir geleneğinde öteden beri mevcuttur. "Hermenötik yorum"

---

²⁵ Muzayyin Muzayyin, "Resepsi Hermeneutika Dalam Penafsiran Al-Qur'an Oleh M. Quraish Shihab: Upaya Negosiasi Antara Hermeneutika dan Tafsir al-Qur'an untuk Menemukan Titik Persamaan dan Perbedaan", *Nun* 1/1 (2015), 134-136; Abdullah A. Talib, *Filsafat Hermeneutika dan Semiotika* (Sulawesi Tengah: Penerbit LPP-Mitra Edukasi, 2018), 250-251; Mubaidi Sulaeman, "Pemikiran Hermeneutika Al-Qur'an Hasan Hanafi dalam Studi Al-Qur'an di Indonesia", *Salimiya: Jurnal Studi Ilmu Keagamaan Islam* 1/2 (2020), 5.

²⁶ Özaktan, "Schleiermacher'in Gramatik Yöntemi ile İslâm İlim Geleneğinde Kur'ân'ı Anlama-Yorumlama Geleneğinin Mükâyesesi", 207-208.

Kur'an tefsirine bütünüyle yeni bir anlama yöntemi getirmemektedir. Schleiermacher hermenötiği, öteden beri tefsir geleneğinde var olan bir yorum yaklaşımını dolaylı olarak desteklemektedir. Kur'an tefsirinde psikolojik ve psiko-sosyal bağlamın önemi konusunda farkındalık oluşturmaktadır. Romantik / psikolojik hermenötiğin Kur'an tefsirinde nüzül ortamı ve nüzül sebepleri bilgisi alanına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kur'an tefsirinde nüzül ortamı bilgisi metin dışı bağlam olarak tarihsel, kültürel, sosyolojik kapsam genişliği içerisinde kullanılır. Schleiermacher hermenötiği açısından Kur'an tefsirine yaklaşıldığında ise psikolojik, psiko-sosyal bağlam öne çıkartılır. Dolayısıyla Schleiermacher hermenötiği ile Kur'an'ı yorumlamak daha sınırlı ve özel bir bağlamı yani psikolojik bağlamı hesaba katmayı esas alır.

Kur'an'ın anlamada Schleiermacher hermenötiğinden yararlanılacaksa bile, bu Kur'an bütünlüğünü, tevhit ilkesini göz önünde bulundurarak, tefsir geleneğinde kabul görmüş yorum ilkelerini esas olarak yapılmalıdır. Nitekim, Schleiermacher hermenötiğinin tefsirde kullanılabileceğini düşünenler yazar psikolojisini araştırmak yerine, vahyin nüzül koşullarındaki psikolojik, psiko-sosyal durumu araştırmayı uygun bulmuşlardır.

Nüzül ortamına dair psikolojik ve psiko-sosyal veriler, Kur'an'ın anlamaya yardımcı olacak verilerden sadece birisi olabilir. Kur'an'ı anlamaya ilgili daha pek çok bilgi kaynağı ve yöntem vardır. Bu nedenle Schleiermacher hermenötiği Kur'an'ı anlamaya dair bütüncül bir yöntem sunmaz. Kur'an'ı anlamaya ilişkili unsurlardan sadece birisine dikkat çeker.

Hemenötik yorumun özellikle Kur'an psikolojisi konulu çalışmalarda, psikolojik tefsir uygulamalarında yararlı olabileceği ifade edilebilir. Bu tür Kur'an araştırmalarında hermenötik yorumun değerlendirilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Ahmad, Muhammad Diponegoro. *Psikologi Islam*. Yogyakarta: UAD Press, 2002.
- Alhama, Rudy. *Memimbang Paradigma Hermeneutika Dalam Menafsirkan Al-Qur'an*. Surabaya: PT Revka Petra Media, 2014.
- Aulanni'am, Aulanni'am. Saputra, Andi Tri. "Hermeneutika Psikologis Schleiermacher dan Kemungkinan Penggunannya Dalam Penafsiran al-Qur'an", *Jurnal Al-Wajid* 2/1 (2021).
- Bakhtiar, Bakhtiar. "Peranan Asbab Al-Nuzul Dalam Penemuan Hukum", *Majalah Ilmu Pengetahuan dan Pemikiran Keagamaan Tajdid* 21/2 (2018).
- Bary, Shafwatul. Zakirman, Zakirman. "Hermeneutika Friedrich D.E. Schleiermacher sebagai Metode Tafsir Al-Qur'an (Kajian Ayat İkhâlâs; Jilbâb; Sayyârah; dan Al-Hudâ)", *Journal Of Qur'ân and Hadîth Studies* 9/1 (2020).
- Batar, Yusuf. *Kur'an-ı Kerim'e Göre İletişim*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Chaer, Hasanuddin. Rasyad, Abdul. "Hermeneutika Al-Qur'an Suroh Al-Isro' Ayat 1 Sebuah Tinjauan Kosmologi", *Palapa: Jurnal Studi Keislaman dan Ilmu Pendidikan* 7/1 (2019).
- Çağrı, Mustafa. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsire Giriş*. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.
- Dozan, Wely. "Hermeneutika Sebagai Metode Penafsiran Al-Qur'an (Melacak Teori Hermeneutika Fazlurrahman)", *El-Hikam: Jurnal Pendidikan dan Kajian Keislaman* 12/1 (2019).
- Erten, Mevlüt. *Nass-Yorum İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Gökkır, Necmettin. *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2014.
- Görener, İbrahim. "Tefsir Oluşturan Sorular ve Tefsir Formlarının Oluşum Süreci", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökkır ve diğerleri, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 2, 2012.

- Görener, İbrahim. "Tefsirin Bir İlim Olmasının Delilleri", *İslâmî İlimlerde Metodoloji /Usûl – III, Tefsir Nasıl Bir İlimdir?, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, (15-16 Mayıs 2010), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Gusmian, Ishaq. "Epistemologi Tafsir Al-Qur'an Kontemporer", *Al-A'raf Jurnal Pemikiran Islam dan Filsafat* 12/2 (2015).
- Günay, İlhami. *Kur'ân'da Gençlik ve Gençler*. İstanbul: Pinar Yayınları, 2010.
- Hadiyanto, Andy. "Berbagai Pembacaan Al-Qur'an Kontemporer", *Jurnal Studi Al-Qur'an; Membangun Tradisi Berfikir Qur'ani* 11/1 (2015).
- Hamdan, Muhammad. "Filosofi Kafir Dalam Al-Qur'an: Analisis Hermeneutik Schleiermacher", *Jurnal Tashwirul Afkar* 38/02 (2020).
- Hariyanto, Ishak. "Hermeneutika Al-Qur'an Muhammed Arkoun", *el-Umdah Jurnal Ilmu al-Quran dan Tafsir* 1/2 (2018).
- Hûlî, Emîn. *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*. çev. Mevlüt Güngör, İstanbul: Bayrak Matbaası, 1995.
- Inayati, Ummi. "Pendekatan Hermeneutika Dalam Ilmu Tafsir", *Falasifa* 10/2, (2019), 85.
- Kamarusdiana, Kamarusdiana. Ahmad Zaki M., "Posisi Al-Qur'an Dalam Epistemologi Hermeneutika", *Al Amin: Jurnal Kajian Ilmu dan Budaya Islam* 2/1 (2019).
- Karakuş, Abdulkadir. "Kur'ân Meallerinde Bağlama Riayet Etmenin Önemi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020).
- Kılıç, Sadık. "En İdeal Tefsir, En Gerçekçi Tefsirdir", *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri* (1-5 Kasım 1993), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Mu'min, Ma'mun. Hum, M. *Metodologi Ilmu Tafsir*. Yogyakarta: Penerbit Idea Press Yogyakarta, 2016.
- Muchtar, M. Ilham. "Analisis Konsep Hermeneutika Dalam Tafsir Alquran", *Hunafa: Jurnal Studia Islamika* 13/1 (2016).
- Muzayyin, Muzayyin. "Resepsi Hermeneutika Dalam Penafsiran Al-Qur'an Oleh M. Quraish Shihab: Upaya Negosiasi Antara Hermeneutika dan Tafsir al-Qur'an untuk Menemukan Titik Persamaan dan Perbedaan", *Nun* 1/1 (2015).
- Müzeynî, Halid b. Süleyman. *el-Muharrar fî Esbâbi'n-Nüzûli'l Kur'ân min Hilâli'l-Kütübi't-Tis'a*. Demmâm: Dârü İbnü'l-Cevzî, 1429 h.
- Öz, Ahmet. *Kur'ân'ı Anlamada Bağlam*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.
- Özaktan, Fatih. "Schleiermacher'in Gramatik Yöntemi ile İslâm İlim Geleneğinde Kur'ân'ı Anlama-Yorumlama Geleneğinin Mükâyesesi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1, (2021).
- Pak, Zekeriya. "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'âni Boyutu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001).
- Pak, Zekeriya. *Allah-İnsan İletişimi*. Ankara: İlâhiyat, 2005.
- Pak, Zekeriya. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Palmer, Richard E. *Hermenötik*. çev. İbrahim Görener, İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- Polat, Emannullah. *İlk İnen Surelerin Nüzûl Sebepleri Bağlamında Gizli Tebliğ*. Ankara: İlâhiyât, 2015.
- Rahman, Nur Fuadi. "Hermeneutika Al-Quran", *Jurnal Transformatif (Islamic Studies)* 1/2 (2017).
- Ramadhan, Reza Bakhtiar. "Pro-Kontra Penggunaan Metodologi Hermeneutik dalam Penafsiran Al-Qur'an", *Akval Journal of Qur'an and Hadis Studies* 1/1 (2020).
- Reflita, Reflita. "Kontroversi Hermeneutika Sebagai Manhaj Tafsir (Menimbang Penggunaan Hermeneutika dalam Penafsiran al-Qur'an)", *Jurnal Ushuluddin* 24/2 (2016).
- Riyadi, Hendar. "Fikih Al-Maun: Fikih Sosial Kaum Marginal", *Fikih Kebinekaan*, ed. Wawan Gunawan Abdul Wahid, Muhammad Abdullah Darraz, Ahmad Fuad Fanani, Bandung: Penerbit Mizan Khazanah Ilmu-Ilmu Islam, 2015.

- Riyani, Irma. Huriani, Yeni. "Reinterpretasi Asbâb Al-Nuzûl Bagi Penafsiran Alquran", *Wawasan: Jurnal Ilmiah Agama dan Sosial Budaya* 2/1 (2017).
- Saka, Şevki. "İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001).
- Shihab, M. Quraish. "Tafsir, Ta'wil, dan Hermeneutika Suatu Paradigma Baru Dalam Pemahaman Al-Qur'an", *Suhuf* 2/1 (2009).
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Kur'an'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureys ve Fîl Sureleri ile Necm Sûresi 19-23. Âyetleri Örneği", *Kur'an ve İslâmi İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Sukron, Mokhammad. "Kajian Hermeneutika Dalam 'Ulûm Al-Qur'ân", *Al-Bayan: Jurnal Studi Al-Qur'an dan Tafsir* 1/2, (2016).
- Sulaeman, Mubaidi. "Pemikiran Hermeneutika Al-Qur'an Hasan Hanafi dalam Studi Al-Qur'an di Indonesia", *Salimiya: Jurnal Studi Ilmu Keagamaan Islam* 1/2 (2020).
- Sürücü, İbrahim. "Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2017).
- Syafi'uddin, M. Wahid, *Epistemologi Tafsir Kontemporer Muhammad Syahrur (Studi Kritis Metode Hermeneutika Takwil)*. Bengkulu: Program Pascasarjana Prodi Aqidah dan Filsafat Islam Institut Agama Islam Negeri, Tesis, 2020.
- Talib, Abdullah A. *Filsafat Hermeneutika dan Semiotika*. Sulawesi Tengah: Penerbit LPP-Mitra Edukasi, 2018.
- Temizer, Aydın. *Kur'an Tefsirinde Karine*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2016.
- Tungkagi, Donald Qomaidiansyah. "Al-Qur'an Perspektif Hermeneutika: Sebuah Tinjauan Kritis", https://www.academia.edu/24275208/Al_Quran_dalam_Perspektif_Hermeneutika (Erişim 14 Temmuz 2021).
- Victoria, Argo, Kelib, Abdullah. "Kontroversi Hermeneutika Sebagai Manhaj Tafsir", *Jurnal Hukum Khaira Ummah* 12/1 (2017).
- Warisno, Andi. "Kajian Hermeneutika Dalam Ilmu Al-Qur'an", *Ri'ayah* 4/01 (2019).
- Wathani, Syamsul. "Dialektika Al-Qur'an Dengan Pola Pikir Keberagamaan Masyarakat Arab: Analisis Psiko-Sosial", *Indonesian Journal of Islamic Literature and Muslim Society* 1/2 (2016).
- Wathani, Syamsul. "Epistemologi Ta'wil al-Qur'an: Sistem Interpretasi al-Qur'an Menurut Ibn Qutaybah", *Journal of Qur'an and Hadith Studies* 4/1 (2015).
- Yilmazer, Zeynep. *Tefsir Usulü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2022):15-84

Dünya Dillerindeki Kur'ân Tercümelere Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme A Statistical Evaluation on Translations of the Qur'an in World Languages

Hidayet Aydar

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim
Dalı

İstanbul University/ Faculty of Theology, Department of Tafsir
İstanbul, Türkiye

e-mail: hidayet@istanbul.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7563-5073

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 10.12.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 15.02.2022
Yayın Tarihi/Pub Date: 30.05.2022

Atıf/Cite as

Aydar, Hidayet. Dünya Dillerindeki Kur'ân Tercümelere Üzerine İstatistiksel Bir
Değerlendirme, Tafsir Dergisi 2/1 (Mayıs 2022), 15-84
Aydar, Hidayet. A Statistical Evaluation On Translations Of The Qur'an In World Languages,
Tafsir Journal 2/1 (May 2022), 15-84

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article
has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published
by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>
Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

A Statistical Evaluation on Translations of the Qur'an in World Languages

Abstract

In this study, a statistical evaluation is made on the translations of the Qur'an written in world languages at the beginning of the study, the first attempts to translate the Qur'an, starting from the time of the Prophet, are briefly discussed; Some brief information is given about the importance of translating the Qur'an, the first translations of the Qur'an, how the work of translating the Qur'an in Persian, Turkish and Latin began and how it progressed. Then, the translations of the Qur'an in world languages are examined based on certain geographies. Translations of the Qur'an in languages spoken in Asia, Europe, America, Africa and Oceania are determined; by considering the continents separately, it is explained how many translations were made in each of the languages spoken in that continent. In addition, the dates of the first and last translations, the important ones among them and the reasons for their importance are also examined. If the number of translations of the Qur'an in one language is five or more, more emphasis is placed on the translations of the Qur'an in that language, but if it is less than five, it is briefly mentioned. The translations of the Qur'an found in all these languages are classified on the basis of languages and some information is given about their numbers. Languages belonging to the same language family are mentioned together. For example, Turkish and languages close to Turkish such as Azerbaijani, Uzbek, and Kyrgyz are given together. In the study, the gender, religion, belief values and mentality of those who translate the Qur'an are also pointed out. As translators are classified as male and female, they are also subject to a distinction as Muslims and non-Muslims. Muslim translators are also mentioned according to sectarian categories such as *Ahl as-Sunnah*, Shiite, Qadiyani, Ahmadi, Alevi, and some statistical analyzes and interpretations are made about them. All this is done with great care and precision, based on information obtained after long, tedious and exhausting research. In addition, the translations of the Qur'an and the Bible in world languages are compared numerically and evaluations are made regarding this. For this purpose, the figures for the complete or partial translations of the Bible that have been made up to now are determined; however, when numeric values are given, the exact ones are respected. Translations of the Qur'an are also classified in the same way and numerical values are appreciated accordingly. In addition, some numerical comparisons and evaluations are included between the translations of the Qur'an and the Bible that have been made around the world. At the end of the article, the information obtained during the study is evaluated. For this, some tables and graphics are used from time to time, and the results are given over these graphics and tables. Only complete translations of the Qur'an are considered in this study; Translations that are incomplete, *juz'* (One of thirty parts of the Quran), *surah* or translations of certain verses are not included in the numbers and are not evaluated. Similarly, only printed translations are discussed here. Those that were previously in manuscript and printed later are also included in the study. However, translations that are still in manuscript form are not emphasized. In this study, the activities of official institutions and organizations, dealing with the translation of the Qur'an in the world, such as The Center for translation of the Holy Quran in Iran; Center for Translation of the Glorious Quran in Foreign Languages of the Endowments and Charitable Affairs Organization Islamic Republic of Iran; Ahmadiyya Muslim Community and Qadiyani Community Center in Pakistan; Azhar University Department of Translation in Egypt; King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur'an in Saudi Arabia in particular are also covered. The activities of the Department of Publications in Foreign Languages and Dialects of the Presidency of Religious Affairs, which is trying to translate the Qur'an into various languages and dialects, within the framework of the "Let No Language Remain Without the Qur'an" project are also examined. The study covers only the translations of the Qur'an written until the beginning of 2020.

Keywords: The Qur'an, Translations, World languages, Statistical evaluation, Holy Book

Dünya Dillerindeki Kur'ân Tercümeleri Üzerine İstatistiksel Bir Değerlendirme

Öz

Bu çalışmada dünya dillerinde yapılmış Kur'ân tercümeleri üzerinde istatistiksel bir değerlendirme yapılmaktadır. Çalışmanın başında Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere Kur'ân'ın tercüme edilmesi yönündeki ilk girişimler kısaca ele alınmakta; Kur'ân'ı tercüme etmenin önemine, ilk yapılan Kur'ân tercümelerine, Farsça, Türkçe ve Latince Kur'ân tercüme işinin nasıl başladığına ve nasıl bir seyir takip ettiğine dair kısa bazı malumât verilmektedir. Daha sonra belli bazı coğrafyalar esas alınarak Kur'ân'ın dünya dillerindeki tercümeleri incelenmektedir. Asya, Avrupa, Amerika, Afrika ve Okyanusya kıtalarında konuşulan dillerdeki Kur'ân tercümeleri tespit edilmekte; kıtalar ayrı ayrı ele alınarak o kıtada konuşulan dillerin her birinde kaçar tercümenin yapıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca bunların ilk yapılan ile son yapılanının tarihleri, bunların arasında önemli olanlar ve önem sebepleri gibi hususlar da irdelenmektedir. Bir dilde yapılmış Kur'ân tercümelerinin sayısı beş ve beşten fazla ise bu dildeki Kur'ân tercümeleri üzerinde daha fazla durulmakta, ancak beşten az ise kısaca bahsedilmektedir. Bütün bu dillerde tespit edilen Kur'ân tercümeleri diller bazında tasnif edilmekte ve sayıları hakkında bir takım bilgiler verilmektedir. Aynı dil ailesine mensup olan diller bir arada zikredilmektedir. Mesela Türkçe ve Türkçeye yakın diller olan Azerice, Özbekçe, Kırgızca gibi diller bir arada verilmektedir. Çalışmada Kur'ân'ı tercüme edenlerin cinsiyeti, dinleri, inanç değerleri, zihniyetlerine de işaret edilmektedir. Mütercimler bayan-erkek olarak tasnif edildikleri gibi, Müslüman gayr-i müslim şeklinde de bir ayrıma tabi tutulmaktadırlar. Müslüman mütercimler ayrıca Ehl-i Sünnet, Şîî, Kadiyani, Ahmedi, Alevi gibi mezhepsel kategorilere göre zikredilmekte, bunlarla ilgili bazı istatistiksel analizler ve yorumlar yapılmaktadır. Bütün bunlar uzun, meşakkatli ve yorucu araştırmaların ardından elde edilen bilgilere dayalı olarak büyük bir dikkat ve hassasiyetle yapılmaktadır. Ayrıca dünya dillerinde yapılmış olan Kur'ân tercümeleriyle Kitab-ı Mukaddesin tercümeleri sayısal olarak mukayese edilmekte ve buna dair değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu maksatla bugüne kadar yapılmış tam veya kısmî Kitab-ı Mukaddes tercümelerine dair rakamlar tespit edilmekte; ancak sayısal değerler verilirken tam olanlara itibar edilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in tercümeleri de aynı minval üzere tasnife tabi tutulmakta ve buna göre sayısal değerler takdir edilmektedir. Ayrıca dünya çapında yapılmış olan Kur'ân tercümeleri ile Kutsal Kitap tercümeleri arasında sayısal bazı mukayeseler ve değerlendirmelere de yer verilmektedir. Makalenin sonunda, çalışma boyunca elde edilen bilgiler değerlendirilmektedir. Bunun için zaman zaman bazı tablo ve grafikler kullanılmakta, elde edilen neticeler bu grafik ve tablolar üzerinden verilmektedir. Bu çalışmada sadece tam Kur'ân tercümeleri ele alınmaktadır; tam olmayan, cüz, sure veya belli bazı ayetlerin tercümesi şeklinde olan tercümeler sayılara katılmamakta, değerlendirmeye alınmamaktadır. Yine burada yalnızca matbu tercümeler üzerinde durulmaktadır. Daha önce yazmayken, sonra tabedilmiş olanlar da çalışmaya dâhil edilmekte; ancak hâlen yazma durumunda olan tercümelerin üzerinde durulmamaktadır. Çalışmada başta Suudi Arabistan'da bulunan Mucemmu'l-Melik Fehd olmak üzere İran'da Müessese-i Ferhengi Tercüman-i Vahiy, Merkezi Tercemeti'l-Kur'âni'l-Mecid bi'l-Luğâti'l-Ecnebiyye et-Tâbi' li Munazzamati'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-Hayriyye el-Cumhuriyye el-İslâmiyye fi'l-İran, Pakistan'daki Ahmediye ve Kadiyani Cemaatleri, Mısır'daki Ezher Üniversitesi Tercüme Bölümü gibi dünyada Kur'ân tercümesi işiyle ilgilenen resmi kurum ve kuruluşların faaliyetleri de işlenmektedir. "Hiçbir Lisan Kur'ân'sız Kalmasın" projesi çerçevesinde Kur'ân'ı muhtelif dil ve lehçelere çevirmeye çalışan Diyanet İşleri Başkanlığı Yabancı Dil ve Lehçelerde Yayınlar Dairesinin faaliyetleri de incelenmektedir. Çalışma sadece 2020 yılının başına kadar yazılmış olan Kur'ân tercümelerini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tercümeler, Dünya dilleri, İstatistiksel değerlendirme, Kutsal Kitap

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber tarafından etrafındaki insanlara anlayabilecekleri tarzda tebliğ edildiği gibi, ardından gelen âlimler de, Allah'ın mesajını kendi anadillerinde okuyup öğrensinler ve anlasınlar diye yaşadıkları bölgelerde bulunan insanların diline tercüme etmişlerdir. Kur'ân'ı tercüme hareketi, hem İslam âleminde, hem de İslam coğrafyasının dışındaki bölgelerde asırlardır süre gelmiştir; bugün de muhtelif coğrafyalarda hem de artan bir hızla devam etmektedir.

Kur'ân tercümesi tarihi, Kur'ân'ın muhtelif dillerdeki tercüme serüveni, muhtelif dillerde yapılmış Kur'ân tercümelerinin sayıları ve muhtevaları, Kur'ân'ı tercüme edenlerin dikkat etmesi gereken hususlar, Kur'ân tercümesinin önemi, Kur'ân'ı tercüme etmenin zorlukları gibi hususlarda farklı farklı çalışmalar yapılmış olmakla beraber, dünya dillerine yapılmış Kur'ân tercümeleri üzerinde burada yaptığımız benzer bir çalışmaya rastlamadık. Dünya dillerindeki Kur'ân tercümeleriyle ilgili sayısal değerler, bunların mukayeseleri ve buna dair istatistiksel analizlerin de herhangi bir çalışmada yapıldığına dair bir bilgi edinemedik. Dünya dillerindeki Kur'ân tercümelerinin, Kitab-ı Mukaddes tercümeleriyle sayısal olarak karşılaştırılması da daha önce tesadüf etmediğimiz bir husustur. Bütün bunları hesaba katarak böyle bir çalışma yapmanın yararlı olacağı, Kur'ân tercümeleriyle ilgili araştırma yapanlara ve konuya meraklı olanlara faydalar sağlayacağı düşüncesiyle bu çalışmaya yapmaya karar verdik.

Kur'ân-ı Kerim dünyada konuşulan pek çok dile tercüme edilmiştir. Aşağıdaki sayıları elde etmek için aylarca birçok dilde yazılmış yüzlerce kitap, makale, tebliğ, ansiklopedi maddesi, tez gibi eserleri hassasiyetle inceledik. IRCICA'nın yayınladığı *World Bibliography of Translations of The Meaning of The Holy Quran, Printed Translations, 1515-1980*¹ adlı bibliyografya, Mucemmu'l-Melik Fehd'in düzenlediği sempozyumlar ve bunların neşredilmiş tebliğleri,² daha başka bazı üniversite ve kurumlarca düzenlenen Kur'ân tercümesiyle ilgili sempozyum, çalıştay ve benzeri faaliyetler ve bunların yayına dönüşmüş ürünleri, Pakistan'da ilgili kuruluşlarca neşredilen bibliyografyalarla ilgili internet ortamında ulaşabildiğimiz bilgiler, Muhammed Hamidullah'ın eserleri, Abdur Raheem Kidwai, Mofakhkhar Hussain Khan ve benzerlerinin burada fazla yer tutmasını diye zikretmediğimiz, ancak dipnotlarda ve kaynakçada bir kısmını verdiğimiz araştırmaları ve Avrupa'da neşredilen çalışmalar... bütün bunları irdeledik. Kur'ân tercümesi konusuyla ilgilenen yüzlerce web sitesini titiz bir şekilde inceledik.³

¹ İsmet Binark-Halit Eren, *World Bibliography of Translations of the Meaning of the Holy Quran, Printed Translations, 1515-1980*, (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1986).

² Bk. Merkezu't-tercemât, "Cuhûdu'l-Memleketi'l-Arabiyye es-Suûdiyye fi mecâli tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim min hilâli Mucemmei'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif bi'l-Medineti'l-Munevvere (Takrir)", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-25.

³ Mesela bk. Maktabah Mujaddidiyah, "Browse boks by languages", erişim: 22 Mart 2020, <http://www.maktabah.org/en/lang>; Islam house, "Languages 114", erişim: 21 Mart 2020, <https://islamhouse.com/en>; Assabile, "Download free pdf Quran in several languages", erişim: 02 Nisan 2020, <http://thechoice.one/al-quran-bangla-bengali-translation-audio-mp3/>; English Quran Translations, "Bibliography of English Translations of the Qur'an", erişim: 02 Mart 2020, <https://englishqurantranslations.wordpress.com/2014/12/03/pathan-m-a-k/>; Love Qur'an, "Qur'an pdf", erişim: 06 Mart 2020, <http://www.lovequran.net/quran-pdf/>; True Muslims, "Holy Qur'an in all Languages", erişim: 20 Mart 2020, <http://www.truemuslims.net/Quran.html>; Mevkiu'l-kari' Yusuf b. Ahmed, "el-Kur'anul-kerim bi luğâti'l-âlem (pdf musavvar) 90 luğa", erişim: 22 Mart 2020, <https://yna-quran.com/play.php?catsmktba=2539>; Download the Qur'an, erişim: 21 Mart 2020, <https://downloadthequran.com/>; Global Qur'an, "Qur'an pdf in all languages", erişim: 22 Mart 2020, <https://globalquran.com/download/pdf/>; Qur'an Mercy, "Download Qur'an translation pdf", erişim: 22 Mart 2020, <https://quranmercy.com/download-quran-translation-pdf/>; Imam Reza, "The Centre for Translation of the Holy Qur'an", erişim: 18 Şubat 2020, <https://www.imamreza.net/old/eng/imamreza.php?id=1390>.

Biz bu çalışmayla gerek Türkiye’de, gerekse dünyada yapılmış olan tüm tam Kur’ân tercümelerini tespit ettiğimizi iddia etmiyoruz. Belki de bu çalışmada yer verilmeyen, zikredilmeyen daha başka Kur’ân tercümelere de vardır, hatta olma ihtimali yüksektir. Bilhassa Farsça, Urduca, Bengalce ve daha başka yerel dillere yapılmış bazı tercümelere tespit edememiş olabiliriz. İngilizce, Almanca, Fransızca, hatta Türkçe bazı tercümelere gözümüzden kaçmış olabilir. Dolayısıyla aşağıda vereceğimiz liste, daha da büyüyebilir, tercümelere sayısı daha da artabilir. Yine burada çok dikkat etmemize rağmen mükerrer tercümelere olabilir, özellikle bazı kurumlarca yayınlanan ve anonim olduğu belirtilen bazı tercümelere, yine burada zikrettiğimiz isimleri belli mütercimlere ait olabilir. Fakat eserin üzerinde herhangi bir isim bulunmayınca yeni bir tercüme gibi zikredilmiş olabilir...

Bu çalışmayı yaparken, hem Mucemmu'l-Melik Fehd, hem Diyanet İşleri Başkanlığı, hem de Ahmediye Cemaatinin tercüme faaliyetleri devam ediyor idi. Muhtemelen bu çalışma yayımlanmadan basılan eserler olabilir, kısa bir süre içerisinde yeni tercümelere zuhür edebilir. Çünkü bu kurumlar, pek çok dile Kur’ân’ı tercüme etmeyi istihdaf etmiş bulunmaktadırlar ve şu an bu yönde faaliyetleri devam etmektedir. 2020 yılı başı itibariyle yaptığımız tespitlere göre Ahmediye Cemaati 72,⁴ Mucemmu'l-Melik Fehd, 74,⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı⁶ da 27 civarında tercüme yapmıştır. Üç kurumun da aynı dilde tercüme yapması söz konusu olduğu gibi, bazen de farklı dillerde de yapmışlardır.

Araştırmayı yaparken ve muhtelif dillerdeki tercümelere tespit ederken ciddi zorluklarla karşılaştık. En büyük sıkıntılardan biri, çok sayıda tercüme üzerinde kimin yaptığına dair herhangi bir bilginin olmaması oldu. Bunların tamamını “anonim” diye işaretledik. Bazı tercümelere birden fazla baskıları olabilmektedir, biz bunların en eskisini, yani birinci baskısını bulup onu esas almaya çalıştık, ama her zaman birinci baskıyı tespit etme imkânımız olmamış olabilir, o yüzden yayın tarihleri konusunda bazı farklılıklar olabilir. Bazı tercümelere var ki, daha önce birkaç kez basılmış, sonra mesela Mucemmu'l-Melik Fehd veya Diyanet İşleri Başkanlığı yahut benzer bir kuruluş yeniden basmıştır. Bu durumlarda şayet o eserin daha önceki baskısına ulaşmışsak onu, ama böyle bir tespit yapamamışsak bu kurumların bastığını esas aldık. Bunlar gibi daha başka bazı zorluk yaşadık.

Anonim olanlardan kim tarafından yapıldığını bilmediklerimizi mütercimlerle ilgili bilgilere dâhil etmedik. Tek kişi mi, müşterek mi yapıldığı konusunda anonim olanları buraya katmadık. Şayet bir tercüme bir heyet tarafından yapılmış ve fakat heyetin başkanının adı verilmiş, diğerleri zikredilmemiş ise o tercümeyle ona isnad ederek ve sadece onun adını vererek zikrettik.

İnternet ortamında muhtelif dillerde kime ait olduğu, ne zaman yapıldığı gibi üzerinde hiçbir bilgi bulunmayan, Fatihâ’yla başlayıp Nas’la biten bazı tercümelere tespit ettik, ancak bunlara itibar etmedik ve burada verilen rakamlara onları dâhil etmedik.

Üzerinde düzenleyen olarak William Brown gibi kişilerin isminden ve hangi dilde olduğunu belirten ifadelerden başka hiçbir bilgi olmayan bazı tercümelere tespit ettik ki, bunlara da burada itibar etmedik. William Brown ve benzeri birkaç kişi daha bunlar sadece bir dilde değil, birkaç dilde bu işi yapmışlardır. O yüzden bunlara mütercim olarak yer vermedik.

⁴ Bk. Cloud flare, “Ahmediyya translations of the Quran”, erişim: 01 Mart 2020, https://cloudflare-ipfs.com/ipfs/QmXoypizjW3WknFijnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/Ahmediyya_translations_of_the_Quran.html#cite_note-translations-3; al-Islam, “Published Translations of the Holy Quran by Ahmediyya Muslim Community (up to 30 September 2017)”, erişim: 07 Mart 2020, <https://www.alislam.org/quran/translations.pdf>.

⁵ Mucemmu'l-Melik Fehd li tibaeti'l-Mushafi's-şerif, “Tercemâtu maâni'l-Kur'an”, erişim: 02 Nisan 2020, <https://qurancomplex.gov.sa/kfgqpc-quran-translate/>.

⁶ Bayram Köseoğlu, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an, Meal ve Tefsir ile İlgili Yayınları ve Kur'an Kültürümüze Katkısı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019): 822-823; TRT Haber, “Kur'an mealı 27 dil ve lehçeyle dünyada”, erişim: 02 Nisan 2020, <https://www.trthaber.com/haber/yasam/kuran-meali-27-dil-ve-lehceyle-tum-dunyada-357195.html>.

Türkçe, Urduca ve Farsça'da dikkat çekecek kadar çok mütercimim tercümesinin ufak-tefek isim değişiklikleriyle yeniden basıldığını gördük. Üzerinde yaptığımız incelemede bunların farklı olduklarını anladıklarımızı ayrı ayrı zikrettik, ama aynı olduğunu farkettilerimizi ayrı ayrı vermedik.

Yine bu dillerde yapılan tefsir tercümelerini de vermedik. Mesela birçok dilde *Tefsîru'l-Celaleyn*, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* gibi tefsirlerin tercüme edildiğini gördük, burada bunlara yer vermedik. Ama tercümede bunlardan yararlanıldığı belirtiliyorsa yer verdik.

1. Kur'ân'ın Tercümesi Yönünde İlk Girişimler

Kur'ân-ı Kerim, insanlığa iletilmek üzere indirilmiş bir kitaptır. Bu husus "Ey Peygamber! Rabbin tarafından sana indirilen ayetleri tebliğ et." anlamına gelen (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ) şeklindeki Mâide suresi 67. ayette ifade edilmiştir. Hz. Peygamber, bu emrin gereği olarak gelen bütün ayetleri istisnasız insanlara bildirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber Veda Hutbesinde ashabına peygamberlik görevini yerine getirip getirmediğini, tebliğ edilmesi gerekenleri tebliğ edip etmediğini sormuş, sahabe de bunları hakkıyla tebliğ ettiğine şatilik yapmışlardır.⁷ Hz. Peygamber'in bu sözü, bütün Kur'ân vahiylerinin tebliğini kapsamaktadır. Esasen yukarıda verdiğimiz Mâide suresi 67. ayetin "Bunu yapmadığın takdirde elçilik görevini yerine getirmemiş olursun" anlamına gelen (وَأَنْ لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ) devamındaki ifadelerde buna dikkat çekilmiştir. Onun, 628 yılında yapılan Hudeybiye Barışından sonra dönemin büyük devletlerinin başkanlarına gönderdiği, içinde bazı ayetlerin de bulunduğu mektupları⁸ da bu çerçevede değerlendirilebilir. Böylece Hz. Peygamber bir yandan ashabına Kur'ân ayetlerini eksiksiz bir şekilde tebliğ etmişken, diğer yandan devlet başkanlarına gönderdiği mektuplarda yer verdiği bu ayetlerin muhatapların diline tercümesine imkân vermekle onları Arapların dışındakilere de ilettiği.

Sahabe de Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân vahiylerini, "dil içi tercüme" diyebileceğimiz bir tarzda kendi çevrelerinde bulunanlara, uzak diyarlara gidenler de gittikleri yerlerdeki insanlara açıklayıp izah ederek ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu noktada "tercümânü'l-Kur'ân" lakabına sahip olan⁹ Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/687) bazı ifadeleri daha açık bir şekilde izah ederek kolayca anlaşılmasını sağlamakla bu konuda önemli bir fonksiyon icra ettiğini söyleyebiliriz. İslamiyet'in Hicaz bölgesini aşarak Suriye, Irak, İran coğrafyalarına; Mısır ve diğer Kuzey Afrika ülkelerine geçmesiyle, o bölgelerdeki din adamlarıyla yapılan tartışmalarda, merak edenlerin sorularına verilen cevaplar ve diğer vesilelerle Kur'ân'ın muhtevası az veya çok bu insanların diline aktarılmıştır.

Uzun bir dönem bu şekilde devam eden Kur'ân'ın tercümesi hareketi, hicrî dördüncü asırda Kur'ân'ın tamamının düzenli ve disiplinli bir şekilde Farsçaya tercümesiyle önemli bir gelişme katetmiş, Kur'ân'ın tercümesi hareketi yeni bir safhaya geçmiştir. Kaynaklar, Kur'ân'ın bir bütün halinde ilk kez Farsçaya tercüme edildiğinde ittifak etmişlerdir. Buna göre, Samanoğulları emiri Mansûr b. Nûh b. Nasr b. Ahmed b. İsmail Sâmânî (ö. 366/977)¹⁰, dönemin âlimlerinden, Kur'ân'ı Farsçaya tercüme etmelerini istemiş, onlar da uzun tartışmalar sonunda

⁷ Bk. Buhari, "Hacc", 132.

⁸ Bk. Muhammed İbn Sa'd ez-Zuhrî, *et-Tabakât el-kubrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, (el-Kâhire: Mektebetu'l-Hancı, 1421/2001), 1: 227; Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdi, (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1407/1987), 2: 97; eş-Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ*, (el-Kâhire: Dâru'l-kutub el-Mısriyye, 1340/1922), 6: 362-368; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Alta Orijinal Diplomatik Mektubu*, trc. M.Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1990), 73-151; a.mlf., *Mecmûatu'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahd'n-nebeviyyi ve'l-hilâfeti'r-râşide*, (Beyrût: Dâru'n-nefâis, 1405/1985), 99-111, 135-143.

⁹ Bk. Ebubekir İbn Ebî Şeybe Abdullah b. Muhammed, *el-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (er-Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 1409), 6: 383; Ahmed b. Hanbel, *Fedâilu's-sahâbe*, hk. Vasiyullah Muhammed Abbas, (Beyrût: Müessestü'r-risâle, 1403/1983), 2: 845; Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (el-Kâhire: Dâru hecer, 1422/2001), 1: 84

¹⁰ İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-tarih*, 7: 367; İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, (el-Kâhire: Dâru hecer, 1417/1997), 7: 367.

“Biz her peygamberi, vahiylerimizi kolayca anlatıp açıklayabilmesi için kendi kavminin diliyle gönderdik” anlamına gelen (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا يَلْسَنُ قَوْمِهِ لِتَبَيِّنِ لَهُمْ) şeklindeki İbrahim suresinin 4. ayetini referans göstererek bu işe girişmiş ve kısa bir süre sonra Kur'ân'ın tamamını “kelimealtı/satırarası” diyebileceğimiz bir tarzda Farsçaya nakletmişlerdir.¹¹ Bu çeviride ayetlere, ayetleri oluşturan cümlelere, cümlelerin içindeki terkiplere toplu mana verilmemiş, bunlar düz cümleler halinde tercüme edilmiştir; sadece kalın mürekkeple yazılan ayet-i kerimenin her kelimesinin altına, Farsça karşılığı yazılmış, yani “kelime anlamlı” bir çeviri yapılmıştır.

Bu şekilde Farsçaya tercüme edilmesinin ardından Kur'ân aynı üslup ve aynı tarzda Türkçeye de çevrilmiştir.¹² Bu ilk Türkçe tercüme, zamanla istinsah edilerek çoğaltılmıştır. Orijinal nüsha günümüze gelmemiş, ancak müstenseh nüshalar zamanımıza ulaşmıştır. Bunların muhtelif örnekleri hem ülkemizin farklı kütüphanelerinde, hem de dünyanın değişik kütüphanelerinde mevcuttur.¹³

İlk örneğini Farsça ve Türkçede gördüğümüz Kur'ân'ın tercümesi hareketi, zamanla bölgedeki diğer dillerde de zuhûr etmiştir. Ayrıca bu tercüme giderek çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir. Satırarası/kelimealtı tercüme yanında, düz cümleler halinde yapılan tercüme, bazı açıklama ve yorumlarla genişletilerek yapılan çeviriler söz konusu olmuştur. Böylece Fars ve Türk topraklarında başlayan Kur'ân'ın tercümesi hareketi, bilhassa 19. Yüzyılda ve daha sonraki yıllarda Hint alt kıtasında, başta Endonezya olmak üzere Güney Doğu Asya ülkelerinde, Çin, Japonya, Güney Kore gibi Uzakdoğu ülkelerinde ve Asya kıtasının diğer pek çok ülkesinde, ayrıca Avustralya kıtasında konuşulan dillerde de söz konusu olmuştur. Bugün Kur'ân, aşağıda vereceğimiz gibi Asya kıtasında konuşulan pek çok büyük dile, hatta küçük azınlıkların konuştuğu bazı dillere dahi tam olarak tercüme edilmiştir.¹⁴

Avrupa kıtası da Kur'ân tercümesi açısından büyük önem arz etmektedir. Avrupa kıtasının Kur'ân tercümesiyle tanışması Endülüs Devleti üzerinden olmuştur. Kaynakların belirttiğine göre bu dönemde De Cluny kilisesi papazı Venedikli Peter de Venerable (Petrus Venerabilis) (ö. 1156),¹⁵ Kuzey İspanya'ya yaptığı bir seyahat esnasında¹⁶ Robertus

¹¹ Habîb Yağmâî, “Mukaddime-i Musahhih”, *Terceme-i Tefsîr-i Taberî*, trc: Heyet, ed. Habîb Yağmâî, (Tahran: 1356 ş), 1: 5; Abdulkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961), 7-8; Janos Eckmann, *Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 16; Ali Şevah İshak, *Mu'cemu musannafâtî'l-Kur'ani'l-kerim*, (er-Riyad: Dâru'r-Rifâî, 1404/1984), 2: 12; Zehra Reyahi Zemin, “Tarih-i Terceme-i Farsî Kur'an Kerim”, *Peyam Cavidan*, 6 (ts.): 134-140 (129-142).

¹² Bk. Z. Velidi Togan, “Londra ve Tahran'daki İslami Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 3/2 (1959-60), 135; a.mlf. *Kur'an ve Türkler*, (İstanbul: Kayı Yayınları, 1971), 19; M.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, sad. O. F. Köprülü - N.Pekin, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981), 163; Abdulkadir Erdoğan, “Kur'an Tercümelelerinin Dil Bakımından Değerleri”, *Vakıflar Dergisi* 1 (1938): 47; Eckmann, *Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleri*, 16-17; J.D. Pearson, “Translation of the Kur'an”, *The Encyclopaedia of Islam*, (Leiden: 1981), 5: 430.

¹³ Bk. Erdoğan, *Kur'an Tercümelelerinin Dil Bakımından Değerleri*, 47-51; Macit Yaşaroğlu, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası*, (Kur'an Tarihi ile beraber), (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 117-125; Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümeleleri”, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, ed. B. Gökür v.dğr., (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010), 520; Wilhelm Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, trc. M. F. Köprülü. (Ankara: 1984), 69-74; İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleleri Üzerine Bir İnceleme*, 9-12; Ekmeleddin İhsanoğlu, “Medhalun ilâ târîhi tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm”, *el-Bibliyografya'l-âle miyye li tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm*, (İstanbul: IRCICA, 1406/1986), 19; Eckmann, *Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleleri*, 17-18; Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1993), 107-119.

¹⁴ Asır asır yapılmış bazı Kur'an tercümeleleri için bk. Abdullah Saeed, *The Qur'an An Introduction*, (London-New York: Routledge, 2008), 120-139.

¹⁵ Wikipedia, “Peter the Venerable”, erişim: 13 Aralık 2019, <https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpd2kvUGV0ZXJfdGhlX1ZlbnVvYWJsZQ>.

¹⁶ Bk. James Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, (USA: Princeton University Press, 1964), 3-14.

Retenensis (Robert of Ketton)¹⁷ adında birinden¹⁸ içinde Kur'ân'ın da bulunduğu bazı dinî eserleri Latinceye tercüme etmesini istemiştir. O da Toleytola/Toledo şehrindeki *Corpus Toletanum* denen bir proje çerçevesinde¹⁹ diğer bazı eserlerle²⁰ birlikte,²¹ ana dili Arapça olan Muhammed adında²² birinin desteğiyle²³ hazırladığı Kur'ân tercümesini 1143 yılında bitirip papaz Petrus'a sunmuştur.²⁴ Bu tercümenin, Kur'ân'ın içinde birçok hataların olduğu derleme bir kitap ve İslamiyet'in sapkın(!) bir din olduğunu göstermek; Hristiyanların nasıl bir düşmanla karşı karşıya olduklarını gözler önüne sermek amacıyla yapıldığı belirtiliyor.²⁵ Böylece Avrupa, Kur'ân tercümesiyle tanışmış, ilk kez bir Batı diline Kur'ân bir bütün halinde çevrilmiştir.

Robertus, Kur'ân'ı karalamak için tercümesinde büyük gayret göstermiştir. Bununla birlikte yine de tercüme okuyan bazı din adamlarının ondan etkilendiği görülmüştür. Bunun üzerine bu tercüme bir daha okunmamak üzere kütüphane raflarında unutulmaya terk edilmiştir. Üzerinden yüzyıllar geçmiş, tam 400 yıl kimse bu eseri okumamış, incelememiştir. Eser adeta "tabu" kabul edilmiş, dokunulmaz olmuştur.

Ancak 400 yıl sonra Theodore Bibliander (ö. 1564), Kilisenin izni ve onayıyla eseri elden geçirmiş, daha sert eleştiriler yaparak –tabir caizse- yeniden yazmış ve 1543 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde bastırmıştır.²⁶ Böylece Avrupa kamuoyu bir kez daha Kur'ân tercümesiyle, hem de matbu haliyle karşılaşmış olmuştur. Ancak bu defa Kilise yapılan işe –pek sıcak bakmasa da, hatta bazı sıkıntılar çıkarıp sınırlandırmalar getirirse de- karşı çıkmamış, yayınlanmasına mani olmamıştır.²⁷

Bu tercüme kısa bir süre içinde büyük ilgi görmüş ve başka dillere çevrilmiştir. Önce İtalyancaya, ardından İtalyanca tercümesi, Almancaya, daha sonra Almanca tercümesi de

¹⁷ İsmiyle ilgili farklı kullanımlar için bk. *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, ed. David Thomas-Alex Mallett. (Leiden-Boston: Brill, 2011), 3: 508; Library of Congress, "Robert of Chester, active 1143", erişim: 08 Mart 2020, <http://id.loc.gov/authorities/names/nr89009733.html>.

¹⁸ Bk. Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, 62-65.

¹⁹ Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, 24-36.

²⁰ Bunlar için bk. Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, 73-107; Hartmut Bobzin, "Latin Translations of the Koran A Short Overview", *Der Islam* 70/2 (2009): 194; Hüseyin Yaşar, "Avrupa'da İlk Kur'an-ı Kerim Tercümeleri ve İlk Kur'an-ı Kerim Baskıları", *Diyanet İlmî Dergi* 35/4 (1999): 101-102.

²¹ Bu eserlerin Kur'an ve İslam hakkında oluşturduğu olumsuz algı için bk. Hüseyin Yaşar, "Avrupa'nın Kur'an-ı Kerim'le Tanışması", *Kur'an'ın Nüzulünün 1400. Yılı Anısına Kur'an Özel Sayısı*, tsh. İsmail Derin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 800-803.

²² Bk. Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, 68-70.

²³ Bu okuldaki mütercimler için bk. Kritzeck, *Peter the Venerable and Islam*, 51-72.

²⁴ Bk. Bobzin, "Latin Translations of the Koran A Short Overview", 194; Daoud Mohammad Nassimi, *A Thematic Comparative Review of Some English Translations of The Qur'an*, (Doktora Tezi, The University of Birmingham, 2008), 48; Abdallah El-Khatib, "Lost in Translation: The Ideological Effects of the Translator and the Interpreter on the Qur'anic Text", *Aligarh Journal Of Quranic Studies*, 1/1 (Winter 2018): 2; Fahad M. Al-Malik, *Performative Utterances: Their Basic and Secondary Meanings with Reference to Five English Translations of the Meanings of the Holy Qur'an*, (Doktora Tezi, Durham University, 1995), 16; Merve Palanci, *İngilizce Kur'an Çevirilerinde Eşdeğerlilik Sorunu: M.A.S. Abdel Haleem ve Tarıf Khalidi Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017), 22; Abdurrahman Sıdkı, "Batı Literatüründe Kur'an", *Din Öğretimi Dergisi* trc. Bilal Kemikli, 41-42 (1993): 107-108; Ahmed Saleh Elimam, *Marked Word Order in the Qur'an and its English Translations: Patterns and Motivations*, (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013), 10.

²⁵ Bobzin, "Latin Translations of the Koran A Short Overview", 196-197; Sıdkı, "Batı Literatüründe Kur'an", 108; Sine Demirkıvıran, "Ortaçağ'da Batıda Yapılan İlk Kur'an Çevirileri ve Çevirmenlerin Çeviri Stratejileri", *Akademik İncelemeler Dergisi* 9/1 (2014): 238-239; Yaşar, "Avrupa'da İlk Kur'an-ı Kerim Tercümeleri ve İlk Kur'an-ı Kerim Baskıları", 102.

²⁶ Al-Malik, *Performative Utterances: Their Basic and Secondary Meanings with Reference to Five English Translations of the Meanings of the Holy Qur'an*, 16.

²⁷ Bobzin, "Kur'an'ın Latince Tercümeleri: Kısa Bir Genel Bakış", 611-613; Yaşar, "Avrupa'da İlk Kur'an-ı Kerim Tercümeleri ve İlk Kur'an-ı Kerim Baskıları", 103.

Dancaya (Danimarkaca) aktarılmıştır.²⁸ Bu son tercüme, Bibliander'in hazırlamış olduğu Latince tercümenin, tercümesinin tercümesinin tercümesi olmuştur.

Uzun süre Avrupa kamuoyu bu eski Latince tercüme üzerinden Kur'ân'ı tanımaya ve anlamaya devam etmiştir. Ancak Mısır'da Fransa konsolosluk görevlisi olarak bulunan ve orada Arapçasını geliştiren Andre Du Ryer (ö. 1660), 1647 yılında Kur'ân'ı ilk kez Arapça aslından Fransızcaya çevirerek Avrupa'da yeni bir Kur'ân tercümesi meydana getirmiştir.²⁹

Du Ryer'in bu Fransızca tercümesi de büyük ilgi görmüş, kısa sürede İngilizceye, Almancaya, İspanyolcaya, Rusçaya ve daha başka birçok Avrupa diline aktarılmıştır. Bu sayede Kur'ân tercümesi Avrupa kıtasında birçok dile tercüme edilmiştir. Bunun ardından gelen yıllarda daha pek çok kişi Kur'ân'ı Avrupa dillerine çevirmiştir.

Burada İngilizceye özel bir yer ayırmak gerekir. Çünkü İngilizce, İngiltere'nin muhtelif kıtalarında pek çok ülkeyi kendi yönetimi altına aldıktan ve kendi kültürünü, kendi dilini onlara öğrettikten sonra dünyada en çok bilinen ve konuşulan dil haline gelmiştir. Diğer yerlerde olduğu gibi Hint alt kıtasında da milyonlarca Müslüman, İngiliz tebaası olmuş, İngilizce öğrenir, konuşur, yazar hale gelmiştir. Bundan sonra o güne kadar Hristiyan İngilizlerin yaptığı Kur'ân tercümeleri yanında İngiliz sömürgesi devletlerde yaşayan Müslümanlar da Kur'ân'ı İngilizceye çevirmeye başlamışlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed Abdulkhakim Han (ö. 1917?) Hindistanlı bir müslüman olarak Kur'ân'ı İngilizceye çeviren ilk kişidir. Tercümesi 1905 yılında basılmıştır. Daha sonraki yıllarda birçok Müslüman, Kur'ân'ı İngilizceye tercüme edecektir.

Muhammed Abdulkhakim Han'ın tercümesinin, bir Müslüman tarafından İngilizceye yapılmış ilk tercüme olduğunda şüphe yok ise de, bir Batı diline yapılmış ilk tercüme olup olmadığı tartışmalıdır. Bu eseri, bir Müslüman tarafından bir Batı diline yapılmış ilk tercüme, Abdulkhakim Han'ı da bu işi yapan ilk Müslüman olarak kabul edenler vardır. Fakat Fatma Zaida adındaki bir hanımın 1861 yılında Kur'ân'ı Fransızcaya tercüme edip bastırıldığına bakarak,³⁰ bu bilginin doğru olmadığını söyleyebiliriz. Fatma Zaida hakkında yeterli derecede bilgi yoktur. Tercümesinin üstünde Bünyamin Ali Efendi adında birinden dul cariye olduğu belirtiliyor.³¹ Fransızcası çok iyi olduğuna göre Fransız olduğu düşünülebilir. Portekiz'de bulunduğu sırada Kur'ân ve İslam'ın aleyhinde yazılan yazıları görünce, İslam'ı savunmak ve Avrupalılara doğru bilgi vermek üzere Kur'ân'ı Fransızcaya tercüme etmiştir. O zamanlar Fransızca, en çok konuşulan ve en popüler dil idi. Buradan hareketle bir Batı diline Kur'ân'ı tercüme eden ilk Müslüman'ın Fatma Zaida adındaki bu kadın, bir Müslüman tarafından bir Batı diline çevrilen ilk Kur'ân tercümesinin de onun *L'Alkoran! (Le livre par excellence) Traduction textuelle de l'arabe faite* adlı tercümesi olduğunu söyleyebiliriz. Muhammed Hamidullah, bu hanımın görünürde Müslüman olduğunu, tercümesine bakıldığında her ne

²⁸ Nassimi, *A Thematic Comparative Review of Some English Translations of the Qur'an*, 48; Bobzin, "Latin Translations of the Koran A Short Overview", 197; Yaşar, "Avrupa'da İlk Kur'an-ı Kerim Tercümeleri ve İlk Kur'an-ı Kerim Baskıları", 104.

²⁹ Nassimi, *A Thematic Comparative Review of Some English Translations of the Qur'an*, 48; El-Khatib, "Lost in Translation: The Ideological Effects of the Translator and the Interpreter on the Qur'anic Text", 2; Al-Malik, *Performative Utterances: Their Basic and Secondary Meanings with Reference to Five English Translations of the Meanings of the Holy Qur'an*, 17.

³⁰ Bk. Academician Edu, "Abdelkader El-Mokhtar Boutaleb, Fatma Zaida: Première femme à traduire le Coran en français? (Lisbonne, 1861)", erişim: 28 Mart 2020, https://www.academia.edu/32600197/Fatma_Zaida_Premi%C3%A8re_femme_%C3%A0_traduire_le_Coran_en_fran%C3%A7ais_Lisbonne_1861_.

³¹ Rim Hassen, "From a Slave to a Translator: Conflicts and Mediation in Fatma-Zaïda's Translation of the Quran", *Literary Translation and Cultural Mediators in 'Peripheral' Cultures Customs Officers or Smugglers?* Ed. Diana Roig-Sanz, Reine Meylaerts, (London: Palgrave Macmillan, 2018): 211-234; Mdhamidullahfiles, Abdul Muzaffar (Muhammed Hamidullah), "Le Coran de 'Fatma Zaida' Le Centenaire D'un Mysterieux Ouvrage", 19-22, erişim: 22 Mart 2020, <https://mdhamidullah.files.wordpress.com/2015/11/coran-fatma-zaida.pdf>; Hodhganga Inflibnet, "Chapter Two The History of English Translations of the Quran", erişim: 05 Şubat 2020, <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/219441/5/06%20chapter%202.pdf>.

kadar notlarda ve önsözde İslam'ı müdafaa yönünde bazı ifadeler varsa da geri kalan kısımlarda Kur'ân metnini karmaşık bir şekilde tercüme ettiğini, hatta tercümesini, Kur'ân metnine tamamen yabancı bir metin haline getirdiğini, çoğu yerlerde surelerin ayetlerini, normal sırasından çıkarıp birbirine karıştırdığını, bazen başka bir surenin ayetlerine kattığını vs. anlatıyor.³² Bütün bu bilgiler bu hanımın Müslümanlığı hakkında bazı şüpheler irad ediyorsa da isminin Fatıma Zaida olmasından hareketle onu Kur'ân'ı gayr-ı Müslimlerin diline çeviren ilk Müslüman olarak değerlendirmek mümkündür. Fatma Zaida aynı zamanda Kur'ân'ı tercüme eden ilk hanımdır. Ondan önce Kur'ân'ı tercüme eden herhangi bir hanım tespit edemedik. Ancak özellikle 2000'li yıllardan sonra hanımların da Kur'ân çevirilerine şahit oluyoruz.

Muhammed Abdulhakim Han'ın Kur'ân'ı İngilizceye tercüme eden ilk Müslüman olduğundan bahsettik. O, aynı zamanda Hindistan coğrafyasında bu işi yapan ilk kişidir. Tercümesinin adı *The Holy Qur'an translated with short notes: Based on the Holy Qur'an or authentic traditions of the Prophet, or New Testament or scientific facts*'tır. Tercümede, ardından da anlaşıldığı üzere bazı otantik klasik eserlere dayanarak açıklamalar yapmıştır. Müellif Abdulhakim Han, İslam'ı ve Kur'ân'ı iyi bilen biridir, esasen bu alanlarda muhtelif eserler telif etmiştir. Eserde oryantalistlerin iddialarına cevaplar vermiştir. Kadiyani akımına mensup olan mütercim, bu düşünce çerçevesinde tercümesini şekillendirmiştir.³³ Kidwâî, "Ahmadiyya and the Holy Quran distorting translations to support their claims"³⁴ adlı çalışmasında müslümanların yaptığı tercümeleri tasnif ederken, Muhammed Abdulhakim Han'ı, "non-Muslim" diyerek müslüman addetmediği Kadiyani grup içerisinde zikretmiyor.³⁵ Bununla birlikte tercümesinin başarısız olduğunu, İslam'a eleştiri yapmak isteyenlerin eline birçok firstlar verdiğini belirtiyor.³⁶ Abdulhakim Han'ın ardından hem Hint altkıtasından, hem de diğer bölgelerden çok sayıda müslüman, Kur'ân'ı İngilizceye tercüme etmiştir.

1. KUR'ÂN DÜNYA DİLLERİNDE

Yaptığımız tespitlere göre 2020 yılı başına kadar Kur'ân-ı Kerim dünyada yaygın olarak konuşulan 121 dile tam olarak tercüme edilmiştir. Bu dilleri, konuşuldukları ülkeleri, buldukları kıtaları; ayrıca bu dilin kaç kişi tarafından konuşulduğu, bu dillerde kaç tane tercüme yapıldığı hususlarını aşağıdaki gibi tablo halinde (tablo 1) verebiliriz:

No	Dil	Kıta	Ülkeler	Nüfus	Adet
1	Açece	Asya	Endonezya	4.000.000	1
2	Afarca	Afrika	Cibuti-Eritre-Etyopya	2.000.000	1
3	Afrikaansca-Afrikaans-Boer Dili	Afrika	Güney Afrika	6.000.000	3
4	Almanca-Germany-Deutsch	Avrupa	Almanya-Avusturya	120.000.000	48

³² Abdul Muzaffar, "Le Coran de 'Fatma Zaide' Le Centenaire D'un Mysterieux Ouvrage", 19-22; "Chapter Two The History of English Translations of the Quran".

³³ Nassimi, *A Thematic Comparative Review of Some English Translations of the Qur'an*, 51; Palanci, *İngilizce Kur'an Çevirilerinde Eşdeğerlilik Sorunu: M.A.S. Abdel Haleem ve Tarıf Khalidi Örneği*, 39; Raed Al-Jabari, *Reasons for the Possible Incomprehensibility of Some Verses of Three Translations of the Meaning of the Holy Quran into English*, (Doktora Tezi, UK University of Salford, 2008), 29.

³⁴ Anti-Ahmadiyya Qadiyaniyya, "A.R. Kidwai, Ahmadiyya and the Holy Quran distorting translations to support their claims", erişim: 04 Şubat 2020, http://www.anti-ahmadiyya.org/en/modules.php?name=News&new_topic=7.

³⁵ Ayrıca bk. Cyberistan, "English Translations of The Holy Qur'an An Annotated Bibliography by A.R. Kidwai", erişim: 22 Ocak 2020, <http://www.cyberistan.org/islamic/quranetr.htm>; Sound Vision, "A Survey of English translations of the Quran by A.R. Kidwai", erişim: 22 Ocak 2020, <https://www.soundvision.com/article/a-survey-of-english-translations-of-the-quran>.

³⁶ "A.R. Kidwai, "Ahmadiyya and the Holy Quran distorting translations to support their claims".

5	Amaziğce-Amazigh-Tamaziht-Berberice	Afrika	Fas-Cezayir-Libya	30.000.000	2
6	Amharca (Habeşçe)	Afrika	Etiyopya	25.000.000	2
7	Arnavutça-Albanian	Avrupa	Arnavutluk	8.000.000	7
8	Asante-Ashanti	Afrika	Kongo-Nijer-Gana	9.000.000	1
9	Assamese	Asya	Hindistan-Bangladeş	15.000.000	3
10	Avarca-Dargva-Dağistan Dili	Asya	Rusya	1.000.000	1
11	Azerice	Asya	Azerbaycan-İran	25.000.000	10
12	Bacaan	Asya	Endonezya	4.000.000	1
13	Balti	Asya	Pakistan-Hindistan	400.000	1
14	Basa-Basaa-Cameroon	Afrika	Nijer-Kongo-Kamerun	300.000	1
15	Belarus	Avrupa	Belarus-Beyaz Rusya	9.000.000	1
16	Beluşi-Balochi	Asya	Pakistan-Hindistan-İran	8.000.000	4
17	Bengalce	Asya	Bangladeş-Hindistan	200.000.000	48
18	Boşnakça-Hırvatça-Sırpça	Avrupa	Bosna-Hersek	3.500.000	13
19	Brohice-Brahui	Asya	Hindistan-Pakistan-BAE	2.000.000	3
20	Brushaski	Asya	Pakistan-Hindistan	100.000	1
21	Buginese	Asya	Endonezya	5.000.000	1
22	Bulgarca	Avrupa	Bulgaristan	10.000.000	9
23	Burmaca	Asya	Burma-Myanmar	30.000.000	3
24	Chichewa (Chewa)	Afrika	Malawi-Zambiya	10.000.000	3
25	Çekçe	Avrupa	Çekya	12.000.000	4
26	Çince	Asya	Çin Halk Cumhuriyeti	1.500.000.000	15
27	Dagbani	Afrika	Gana	1.500.000	1
28	Danca	Avrupa	Danimarka	5.000.000	5
29	Dhivehi-Divehi-Maldivce	Asya	Maldivler	300.000	1
30	Diyula-Jula	Afrika	Burkina Faso	6.000.000	2
31	Dogri	Asya	Hindistan-Pakistan	5.000.000	1
32	Endonezce	Asya	Endonezya	30.000.000	19

33	Ermenice	Asya	Ermenistan	6.000.000	4
34	Esperanto	Avrupa	Yok	0	1
35	Farsça	Asya	İran-Afganistan-Tacikistan	100.000.000	138
36	Felemenkçe - Hollanda Dili	Avrupa	Hollanda-Belçika	25.000.000	27
37	Fijian	Okyanusya	Fiji Cumhuriyeti	800.000	1
38	Fince	Avrupa	Finlandiya	5.000.000	2
39	Fransızca	Avrupa	Fransa-Kanada	120.000.000	42
40	Fula dili	Afrika	Nijerya-Gine-Senegal	25.000.000	2
41	Gujaratça	Asya	Hindistan	55.000.000	13
42	Gurmuki	Asya	Pakistan	25.000.000	2
43	Gürcüce	Asya	Gürcistan	3.000.000	5
44	Herşen-Hevsa-Hausa	Afrika	Nijer-Nijerya	27.000.000	3
45	Hintçe	Asya	Hindistan	300.000.000	18
46	İbranice	Asya	İsrail	7.000.000	6
47	İgbo	Afrika	Nijerya	27.000.000	1
48	İngilizce	Avrupa- Amerika- Afrika- Avustralya	İngiltere-ABD-Kanada- Avustralya-Güney Afrika	400.000.000	171
49	İranun	Asya	Filipinler	350.000	1
50	İspanyolca	Avrupa- Amerika	İspanya	500.000.000	29
51	İsveççe	Avrupa	İsveç	9.500.000	8
52	İtalyanca	Avrupa	İtalya	63.000.000	14
53	Japonca	Asya	Japonya	125.000.000	9
54	Jawaca-Cavaca	Asya	Endonezya	95.000.000	3
55	Kannada	Asya	Hindistan	50.000.000	5
56	Katalanca	Avrupa	Andora -İspanya	4.000.000	3
57	Kazakça	Asya	Kazakistan	15.000.000	15
58	Keşmir	Asya	Hindistan	7.000.000	9
59	Kırgızca	Asya	Kırgızistan	5.000.000	7

60	Kikamba	Afrika	Kenya	4.000.000	1
61	Kikuyu	Afrika	Kenya	7.000.000	1
62	Kiriol	Afrika	Gine Bissau	1.500.000	1
63	Kiswahili	Afrika	Tanzanya-Kenya-Uganda	80.000.000	6
64	Korece	Asya	Güney ve Kuzey Kore	80.000.000	3
65	Kriol-Creole	Avustralya	Avustralya-Mauritius	4.000.000	2
66	Kürtçe	Asya	Türkiye-İrak-Suriye-İran	30.000.000	14
67	Latince	Ölü	Ölü	0	4
68	Lehçe (Polonyaca)	Avrupa	Polonya	45.000.000	9
69	Lingala	Afrika	Demokratik Kongo Cumhuriyeti	15.000.000	1
70	Luganda/Ganda	Afrika	Uganda	8.000.000	2
71	Macarca	Avrupa	Macaristan	14.000.000	7
72	Makedonca	Avrupa	Kuzey Makedonya	2.000.000	1
73	Malagasy	Afrika	Madagaskar	20.000.000	2
74	Malayalam	Asya	Hindistan	37.000.000	37
75	Malayca	Asya	Malezya-Endonezya	30.000.000	15
76	Mandarinca	Asya	Endonezya	600.000	1
77	Mandince	Afrika	Senegal-Gambiya	1.400.000	2
78	Manipuri	Asya	Hindistan	2.000.000	1
79	Maranao	Asya	Filipinler	1.000.000	1
80	Marathi	Asya	Hindistan	85.000.000	4
81	Mauri	Okyanusya	Yeni Zelanda	370.000	1
82	Mende	Afrika	Sierra Leone	1.500.000	1
83	More-Moore-Mossi	Afrika	Burkina Faso	8.000.000	1
84	Nepalce	Asya	Nepal	12.000.000	2
85	N'ko	Afrika	Mali	35.000.000	2
86	Norveççe	Avrupa	Norveç	5.000.000	3
87	Odia-Oria	Asya	Hindistan	35.000.000	1

88	Ormo	Afrika	Etyopya-Kenya	25.000.000	1
89	Özbekçe-Uzbek	Asya	Özbekistan	30.000.000	5
90	Penjabi	Asya	Hindistan-Pakistan	125.000.000	18
91	Peştuca	Asya	Afganistan	25.000.000	13
92	Portekizce	Avrupa-Amerika	Portekiz-Brezilya	220.000.000	10
93	Rumence	Avrupa	Romanya	26.000.000	4
94	Rusça	Avrupa-Asya	Rusya	160.000.000	34
95	Samoaca	Okyanusya	Samoa Adaları	500.000	1
96	Sanskritçe	Asya	Hindistan	0	3
97	Saraiki	Asya	Pakistan	26.000.000	3
98	Shonaca	Afrika	Zimbabve-Mozambik	8.000.000	1
99	Sinhala	Asya	Seylan-Sri Lanka	17.000.000	2
100	Sintçe	Asya	Pakistan-Hindistan	25.000.000	33
101	Somalice	Afrika	Somali	16.000.000	1
102	Sundance	Asya	Endonezya	40.000.000	16
103	Tacikçe	Asya	Tacikistan	8.000.000	1
104	Tagalog	Asya	Filipinler	23.000.000	1
105	Tamilce	Asya	Hindistan	75.000.000	12
106	Tatarca	Asya	Rusya	6.000.000	7
107	Tayca	Asya	Tayland	30.000.000	7
108	Telugu	Asya	Hindistan	80.000.000	10
109	Tuvaluan	Okyanusya	Polinezya	10.000	1
110	Türkçe	Asya	Türkiye	83.000.000	324
111	Türkmençe	Asya	Türkmenistan	7.000.000	1
112	Ukraynaca	Avrupa	Ukrayna	36.000.000	1
113	Urduca	Asya	Pakistan	68.000.000	214
114	Uygurca	Asya	Çin Halk Cumhuriyeti	11.000.000	1
115	Vietnamca	Asya	Vietnam	96.000.000	2

116	Wolof	Afrika	Senegal-Gambiya	5.000.000	1
117	Yao	Afrika	Malawi-Mozambik	3.000.000	1
118	Yoruba	Afrika	Nijerya	40.000.000	7
119	Yunanca-Rumca	Avrupa	Yunanistan-Güney Kıbrıs	14.000.000	6
120	Zazaca	Asya	Türkiye	700.000	1
121	Zulu	Afrika	Güney Afrika	10.000.000	2
121	Dil	5 Kıta	100 Ülke	5.990.330.000	1.626
Tablo 1					

Tablodan anlaşıldığı gibi Kur'ân 5 kıtada 100 civarında ülkede konuşulan 121 dile tercüme edilmiştir. Burada "ülke"den kastımız, dilin ortaya çıkıp geliştiği ülkedir. Mesela İngilizce başta ABD, Avustralya gibi ülkeler olmak üzere daha başka bazı ülkelerde de konuşulmaktadır. İspanyolca, Portekizce, Fransızca da böyledir. Ancak biz bütün bu diller için kaynak ülkeler olan İngiltere, İspanya, Portekiz ve Fransa'yı zikrettik, diğer ülkeleri saymadık. Yapılan tercümelerin sayısı ise tespitlerimize göre 1.626'dır.

IRCICA'nın neşrettiği bibliyografyada 1980 yılına kadar 65 dilde 2.672 tercümenin tabedilip neşredildiği yazılıyor. Ancak bu sayı tam Kur'ân tercüme ve tefsirlerini kapsadığı gibi, Kur'ân'ın bir cüzünün, bir suresinin veya belli bazı ayetlerinin tercüme ve tefsirini işleyen eserleri de kapsıyor.³⁷ Biz ise burada sadece tam tercümeleri aldık, diğerlerini kapsam dışı bıraktık.

Kur'ân-ı Kerim, Afrika kıtasında 29 ülkede yoğun olarak konuşulan 30 dile tercüme edilmiştir. Bu, 515 milyondan fazla bir nüfusa tekabül etmektedir. Bu dillerde yapılan tercümelerin sayısı 57'dir.

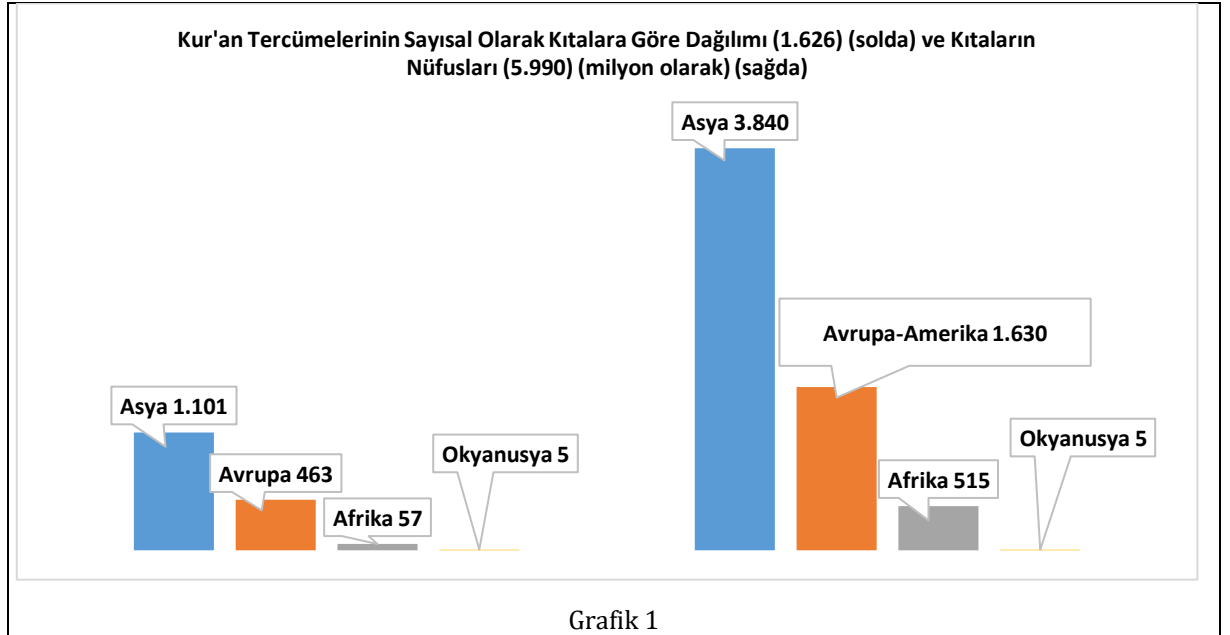
Asya kıtasına baktığımızda Kur'ân'ın bu kıtada bulunan 28 ülkede konuşulan 60 dile tam tercüme edildiğini görüyoruz. Bu dillerin bazılarında yalnızca 1 tercüme varken, bazılarında 100'lerle ifade edilecek kadar çok tercüme bulunmaktadır. Buna göre bu kıtada yapılan toplam tercüme sayısı 1.101'dir. Bu tercümelerin hitap ettiği toplam nüfus ise 3.800 milyondan fazladır.

Avrupa ve Amerika kıtalarını burada bir arada değerlendireceğiz. Çünkü Avrupa'da konuşulan diller aynen Amerika kıtasında da konuşulmaktadır. Bilindiği gibi Amerika kıtasında ABD ve Kanada'da genellikle İngilizce konuşulurken, Orta ve Güney Amerika ülkelerinde ağırlıklı olarak İspanyolca ve Portekizce konuşulmaktadır. Bu arada Arjantin ve Kanada'nın bir kısmının da dili Fransızcadır. Buna göre Kur'ân, Avrupa kıtasındaki 26 ülke ile Amerika kıtasındaki 19 ülkede konuşulan 27 dile tercüme edilmiştir. Yapılan tercümelerin sayısı 463 olup, tahminen 1,6 milyardan fazla nüfusa hitap etmektedir.

Avustralya, Yeni Zelanda ve diğer bazı küçük ülkelerde de ağırlıklı olarak İngilizce konuşulmaktadır. Bununla birlikte bazı yerel diller de kullanılmaktadır. İngilizceyi hariç tuttuğumuzda bölgede 4,5 milyon tarafından konuşulan bazı yerel dillere Kur'ân'ın tercüme edildiğini söyleyebiliriz. Burada 4 dilde 5 tercüme yapılmıştır. Bu tercümelerin sayısı az ise de Kur'ân'ın bölgede bilinirliğini sağlaması açısından önemlidir.

³⁷ Bk. Sunaga Emiko, "Learn in Urdu, Write in the Vernaculars: Translating Process of Commentary of Holy Quran in South Asia", *Tehseel: Islamic Research Academy* 1/1 (2017): 110.

Kur'ân tercümeleleriyle ilgili rakamları kıtalar bazında nüfusla da mukayesesine imkân verecek şekilde grafik 1'deki gibi verebiliriz:

Görüldüğü gibi en çok tercüme Asya kıtasında yapılmıştır. Bunu Avrupa-Amerika takip etmektedir. Afrika kıtası ise bundan sonra gelmektedir. Okyanusya'nın (Avustralya'nın) yerel dilleri konuşan nüfusu az olduğu için tercümelerin az olması da tabiidir. Bunları nüfusla kıyaslayarak da değerlendirmek mümkündür. Burada şunu da belirtelim ki, biz kıtaların nüfusunu verirken, ülkelerin nüfusunu değil Kur'ân'ın tercüme edildiği dillerin konuşulma durumunu esas aldık, Kur'ân'ın doğrudan çevrilmediği, basılmadığı ülkeleri zikretmedik ve nüfuslarını da dâhil etmedik.

Bütün bunlara bakarak şunu söyleyebiliriz: Kur'ân-ı Kerim dünyada insanların yaşadığı beş büyük kıtada, 100'den fazla ülkede kullanılan 121 dile tam olarak tercüme edilmiş, böylece 6 milyar civarında insanın istifadesine sunulmuştur. Kur'ân'ın 6 milyar insanın istifadesine sunulması, 6 milyar insana ulaştırdığı anlamına gelmez. 1,5 milyar nüfusa sahip Çin'de 15 adet Kur'ân tercümesi vardır. Bunların baskı adetleriyle ilgili araştırmamızda baskı adetlerinin nüfusa oranla son derece az olduğunu gördük. Bazılarının baskı sayıları 5-10 bin adet iken bazıları bundan daha fazla olabiliyor. Ama mesela 100 bin, 500 bin 1 milyon gibi baskı rakamları söz konusu değildir. Buna göre 1,5 milyarlık Çin'de muhtelif baskıları da dâhil olmak üzere Kur'ân tercümelerinin toplam olarak milyonları aştığını söylemek zordur. En çok baskı yapan, Suudi Arabistan'daki Mucemmu'l-Melik Fehd'in yayınladığı baskıdır ki, bunlar da sadece Hac veya Umre için gelenlere meccanen dağıtılmaktadır. Paralı baskıların tamamının satıldığını da söyleyemeyiz. Aynı husus İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Portekizce ve diğer diller için de geçerlidir.

Kıtalarla göre dünya dillerinde Kur'ân tercümeleri hususuna geçmeden önce bir ön bilgi vermesi açısından Kur'ân'ın en çok tercüme edildiği dilleri burada vermek istiyoruz. Tespitlerimize göre Kur'ân 324 adetle en fazla Türkçeye tercüme edilmiştir. Daha sonra 214 adetle Urduca, 171 adetle İngilizce ve 138 adetle Farsça gelmektedir. Diğer dillerin her birinde ise 100'den az tercüme yapılmıştır. Hollanda diğer ülkelere göre nüfusu daha az ve etkinliği daha dar alanda olmasına rağmen dikkat çekecek kadar çok tercümenin yapıldığı bir dildir. Gerçi Hollanda uzun süre oldukça kalabalık bir nüfusa sahip Endonezya'da etkin olmuştur, ancak bugün bu hâkimiyeti söz konusu değildir. Tespitlerimize göre Hollandalıların kullandığı dil olan Felemenkçe Kur'ân 27 kez tercüme edilmiştir.

IRCICA'nın bibliyografyasında Urduca 770,³⁸ İngilizce 426,³⁹ Türkçe 304,⁴⁰ Farsça 172,⁴¹ Fransızca 137⁴² ve Bengalce 134⁴³ tercümeden bahsedilmektedir.⁴⁴ Bu farkın nedenine yukarıda temas etmiştik.

Görüldüğü gibi gerek Avrupa'da gerekse Asya'da Kur'ân'ın pekçok kez tercüme edildiği diller vardır. Şimdi bunları ve diğer dilleri daha yakından görelim:

1. BEŞ KİTADA KUR'ÂN TERCÜMELERİ

Kur'ân-ı Kerim, dünyada insanların büyük kalabalıklar halinde yaşadığı 5 kıtada konuşulan dillere tercüme edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in hangi kıtada, hangi ülkelerde hangi dillere ne kadar tercüme edildiğini uzun araştırmalarımız sonucu yapabildiğimiz tespitlere göre burada vereceğiz. Bunun için Kur'ân'ın ilk kez tercüme edildiği dilleri bağrında bulundurması açısından önce Asya kıtasını vermek istiyoruz.

3.1 Asya Kıtasında Kur'ân Tercümesi

Bu başlık altında Asya kıtasında yapılmış Kur'ân tercümelerini vermek istiyoruz. Aslında Kur'ân'ın ilk tercüme edildiği dilden yani Farsçadan başlayarak ve kronolojik sıraya göre diğer dilleri vererek konuyu işleyebiliriz, ancak bütünlük arz etmesi açısından aynı dil gruplarını bir arada vermeyi, sıralamayı da en çok tercümenin yapıldığı ana dillere göre yapmayı daha uygun gördük. O yüzden önce Türkçe ve Türk dil ailesine mensup dillerle başlayacak, daha sonra diğer dil gruplarını vereceğiz. Esasen Türkçe, dünyada Kur'ân'ın bir bütün halinde tercüme edildiği ikinci dildir. Herhangi bir dil grubuna girmeyenleri de müstakil vereceğiz. Kur'ân'ın tercüme edildiği ilk dil olan Farsçayı da orada vereceğiz. Bizim dil grubundan kastımız, birbirine yakın, konuşanların az çok birbirini anladığı, aynı milletten olanların konuştuğu dillerdir; burada Dilbilimde yapılan teknik anlamdaki dil gruplandırmalarını kast etmiyoruz. Burada 5 ve daha fazla tercümenin olduğu diller ayrı ayrı verilecek, 5'in altındakiler ise bir arada toplu olarak zikredilecektir.

3.1.1 Türkçe ve Türk Dil Ailesi

Kur'ân yukarıda da geçtiği üzere Farsçadan sonra bir bütün halinde ikinci olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. İlk Kur'ân tercümesinden sonra ondan alınan nüshalar ve daha sonra yapılan tercümelemlerle çok sayıda Türkçe Kur'ân çevirisi meydana getirilmiştir. Anadolu coğrafyasında Türkçe tam tefsir, tam Kur'ân tercümesi, cüz, sure ve ayet tefsir ve tercümelemleri şeklinde binlerce ifade edilecek kadar çok eser vücuda getirilmiştir. Kütüphanelerimizde bunların pekçok örnekleri vardır. İlk tabedilen eser, tespit edebildiğimiz kadarıyla Ayntabi Mehmet Efendi'nin *Tefsir-i Tıbyan* adlı tefsir-tercüme arası bir özelliğe sahip olan eseridir.⁴⁵ Ayntabi bu eserini 1680'li yıllarda yazmış ise de, basımı 1842 yılında olmuştur. Eser Mısır-Bulak matbaasındaki ilk baskısından sonra defalarca tabedilmiştir.⁴⁶

³⁸ Binark-Eren *World Bibliography, 1515-1980*, 523-687.

³⁹ Binark-Eren *World Bibliography*, 65-175.

⁴⁰ Binark-Eren *World Bibliography*, 447-522.

⁴¹ Binark-Eren *World Bibliography*, 342-381.

⁴² Binark-Eren *World Bibliography*, 178-212.

⁴³ Binark-Eren *World Bibliography*, 10-38.

⁴⁴ Ayrıca bk. Emiko, "Learn in Urdu, Write in the Vernaculars: Translating Process of Commentary of Holy Quran in South Asia", 110. Abdulhamit Birışık, "Urduca Kur'an Tercümelemlerinin Tarihi Gelişiminde Batı'nın Etkisi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 16/3 (2003): 379-389.

⁴⁵ John Kingsley Birge, "Turkish Translations of The Koran", *The Muslim World* 28/4 (2007): 394.

⁴⁶ Bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", *World Bibliography of Translations of the Meaning of the Holy Quran, Printed Translations, 1515-1980*, (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1986), xxix-xxx; Orhan İyibilgin, *Ayntâbî'nin Terceme-i Tıbyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 23-27; Recep Arpa, *Ayntabi Mehmet Efendi'nin Tıbyan Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005), 32-33; a.m.f., "İlk Matbu Türkçe (Osmanlıca) Tefsir: Tıbyan Tefsiri", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları 1*, (2011): 247-249; Murat Kaya, *Tanzimât'tan II. Mesrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerim Tercüme Ve Tefsirleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 63-65; Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 195-196; Düccane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı*

1.1.1.1. Türkçe/Anadolu Türkçesi

Tespitlerimize göre Kur'ân-ı Kerim dünyada en çok Anadolu'da yaşayan Türkler tarafından tercüme edilmiştir. Türkler bilhassa Cumhuriyetten sonra ama daha kapsayıcı bir ifadeyle söyleyecek olursak 1900'lü yılların başından itibaren, hatta dinî eserlerin matbaada basıldığı 1841'li yıllardan itibaren toplam 324 kez Kur'ân-ı Kerim'i Türkçeye tercüme edip basmışlardır. Bunların büyük kısmı (235 adet) Kur'ân'ın Türkçeye yapılmış tercümeleridir. Bu 235 tercümenin 18 tanesi anonimdir. Geriye kalan 217 tercümenin 196'sı tek kişi tarafından yapılmıştır. 14 tanesi 2'şer kişilik, 4 tanesi 3'er kişilik, 1 tanesi 5 kişilik ve 2 tanesi de 6'şar kişilik ekiplerce yapılmıştır. 217 tercümenin hazırlanmasında 253 kişi görev almıştır. Bunların 42 tanesi 1'den fazla eserde görev almışlardır. Bazıları 3 tane eserin hazırlanmasında yer almıştır. Bunları çıkardığımızda geriye 211 mütercim kalıyor. Bunlardan 1'i (Zeki Meğamiz) Hristiyan, diğerleri Müslümandır.⁴⁷ 210 müslüman mütercimin 5'i kendi tercümelerinden veya hayatları hakkında verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Alevî, 3'ü Şîfîdir; geriye kalan 202 mütercim ise Ehl-i sünnettir.⁴⁸ Bu 202'nin içinde 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminden sonra yurtdışına kaçmalarından, mahkemelerin bu örgüte mensup veya onunla iltisaklı olduklarına dair verilen kararlardan ayrıca kendi beyanları ve basında yazılanlardan anlaşıldığı üzere Fetöcü olanlar bulunmaktadır. Yine tercümelerinde beyan ettikleri üzere Selefi anlayış üzere olan 2 mütercim vardır. Bir de vahiy aldığını iddia eden ayrıca kamuoyunda sahte peygamber olarak bilinen 2000'li yılların başında Amerka'ya giden ve orada ölen İskender Evrenosoğlu (ö. 2019) vardır. Yine bu mütercimlerin 6'sı bayan geri kalan 205'i erkektir.

Bu tercümelerden 79 tanesi büyük çoğunluğu (74 tanesi) Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) olmak üzere, Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), Ayntâbî Mehmet Efendi (ö. 1699) gibi zevata ait tercümelerin sadeleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bunların 3 tanesi anonimdir. 23 tanesinin de mütercimini tespit edemedik. Geriye kalan 54 tercümenin 38'i tek kişi tarafından yapılmış iken, 11 tanesi 2'şer, 2 tanesi 3'er, 1 tanesi 4 ve 1 tanesi de 5 kişilik ekiplerce hazırlanmıştır. Buna göre bu 53 tercümenin hazırlanmasında 75 kişi görev almıştır. Bunların bir kısmı 1'den fazla tercümede görev almışlardır. Bunları çıkardığımızda geriye 63 mütercim kalıyor. Bunların hepsi Müslüman ve Ehl-i sünnete mensuptur.

10 adet ise Muhammed Esed (ö. 1992), Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Ebu'l-Ala el-Mevdudi (ö. 1979) gibi zevata ait yabancı dillerde yazılıp oradan Türkçeye aktarılmış olanlardır. Bunlardan 1'i anonimdir. Geriye kalan 9 tercümenin 7'si tek kişi tarafından tercüme edilmişken, 2 tanesi de 2'şer kişilik ekiplerce tercüme edilmiştir. Bu 9 tercümenin hazırlanmasında 11 kişi görev almıştır. Bu 10 tercümenin 3 tanesi Kadiyanilere⁴⁹ aittir ve 3 kişi tarafından yapılmıştır. Bunlardan Muhammed Ali'nin (ö. 1951) tercümesini yapan Ender Gürol'un Kadiyanilerle bir alakasının olduğunu zannetmiyoruz. Sadece ücret mukabilinde bu

Kültüre Anlam'ın Tarihi, (İstanbul: Tıbyân yayınları, 1997), 250; Müjgân Cunbur, *Kur'ân-ı Kerim'in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961), 123; Bınark- Eren, *World Bibliography*, 466-469.

⁴⁷ Çalışma boyunca bazı mütercimler, mütedeyyin olup olmadıklarına bakılmaksızın, isminden ve/veya memleketinden dolayı "Müslüman" diye tavsif edilmişlerdir. Bunların içerisinde Müslümanlıkla alakası olmayan, İslam dinini yaşamayan, hatta karşı çıkanlar da olabilir.

⁴⁸ Kadiyani-Ahmedi veya Şîfî yahut benzer bir mezhebe/yapıya sahip olduğu belirtilmeyen tüm mütercimler çalışma boyunca "Ehl-i Sünnet" diye gösterilmiştir. Fetöcü ve Selefi anlayışa sahip olanlar da bu cümleden zikredilmişlerdir. Bunların Ehl-i Sünnet anlayışına bağlı olup-olmadıkları, bu anlayışı yaşayıp-yaşamadıkları göz önünde bulundurulmamış; Şîfî veya Kadiyani-Ahmedi olmadıkları anlaşılın diye Ehl-i Sünnet oldukları belirtilmiştir.

⁴⁹ Çalışma boyunca "Kadiyani" derken, Hindistan-Pakistan'da zuhur edip bölgede geniş bir kitle tarafından benimsenen Kadiyanilik anlayışı ve daha sonra ondan ayrılarak benzer bir anlayışla yapılanan Ahmediye cemaati mensupları kast edilmiştir. Tercümede tercüme yapanların bu anlayışa sahip olduğu belirtilmişse Kadiyani-Ahmedi diye gösterilmişlerdir. Bu konuda herhangi bir bilgi verilmemiş olmakla birlikte bu cemaatlerin finanse ettikleri tercüme yapanlar da bu cemaatlerin mensupları gibi gösterilmişlerdir. Bunların bir kısmı böyle olmayabilir.

işi yaptığı kanaatindeyiz. Diğer 2 kişi ise bu cemaate mensuptur. Buna göre bu 11 kişinin 2'si Kadiyani geriye kalan 9'u Ehl-i sünnettir.

Bunları topladığımızda Türkler tarafından yapılmış 324 Kur'ân tercümesinin 45'i anonimdir. Bunları çıkardığımızda geriye 279 tercüme kalıyor. Bunların bir kısmının hazırlanmasında aynı kişinin birkaç kez görev aldığını biliyoruz. Bunları çıkardığımızda 279 tercümenin hazırlanmasında 285 kişi görev almış oluyor. Bunların 283'ü Müslümandır. Bu 283 Müslümanın da 274'ü Ehl-i sünnettir.

Bu rakamların içinde tefsir niteliğinde olan, daha kapsamlı eserler yoktur. Başka bir ifadeyle bunlar tercüme yönü ağır basan eserlerdir; tefsir yönü ağır basan eserler rakamlara dâhil edilmemiştir. Bunların sayısının da kabataslak olarak, 110'u başka dillerden Türkçeye tercüme edilmiş olanlar, 90'ı da Türkçe olarak telif edilmiş olanlar olmak üzere 200 civarında olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar da ilave edildiğinde Türkçe Kur'ân tercüme ve tefsiri yönünde yapılmış çalışmaların sayısı 530'a yaklaşmaktadır. Bunlara Osmanlılar döneminde yapılmış ve hâlen yazma olarak kütüphane raflarında duran yüzlerle ifade edilecek kadar çok tercüme ve tefsiri ilave etmiyoruz. Bunlar da hesaba katılırsa Anadolu coğrafyasında 800-900, hatta 1000 civarında Türkçe Kur'ân tercümesine dair eser söz konusu olmuş olur.⁵⁰

Türkçe Kur'ân tercümelerinde 1990'lı yıllar, adeta bir sıçrama dönemi olmuştur. Ondan sonra sürekli tercümelerin sayısında bir artış söz konusudur. Tespitlerimize göre 1900'lü yılların başından, hatta dinî eserlerin matbaada basılmasına başlandığı 1840'lı yıllardan 1990'a kadarki 150 yıllık dönemde toplam 68 adet müstakil Kur'ân tercümesi basılmış iken, 1991'den 2019'un sonlarına kadarki 30 yıllık periyotta 246 adet basılmıştır. Basım tarihi tespi edilemeyen 10 tercüme hariç tutulmuştur.

Yine gerek münferiden, gerekse müşterek olarak Kur'ân'ı Türkçeye tercüme eden 285 mütercimden 6'sı kadındır. Bu, oran olarak %2.1'e tekabül ediyor. Asya kıtasında Kur'ân'ı tercüme etmiş olan 728 mütercim içinde en fazla Türkiye'den bayan Kur'ân mütercimleri yer almaktadır.

1.1.1.2. Kazakça

Türk dil ailesi grubundan olan Kazakça da Kur'ân'ın çokça çevrildiği dillerdendir.⁵¹ Tespitlerimize göre bu dilde 15 tercüme tabedilmiştir. Kazakistan'ın dili olan Kazakça ilk Kur'ân tercümesi 1920'li yıllarda Doğu Türkistan Kazaklarından olan Akıt Ülimji oğlu'dur. Bazı eserlerde ilk Kazakça tercüme olarak Ibn Asad Allah al-Hamidi tarafından yapıp Rusya'da basılan ile Musa Carullah Bigiyef tarafından yapılan tercüme gösteriliyorsa da bizim tespitimize göre bu iki tercüme Kazakça değil, Tatarcadır. Muhtemelen bu alimlerin Kazan'lı olmasından dolayı böyle zannedilmiştir. Daha sonra da Kazakça tercüme yapılmaya devam etmiştir. En son tercüme 2015 yılında basılmıştır. Kazakça 15 tercümenin 10 tanesi tek kişi tarafından, 5 tanesi ise ortak yapılmıştır. Buna göre Kazakça Kur'ân tercümelerinde 22 kişi görev almıştır. Bunlardan Absattar Smanov ile Vahap Kaji Kıdırhanulı kendi adlarına

⁵⁰ Türkçe bazı Kur'ân tercümeleri için bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 447-552; Hikmet Koçyiğit, "1980-2017 Arası Telif ve Tercüme Matbu Türkçe Kur'ân Meâlleri Bibliyografyası", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2018): 11-40; İnan, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*, 9-21; Hidayet Aydar, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayıncılık, 2014), 99-121; Mehmet Yüksel, *Çeviri Kuramı ve Problemleri Açısından Tanzimat'tan Günümüze Matbu Kur'ân Meâllerinin Önsözlerinin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011), 32-126; İlhami Günay, *Başlangıcından Bugüne Kur'ân'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 421-512; Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, 195-212; Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, 39-208; Muhammed Abay, "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012): 231-301; Susan Gunasti, *The Qur'an Between the Ottoman Empire and The Turkish Republic An Exegetical Tradition*, (New York: Rotledge, 2019), 35-60; Wikipedia, "List of translation of the Quran", erişim: 12 Şubat 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_translations_of_the_Quran.

⁵¹ Kazakça bazı tercüme için bk. Jolaman Bulan, *Kur'ân'ın Tercüme Problemleri ve Bazı Sürelerin Kazakça Örnek Meâli*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012), 74-77; "List of translation of the Quran"; İsmail Çalışkan, "Kazakistan'da Kur'ân ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)" *Marife* 15/2 (2015): 139-162.

hazırladıkları müstakil Kur'ân tercümesi yanında ayrıca ortak tercümelemlerde de görev almışlardır. Bunları çıkardığımızda geriye 20 kişi kalmaktadır. Bunların tamamı Kazak olup, Müslümandırlar ve Ehl-i sünnete mensupturlar. Ancak ortak bir tercümenin hazırlanmasında görev almış olan al-Hajj Hafız Ghulam Sarwar Hindistanlıdır. Ayrıca A. Omar başkanlığında hazırlanmış olan tercümede 10 kişinin görev aldığı belirtiliyor. Ancak biz burada sadece başkanı zikrettik ve onu da tek kişinin yaptığı tercüme gibi gösterdik.

1.1.1.3. Kırgızca

Yine Türk dil ailesi grubundan diğer bir dil olan Kırgızca'ya da 7 kez Kur'ân tercüme edilmiştir.⁵² Kırgızca ilk Kur'ân tercümesi Kraçkovski'nin Rusça tercümesinin Kırgızca'ya aktarımı şeklinde olmuş ve 1991 yılında basılmıştır. En son basılanın tarihi ise 2013'tür. Kırgızca Kur'ân tercümelemlerinin 5 tanesi tek kişi tarafından, 2 tanesi ise ortak yapılmıştır. Ortak yapılanlardan biri, Ahmediye cemaatine ait olup 3 kişilik bir heyet tarafından yapılmıştır. Diğerleri ise 4 kişinin yaptığı bir tercüme olup İstanbul'da basılmıştır. Buna göre Kırgızca Kur'ân tercümelemlerinde 12 kişi görev almıştır. Bunlardan biri, Özbek, diğerleri ise Kırgız'dır. Tamamı Müslüman olan mütercimlerin 3'ü Kadiyani, diğerleri ise Ehl-i sünnete mensuptur. Ahmediye cemaatinin yaptırdığı 3 kişilik tercüme heyetinde K. Kasımbayeva adında bir bayan da bulunmaktadır.⁵³ Bu arada Mürsel Ahiskalı tarafından da yapılmış bir tercüme vardır, ancak sadece internette bulduğumuz bu eseri matbu olmadığı için burada zikretmedik ve Kırgızca tercümelemlerle ilgili rakamlara dahil etmedik.

1.1.1.4. Azerice

Türkçeyle çok büyük ölçüde örtüşen Azerbaycan dilinde de 10 adet tercüme bulunmaktadır.⁵⁴ Azerice Kur'ân tercümelemlerinin en eskisi Mir Məhəmməd Kərim Ağa'ya ait olup 1906 yılında basılmıştır. En yenisinin basım tarihi 2014'tür. Bunların 8'i tek kişi, 2'si de 2'şer kişi tarafından yapılmıştır. Bu arada Vasim Memmedaliyev'in ortak bir tercümesi olduğu gibi, aynı zamanda tek başına hazırladığı ve Diyanet İşleri Başkanlığının tabettiği bir tercümesi de vardır. O yüzden onu bir kez zikrettik. Bu 10 tercümenin hazırlanmasında görev alan 11 kişinin tamamı Azerbaycanlı ve Müslümandır. Müslümanların 7'si Ehl-i sünnet, 4'ü Şi'dir.

1.1.1.5. Tatarca

Tatarca da Türkçeyle çok yakın ilişkisi olan Türk dillerinden biridir. Bu dilde de 7 tercüme tespit ettik.⁵⁵ Bunların 6 tanesi tek kişi tarafından 1'i ise ortak yapılmıştır. En eskisi *Kur'ân Karim Ayatlarının Magnalarına Tatarca Anlatmalar Birçe* adıyla yapılmış olup,

⁵² Kırgızca bazı tercümelemler için bk. Gülden Sağol Yüksekakaya, "Kur'an-ı Kerim'in Kırgızca Çevirileri", *Turkish Studies* 9/9 (Summer 2014): 31-37; Mürsel Ethem, "Kırgızca Meallerde Anlam-Bağlam İlişkisi (İyik Kuran cana Kırgızca Kotormosu Bağlamında Eleştirel Bir İnceleme)", *Uluslararası Orta Asya Sempozyumu Bildiriler Kitabı Göç, Yoksulluk ve Kimlik*, ed. Ercan Oktay - Metin Aksoy - Ömer Faruk Karaman, (Bişkek: Nazarbayev University, 2018), 554-564; Mürsel Ethem, "İyik Kuran: Maanilerinin Kırgızca Kotormosu Menen İsimli Mealin Tanıtımı ve Çeviribilim Açısından İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55:2 (2014): 173-194; Mürsel Ethem Ahiskalı, "Kutsal Kur'an: Kırgızca Meal" İsimli Eserin Tanıtımı Ve Çeviribilim Açısından İncelenmesi", erişim: 04 Mart 2020, <https://murselahiskali.wordpress.com/2016/01/25/kutsal-kuran-kirgizca-meal-isimli-eserin-tanitimi-ve-ceviribilim-acisinden-incelemesi/>.

⁵³ Bu arada Mürsel Ahiskalı tarafından yapılmış bir tercüme vardır; sadece internette bulduğumuz bu eseri matbu olmadığı için zikretmedik ve Kırgızca tercümelemlerle ilgili rakamlara dahil etmedik.

⁵⁴ Bk. Erdoğan Pazarbaşı, "Azerbaycan'da Yaygın Kur'an Tercümelemleri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998): 103-118; Fethi Ahmet Polat, "Azerbaycan'da Yapılan Kuran Tercümelemleri ve Türkiye'de Neşredilen Meallerin Bu Tercümelemlere Etkileri -Memmedaliyev Tercümesi Örneği-", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkuları Sempozyumu, 31 Mayıs - 1 Haziran 2007*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları 2007), 441-460; Fethi Ahmet Polat, "Yirminci Yüzyıl Sonlarında Azerbaycan'da Yapılan Kuran Tercümelemleri-1", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003): 73-96; Mehman İsmayilov, *20. Yüzyılda Azerbaycan'da Yapılan Kur'an Tefsiri ve Meal Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 20-45; "List of translation of the Quran".

⁵⁵ "List of translation of the Quran"; Artur Azmukhanov, *Kazan Bölgesi Tefsir Çalışmalarından Tefsir-i Nu'mani Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 9-10; Güzel Şemsiyeva, "Tatar Телендәгәхәзерге Коръән Тәржемәләренәңтел Үзенчәлекләре (Tatar Türkçesindeki Günümüz Kur'an Tercümelemlerinin Dil Özellikleri)", *Turkish Studies* 9/3 (2014): 1387-1393.

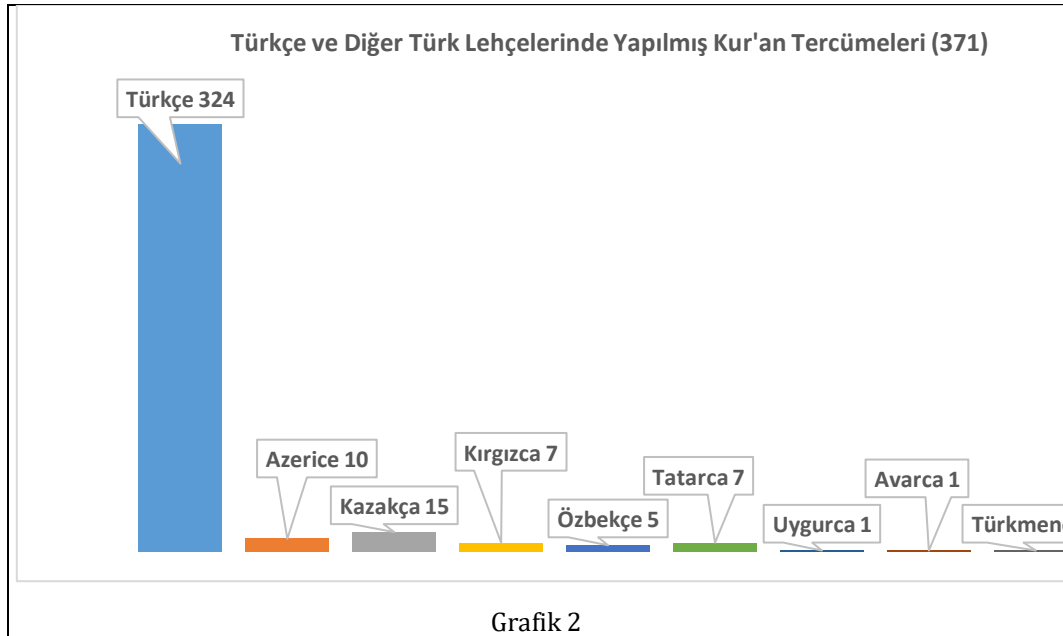
mütercimi belli değildir. O yüzden bunu anonim olarak belirttik. Mütercimi belli olanların ilki ise Şeyhulislam Esedullah el-Hamidî'ye ait olup 1906 yılında basılmıştır. Tespit ettiğimiz son Tatarca tercümenin basım tarihi 2015'tir ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığınca basılmıştır. Kur'ân'ı Tatarcaya çevirip basan 7 mütercim de Müslüman ve Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.1.6. Özbekçe

Türk dillerinden biri olan Özbekçede de 5 tercüme yapılmıştır. Bunların ilki 1955 yılında Mahmud ibn Sayyid Nadhir al-Tarazi al-Madani tarafından yapılmıştır. En yenisi ise 2019 yılında basılan ve Muhammed Sadık Yusuf'a ait olandır. Özbekçe 5 tercümenin 1'i anonimdir ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığınca bir komisyona yaptırılmıştır. Diğer 4 tercümenin 3'ü tek kişi tarafından, 1'i ise ortak yapılmıştır. Bunların hazırlanmasında 7 kişi görev almış; bunların hepsi Müslümandır, 3'ü Ehl-i sünnet, 4'ü ise Kadıyanidir.

1.1.1.7. Diğer Türk Dilleri

Türk dil ailesinden olan Avarca-Dargvaca (Dağıstan bölgesi) 1, Türkmençe 1 ve Uygurca 1 olmak üzere 3 tercüme daha mevcuttur.⁵⁶ Bütün bunları şöyle bir grafik ile gösterebiliriz (grafik 2):

Türkçe ve Türk lehçelerinde yapılmış tercüme dönemsellerine baktığımızda en çok tercümenin 2010-2015 yılları arasında yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde yapılmış 99 tercüme mevcuttur. Bunların 88 tanesi Türkiye'de Türkçe olarak yapılmıştır. 1940-1949 yılları arasında ne Türkiye'de ne de diğer Türk cumhuriyetlerinde herhangi bir tercüme yapılmamıştır.

Kur'ân'ı Türkçe ve Türk lehçelerine tercüme edenleri inanç boyutu itibariyle değerlendirdiğimizde bunların çok büyük kısmı Müslüman ve Ehl-i sünnet mensubudur. Bunların içinde Kemalist-Laik zihniyete sahip olanlar, Seküler dünya görüşünde olanlar, Fetöçüler, Selefilere gibi farklı anlayışlara sahip olanlar da vardır.

Mütercimlerin cinsiyeti açısından baktığımızda 7 kadın mütercim görüyoruz ki, bu sayının oldukça az olduğunu söyleyebiliriz. Bu 7 hanım mütercimin 6'sı Türkiye'dendir.

⁵⁶ "List of translation of the Quran".

1.1.2. Hint Alt Kıtası Dilleri

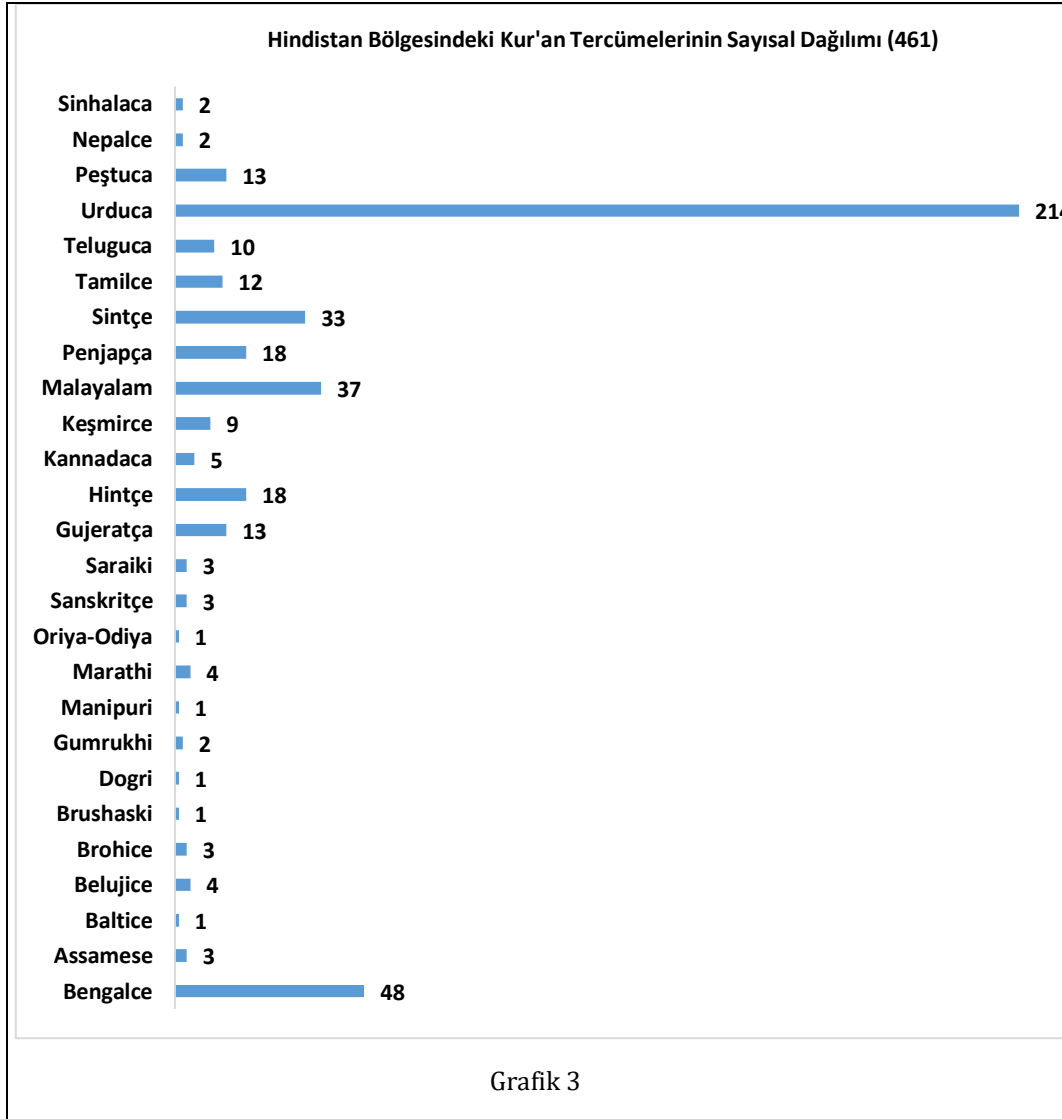
Hint alt kıtası çok farklı dil, din, etnik ve mezhepleri, çok çeşitli renk, desen ve motifleri, çok değişik yapıları bağrında bulunduran zengin bir kültür mozaiğine sahip bir bölgedir. Hint alt kıtası deyince Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'in yanı sıra aynı bölge içinde yer alan Nepal, Butan ve Sri Lanka gibi ülkeler kast edilmiştir. Kültürel ve inanç yönüyle, ayrıca coğrafi yakınlıkları sebebiyle Afganistan da bölgeye dâhil edilmiştir. Hint Altkıtasında 30 civarında resmi dil kullanılmaktadır. Sadece Hindistan'da 22 resmi dil vardır. Resmi olmayan çok sayıda dil de mevcuttur. Bölgede konuşulan dil ve lehçelerin sayısının 1600 civarında olduğu; sadece Hindistan'da 179 dil ve 544 kadar lehçe bulunduğu söylenmiştir.⁵⁷ Hindistan'da Resmi kurumlarda kullanılan dil İngilizce, bunun dışındaki en yaygın resmi dil ise Hintçedir.⁵⁸ Aşağıda buradaki dillerde yapılmış Kur'ân tercümelerinden bahsedeceğiz.

Bölgede yaygın olarak kullanılan dillerin çoğunda Kur'ân tercümeleleri yapılmıştır. Nitekim aşağıdaki grafikten (grafik 3) bunu anlamak mümkündür:

---

⁵⁷ Açık ders Ankara edu tr, "Hindistan'da Diller", erişim: 03 Mart 2020, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/94504/mod_resource/content/1/1-%20Hint%20Ari.pdf.

⁵⁸ Sırrı Erinç, "Hindistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1998), 18: 69-70; Abdulhamit Birışık, "Hint Alt Kıtasının İslami Tarihi", *Sabah Ülkesi*, 39 (2014): 19-20; Halide Rumeysa Küçüköner, "Hint Alt-Kıtasının Dini ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Mayıs-2018): 610-611.

Şimdi bunları daha yakından görelim:

1.1.2.1. Urduca

Türkçeden sonra en çok tercüme 214 adet ile Urduca yapılmıştır.⁵⁹ Bunların da tercüme ağırlıklı eserler olmasına özen gösterilmiştir. Bizzat incelediklerimizden veya haklarında

⁵⁹ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 523-687; Birişik, "Urduca Kur'an Tercümelerinin Tarihi Gelişiminde Batı'nın Etkisi", 380-389; Ahmed Han b. Ali Muhammed, "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Urdiyye maa bibliyoğrafiyyeti't-tercemâti'l-kâmile ve'l-menşûre li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002),13-58; Muhammed Ecmel b. Eyyüb el-İslâhî, "Nazarât lüğaviyye fi ba'di't-tercemât el-Urdiyye li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 3-8; Cüneyd Ahmed Hâşimî - Semî' el-Hakk, "Tercemetu maâni'l-Kur'âni'l-kerîm fi şibhi'l-kârreti'l-Hindiyye beyne'd-davâbid ve't-tatbîk (et-terâcim el-Urdiyye nemûzecen)", *Ma'arif-İslami* 11/2 (2012): 122-144; Abdulhamit Birişik, *Hind Alt Kitasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'an Ekolü* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996), 45-370; a.mlf., "Kur'an Tercümesinde Hint Alt Kitası Örneğinden Yararlanma", *Kur'an Mealleri Sempozyumu -eleştiriler ve öneriler-*, 24-26 Nisan 2003, İzmir, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 48-60; a.mlf., "Hint alt-kitasında İslâm araştırmalarının dünü bugünü:

verilen bilgilerden tefsir yönünün ağır bastığı anlaşılabilir buraya alınmamıştır. Bu arada belirtelim ki, büyük emek verdiğimiz halde yine de ulaşamadığımız, gözden kaçırdığımız veya tefsir zannedip almadığımız ya da tercüme olduğunu zannederek bu rakama dâhil etmiş olduğumuz, fakat aslında tefsir olan bazı eserler de olabilir. Bu yüzden bu rakamların mutlak ve kesin olduğunu iddia etmiyor, yaklaşık rakamlar olduğunu belirtmek istiyoruz. Tespitlerimize göre Urdu dilinde yapılmış en eski tercüme Şah Veliyullah Dihlevî'nin oğlu Şah Refiuddin'in (ö. 1833) 1776 yılında yaptığı tercümedir. Sonra kardeşi Şah Abdulkadir'in (ö. 1828) 1790 yılında yaptığı tercüme geliyor.⁶⁰ Basılmış olanlar açısından baktığımızda tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk tabedilen Urduca tercüme, 6 kişilik bir heyet tarafından hazırlanıp 1804 yılında basılmıştır. En son basıldığını tespit ettiğimiz eser ise Allamah Nooruddin-Abdul Mannan Omar-Amatul Rahman Omar tarafından ortaklaşa yapılan ve 2018 yılında basılan tercümedir.

Urduca 214 adet tercümenin 20'si anonim olduğu için onları bir yana bırakıyoruz. Geriye kalan 194 tercümenin 188'i tek kişi tarafından 6 tanesi ise ortak yapılmıştır. Bu tercüme hazırlanmasında 207 kişi görev almıştır. Bunların içinden Ahmed Ali Lahuri 3, Hasan Nizami Dehlevi Hoca da 2 ayrı tercüme hazırlamıştır. Bunları teke düşürdüğümüzde 194 tercüme hazırlayanların sayısı 204'e düşmektedir. Bu 204 kişinin 1'i Hindu, 4'ü Hristiyan, geriye kalan 199'u ise Müslümandır. Bunların da 194'ü Ehl-i sünnet, 2'si Kadiyani, 3'ü de Şiidir. Kur'ân'ı Urducaya çeviren 204 kişiden 202'si erkek, 2'si ise bayandır. Bayanlardan Mahmud'un-Nisa Begüm tek başına Kur'ân'ı tercüme etmişken, Amatul Rahman Omar ise bu işi kocası Abdulmennan Omar ve hocası Allamah Nooruddin ile birlikte yapmıştır.

1.1.2.2. Bengalce

Hint alt kıtasında Urduca'dan sonra Kur'ân'ın en çok tercüme edildiği dil Bengalcedir. Bengalce ilk tam Kur'ân tercümesi bir Brahman rahip olan Girish Chandra Sen (ö. 1910) tarafından yapılan ve 1881-1886 yılları arasında hazırlanıp basılan tercümedir.⁶¹ İkinci tercüme ise bir Hristiyan olan William Goldsack'a (ö. 1957) ait olup 1908 yılında başlamıştır. Bengalce dilinde bir Müslüman tarafından yapılmış ilk Kur'ân tercümesi Abbas Ali'ye ait olup 1909 yılında tabedilmiştir. En son tercüme ise tamamı Bengalce olduğu için kim tarafından hazırlandığını anlayamadığımız 2019 yılında basılmış tercümedir. Bu dilde tespit edebildiğimiz kadarıyla 48 Kur'ân tercümesi vardır.⁶² Bunların 5'i anonimdir. Anonimlerden biri Kadiyanilere aittir. Geriye kalan 43 tercüme, 43 kişi tarafından yapılmıştır. Bunların 2'si Brahman, 1'i Hristiyan, 1'i okunmadığı için tespit edilememiştir. Geriye kalan 39 kişi Müslümandır ve tamamı Ehl-i sünnettir. Bunların arasında herhangi bir bayan yoktur.

Kurumlar, ilmi faaliyetler, şahıslar, eserler", *Divan İlmî Araştırmalar* 17/2 (2004): 52-55; Ali Quli Qarai, *The Quran and Its Translators*, (CreateSpace, Publishing, 2014), 31-39; "List of translation of the Quran".

⁶⁰ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxx.

⁶¹ Bk. İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxi.

⁶² Bk. Ebubekir Muhammed Zekeriya, "Târîhu tatavvuri tercemeti maânî'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Bengâliyye", *Nedvetu tercemeti maânî'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmaul-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 9-53; Mofakhkhar Hussain Khan, "A History of Bengali Translations of the Holy Qur'an", *The Muslim World* 72/2 (1982): 129-136; a.mlf., "Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelelerinin Tarihiçesi", Trc. Mustafa Dağlı, *Erciye Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983): 376-380; Binark-Eren, *World Bibliography*, 10-19; Muhammed Rûh el-Emîn - Mjuhammed Feyz el-Hakk, "Tercemâtu maânî'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Bengâliyye (arz ve nakd)", *Mecelletu Tibyân li'dirâsâti'l-Kur'âniyye* 23 (1437/2016): 359-411; Sajid Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", *Algarh Journal of Quranic Studies* 1/1 (Winter 2018): 144-146 (143-155); "List of translation of the Quran"; Rasek hoon, "Tarih-i Tercem-i Kur'an der Asya", erişim: 23 Mart 2020, <https://rasekhoon.net/article/show/645903/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE-%D8%AA%D8%B1%D8%AC%D9%85%D9%87-%D8%8C-%D9%82%D8%B1%D8%A2%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%A2%D8%B3%DB%8C%D8%A7>.

1.1.2.3. Sintçe

Hint alt kıtasının önemli dillerinden biri olan Sintçede 33 adet Kur'ân tercümesi mevcuttur.⁶³ Bunların 1'i anonimdir. Geriye kalan 32 tercümeden ilk basılan Sintçe tercüme Muhammed Siddiq b. Abdurrahman en-Nevrengi'ye (ö. 1902) ait olmaktadır ve 1867 yılında basılmıştır.⁶⁴ Son tespit ettiğimiz Sintçe Kur'ân tercümesinin tarihi 2013'tür. Büyük bir ihtimalle bundan sonra da Sintçe Kur'ân tercümeleri yapılmıştır, yapılmış olmalıdır, ancak biz sadece bunları tespit edebildik. Tabii ki bu zevata ait tercümelemlerin tekrarlanan baskıları vardır. Mesela Mucemmu'l-Melik Fehd, Molânâ Tâj Mahmûd Amrot'un (ö. 1929) tercümesini 2013 yılında basıp meccanen dağıtmıştır. İlk Sintçe Kur'ân tercümesinin hemen ardından 1870 yılında 2 adet daha basılmıştır. Daha sonra bu süreç günümüze kadar devam etmiştir. Elimizde bulunan ve mütercimleri belli olan 32 Kur'ân tercümesinin 30'u tek kişi tarafından yapılmış iken, 2 tanesi iki kişilik birer ekip tarafından ortak yapılmıştır. Dolayısıyla bu tercümelemlerde toplam 34 kişi görev almıştır. Bunların hepsi Müslümandır; 1'i Kadiyani diğer 33 kişi Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.2.4. Gujeratça

Hint alt kıtasına mensup dillerden biri olan Gujeratça da Kur'ân'ın en çok tercüme edildiği dillerdendir. Tespitlerimize göre bu dilde 13 adet tercüme yapılmıştır.⁶⁵ Bunların en eskisi Abd al Qadir ibn Lokman'a ait olup 1879 yılında basılmıştır.⁶⁶ Tespit ettiğimiz en yakın tercümenin basım tarihi ise 2017'dir. Bunlardan biri anonim olup Ahmediyye cemaati tarafından hazırlanıp basılmıştır. Bu anonim tercüme hariç tutacak olursak geriye kalan 12 tercümenin 11'i tek kişi tarafından, 1 tanesi ise ortak yapılmıştır. Bunların hazırlanmasında görev alan 13 kişinin tamamı Müslümandır; 1'i Şii, geriye kalanlar ise Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.2.5. Penjaçça

Hint alt kıtasının diğer önemli bir dili Penjaççadır. İlki 1870 yılında basılan Hafız Mubarak Allah'a ait olan⁶⁷ olmak üzere bu dilde yapılmış 18 tercüme tespit ettik.⁶⁸ Birışık'ın belirttiğine göre Penjaçça tercümelemlerin sayısı 60'tan fazladır.⁶⁹ Ancak bunların arasında tam olmayan, tefsir niteliğinde olan vs. de olmalıdır. Biz sadece tam olanları aldık. Bunların en yakın zamanda yapılanı ise 2017'de basılmıştır. Penjaçça 18 tercümenin 1'i Kadiyaniler tarafından hazırlanmış olup anonimdir. Geriye kalan 17 tercümenin mütercimleri bellidir. Bunlardan 1 tanesi 2 kişi tarafından yapılmış, diğerleri tek kişinin hazırladığı tercümelemlerdir. Buna göre bu tercümelemlerin hazırlanmasında 18 kişi görev almıştır. Bunlardan iki kişi Sih inancına mensup, diğerleri ise Ehl-i sünnete mensuptur.

⁶³ Sine bazı tercümelemler için bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 402-414; Abdulkayyûm b. Abdulfâfir es-Sindî, "Dirâsetu ba'di't-tercemât li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati's-Sindiyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi'ş-şerif, 1423/2002), 1-82; Abdul Haye Abro, "Sindhi Translations and Commentaries of the Qur'ân in the 19th and 20th Centuries", *Pakistan Journal of Islamic Research* 8 (2011): 61-68; N.A. Baloch "The first translation of the Holy Qur'an in the 'Sind-Hind' subcontinent: an examination of the unique reference to it in the light of historical evidence", *Islamic Thought Scient Creat* 4 (1992): 7-17; Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 153-154; N.A. Baloch, "The first translation of the Holy Qur'an in the 'Sind-Hind' subcontinent: an examination of the unique reference to it in the light of historical evidence", *Islamic Thought Scient Creat* 4 (1993): 7-17; "List of translation of the Quran".

⁶⁴ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxii.

⁶⁵ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 239-242; Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 1146-147; Alukah, "Tercemetu'l-Kur'âni'l-kerîm fi luğati cenûbi'l-Hind Tamil, Kannada, Gujerati enmuzecen bi kalemi Sibğatullah el-Hedevî (Karila-Kannada)", erişim: 23 Mart 2020, <https://www.alukah.net/sharia/0/117890/>; "List of translation of the Quran".

⁶⁶ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxi.

⁶⁷ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxii.

⁶⁸ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 317-331; Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 152-153.

⁶⁹ Birışık, "Urduca Kur'an Tercümelemlerinin Tarihi Gelişiminde Batı'nın Etkisi", 379.

1.1.2.6. Peştuca

Afganistan'da konuşulan Peştucada yapılmış 13 tercüme tespit ettik. Birişik'in belirttiğine göre Peştuca tercüme sayısının sayısı 37'den fazladır.⁷⁰ Muhtemelen bu sayının içinde Kur'ân'ın tamamını kapsamayan tercüme de vardır. En eskisinin baskı tarihi 1861 yılına ait olup, mütercimi belli değildir. Müellifi bilinen en eski tercüme ise Mawlana Murad Ali'ye aittir. 1867 yılında yazılan eser 1906'da tabedilmiştir.⁷¹ En yenisi ise 1993 yılında basılmıştır. Şüphesiz ki bundan sonra da Peştuca Kur'ân tercümesi basılmış olmalıdır, ancak bunlara dair bilgiye rastlamadık. 13 tercümenin 5'i anonimdir, bunlardan biri Ahmediye cemaatine aittir. Biri, Şah Veşiyullah ed-Dehlevî'nin Farsça tercümesinin Peştucaya aktarılmış halidir. Mütercimi belli olan 8 tercümenin 7'si tek kişi tarafından yapılmıştır, 1'i de müştereken hazırlanmıştır. Bu 8 tercümenin hazırlanmasında görev alan 9 kişinin tamamı Müslüman ve Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.2.7. Hintçe

Hindistan'da en çok konuşulan dillerden biri Hintçedir. Bu dilde tespitlerimize göre 18 tercüme vardır.⁷² Bunların ilki 1915 yılında basılan Hristiyan Ahmad Shah Masihi'ye ait olandır.⁷³ En yakın zamanda basılanın tarihi ise 2014'tür. Bu 18 tercümenin 4'ü anonimdir. Bunların biri Ahmediye cemaatine, biri de Jamiat Ulama Hind adlı müessese tarafından yaptırılıp tabedilmiştir. Geriye kalan 14 tercümenin 13'ü tek kişi tarafından 1 tanesi ise müştereken yapılmıştır. Hintçe Kur'ân tercüme görev alan 15 kişinin 1'i Hristiyan, 1'i Budist, geriye kalan 13 kişi ise Müslümandır. Müslümanların 2'si Şii, diğerleri ise Ehl-i sünnettir.

1.1.2.8. Malayalamca

Hint alt kıtasına ait dillerden biri Malayalamdır (Milyabarca) ki, Kerala denen bölgede konuşulan bu dilde tespitlerimize göre 37 tercüme yapılmıştır.⁷⁴ En eskisinin basım tarihi 1877, en yenisinin ise 2016'dır. Bunların 2'si anonimdir. Geriye kalan 35 tercümeden 31'i tek kişi, diğer 5'i müşterek hazırlanmıştır. Bunların hazırlanmasında 42 kişi görev almıştır. Ancak K. V. Muhammed Musliyar'ın 2, Konniyur Raghavan Nair'in de 2 tercümesi vardır. Bunları teke düşürdüğümüzde mütercimlerin sayısı 40 olmaktadır. Bunların 2'si Hindu, 38'i ise Müslümandır. Müslümanların 1'i Kadiyani diğerleri ise Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.2.9. Teluguca

Hindistan bölgesinde çokça kullanılan Telugu dilinde 10 adet Kur'ân tercümesi yapılmıştır.⁷⁵ Bunlardan 1'i anonimdir ve Ahmediye Cemaatine hazırlanmıştır. Diğer 9

⁷⁰ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 332-342; Birişik, "Urduca Kur'an Tercüme Tarihi Gelişiminde Batı'nın Etkisi", 379; "List of translation of the Quran".

⁷¹ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxii.

⁷² Ayrıca bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 247-249; Baloch NA, "The first translation of the Holy Qur'an in the 'Sind-Hind' subcontinent: an examination of the unique reference to it in the light of historical evidence", 7-17; "List of translation of the Quran"; "Tarih-i Tercem-i Kur'an der Asya".

⁷³ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxii.

⁷⁴ Ayrıca bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 311-312; Muhammed Eşref Ali el-Milyebârî, "Târîhu tatavvuri tercemeti manâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Milyebârîyye (ihda'l-luğati'r-resmiyye bi'l-Hind)", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 30-81; Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 147-148; Sakkeer Hussain P., *Development of Islamic Studies in Kerala During 18th Century to 20th Century*, (Doktora Tezi, India Aligarh Muslim University, 2010), 60-119; Unais P.K., "Tarjuman Al-Tafseer Al-Quran: Socio-Political Influences Of The First Arabi Malayalam Quranic Interpretation By Mayen Kuttu Elaya (Muhyuddin Bin Abdil Qader Keyi of Thalasseri)", erişim: 23 Mart 2020, file:///C:/Users/Hidayet%20Aydar/Downloads/TARJUMAN_AL-TAFSEER_AL-QURAN_SOCIO-POLIT.pdf; Malayalam Quran Search, "Quran translations in Malayalam", erişim: 21 Mart 2020, http://www.malayalamquransearch.com/docs/?p=6; Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 149-151; "List of translation of the Quran".

⁷⁵ Bk. Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 144, 149, 151-155; Deoband Online, "Translating the Quran in Vedic Language", erişim: 05 Nisan 2020,

tercümenin en eskisi 1938 yılında bir Budist tarafından yapılmıştır. En yeni tercümenin tarihi ise 2016'dır. Bu dilde 9 tercümenin 9'u da birer kişi tarafından yapılmıştır. Bunların 9'u da Müslümandır; 1'i Kadiyani olup onun dışındaki 8 kişi Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.2.10. Tamilce

Tamilce, Hindistan bölgesinde en fazla konuşulan dillerden biridir. Bu dilde tespit ettiğimiz 12 tercümenin⁷⁶ 1'i anonimdir ve Ahmediye Cemaatine hazırlanmıştır. Diğer 11 tercümenin 9'u 1'er kişi tarafından 2'si ise ortak hazırlanmıştır. Bunların en eskisi Habib Muhammad al-Qahiri'ye ait olup 1883 yılında basılmıştır.⁷⁷ Bu dilde yapılıp tespit ettiğimiz en yeni tercümenin tarihi ise 2002'dir. Bu 11 tercümenin hazırlanmasında 13 kişi görev almıştır. Tamamı Müslüman olan bu kişilerin hepsi Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.2.11. Keşmirce

Hindistan ve Pakistan arasında bölünmüş olan Keşmir bölgesi başta olmak üzere bölgede konuşulan dillerden biri olan Keşmircede yapılmış 9 tercüme tespit ettik.⁷⁸ Bunların en eskisi 1973, en yenisi ise 2009 yılında yapılmıştır. Büyük bir ihtimalle 2009'dan beri yapılanlar da vardır, fakat araştırmalarımızda tespit edemedik. Bu 9 tercümenin 1'i anonimdir ve Ahmediye cemaati tarafından yaptırılmıştır. Geriye kalan 8 tercüme de birer kişi tarafından yapılmışlardır. Bunların 8'i de Müslüman ve 8'i de Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.2.12. Kannadaca

Bu dilde 5 tane Kur'ân tercümesi tespit ettik.⁷⁹ 4 tanesi 1'er kişi, 1 tanesi ise 6 kişi tarafından yapılmıştır. En eskisi 1949, en yenisi ise 2015 tarihini taşıyor. Bu 5 tercümenin hazırlanmasında 10 kişi görev almıştır. Bunların hepsi Müslümandır. Ortak tercüme yapan 6 kişiyi Kadiyani olarak görebiliriz, çünkü bu tercüme onlara aittir. Diğer 1 tercüme de onlara aittir. Böylece 7 kişi Kadiyani olmaktadır. Diğer 3'ünün mütercimleri ise Ehl-i sünnettirlir.

1.1.2.13. Diğer Hint Dilleri

Hint alt kıtasında konuşulan diğer dillere yapılmış tercümelere gelince, tespitlerimize göre Beluşice 4, Saraikice 3, Brohice 3, Assamesece 3, Sanskritçe 3, Marathice 4, Brushaski 1, Baltice 1, Gumrukice 2, Dogrice 1, Odia-Oriaca 1, Manipuri 1, Neplace 2 ve Sinhalaca (Seylanca) 2 olmak üzere toplam 31 adet tercüme yapılmıştır.⁸⁰ Bunların en eskisi Sanskritçe yapılmış olandır. Mütercimi belli olmayan eserin basım tarihi 1897'dir. Bunların içinde basım tarihi en yeni olan ise Dogri dilinde 2017 yılında basılan Ahmediye cemaatine ait tercümedir. Bu 31 tercümenin 9 tanesi anonimdir. Bunların 5'i Ahmediye cemaatine ait olup Gumrukice, Marathice, Dogrice, Nepalce ve Sinhalaca (Seylanca) olarak basılmışlardır. Geriye kalan 22 tercümenin 18'i tek kişi, 4 tanesi ise ortak gruplar tarafından hazırlanmıştır. Bu 22 tercümenin hazırlanmasında 27 kişi görev almıştır. Bunların hepsi erkektir, 1'i Budist, diğer 26'sı Müslümandır. Müslümanların 20'si Ehl-i sünnet, 6'sı Kadiyanidir.

<http://www.deoband.net/blogs/translating-the-quran-in-vedic-language;> Binark-Eren, *World Bibliography*; 441-444; "List of translation of the Quran".

⁷⁶ Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 154-155; "List of translation of the Quran"; Binark-Eren, *World Bibliography*, 437-440; "Tercemetu'l-Kur'âni'l-kerîm fî luğâti cenûbi'l-Hind Tamil, Kannada, Gujerati enmuzecen bi kalemi Sibğatullah el-Hedevisi (Karila-Kannada)".

⁷⁷ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxii.

⁷⁸ Bk. Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 144, 149, 151-155; "Translating the Quran in Vedic Language"; Binark-Eren, *World Bibliography*, 281; "List of translation of the Quran".

⁷⁹ Bk. Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 144, 149, 151-155; "Translating the Quran in Vedic Language"; Binark-Eren, *World Bibliography*, 280; "List of translation of the Quran"; "Tercemetu'l-Kur'âni'l-kerîm fî luğâti cenûbi'l-Hind Tamil, Kannada, Gujerati enmuzecen bi kalemi Sibğatullah el-Hedevisi (Karila-Kannada)".

⁸⁰ Bk. Shaffi, "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography", 144, 149, 151-155; "Translating the Quran in Vedic Language"; Binark-Eren, *World Bibliography*, 8, 39-40, 313-314, 395, 415-416; Mofakhkhar Hussain Khan, *The Holy Qur'an in South Asia: A bio-bibliographic study of translations of the Holy Quran in 23 South Asian languages*, (Dhaka: Bibi Akhtar Prakasani, 2001), 25-15; Qarai, *The Quran and Its Translators*, 12-27; "List of translation of the Quran".

Bazı web sitelerinde 2009 yılında üniversite öğrencisi olan ve o zamanlar 21 yaşında olan Razia Sultana adında bir bayanın Kur'ân'ı Sanskritçeye tercüme ettiği yazılmış idi. Bu hanım, babası Prof. Mohammad Suleiman'ın Kur'ân'ı Hintçeye çevirdiğini, babasının yaptığı bu çeviriyi kendisinin Sanskritçeye tercüme edeceğini belirtmiştir.⁸¹ Fakat yaptığımız araştırmalarda bu tercümenin yapıldığına ve basıldığına dair bir bilgiye rastlamadık.

Hint bölgesinde yapılmış Kur'ân tercüme çalışmalarının dönemsel dağılımına baktığımızda ilginç bir şekilde en çok tercümenin 1850-1899 yılları arasında yapıldığını görüyoruz. Daha sonra en çok tercüme 1990-1999 yılları arasında yapılmıştır. Bu arada oldukça çok sayıda (69 adet) tercümenin basım tarihlerinin belli olmadığını da belirtelim. Hint bölgesindeki Kur'ân tercüme çalışmalarının dönemsel dağılımına bakılınca 2000'li yıllardan sonra özellikle de 2016-2019 yılları arasında Kur'ân tercüme çalışmalarının sayısında ciddi bir düşüş olduğu görülür. Her ne kadar biz tespit edememişsek de bu dağılıma bakarak bu dönemlerde de eski dönemlerde olduğu gibi daha fazla sayıda Kur'ân tercümesinin yapılmış olabileceğini söyleyebiliriz.

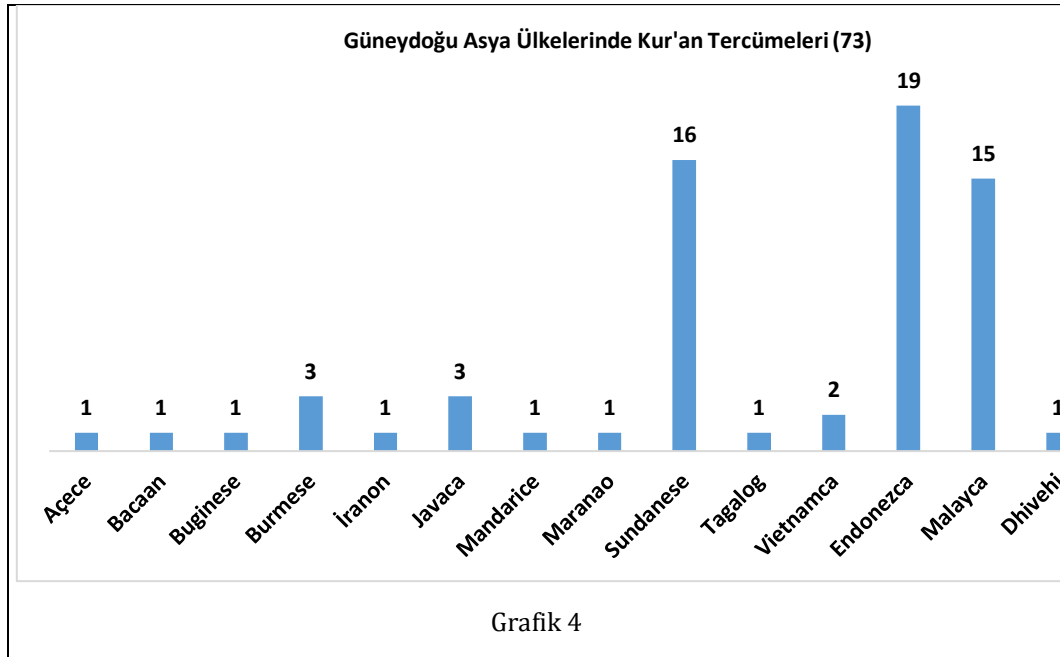
Hindistan bölgesindeki Kur'ân mütercimlerinin İnançlara göre dağılımına bakınca 448 mütercimnin %90'ının Ehl-i sünnet olduğunu görüyoruz.

Hindistan bölgesinde Kur'ân'ı tercüme eden 448 kişiden sadece 2 tanesi bayandır. Biri (Mahmudu'n-Nisa Begüm) müstakil tefsir yapmış, diğeri (Amatul Rahman Omar) ise 3 kişilik bir grupla birlikte Kur'ân'ı tercüme etmiştir.

1.1.3. Güneydoğu Asya Bölgesi Dilleri

Bu ifadeyle Endonezya, Malezya, Filipinler, Burma, Tayland, Vietnam gibi ülkelerin de olduğu bölgeyi kast ediyoruz.

Şimdi bu ülkelerdeki dillere yapılmış Kur'ân tercüme çalışmalarını görelim (grafik 4).

⁸¹ Bk. "Translating the Quran in Vedic Language"; Two circles, "Razia Sultana to translate Quran into Sanskrit", erişim: 05 Nisan 2020, http://twocircles.net/2009may22/razia_sultana_translate_quran_sanskrit.html; AlulBayt (a.s) New Agency, "Razia Sultana to translate Quran into Sanskrit", erişim: 05 Nisan 2020, <https://en.abna24.com/service/central-asia-subcontinent/archive/2009/06/16/159375/story.html>.

Grafikten de anlaşıldığı üzere bölgede en çok tercüme Endonezya'da en yaygın dil olan Endonezcede yapılmıştır. Bölgedeki dillere yapılan Kur'ân tercümeleriyle ilgili detaylar aşağıda verilmiştir.

1.1.3.1. Endonezya Bölgesi Dilleri

Kur'ân tercümesi açısından zengin bir diğer bölge Endonezya bölgesidir. Endonezya'da en yaygın yerel diller Endonezce, Cavaca ve Sundanse gibi diller iken, ayrıca İngilizce, Hollandaca gibi diller de konuşulmaktadır. Bunların yanında 700'den fazla dil ve lehçe kullanılmaktadır.⁸²

1.1.3.1.1. Endonezce

Endonezce yapılmış 19 tercüme tespit ettik.⁸³ Bunların en eskisi 1928 yılında tabedilmiş, günümüze doğru tabedilen en yakın tercümenin basım tarihi ise 1981'dir. Bundan "son 40 yıllık dönemde Endonezcede Kur'ân tercümesi yapılmamıştır" sonucu çıkar ki, böyle bir şeyin olması pek de makul gözüküyor. Ne var ki onca araştırmamıza rağmen bunlardan başkasına ulaşamadık. 8 tanesi anonim olduğu için biz daha çok diğer 11 tercüme üzerinde duracağız. Bu 8 anonim tercümenin 2 tanesi Ahmediye Cemaati, 1'i de Mucemmu'l-Melik Fehd tarafından basılmıştır. Geriye kalan 11 tercümenin 9'u tek kişi, 2 tanesi de ortak yapılmıştır. Buna göre 11 tercümede 14 kişi görev almıştır. Bunların tamamı Endonezyalı, Müslüman ve Ehl-i sünnet mensubudurlar.

1.1.3.1.2. Sundanesece

Bu bölgedeki etkili dillerden biri olan Sundanesece'de yapılmış 16 Kur'ân tercümesi tespit ettik.⁸⁴ Bunların 6 tanesi anonimdir. Anonimlerin 1'ini Ahmediye Cemaati, 1'ini Mucemmu'l-Melik Fehd, 1'ini Endonezya Diyanet İşleri Başkanlığı, 1'ini de The Institution of Tilawatil Qur'an Development (LPTQ) of West Java Province basmıştır. Bu son 2'sinin aynı olma ihtimali de vardır, ancak biz ayrı ayrı verdik. Geriye kalan 10 tercümenin 9'u tek kişinin yaptığı tercüme iken, 1 tanesi üç kişilik bir ekip tarafından yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bunların en eskisi 1927 yılında basılan Muhammad Kurdi'ye ait *Raudat al-Irfan* adlı tercümedir. Bundan sonra da tercüme yapmaya devam etmiştir. Bizim tespit edebildiğimiz son tercümenin basım tarihi 2018'dir. Bu 10 tercüme için 12 kişi hazırlamıştır. Bunların hepsi Endonezyalı Müslüman kişilerdir ve hepsi Ehl-i sünnete mensupturlar.

1.1.3.2. Malayca

Tespitlerimize göre, Endonezya-Malezya bölgesinde etkin dillerden biri olan Malayca 15 Kur'ân tercümesi tabedilmiştir.⁸⁵ Bunların en eskisi Abdurraûf el-Fansûrî Singkil'in (ö.

⁸² Wikipedia, "Languages of Indonesia", erişim, 22 Mart 2020,

https://en.wikipedia.org/wiki/Languages_of_Indonesia; Fact and Details, "Languages of Indonesia", erişim, 22 Mart 2020, http://factsanddetails.com/indonesia/People_and_Life/sub6_2b/entry-3973.html.

⁸³ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 252-266; Peter G. Riddell, "Menerjemahkan Al-Qur'an ke Dalam Bahasa-Bahasa di Indonesia", *Sadur Sejarah Terjemahan di Indonesia Dan Malaysia*, ed. Henri Chambert-Loir, (Jakarta: Universitas Padjadjaran, 2009), 397-415; Majid Daneshgar, "The sturdy of Qur'an interpretation in the Malay-Indonesian World: a select bibliography", *The Qur'an in the Malay-Indonesian World Context and Interpretation*, ed. Majid Daneshgar-Peter G. Riddell-Andrew Rippin, (London-New York: Routledge, 2016), 7-22; Hidayet Aydar, "Endonezya'da Tefsir Hareketi ve Endonezya Dilinde Yazılmış Tefsirler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 6 (2015): 13-43; "List of translation of the Quran", https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_translations_of_the_Quran (Erişim: 12.02.2020).

⁸⁴ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 426-427; Ervan Nurtawwab, "The Tradition of Writing Qur'anic Commentaries in Java and Sunda", *Suhuf 2/2* (2009): 163-195; a.mlf, "Qur'anic translations in Malay, Javanese and Sundanese: a Commentary or Substitution?", *The Qur'an in the Malay-Indonesian World Context and Interpretation*, Ed. Majid Daneshgar-Peter G. Riddell-Andrew Rippin, (London-New York: Routledge, 2016): 39-57; Jajang A Rohmana, "Sundanese Translations of the Quran in West Java: Characteristics and the Limits of Translation", *Academic Journal of Islamic Studies* 2/2 (2017): 163-200; a.mlf., "The Future of Sundanese Commentaries on The Qur'an in Indonesian Archipelago", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)* 137 (2018): 271-278; "List of translation of the Quran".

⁸⁵ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 297-310; Nurtawwab, "Qur'anic translations in Malay, Javanese and Sundanese: a Commentary or Substitution?", 39-57; Ekmel Huzeyri Abdurrahman, "Tercemtu'l-Kur'ani'l-kerim

1693) 1884 yılında İstanbul'da tabedilen tercümesidir. En yenisinin basım tarihi 1989'dur. Büyük bir ihtimalle bundan sonra da Malayca Kur'ân tercümeleri basılmıştır, ancak biz sadece bunlara ulaşabildik. 14 Kur'ân tercümesinin 5'i anonimdir, bunlardan 1'i Ahmediye Cemaatine aittir. Geriye kalan 10 tercümenin 9'u tek kişi, 1'i iki kişi tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla 11 kişi tercüme işinde görev almıştır. Bunların hepsi Müslümandır, biri Kadiyani diğer 10'u Ehl-i sünnete mensuptur.

1.1.3.3. Tayca

Taylandlıların kullandığı dil olan Tayca da muhtelif Kur'ân tercümeleri yapılmıştır. Biz bu dilde yapılmış 7 adet tercüme tespit ettik.⁸⁶ Tayca en eski Kur'ân tercümesinin tarihi 1968, en yenisinin basım tarihi ise 2008'dir. 7 tercümenin 2'si anonimdir. Bunlardan biri Mucemmu'l-Melik Fehd tarafından basılmış, diğeri ise Ahmediye cemaati tarafından tabedilmiştir. Diğer 5 tercümenin her biri müstakil bir kişi tarafından yazılmıştır. Taylandlı olan bu 5 kişinin tamamı Müslümandır. Bunların 3'ü Budist iken Müslüman olmuş Taylandlılardır. Bu 5 Müslümanın 1'i Şii, 1'i Kadiyani, diğerleri ise Ehl-i sünnettir.

1.1.3.4. Bölgedeki Diğer Dilleri

Endonezya ve diğer Güneydoğu Asya ülkelerinde konuşulan diğer dillere yapılmış tercümelere gelince tespit edebildiğimiz kadarıyla Açece 1, Bacaan 1, Buginesse 1, Mandarice 1, Javaca 3, Burmaca 3, İnanon 1, Maranao 1, Tagalog 1, Dhivehi 1 ve Vietnamca 2 olmak üzere toplam 15 tercüme yapılmıştır.⁸⁷ Bunların en eskisi 1958, en yenisi ise 2016 yılında basılmıştır.⁸⁸ Bu 15 tercümeden 8 tanesi anonimdir ki bunların 2'sini Ahmediye Cemaati, 1'ini de Mucemmu'l-Melik Fehd basmıştır. Geriye kalan 9 tercümenin 8'i tek kişi, 1'i ise 2 kişi tarafından hazırlanmıştır. Buna göre bu tercümelere hazırlanmasında emeği geçen 10 kişinin hepsi Müslümandır. Müslümanların 7'si Ehl-i sünnet, 3'ü ise Kadiyanidir.

Dönemsel Dağılıma göre baktığımızda Güneydoğu Asya bölgesindeki tercümelere basım tarih aralıkları açısından en çok tercüme 1970-1979 yılları arasında yapılmıştır. 2006'lı yıllardan sonra Kur'ân tercümelerinin sayısında bir düşüş vardır. Tespit edememişsek de dönemsel dağılıma bakarak bu dönemlerde daha fazla tercümenin yapılmış olabileceği söylenebilir.

İnanç dağılımı açısından Güneydoğu Asya bölgesinde Kur'ân'ı tercüme edenlere bakacak olursak Ehl-i sünnet mensuplarının sayısının diğerlerine göre çok daha fazla

ile'l-luğati'l-Malayviyye: Nazra âmme fi't-tarih ve'l-hasâis ve'l-esâlib (Translating the Holy Koran into the Malay Language: A General Overview on The History, Characteristics and Styles)", *Mecelletu'd-dirâsâti'l-luğaviyye ve'l-edebiyîye* 2 (2014): 127-146; Peter Riddell, "Earliest Quranic Exegetical Activity in the Malay-Speaking States", *Archipel, Année* 38/1 (1989): 107-124; Riddell, "Menerjemahkan Al-Qur'an ke Dalam Bahasa-Bahasa di Indonesia", 397-415; Daneshgar, "The sturdy of Qur'an interpretation in the Malay-Indonesian World: a select bibliography", 7-22; "List of translation of the Quran".

⁸⁶ Mustafa Abdullah, "Qur'anic Interpretation in Thailand", *The Qur'ân in the Malay-Indonesian World Context and Interpretation*, ed. Majid Daneshgar-Peter G. Riddell-Andrew Rippin, (London-New York: Routledge, 2016), 61-82; Abdullah b. Mustafa Nomosuk, "el-Ehtâ' el-akadiyye fi't-tercemât et-Taylandiyye li maâni'l-Kur'âni'l-kerim", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 6-54; Binark-Eren, *World Bibliography*, 445-446; "List of translation of the Quran".

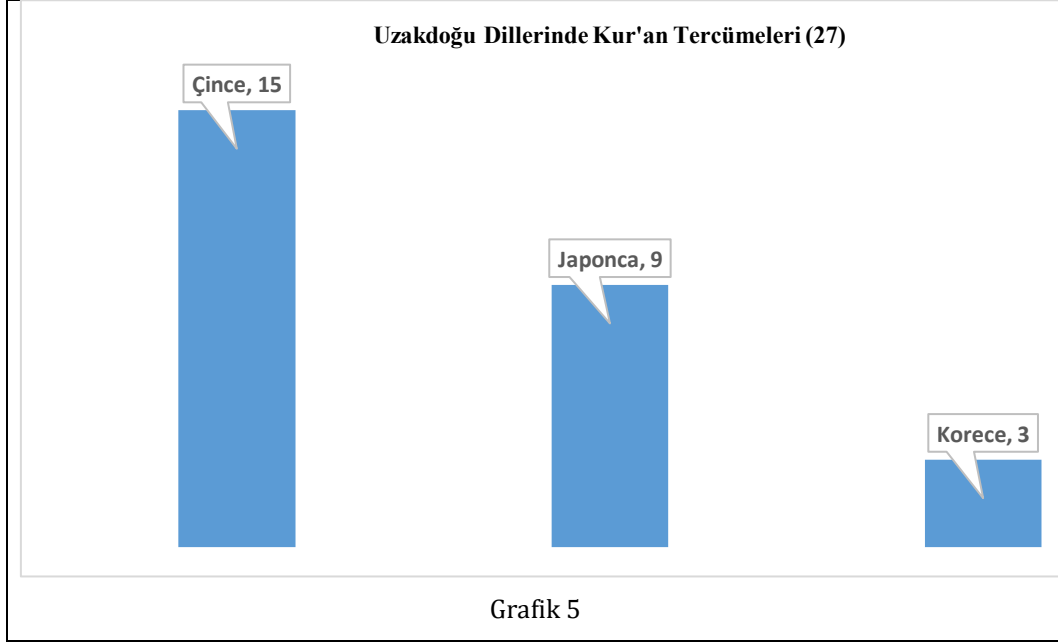
⁸⁷ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 41, 44, 278-279, 315; Nurtawab, "Qur'anic translations in Malay, Javanese and Sundanese: a Commentary or Substitution?", 39-57; Peter G. Riddell, "Malay Court Religion, Culture and Language Interpreting the Qur'ân in 17th Century Aceh", *Texts and Studies on the Qur'ân*, ed. Gerhard Bowering-Bilal Orfali-Devin Stewart, (Leiden-Boston: Brill, 2017), 12: 3-17; a.mlf., "Variations on an Exegetical Theme: *Tafsîr* Foundations in the Malay World", *Studia Islamika* 21/2 (2014): 259-292; a.mlf., "Menerjemahkan Al-Qur'an ke Dalam Bahasa-Bahasa di Indonesia", 397-415; Daneshgar, "The sturdy of Qur'an interpretation in the Malay-Indonesian World: a select bibliography", 7-22.

⁸⁸ Bk. Eryan Nurtawab, *Discourse on Translation in Hermeneutics: Its Application to the Analysis of Abdurra'ûf's Turjumân al-Mustafîd*, (M.A. Thesis, Degree in Islamic Studies, Syarif Hidayetullah State Islamic University, Jakarta, 2007), 21-50; Peter G. Riddell, "Qur'an Translation: Discourse, Texture and Exegesis, Hussein Abdul-Raof Curzon, Richmond, 2001, xiv & 297pp", *Journal of Qur'anic Studies* 4/1 (2002): 87-90; "List of translation of the Quran".

olduğunu görüyoruz. Bu oran %90 civarındadır. Bölgede Kur'ân'ı tercüme edenlerin hepsi erkektir.

1.1.4. Uzakdoğu Dilleri

Uzakdoğu deyince Çin, Japonya ve Kore'yi kast ediyoruz. Bölgede yapılmış olan 27 tercümenin 15'i, yani yarsından çoğu Çinceye yapılmıştır (grafik 5).

1.1.4.1. Çince

Asya kıtasında ve aynı zamanda dünyada en büyük nüfusa sahip ülke olan Çin Halk Cumhuriyetinin dili olan Çinceye gelecek olursak, biz bu dilde yapılmış 15 ayrı tercüme tespit ettik.⁸⁹ Bunların en eskisi 1927 yılında basılan ve bir Budist olan Lǐ Tiězhēng Li Tiezheng'a ait olan tercümedir.⁹⁰ En son tespit ettiğimiz tercüme ise 2016 yılında basılmış, ancak yazıları tamamen Çince olduğu için kim tarafından hazırlandığı tespit edilememiştir. Çince Kur'ân tercümelerinin 2'si anonimdir; bunlardan biri bir komisyon tarafından Türkiye'de, diğeri yine bir komisyon tarafından Suriye'de basılmıştır. 1'i tarafımızdan okunamadığı için hakkında bilgi verilmemiştir. Geriye kalanların 11'i birer kişi tarafından, 1'i ise 3 kişi tarafından hazırlanmıştır. Çince 12 Kur'ân tercümesinin hazırlanmasında 14 kişi görev almıştır. Bunların 5'i Budist, 9'u Müslümandır. Müslümanların tamamı Ehl-i sünnettir.

1.1.4.2. Japonca

Uzakdoğu'nun en önemli ülkelerinden olan Japonya halkının dili olan Japoncada 9 tercüme yapılmıştır.⁹¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk Japonca tercüme 1920 yılında

⁸⁹ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 45-50; Abdullah Kasım Suu Cii Yuu An es-Sîn, "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati's-Siniyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 35-63; Ivo Spira, *Chinese Translations of the Qur'an: A Close Reading of Selected Passages*, (MA Thesis, Oslo University, 2005), 16-167; Nur Ahmet Kurban, "Geçmişten Günümüze Çince Kur'ân Çalışmaları Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012): 89 -118; Wen-chin Ouyang, "The Qur'an and Identity in Contemporary Chinese Fiction", *Journal of Qur'anic Studies* 16/3 (2014): 62-83; Qarai, *The Quran and Its Translators*, 14; "List of translation of the Quran".

⁹⁰ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxii.

⁹¹ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 274-277; Yoesra El Damahoury, *Translation of The Quran From Arabic to Japanese: A Study of Translation Techniques Usage in Translating Cultural References*, (Leiden: Leiden

İngilizceden yapılmış bir çeviri olarak basılmıştır.⁹² Ulaşabildiğimiz son Japonca Kur'ân tercümesinin tarihi 2011'dir. Japonca tercümenin 6'sı tek kişi tarafından, 3'ü ise ortaklaşa yapılmıştır. Bu tercümelere görev alan 15 mütercim 8'i Budist, 7'si ise Müslümandır. Bu 7 Müslüman mütercim 1'i Kadiyani, 1'i Şii, 5'i de Ehl-i sünnettir.

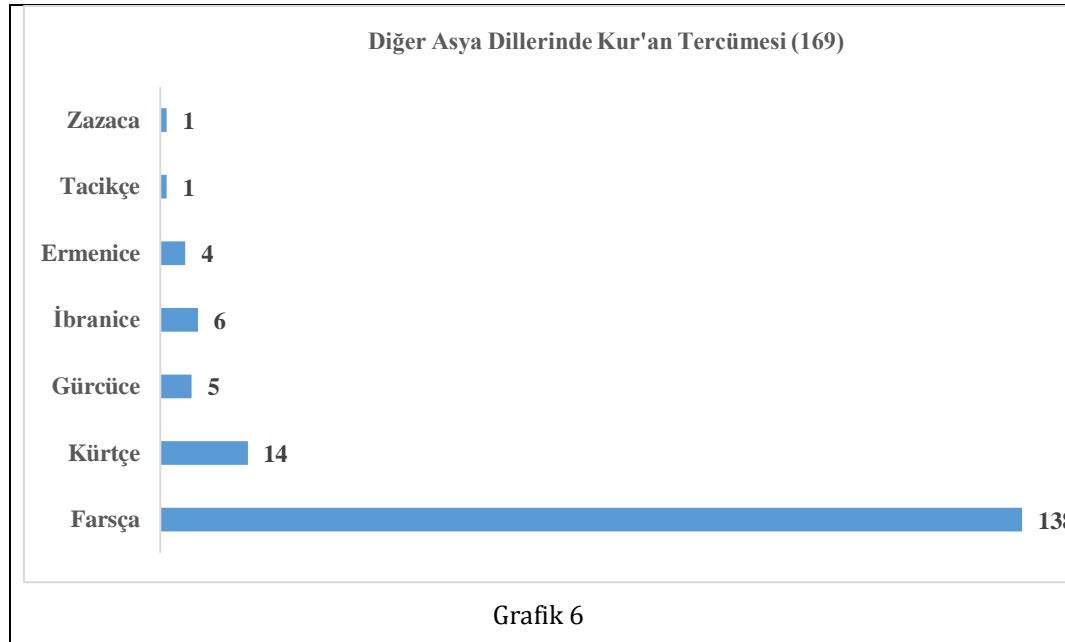
1.1.4.3. Korece

Diğer bir Uzakdoğu ülkesi dili Kore halkının konuştuğu Korece olup bu dilde de 3 adet tercüme yapılmıştır.⁹³ Bunların 2'si tek kişi tarafından 1'i 3 kişiden oluşan bir heyet tarafından yapılmıştır. 5 mütercim 4'ü Müslüman, 1'i Budisttir. Müslümanların 1'i Ehl-i sünnet, 3'ü Kadiyanidir.

Buna göre en çok tercüme 1980-1989 yılları arasında yapılmıştır. Kur'ân'ı tercüme edenlerin %41'i gayr-i Müslimdir.

1.1.5. Diğer Asya Dilleri

Burada diğer Asya dilleri derken, yukarıda verdiğimiz kategorilerin dışında kalan ve aralarında ortak özellikleri olmayan dilleri kast ediyoruz. Bunlar da Farsilerin, Kürtlerin, Yahudilerin, Tacik, Gürcü ve Ermenilerin yaşadığı bölgelerdeki dillerdir (grafik 6).

Bu dillerde yapılmış olan tercümelere ilgili detaylar ise şöyledir:

University, 2015): 5-64. Archive alManar, "13 Terceme mine'l-Kur'an ile'l-luğati'l-Yâbâniyye ba'de 80 âmen mine'l-cuhdi'l-mustemir", erişim: 22 Mart 2020, <http://archive.almanar.com.lb/article.php?id=231059>; Haruko Sakaedani, "Nichi-A Taiyaku Kuruân: < Fu > Yakukai to Seitō-Jū-Dokuju Chūkai", *Journal of Qur'anic Studies* 18/3 (2016): 131-134; Ely Triasih Rahayu, "Sonkeigo Expressions in Japanese Translation of The Quran", *Madania* 21/2 (Desember 2017): 145-156; "List of translation of the Quran"; Research Gate, "Ashraf Abd El-Kader M. Al-Kuraidi, Reviewing Japanese Translations of the Holy Quran", erişim: 12 Mart 2020, https://www.researchgate.net/publication/330738137_Reviewing_Japanese_Translations_of_The_Holy_Quran

⁹² İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxiii.

⁹³ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 282; Tşuvi Yung Kiil (Hamid), "Tecribetî fi tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Koriyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfizun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafî's-şerif, 1423/2002), 1-33.

1.1.5.1. Farsça

Farsça, Kur'ân'ın hem küçük bir suresinin, hem de tamamının çevrildiği ilk dildir. Biz Farsçaya yapılmış, tercüme olan veya tercüme yönü ağır basan matbu 138 eser tespit ettik.⁹⁴ Bu rakam, gerek İran İslam Cumhuriyeti'ne bağlı olan bazı resmi kurumların sitelerinde, gerekse serbest sitelerde, Farsça Kur'ân tercümeleri hakkında bilgi veren eser, makale, tebliğ ve benzeri çalışmalarda yaptığımız araştırmalarda tespit edebildiğimiz bir rakamdır. Bunlar Kur'ân'ın tamamını kapsayan tercümelere aittir. 2000'li yıllardan sonra Farsça az tercüme tespit edebildik. Farsça Kur'ân tercümelerinin önceki yıllarda daha fazla yapılmış olmasına bakarak 2000'li yıllardan sonra da daha fazla yapılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Belki yapılacak başka bazı araştırmalarda daha fazla eser tespit edilebilir. Birışık'ın haber verdiğine göre Farsça tercümelerin sayısı 300'den fazladır.⁹⁵ Muhtemelen bu sayının içinde tam olmayan Kur'ân tercümeleri de vardır.

Yukarıda işaret ettiğimiz 138 tercümenin 20 tanesi anonimdir. Geriye kalan 118 tercüme her biri birer kişi tarafından yapılmış tercümelere aittir. Ancak 1 tanesinin hazırlanmasında 5 kişi görev almıştır. Buna göre Farsça 118 Kur'ân tercümesini 122 kişi hazırlamıştır. Tamamı Müslüman olan bu mütercimlerden sadece 1 tanesi Kadiyani, 3 tanesi de Ehl-i sünnete mensuptur, diğerleri Şiidirler. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İran'da 3 hanım Kur'ân'ı Farsçaya çevirmiştir; bunlardan biri Ma'sume Yezdan Penah, diğeri Sara Şemizi, son hanım mütercim ise Tahire Safarzade'dir. Bu tercümelerin içinden en eski olan, başka bir ifadeyle ilk basılan, 1716 tarihini taşıyıp Abu al-Fadl Rashid al-Din Maybudi'ye ait tercümedir. En son basılan ise Sünni bir kişi olan Muhammed Gül Gemşadzehi'ye aittir.

1.1.5.2. Kürtçe-Zazaca

Kur'ân'ın tercüme edildiği Kürtçede 14 Kur'ân tercümesi tespit ettik.⁹⁶ Bunların basım yılı itibarıyla en eskisi 1994 yılında basılan Abdullah Varlı'ya ait tercümedir. Tespit

⁹⁴ Bazı Farsça Kur'ân tercümeleri için bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 342-382; Abdülgafûr b. Abdilhak el-Belûşî, "Târîhu tetavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ila'l-luğati'l-Fârisiyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 4-65; Habîbullah Ziyâî, *et-Tevkîd fi tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Fârisiyye*, (Doktora Tezi, el-Câmiatu'l-İslâmiyye el-Alemiyye Pakistan, 2000-2001), 33-61; Mohammad Jafar Yahaghi, "An Introduction to Early Persian Qur'anic Translations", *Journal of Qur'anic Studies* 4/2 (2002): 105-109; Muhammed Cafer Yahaghi, "İlk Dönem Farsça Kur'ân Tercümelerine Giriş", *Trc. Mustafa Özel, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010): 399-403; Qarai, *The Quran and Its Translators*, 24; Seyfullah Efe, "Kur'ân'ın Farsça Tercümeleri ve İlk Farsça Tefsirler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (2013): 221-237; Seyyid Emir Mahmud Envar, "Nigâhî be seyr terceme ve tefsir-i Kur'an-i Kerim be Fârisî", *Mecelle-i Danişked-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani Danişgah* 36 (Bahar 1382): 36-54; Abdollah Radmard, "Teâmül-i Sebeki Tefsirhây-i Fârisî Devreti Selçukiyân der Zibân-ı ve Edeb-i Fârisî (Tahlil Sebeki Ravdu'l-Cinân ve Ravhu'l-Cenân)", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim Ve Düşünce Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 Konya Cilt -1 İslami İlimler*, ed. Mustafa Demirci - Ali Temizel - M. Ali Hacıgökmen - Sefer Solmaz, (Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013), 17; *Alya Karame- Travis Zadeh*, "The Art of Translation: An Early Persian Commentary of the Qur'ân", *Journal of Abbasid Studies* 2 (2015): 119-195; Travis Zadeh, *The Vernacular Qur'an Translation and Rise of Persian Exegesis*, (London: Oxford University Press, 2012), 253-301; "List of translation of the Quran"; Danişname-i Cihan İslam, "Terceme-i Kur'an", erişim: 22 Mart 2020, <https://rhc.ac.ir/article/Details?id=10790>; Wikishia, "Fihrist Tercemehayi Farisi Kur'an", erişim: 22 Şubat 2020, http://fa.wikishia.net/view/%D9%81%D9%87%D8%B1%D8%B3%D8%AA_%D8%AA%D8%B1%D8%AC%D9%85%D9%87%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C_%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3%DB%8C_%D9%82%D8%B1%D8%A2%D9%86; "Tarih-i Terceme-i Kur'an der Asya"; Alukah, "Tercemetu maâni'l-Kur'ân el-Fârisiyye fi Şibhi'l-kâreti'l-Hindiyye ve'l-Pakistaniyye li Muhammed Selim Halid", trc. Heyfa Şakiri, erişim: 23 Mart 2020, <https://www.alukah.net/sharia/0/83536/>.

⁹⁵ Birışık, "Urduca Kur'an Tercümelerinin Tarihi Gelişiminde Batı'nın Etkisi", 379.

⁹⁶ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 283-284; Muhsin b. Muhammed Sabır Cevâmîr, "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Kurdiyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-37; Haşim Özdaş, "Kürtçe Meâl-Tefsir Gelişim Süreci (Kurmançî Örneği)", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/1/15 (2016): 340-357; a.m.f., *Kur'an'ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler "Meala Firüz Şerha Qur'ana Piroz" Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2015), 8-43.

edebildiğimiz kadarıyla en eski tam tercüme budur. En yenisi ise 2014 yılında basılan Fikri Bozkurt (Amedî) adlı kişinin tercümesidir. Kürtçe Kur'ân tercümeleri Türkiye'de yapıldığı gibi Irak ve İran'da da yapılmaktadır. Tespitlerimize göre 14 tercümenin 7'si, yani yarısı Türkiye'de yapılmıştır. 3 tanesi İran, üç tanesi de Irak'ta yapılmıştır. Kamran Alî Bedirhan (1978), Suriye'de başladığı Kürtçe çevirisini, daha sonra gidip yerleştiği Fransa'da sürdürmüş, tercüme, *Ji Tefsîra Quranê* adıyla tercüme yönü ağır basan bir eser olarak 1998 yılında İsveç'in Stockholm kentinde basılmıştır. Bu 14 Kur'ân tercümesinin 11 tanesi müstakil, tek kişi tarafından yapılmış tercüme iken, 3 tanesi müştereken yapılmıştır. Buna göre Kürtçe Kur'ân tercümelerinde 20 kişi görev almıştır. Ancak Abdülkerim Bingöl ile Muhammed H. Feyzi 2'şer tercümede görev almışlardır. Bunların sayısını teke düşürdüğümüzde mütercim sayısı 18'e düşmektedir. Bu 18 mütercimin tamamı Kürt'tür, Ehl-i sünnet anlayışına mensup Müslümanlardır.

Kürtçeye yakın benzerliği sebebiyle Zazacayı da burada vermek isetritz ki, tespitlerimize göre Zazaca 1 tercüme mevcuttur.

1.1.5.3. Gürcüce

Tespitlerimize göre Gürcülerin dili olan Gürcüce 5 tercüme yapılmıştır.⁹⁷ Bunların ilki ve en eskisi İlia Çavçavadze'ye (ö. 1907) ait olup 1900 yılında basılmıştır. Son Gürcüce meal ise 2016 yılında İran'ın desteğiyle basılmıştır. Bu 5 mütercimin 3'ü Hristiyan, 2'si ise Müslümandır. Bunların da biri Ehl-i sünnet, biri de Şiidir.

1.1.5.4. İbranice

İbranice de Kur'ân'ın tercüme edildiği önemli Ortadoğu dillerinden biridir.⁹⁸ Bu dilde ilk tercüme 1857 yılında Almanya'da basılmıştır. Son İbranice Kur'ân terümesinin tarihi 2019 olup Mucemmu'l-Melik Fehd tarafından basılmıştır. Bunların dışında 4 tercüme daha vardır. Bu 6 tercüme için 6 mütercim yapılmıştır. Bunların 4'ü Yahudi, 2'si Müslümandır ve Ehl-i sünnete mensupturlar.

1.1.5.5. Asya Kıtasındaki Diğer Diller

Tespiterimize göre yukarıdakilerden ayrı olarak Asya kıtasında Ermenice 4 ve Tacikçe 1 olmak üzere 5 adet tercüme yapılmıştır.⁹⁹ Bunların en eskisi 1904 yılında basılan Ermenice tercümedir. En yenisi ise 2015 yılında basılan yine Ermenice tercümedir. Bunların sayısı - aralarında Yavuz Aydın'ın hem Doğu, hem de Batı Ermenicesine yapılmış çeviri de dâhil olmak

⁹⁷ Bk. International Quran News Agency, "Quran Translated into Georgian", erişim: 17 Mart 2020, <https://iqna.ir/en/news/2232113/quran-translated-into-georgian->; "List of translation of the Quran".

⁹⁸ Bu dilde yapılmış olan bazı tercüme için bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 245-246; Muhammed Halife b. Hasan Ahmed, "Târîhu't-tercemât el-İberiyye el-hadîse li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: Dirâse nakdiyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: Takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafî's-şerif, 1423/2002), 1-42; Yasin Meral, "İki Yeni İbranice Kur'an Çevirisi Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/2 (2019): 395-411; a.mlf., "Bir Müslüman Tarafından Yapılan İlk İbranice Kur'an Çevirisi: Subhi Ali el-Adevi, ha-Kur'an be-Laşon Aher, Hayfa: Merkez Beyyinat, 2015, 527 s.", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/2 (2016): 143-155.

⁹⁹ Bunların bir kısmı için bk. Emiko, "Learn in Urdu, Write in the Vernaculars: Translating Process of Commentary of Holy Quran in South Asia", 110-116; Sunaga Emiko, "Characteristich of the Qur'anic Interpretations in the Urdu Language: from Shah Wali Allah to Maudûdî", *Kyoto Working Papers on Area Studies* 124 (G-COE Serie122), (Kyoto: Kyoto University, 2011), 3-10; Ali Asani, "Muslim Literatures in South Asia *The Muslim Almanac*", *The Institute of Ismaili Studies* 2006, 1-12; Hidayet Aydar, "Uygurlarda Kur'an Çalışmaları", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (Kış 2004): 156-163; Erol Topal, "Yeni Uygur Türkçesi Kur'an-ı Kerim Tercümesinde Soyut Varlıklar", *The Journal of Academic Social Science Studies* 74 (2019): 157-(155-164); Gurcu-org, "Kur'an-ı Kerim'in Gürcüce Meali ve Gürcüce İslami yayınlar", erişim: 21 Mart 2020, <http://www.gurcu.org/kur-an-i-kerim-in-gurcu-meali-ve-gurcu-islami-yayinlar-icerigi-280.html>; AGOS, "Patrikhane'ye bin adet Ermenice Kur'an-ı Kerim meali hediye edildi", erişim: 21 Mart 2020, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12736/patrikhane-ye-bin-adet-ermenice-kur-an-i-kerim-meali-hediye-edildi>; Zaza Edebiyatı, "Bingöllü Hoca Zazaca (Meal) Tefsir Yazdı", erişim: 15 Mart 2020, https://zazaedebiyati.tr.gg/sayfa_-24.htm; Anadolu Ajansı, "Zazaca Kur'an-ı Kerim Meali Basıldı", erişim: 13 Mart 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/zazaca-kuran-i-kerim-meali-basildi/138737>; Binark-Eren, *World Bibliography*, 6-7; "List of translation of the Quran".

üzere- 4'tür. Mütercimleri sayarken Yavuz Aydın'ı 1 kez sayacağımıza göre bunların sayısı 4 olmaktadır. Bu 4 mütercim 2'si Hristiyan, 2'si de Müslümandır ve ikisi de Ehl-i sünnettir.

Bu dillerde en çok tercüme 1960-1969 yılları ile 1850-1899 yılları arasında yapılmıştır. 2000'li yıllardan sonra tercüme sayısında ciddi bir azalış vardır. Tarih içerisinde Kur'ân tercümesine büyük önem vermiş olan İran coğrafyasının da dahil olduğu bu kategoride bu kadar az sayıda tercümenin yapılmış olmasının tespiti bazı şüpheler uyandırmaktadır. İnsan, bilhassa Farsça daha fazla tercümenin yapılmış olması gerektiğini düşünüyor. Türkçeyle mukayes ettiğimizde Türkçe'de 2000'li yıllardan sonra Kur'ân tercümelerinde büyük bir artış yaşanmışken, 200'e yakın Kur'ân tercümesi hazırlanıp basılmışken, Farsçada bu sayının az olması, toplam 17 civarında Kur'ân tercümesinin hazırlanmış olması dikkat çekicidir.

İtikâdî yönden mütercimlere baktığımızda tercüme büyük kısmı İran'da yapıldığı için daha fazla Şiî mütercim görmekteyiz. Şiîler Kur'ân'ı Farsça tercüme etmede başarılı iken diğer dillere tercüme etme noktasında yetersiz kalmışlardır. Bu bölgede de sadece 3 kadın mütercim vardır ki, bunların 3'ü de İranlıdır.

Avrupa dillerinde Kur'ân tercümelerine geçmeden önce burada Asya kıtasındaki tercümele ilgili bazı bilgileri derli-toplu olarak vermeyi uygun gördük. Buna göre Kur'ân ilk kez 18. Asırda tabedilmiştir.

Asya kıtasında Kur'ân en fazla 2010-2015 yılları arasında basılmıştır. 2016-2019 yılları arasında sayının diğer periyotlara göre azaldığı görülüyor. Belki de bu dönemde basılan Kur'ân tercüme henüz tam olarak litertüre girmemiş olabileceği için bu sayı az olmuştur.

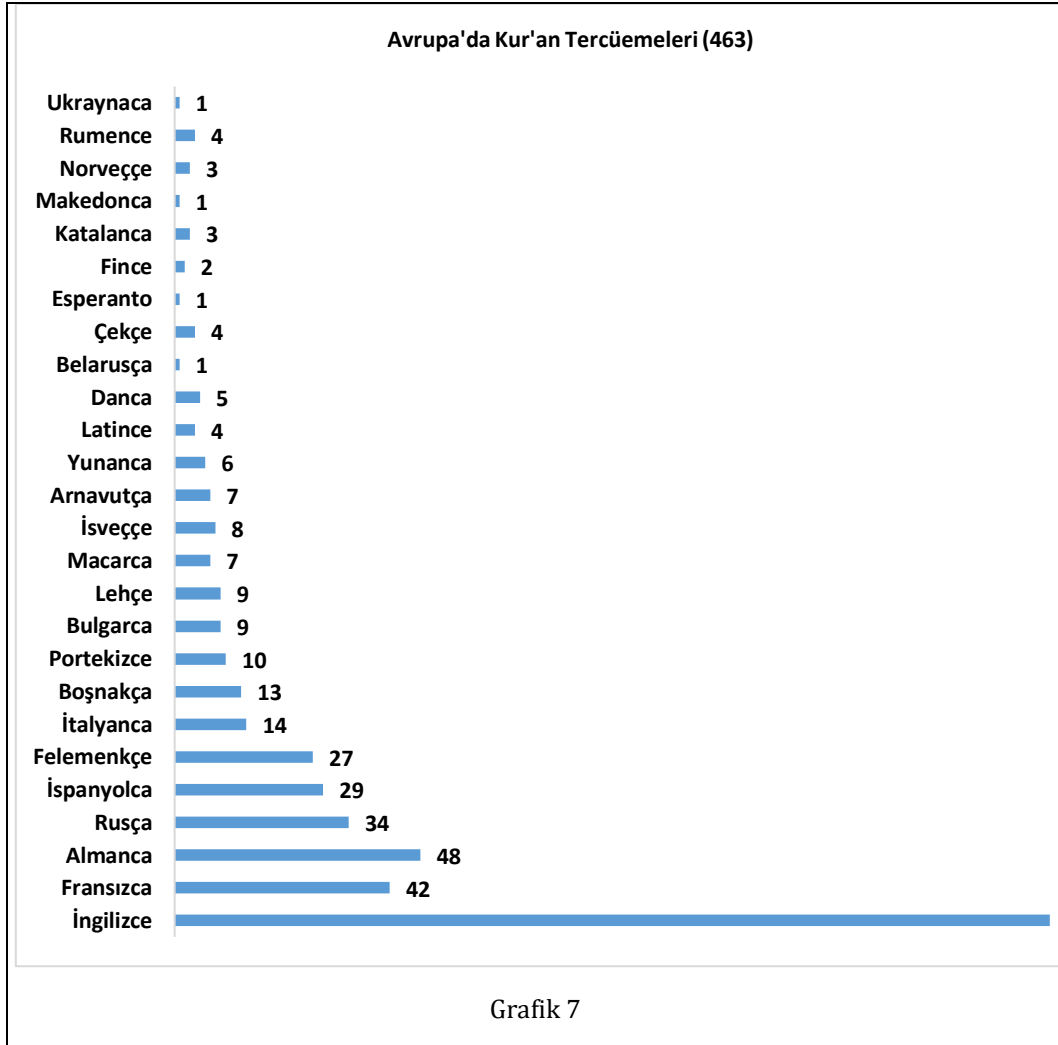
İnanç yönünden baktığımızda 1025 Kur'ân müterciminin 819'u, yani %80'i Ehl-i Sünnet mensuplarınca yapılmıştır.

Bu mütercimlerin 12'si bayandır. Bunlar çoğunluğu Türkiye'den olmak üzere Türk Dünyası, Hindistan ve İran bölgesindedirler.

1.2. Avrupa'da ve Amerika'da Kur'ân Tercümesi

Burada Avrupa ve Amerika kıtalarını bir arada değerlendireceğiz. Çünkü Amerika kıtasında neredeyse tamamıyla Avrupa dilleri olan İngilizce, İspanyolca, Portekizce, Fransızca gibi diller konuşulmaktadır.

Tespitlerimize göre Avrupa'da 27 dilde 463 adet Kur'ân tercümesi yapılmıştır. Bunların bölgede konuşulan dillere göre dağılımı şöyledir (bk. grafik 7):

1.2.1. İngilizce

Görüldüğü üzere Kur'ân Avrupa'da en çok İngilizceye tercüme edilmiştir. İngilizce Kur'ân'ın en erken dönemde tercüme edildiği Avrupa dillerinden biridir. Tespitlerimize göre Kur'ân-ı Kerim'i İngilizceye çeviren ilk kişi Alexander Roos'tur (ö. 1654). Roos, Kur'ân'ı Fransızca'ya çeviren ve 1647 yılında bastıran Andrey du Ryer'in (ö. 1660) tercümesini 1648 yılında Fransızcadan İngilizceye aktarmıştır. Bu, İngilizcedeki ilk Kur'ân çevirisidir.¹⁰⁰ Daha sonra pek çok kez Kur'ân muhtelif kişilerce İngilizceye tercüme edilecektir. En son olarak 2018 yılında basılan 3 tercüme tespit ettik.

Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân'ın Türkçe ve Urduçadan sonra dünyada en fazla tercüme edildiği üçüncü dil İngilizcedir. İngilizce Batı dilleri arasında ise Kur'ân'ın en çok

¹⁰⁰ J. D. Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", *Arabic Literatur to the End of the Umayyad Period*, ed. A.F.L. Beeston - T.M. Johnstone - R.B. Serjeant - G.R. Smith, (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 507; İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxvi; Nassimi, *A Thematic Comparative Review of Some English Translations of the Qur'an*, 49; Al-Malik, *Performative Utterances: Their Basic and Secondary Meanings with Reference to Five English Translations of the Meanings of the Holy Qur'an*, 17; Elimam, *Marked Word Order in the Qur'an and its English Translations: Patterns and Motivations*, 11-12; Mordechai Feingold, "The Turkish Alcoran: New Light on the 1649 English Translation of the Koran", *Huntington Library Quarterly* 75/4 (2013): 476; "Chapter Two: The History of English Translations of the Quran".

tercüme edildiği dildir. Bu dilde yapılmış ve tabedilmiş 171 adet Kur'ân tercümesi tespit ettik.¹⁰¹ Bunların büyük bir kısmı Müslümanlar tarafından yapılmıştır. Ama başta İngilizler olmak üzere başka milliyetlere mensup gayr-i Müslimler de Kur'ân'ı İngilizceye tercüme etmişlerdir.

Tespitlerimize göre Kur'ân'ın İngilizceye yapılmış olan çevirilerinden 2 tanesi anonimdir. Bunu çıkardığımızda geriye 169 tercüme kalıyor. Bunların 20 tanesi müşterek yapılmış çalışmalar olduğuna göre geriye kalan tercümelerin 149'u tek kişi tarafından yapılmış çevirilerdir. Bu 169 çeviride toplam 211 kişi görev almıştır. Türk olup Kur'ân'ı İngilizceye çevirmiş olan Ali Özek-Nurettin Uzunoğlu-Tevfik Rüştü Topuzoğlu-Mehmet Maksudoğlu, bunlar biri The Holy Qur'an with English Translation adıyla 1992, diğeri de The Majestic Qur'an An English Rendition of its Meaning adıyla 2000 yılında yapılmış iki çeviride görev aldıkları için, bunları bir kez zikredeceğiz. Bir de Muhammed Ahmed adında bir kişi de müstakil tercümesi yanında bir de kızıyla hazırladığı tercümede ismi geçmiştir. Dolayısıyla onu da bir kez zikretmek gerekiyor. Buna göre 206 mütercimden bahsedebiliriz. Bunların 173'ü Müslümandır.¹⁰² Her ne kadar bazı araştırmacılar yaptıkları tasniflerde Kadiyanileri İslam dairesinin dışında tutmuşlarsa¹⁰³ da biz burada onları da İslam dairesi içinde zikrettik. Buna göre 173 Müslümanın 142'si Ehl-i sünnet diyebileceğimiz Müslümanların büyük çoğunluğunu oluşturan gruptandır. 19'u Şia, 12'si de Kadiyani-Ahmedi cemaatindedir. Bir tane de sapık vardır. Bu kişi Malachi Z. York (Dwight York As Sayyid Al Imaam Issa Al Haadi Al Mahdi) gibi farklı isimler kullanan biridir. Her ne kadar Müslüman görünüyorsa da aslında gayr-i meşru işler yapan, ayrıca taciz ve tecavüz yapmakla ün salmış, bundan dolayı ABD'de hapse atılmış bir kişidir. O yüzden biz onu burada Müslümanlara dâhil etmek istemedik. Geriye kalan 33 kişinin 30'u Hristiyan, 2'si Yahudi ve 1'i de Hindu'dur.

Tespitlerimize göre Kur'ân'ı İngilizceye çeviren ilk Müslüman, The Holy Quran translated with short notes adıyla Kur'ân'ı İngilizceye çeviren Muhammed Abdulhakim Khan (ö. 1905) adındaki Kadiyani alimdir.¹⁰⁴ Her ne kadar 1899 tarihini taşıyan İngilizce bir Kur'ân tercümesinden bahsediliyorsa da bunun kime ait olduğu belli değildir. O yüzden biz ilk kişi

¹⁰¹ Bazı İngilizce Kur'ân tercümeleri için bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 65-175; Abdullah Abdurrahman el-Hatib, "el-Cuhûdu'l-mebzûle fi tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-İnciliziyye min âmm 1649 ilâ 2000 m.", *Câmiatu Katar Mecelletu kulliyeti's-şerîa ve'd-dirasâti'l-İslâmiyye* 29 (2011): 75-128; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 507-512; Hayat Faqeer, *A Survey of Quran Translations in English (1649-2014 AD)*, (y.y., 2017): 3-20; Bruce B. Lawrence, *The Qur'an in English A Biography*, (New Jersey: Princeton University Press. 2017), 175-187; A.R. Kidwai "Translating the Untranslatable: A Survey of English Translations of the Qur'an", *Journal of Quranic Research and Studies* 1/2 (2006): 5-25; Hayat Faqeer, "A Survey of Quran Translations in English (1649-2014 AD)", *Qur'an Translation Studies* 27 (October 2017): 1-43; Vecih b. Hamed Abdurrahman, "Vakfetun maa ba'di't-tercemât el-İngiliziyeye li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Münevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 469-508; Adil b. Muhammed Ata İlyas, "Tecribeti maa takvîmi tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-İngiliziyeye", *Nedvetu inâyeti'l-Memleketi'l-Arabiyeti's-Suûdiyye bi'l-Kur'âni'l-kerim*, (el-Medine el-Münevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1421): 1-35; Nassimi, *A Thematic Comparative Review of Some English Translations of The Qur'an*, 16-94; Rim Hassen, "English Translation of the Quran by Women: The challenges of "Gender Balance" in and through Language", *MonTI* 3 (2011): 211-230; Ashfaq Ahmed, "English Translations of the Holy Quran in the Sub-Continent", *Abha'th* 2/5 (2017): 1-9; Ahmed Zeki Hammâd, "Nazarât fi cuhûdi tercemti maân'l-Kur'âni'l-kerim el-luğatu'l-İnciliziyye nemûzecen", *el-Mu'temeru'l-âlemi el-evvel li'l-bâhisine fi'l-Kur'âni'l-kerim ve ulûmihi cuhûdu'l-umme fi hidmeti'l-Kur'âni'l-kerim ve ulûmihi*, 10 Cumadi'l-evvel 1432h/14 Ebril 2011 el-Memleketu'l-Mağribiyye-Fas, (er-Rabat: Merkezu'd-dirasâti'l-Kur'âniyye, 2013): 7-26; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 156-177; İshak, *Mu'cemu musannafâti'l-Kur'âni'l-kerim*, 2: 23-28; "List of translation of the Quran".

¹⁰² Bunlardan bazıları için bk. Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 509-512;

¹⁰³ Bk. "A.R. Kidwai, Ahmediyya and the Holy Quran distorting translations to support their claims"; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 512.

¹⁰⁴ Bk. Nassimi, *A Thematic Comparative Review of Some English Translations of the Qur'an*, 51; Palanci, *İngilizce Kur'an Çevirilerinde Eşdeğerlilik Sorunu: M.A.S. Abdel Haleem ve Tarîf Khalidî Örneği*, 39; Al-Jabari, *Reasons for the Possible Incomprehensibility of Some Verses of Three Translations of the Meaning of the Holy Quran into English*, 29.

olarak Abdulhakim Han'ı kabul etmek durumundayız. Bu zat Kur'ân'ı vefat etmeden kısa bir süre önce İngilizceye tercüme etmiş ve 1905 yılında Hindistan'da bir cilt halinde basmıştır. Ondan sonra daha pek çok Müslüman, Kur'ân'ı İngilizceye çevirmiştir.

Kur'ân'ın İngilizceye tercüme edilmesinde Hindistan-Pakistan bölgesindeki Müslümanların, bilhassa Kadiyani-Ahmedi cemaatinin büyük rolü ve önemli bir yeri vardır. Tespitlerimize göre Kur'ân'ı tercüme edenler arasında 82 kişi bu bölgedendir. 6 Bangladeşliyi ve 1 de Afganistanlıyı eklersek Hint alt kıtasında Kur'ân'ı İngilizceye çevirme işinde görev alanların sayısı 88 olmaktadır. Oransal olarak bu, 173 Müslüman mütercim arasında %51'e tekabül ediyor. Yani Kur'ân'ı İngilizceye çevirenlerin yarısı bu bölgenin insanıdır. Son dönemlerde diğer Müslüman beldelerden de birçok kişi Kur'ân'ı çeviriyorsa da bilhassa 1980'li yıllara kadar Kur'ân'ı İngilizceye tercüme edenlerin neredeyse tamamı Hint alt kıtasındadır.

Kur'ân'ın İngilizceye tercümesinde 17 kadın görev almıştır. Bunların 5'i (1 - Jamal un-Nisa bint Rifai, 2 - Taheereh Saffarzade, 3 - Ma'sume Yezdan Penah, 4 - Lale Bakhtiyar, 5 - Aliya Atalay) tek başına müstakil olarak Kur'ân'ı tercüme etmişlerken, 11 tanesi de bu işi ortak yapmışlardır. Umm Muhammed (Emily Assami)-Amatullah J. Bantley-Mary M. Kennedy adındaki üç Amerikalı mühtedi hanım birlikte Kur'ân'ı çevirmişlerdir. Shehnaz Shaikh-Kausar Khatri adındaki iki bayan da Kur'ân'ı birlikte tercüme etmişlerdir. Diğerlerinin ortakları ise erkeklerdir. Bunlar da ya babaları ya da kocalarıdır.

1.2.2. Fransızca

Yukarıda¹⁰⁵ Fransızca ilk Kur'ân tercümesinin uzun süre Mısır'da elçilik görevlisi olarak çalışan bu arada iyi derecede Arapça öğrenen Andrey du Ryer (ö. 1660) tarafından 1647 yılında yapıldığından bahsetmiştik.¹⁰⁶ O güne kadar Avrupa'da yapılan tercüme, 1142-1143 yılında yapılmış olan ve fakat 1543 yılında Theodor Bibliander'in yeninden elden geçirerek bastırıldığı Latince tercümeden yapılıyor iken, ilk kez Du Ryer, Kur'ân'ı Arapça aslından Fransızcaya aktarmıştır.¹⁰⁷ Daha sonra Avrupa'da başka dilleri konuşan birçok kişi bu tercümeyi kendi dillerine çevirmişlerdir.

Du Ryer'den sonra da Kur'ân Fransızcaya tercüme edilmeye devam etmiştir. Bunların tespit edebildiğimiz en son örneği ihtida etmiş bir Fransız olan Maurice Gloton Obaidullah tarafından yapıp 2014 yılında basılmıştır. Bugün elimizde 42 adet matbu Fransızca Kur'ân tercümesi mevcuttur.¹⁰⁸ Bunlardan 1'i anonimdir. Diğer 41 tanesinden 38'i tek kişi tarafından

¹⁰⁵ Bk. Dipnot 30.

¹⁰⁶ Ayrıca bk. Muhammed Bab eş-Şeyh, "Tercemetu Andre Du Ryer li maâni'l-Kur'âni'l-kerim: Kirâetun fi'l-menhec ve'l-makâsıd", *el-Mecelle* 5/1 (2017): 47-48; Wikipedia, "Andre du Ryer", erişim: 12 Mart 2020, https://fr.wikipedia.org/wiki/Andr%C3%A9_du_Ryer; Arcadian Library, "Alastair Hamilton-Francis Richard, André du Ryer and Iriental Studies in Seventeenth Century France", erişim 12 Mart 2020, <http://www.arcadian-library.com/study-series-no-1.php>.

¹⁰⁷ Bk. Yaşar, "Avrupa'nın Kur'an-ı Kerim'le Tanışması", 807; a.mlf., "Avrupa'da İlk Kur'an-ı Kerim Tercümeleleri ve İlk Kur'an-ı Kerim Baskıları", 107.

¹⁰⁸ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 178-212; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 145-153; Murad Hofmann, "Tercemetu maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Almaniyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: Takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, trc. Nedim b. Muhammed Ata İlyas, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-14; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 512-513; "List of translation of the Quran"; Husâm Subât, "İstî'râdun târîhiyyun li tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-Fransiyye", *Tercemâtu maâni'l-Kur'âni'l-kerim a'mâlu'l-mu'temer ed-duveli el-evvel ellezi ukide fi Trablus-Lübnan yevmey 28 ve 29 Kânunu'l-evvel (Descembre) 2015 bi riâyeti Dâri'l-fetvâ fi Trablus ve's-şimal ve Tanzîmu ittihâdi'l-mütercimîne'l-Arab ve Câmîatu'l-Cinân Lübnan ve Ma'hedi Buliğlut Umman*, ed. Bessâm Berke-Husâm Subât, (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2016), 63-99; İshak, *Mu'cemu musannafâti'l-Kur'âni'l-kerim*, 2: 22-23; Hisam Subat, "İstî'râdun târîhiyyun li tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-Fransiyye", *Tercemetu maâni'l-Kur'âni'l-kerim a'mâlu'l-mu'temer ed-devli el-evvel ellezi ukide fi Trablus-Lübnan yevmey 28-29 Kânunu'l-Evvel (Disembir) 2015 bi Riayeti dâri'l-fetvâ fi Trablus ve's-Şimâli ve Tanzim İttihâdi'l-Mütercimîne'l-Arab ve Cemâati'l-Cinân (Lbnan) ve Bulğlut Ummân*, ed. Bessâm Bereke-Husam Subat, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2017), 70-96; Muhammed Mansûrî, "Menâhicu'l-Musteşrikîne'l-Fransiyyîn fi't-Tercemeti'l-Kur'âniyye", *Dialogue Méditerranéen* 11/12 (Mars 2016): 124-148;

yapılmış iken, 3 tanesi ortak olarak yapılmıştır. Bu tercümelere 44 kişi görev yapmıştır. Bunların 13'ü Hristiyan, 1'i Yahudi iken, 30'u Müslümandır. Müslümanların 26'sı Ehl-i sünnet, 3'ü Şii, 1'i de Kadiyanidir. William B. Brown adında birinin internet ortamında düzenlemesini yaptığı Fransızca bir Kur'ân tercümesi daha vardır. Bu zat, daha başka birçok dilde de aynı işi yapmıştır. Dolayısıyla onu bir mütercim, yaptığını da müstakil bir tercüme olarak değerlendirmedik ve sayılara katmadık.

Bu 44 mütercimin 3 tanesi bayandır. Bunlardan biri Fatma Zaida'dır (ö. 1861). Bu hanım, bir cariyedir. Böyleyken Kur'ân'ı Fransızcaya tercüme etmiştir. Bunu da İslam'ı ve Kur'ân'ı haksız yere ve cahilce eleştirenlere cevap vermek ve İslam'ı savunmak için yapmıştır. Bu tercüme tespit edebildiğimiz kadarıyla bir bayanın yapmış olduğu en eski Kur'ân tercümesidir.

Fransız asıllı olan Denise Masson ile Mısırlı olan Zainab Abdulaziz de Kur'ân'ı Fransızcaya çevirmiş bayanlardır.

Kur'ân'ın Fransızca çevirilerinde Kuzey Afrikalı Müslümanların ciddi bir ağırlığı vardır. Nitekim 41 adet matbu tercümenin 17 tanesi yani %41'i Fas, Cezayir ve Tunuslu mütercimlere aittir.

1.2.3. Almanca

Almanca, Kur'ân'ın en çok tercümenin yapıldığı dillerden biridir. Kaynaklarda belirtildiğine göre Almanca ilk Kur'ân tercümesi Salomon Schweigger (ö. 1622) tarafından yapılmış ve 1616 yılında basılmıştır.¹⁰⁹ Bu tercümenin aslı, 1141-1142 yılında yapılmış olan Latince Kur'ân tercümesidir. Bundan sonra da Almanca Kur'ân tercümelere artan bir hızla çoğalarak devam etmiştir. Tespit edebildiğimiz en yakın tarihli tercüme ise Hartmut Bobzin'in 2010 yılında basılan tercümesidir. Bugün elimizde 48 adet Almanca Kur'ân tercümesi mevcuttur.¹¹⁰ Bunların 10'u anonimdir. Geriye kalan 38 tercümenin 33'ü tek kişi tarafından, 5 tanesi ise ortak yazılmıştır. Bu tercümelere vücut bulmasında 45 kişi görev almıştır. Bu 45 kişinin 34'ü Alman, diğerleri ise başka milliyetlere mensuptur. Yine bu 45 kişinin 28'i Hristiyan, 17'si de Müslümandır. Müslümanların 16'sı Ehl-i sünnet, 1'i de Kadiyanidir. Anonim olan tercümelere 2 tanesi Kadiyanilere aittir.¹¹¹

Kur'ân'ı Almancaya çevirenler arasında 5 bayan vardır; bunlardan daha sonra Müslüman olan Fatima Heeren Sarka tek başına Kur'ân'ı çevirmişken, yine daha sonra Müslüman olan Fatima Grimm (Helga Lili Wolff)-Halima Frills-Eva-Maria El-Shabassy de birlikte Kur'ân'ı Almancaya çevirmişlerdir. Mustafa Mahir adında birinin eşi de kocasıyla birlikte Kur'ân'ı Almancaya çevirmiştir. Ancak bu bayanın adı verilmemiştir.

Muhammed Hayruddin Mahmud el-Bikâî, "Tercemâtu maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Fransiyye Rene Khawam, Andre Chouraqui ve Jacques Berque nemûzecen", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevver: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi'ş-şerif, 1423/2002), 1-31.

¹⁰⁹ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxv.

¹¹⁰ Bazı Almanca Kur'an tercümelere için bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 213-235; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 514-516; Ahmad von Denffer, "History of the Translation of the Meanings of the Qur'an in Germany up to the Year 2000 A Bibliographic Survey", *Mecelletu'l-buhûs ve'd-dirâsât el-Kur'âniyye* 3 (2010): 5-61; Meryem Özmen, "Almanca Kur'an Tercümelere Tarihi", Trc. Ömer Faruk Altıntaş, *Perspektif* 16/192 (2010): 22-23; Sine Demirkavıran, *Die Bedeutung Epochaler Merkmale Im Hinblick Auf Die Übersetzungstrategien -Koranübersetzungen In Deutschland Bis Zum 20. Jahrhundert*, (Yüksek Lisans Tez, Sakarya Üniversitesi, 2013), 22-94; Mahmud el-Ali Huseynât, "Tercemetu maâni'l-Kur'âni'l-kerim fi Almanya ed-devâfi' ve'l-ehdâf", *el-Mu'temer el-âlemî el-evvel li'l-bâhisîne fi'l-Kur'âni'l-kerim ve ulûmihi fi mevdûi cuhûdi'l-ummeti fi hidmeti'l-Kur'âni'l-kerim ve ulûmihi*, (er-Rabat: Merkezu'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2013): 393-415; İdâât, "Abdüsselam Haydar, Tercemâtu'l-Kur'ân ile'l-Âlmâniyye", erişim: 22 Mart 2020, <https://www.ida2at.com/translations-quran-into-german/>; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 129-137; İshak, *Mu'cemu musannafâti'l-Kur'âni'l-kerim*, 2: 28-29.

¹¹¹ Hüseyin Yaşar, "Kâdiyânilerin Almanca Kur'an Tercümelere Üzerine Bazı Düşünceler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003): 193-225.

1.2.4. Rusça

Rusça ilk matbu Kur'an tercümesi Demetrius Kantemir'e ait olup 1716 yılında basılmıştır. Bu tercüme de diğer bazıları gibi Andre Du Ryer'in Fransızca Kur'an tercümesinin Rusçaya aktarımından ibarettir. Aynı yıl Pötr Posnikov Vasilyeviç'in tercümesi de tabedilmiştir. Bu da yine Du Ryer'in tercümesini Rusçaya tercüme etmiştir. Bunların ardından Rusça tercüme yapılmaya devam etmiştir. Tespit edebildiğimiz en yakın tarihli tercüme Nazım Zeynalov'a ait olup 2015 yılında basılmıştır. Bu ikisi arasındaki tercüme adedi tespit edebildiğimiz kadarıyla 34'tür.¹¹² Bunların 3'ü anonimdir. Geriye kalan 31 tercümenin 24'ü tek kişi tarafından, 7'si ise müşterek yapılmıştır. Bu 31 tercümenin hazırlanmasında 42 kişi görev almıştır. Bunların 31'i Rus asıllı veya Rusya'ya yerleşmiş Türk Cumhuriyetlerine mensup insanlardır. 5 kişi de Azerbaycan, Ukrayna ve Tacikistanlı mütercimlerdir. Diğerleri farklı milliyetlerdendir. Bu 42 mütercimin 22'si Hristiyan, 20'si ise Müslümandır. Müslümanların 14'ü Ehl-i sünnet, 4'ü Kadıyani, 2'si de Şiidir.

Rusça Kur'an tercümelelerinde 6 bayan görev almıştır. Bunlardan daha sonra Müslüman olan İman Valeriya Parohova¹¹³ ile oryantalist Betsy Yakovlevna Shidfar (ö. 1993) müstakil birer tercüme yapmış iken, diğer 4'ü erkeklerle birlikte Kur'an'ı tercüme etmişlerdir.

1.2.5. İspanyolca

İspanyolca, Kur'an'ın oldukça erken sayılabilecek dönemlerde tercüme edildiği bir dil olmakla birlikte, bu dilde yapılan ilk tercümeleler tabedilmeyip hâlen yazma halinde durdukları için buraya alınmamışlardır. Tabedilmiş en eski İspanyolca Kur'an tercümesi tespitlerimiz göre Jose Gerber de Robles'e ait olup 1844 yılında basılmıştır.¹¹⁴ Daha sonraki yıllarda muhtelif tercümeleler yapılmıştır. En yakın tarihli tercüme ihtida eden Jafer Raul Gonzalez Bornez'e ait olup 2007 yılında basılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar 29 kez Kur'an İspanyolcaya çevrilip tabedilmiştir.¹¹⁵ Bunların 6 tanesi anonim olduğu için biz geriye kalan 23 tercüme üzerinde duracağız. Bunlardan 1931 yılında bir kez J.B.B. (Juan Bergua Bautista), yine aynı yıl bir kez J.B.B.O (Juan Bautista Bergua Olavarrieta), yine aynı yıl bir kez O.B.B.J (Olavarrieta Bergua Bautista Juan) ve ayrıca yine aynı yıl bir kez Bergua Olavarrieta-

¹¹² Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 389-394; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 518-519; Mürsel Ethem, *Rusça Kur'an-ı Kerim Çevirileri (Tanımı ve Analizi)*, (İstanbul: Gece Kitaplığı, 2017), 47-157; Elmir Rafael Kuliyef, "el-Ahtau'l-akadiyye fi ba'di't-tercemât li maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'r-Rusiyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-69; İsmail Shovkhalov, *Kur'an-ı Kerim'in Rusça Tercümeleleri (Mâna Doğruluk Bakımından Değerlendirilmesi)*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 23-102; Faima İsrailova, *Rusça Kur'an Çevirilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015), 61-72; a.mlf. "Rusya'da Kur'an Çalışmaları", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/17 (2013): 37-57; Mursal Atamov, *Rus Dilinde Yayınlanan Kur'an-ı Kerim Çevirilerinin Çeviribilim Açısından İncelenmesi (Başarılı Bir Rusça Kur'an Çevirisinin Oluşturulmasına Katkı)*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), 38-98; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 193-194; "List of translation of the Quran".

¹¹³ Bk. Şohimardan Orunbekov, Ыйык Куранды Орус Тилине Которгон Эң Алгачкы Мусулман Аял: Иман Валерия Порохова (Kur'an-ı Kerim'i Rus Diline Tercüme Eden İlk Müslüman Kadın: İman Valeriya Parohova), *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017): 120-127.

¹¹⁴ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxv.

¹¹⁵ Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 519-520; Ali b. İbrahim Menûfi, "Dirase mukarene beyne selâsin min tercemâti maâni'l-Kur'ân'l-kerim ile'l-luğati'l-İspaniyye (Cortes-Vernet-Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif)", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-27; Seyfu'l-İslam b. Abdinnur el-Hilâlî, "Sebetu merâci' havle tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerim es-sâdira fi İspanya: Hasîletu sittete kurûn", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 2-17; Muhammed Berade, *Dirâsetu tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-İspaniyye*, *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 5-40; Binark-Eren, *World Bibliography*, 417-425; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 178-180; el-İdrîsî, *Târîhu Hareketi Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerim min Kibeli'l-Muteşrikine ve Devâfiuhâ ve Hataruhâ (Hukmu Tercemeti'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14-17.

Juhan Bantista adıyla basılan bir tercüme var ki, bütün bunlardan aynı kişilerin kast edildiği anlaşılıyor. O yüzden biz burada bütün bunları tek bir tercüme gibi gösterdik. Burada bu kişilerin tercümelerinde bu şekilde farklı kombinasyonlarda harfler kullanmasındaki garabete dikkat çekmek isteriz. Ayrıca daha başka dillerde de düzenlemeleri olan ve bu dilde de Kur'ân'ı düzenleyen Guillermo B. Brown adlı kişiyi de bir Kur'ân mütercimi olarak burada değerlendirmedik. Bu 23 tercümenin 18 tanesi tek kişi, 5'i ise ortak yapılmış çalışmalardır. Bu tercümelerde 29 kişi görev almış ki bunların tamamı İspanyol'dur. İnanç bakımından baktığımızda, bu 29 kişiden 21'inin Hristiyan, 8'inin de Müslüman olduğunu görüyoruz. Bu 8 Müslümanın 6'sı Ehl-i sünnet, 1'i Kadiyani, 1'i de Şii'dir. Kur'ân'ın İspanyolcaya tercümesinde görev alan 23 kişinin tamamı erkektir.

1.2.6. Felemenkçe

Felemenkçe ilk Kur'ân tercümesi 1641 yılında tabedilmiştir. Barent Adriaensz Berentsma'ya ait olan tercüme Salomon Schweigger'in Almanca ve Andrea Arrivabene'nin İtalyanca tercümelerinden esinlenerek ve onlardan yararlanılarak yapılmıştır. Daha sonra devam eden tercüme işi günümüze kadar gelmiştir.¹¹⁶ Bugün elimizde 27 adet Felemenkçe Kur'ân tercümesi mevcuttur.¹¹⁷ Bunların 3'ü anonim olduğu için geriye kalan 24 tercüme üzerinde duracağız. Bunların 22'si tek kişi tarafından yapılmıştır. 2 tanesi ise ortak çalışmayla çıkarılmışlardır. Bu 24 tercümede 27 kişi görev almıştır. Bunlardan Rafiq Ahmed Fresh (Fris) 2 tercümede görev almıştır. Bu yüzden onu bir kere zikredeceğiz. Bu durumda mütercimlerin sayısı 26'ya düşmektedir. Bunların 17'si Hollandalı, içlerinde Türklerin de olduğu geriye kalan 9 mütercim ise diğer milletlerdendirler. Yine bunların 10'u Hristiyan'ken, 16'sı Müslümandır. Bunların da 12'si Ehl-i sünnet, 2'si Kadiyani, 2'si de Şii'dir. Kur'ân'ı Felemenkçe olarak düzenleyip internet ortamında ayrı ayrı hazırlamış olan Hadi Abdollahian ile William B. Brown bu sayılara dahil edilmemiştir.

Kur'ân'ı Hollandacaya çevirenlerin içinde bir bayan tespit ettik. Nasirah b. Zimmermann adlı hanım, tespit edebildiğimiz kadarıyla Danimarkalıdır. Muhtemelen ihtida etmiştir. Kadiyani-Ahmedi cemaatine mensuptur ve onlara ait bir tercümeden yararlanarak tercümesini yapmıştır.¹¹⁸

1.2.7. İtalyanca

İtalyanca, Latinceyle beraber Kur'ân tercümesinin basıldığı en eski dildir. Tespitlerimize göre Andrea Arrivabene (Andreas Mocenigo) (ö. 1570) adındaki mütercime ait İtalyanca tercüme 1547 yılında basılmıştır.¹¹⁹ Bu tercüme tamamıyla 1141-1142 yılında yapılmış olan Robertus Retinenses'in tercümesinden yararlanılarak yapılmıştır. İtalyanca olup en yakın zamanda basıldığını tespit ettiğimiz tercüme ise Hristiyanken Müslüman olan Hamza Roberto Picardo'ya ait tercümedir. Bu tercüme Mucemmau'l-Melik Feht tarafından 2010 yılında basılmıştır. Bu iki tercüme arasında İtalyanca olarak basıldığını tespit ettiğimiz 12

¹¹⁶ Bk. Staff Science, "Later Dutch Quran translations", erişim: 27 Mart 2020, https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/islam/koran_vertalingen_2.htm; Amesoq wixsite, "der Koran.online", erişim: 27 Mart 2020, <https://amesoq.wixsite.com/koran>; Christipedia, "Koran", erişim: 27 Mart 2020, <https://christipedia.m.miraheze.org/wiki/Koran>.

¹¹⁷ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 58-64; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 506-507; Süfyan Sevri Sureycâr, "Mülâhzâtu tercemeti mâni'l-Kur'ân ile'l-luğati'l-Holandiyeye li'l-müştârik el-Holandî Fred Leemhuis", *Nedvetu tercemeti mâni'l-Kur'ânî'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Feht li tibâeti'l-Mushafî ş-şerif, 1423/2002), 1-23; El-Khatib, "Lost in Translation: The Ideological Effects of the Translator and the Interpreter on the Qur'anic Text", 2; Universiteitsbibliotheeq Utrecht, "An illustrated Qur'an translation from 1696", erişim: 07 Şubat 2020, <https://bc.library.uu.nl/illustrated-qur%E2%80%99-translation-1696.html>; Yaşar, "Avrupa'nın Kur'an-ı Kerim'le Tanışması", 808, dipnot 59; Al-Malik, *Performative Utterances: Their Basic and Secondary Meanings with Reference to Five English Translations of the Meanings of the Holy Qur'an*, 17; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 155-156; "List of translation of the Quran".

¹¹⁸ Bk. "Later Dutch Quran translations".

¹¹⁹ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxv.

tercüme daha vardır.¹²⁰ Bu 14 tercümenin biri anonimdir ve Kadiyani cemaatine mensup kişi(ler) tarafından tercüme edilmiş olmalıdır. Geriye kalan 13 tercümenin her biri tek bir kişi tarafından yapılmış tercümedir. Tercümelere yapanların hepsi İtalyandır. Diğer dillere yapılan tercümelere farklı olarak burada dikkat çeken husus, bu 13 tercümenin 12'sinin Hristiyanlar tarafından yapılmış olmasıdır. Sadece 1 tanesi Müslüman birine aittir ki o da yukarıda adı geçen mühtedi Hamza Roberto Picardo'dur. Hamza, Kadiyani veya Şii değildir. Daha başka dillerde de Kur'an tercümesi düzenlemeleri olan Guillermo B. Brown'un düzenlemiş olduğu tercüme sayılara dahil etmedik.

1.2.8. Boşnakça

Boşnakça, Bosna-Hersekliiler yanında aynı zamanda Hırvat ve Sırp'ların da dilidir. Başka bir ifadeyle Hırvatça ve Sırpça ile Boşnakça arasında neredeyse hiç fark yoktur. O yüzden burada hepsini bir arada değerlendirdik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu dillerde yapılmış basılmış olan ilk tercüme 1895 yılında basılan Hristiyan Miço Ljubibratić (Hercegovac)'a (ö. 1895) ait tercümedir. Son tercüme ise 2007 yılında basılmış olandır. Bu dillerde yapılmış tercüme sayıları 13 olup,¹²¹ 1'i anonim, 3'ü ortak, diğer 9'u ise birer kişi tarafından yapılmış tercümeledir. Buna göre Boşnakça tercümeleminde yapılmış 15 kişi görev almıştır. Bunlardan 1'i Hristiyan, diğerleri Müslümandır. Müslümanlardan 2'si Kadiyani, diğerleri ise Ehl-i sünnettirler.

1.2.9. Portekizce

Portekizce dünyada en fazla konuşulan dillerden biridir, ancak bu dilde, diğerlerine göre daha az Kur'an tercümesi yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 10 adet Portekizce Kur'an tercümesi vardır.¹²² Bunların en eskisi O Alcorao, traducçao portugueza cuidadosamente revista adıyla hazırlanıp 1882 yılında basılan anonim tercümedir. En yenisi ise Helmi Nasr'a ait olup Mucemneau'l-Melik Fehd tarafından 2002 yılında basılmıştır. 10 tercümenin 3'ü anonimdir. Birinden yukarıda bahsettik, biri de Ahmediye cemaatine ait olup 1988 yılında basılmıştır. Diğer 7 tercüme 7 ayrı kişi tarafından yapılmıştır. Bu 7 kişinin 3'ü Portekizli, 1'i Brezilyalı, 2'si Lübnanlı, 1'i de Mısırlıdır. Yine bunların 3'ü Hristiyan, 1'i Dürzi, 1'i Maruni, 2'si de Müslümandır. 2 Müslüman da Ehl-i sünnete mensuptur.

¹²⁰ Bazı İtalyanca Kur'an tercümelere için bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 267-273; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 516-517; Maria Teresa Chicote Pompanin, "L'Alcorano of Andrea Arrivabene An Iconographical Framework", *Church History and Religious Culture* 96 (2016): 130-154; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 181-182; "List of translation of the Quran".

¹²¹ Bk. Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 519; Ekrem Gülşen - İzzet Terzic, "Osmanlı Sonrası Bosna'da Yapılan Bazı Kur'an Tercümelere Üzerine", *Uslul İslam Araştırmaları* 18 (2012): 105-140; Academia.edu, "Translations of Books From Arabic In Six East European Countries After 1989 Results of six studies that answer the questions WHAT gets translated from Arabic? HOW it gets translated? WHO translates? Encounters program of Next Page is kindly supported by Foundation Open Society Institute (Zug), This work is licensed under Creative Commons, These were Bosnia and Herzegovina (Zehra Alispahic), Bulgaria (Nedelya Kitaeva), Hungary (Laszlo Tüske), Poland (Marcin Mihalsky), Serbia (Dragan Petrovic later on replaced by a more in-depth study by Dragana Djordjevic) and Slovenia (Barbara Skubic). Later on the researcher for Bosnia and Herzegovina repudiated so we included Slovakia as the sixth case-study 1-74", erişim: 22.03.2020. https://www.academia.edu/10246315/Translations_of_Arabic_literature_into_Serbian_1989-2008; Binark-Eren, *World Bibliography*, 396-401; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 139-143; Hasan b. Ramazan Cilu, "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm fi mintkatai'l-Balkân", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemneau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 12-19; Haksöz, "Hamza Türkmen, Eski Yugoslavya'da Kur'an Çalışmaları", erişim: 03 Mart 2020, <https://www.haksozhaber.net/okul/eski-yugoslavyada-kuran-calismalari-260yy.htm>.

¹²² Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 518; Hilmi b. Muhammed İbrahim Nasr, "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Portugaliyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemneau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-30; Binark-Eren, *World Bibliography*, 385-387; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 192.

1.2.10. Bulgarca

Bulgarca tercümelere gelecek olursak en eskisi 1930, en yenisi 2009 yılında basılmış olan 9 adet tercüme tespit ettik.¹²³ Bunlardan biri, Ahmediye cemaati mensuplarınca yapılmış olan anonim bir tercümedir. Diğer 8 tercümenin tamamı birer kişi tarafından yapılmıştır. Bunların 5'i Hristiyan, 3'ü ise Müslümandır ve Ehl-i sünnete mensuptur.

1.2.11. Lehçe

Polonyalıların konuştuğu Lehçeye yapılmış 9 tercüme tespit ettik.¹²⁴ 2'si anonim olup, 1'i Ahmediye cemaatine aittir. 1'i Fetöcü Ali Ünal'ın İngilizce tercümesinin Lehçeye aktarımı olup, mütercimi tespit edemedik. O yüzden bunu Ali Ünal'ın adına atfen yazdık. Diğerleri Polonyalıların yaptığı çevirilerdir. Bu dilde tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk tercüme 1986 yılında basılmıştır. Tatar kökenli Polonyalı Müslüman Musa Çaxarxan Czachorowski'ye ait olan son tercüme ise 2018 yılında basılmıştır. Bu tercümelerin hepsi birer kişi tarafından yapıldığı gibi diğer 5 tercüme de tek kişilerce yapılmışlardır. Dolayısıyla mütercimileri belli olan 7 tercümenin 3'ü Hristiyanlar, 4'ü de Müslümanlar tarafından yapılmıştır ki, bunların 4'ü de Ehl-i sünnettir.

1.2.12. Macarca

Tespitlerimize göre Macarca 7 adet Kur'ân tercümesi yapılmıştır.¹²⁵ Bunların ilki 1831 yılında basılan bir tercümedir. En son basılan Macarca tercümenin tarihi 2011'dir. Bu 7 tercümenin 5'i tek kişi, 2'si 2'şer kişi tarafından yapılmıştır. Bu 9 mütercimim 7'si Hristiyan, 2'si Müslümandır. Ayrıca bu 9 kişiden biri olan Halime Zsuzsanna Kiss, ihtida etmiş Müslüman bir Macar hanımdır.

1.2.13. İsveççe

Kuzey Avrupa'nın bir ülkesi olan İsveç diline de Kur'ân 8 kez tercüme edilmiştir.¹²⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu dilde yapılmış en eski Kur'ân tercümesinin tarihi 1815'tir. En yenisi ise 1998 tarihlidir. Bu 8 tercüme yapanların 6'sı Hristiyan, 2'si ise Müslümandır. Müslümanlardan 1'i Ehl-i sünnet, diğeri ise Kadiyanidir. Kadiyani olan bu kişinin adı Qanita Sadiqa olup, Kur'ân'ı İsveççeye tercüme eden tek bayandır.

1.2.14. Arnavutça

Yüzyıllardır Avrupa kıtasında Müslüman olarak yaşayan Arnavutluk halkının dili olan Arnavutçaya da Kur'ân tespitlerimize göre 7 kez tercüme edilmiştir.¹²⁷ Bunların en eskisi

¹²³ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 42-43; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 505-506; Alper Ahmedov, *Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da Kur'an Çalışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul-2015); 16-111; Translations Of Books From Arabic In Six East European Countries After 1989, 1-74; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 143-144; Cilu, "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm fi muntakatai'l-Balkân", 26-28; Qarai, *The Quran and Its Translators*, 14.

¹²⁴ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 382-384; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 518; M. Maciej Konopacki, "Polonya'da Kur'an-ı Kerim Tercüme Tarihi Bibliyografya ile Birlikte (1)", Trc. İhsan Süreyya Sırma, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi* 3 (1979): 411-417; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 188-189.

¹²⁵ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 250-251; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 516; Ahmed Abdurrahman Ukfât, "Tercibetî fi tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Macariyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafî's-şerîf, 1423/2002), 1-45; "Translations of Books From Arabic In Six East European Countries After 1989", 1-74; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 190; "List of translation of the Quran".

¹²⁶ Dünya Bizim, "Zeynep Hafsa, Tarihten günümüze İsveççe Kur'an çevirileri", erişim: 03 Mart 2020, <https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/tarihten-gunumuze-isvecce-kur-an-cevirileri-h23878.html>; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 180-181; Binark-Eren, *World Bibliography*, 433-435; "List of translation of the Quran".

¹²⁷ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 2-3; Cilu, "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm fi muntakatai'l-Balkân", 20-25; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 137139; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 505; Qarai, *The Quran*

1921, en yenisini 2013 yılında basılmıştır. Kur'ân'ı Arnavutçaya çeviren ilk kişi olan Ilo Mitke Qafëzezi Hristiyandır, diğerleri ise Müslümandır. Müslüman olan 6 kişiden 5'i Ehl-i sünnet, 1'i ise Kadiyanidir. Diğer bazı dillerde de Kur'ân tercümesi düzenleyip internet ortamında yayın William B. Brown'ın düzenlediği Arnavutça Kur'ân tercümesi sayılara dâhil edilmemiştir.

1.2.15. Yunanca

Yunanca da dünyanın en eski dillerinden biridir. Bu dile tespitlerimize göre 6 kez Kur'ân tercüme edilmiştir.¹²⁸ Yazma olanları hâriç tutacak olursak bunların en eskisi 1734 yılında basılmış olandır. En son basılan Yunanca Kur'ân tercümesinin tarihi 1997'dir. 6 tercümeden ikisi anonimdir ve biri Mucemmu'l-Melik Fehd tarafından basılmıştır. Diğer 4 mütercim 3'ü Hristiyan, 1'i ise Müslümandır. Müslüman olan bu kişi Kadiyani cemaatine mensuptur. Bu 4 mütercimden biri olan Mme Minas Zografou-Meranajou bayandır. Buna göre Yunanca Kur'ân mütercimlerinden biri bayandır.

1.2.16. Latince

Kur'ân'ın tercüme edildiği ilk Avrupa dili olan Latince tercüme bir kısmı yazma olarak durduğu için burada onlardan bahsetmeyeceğiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla matbu 5 Latince tercüme vardır.¹²⁹ Latince olup basılan en eski tercüme Nikolaus von Kues'e ait olup 1461 yılında basılmıştır. Ancak *Cribratio Alcorani* adlı bu eser, Kur'ân tercümesinden ziyade Kur'ân'a sert eleştirilerin yapıldığı bir eserdir. İsmi anlamı da Kur'ân'ın çürütülmesi, eleştirilmesi anlamına geliyor. O yüzden bu dilde tabedilmiş ilk eser olarak yukarıda sözünü ettiğimiz Theodore Bibliander'in (ö. 1564) *Lex Mahumet Pseudo Prophete* adlı eserini kabul ediyoruz. Eser 1543 yılında tabedilmiştir. En yeni Latince tercüme ise Ludovico (Louis) Maracci tarafından hazırlanmış 1698 yılında basılmıştır. Yaptığımız tespitlere göre Kur'ân'ı erken dönemlerde Latinceye tercüme edip bastırılanların 2'si Alman, 1' İtalyan, 1' İspanyol ve 1'i de İsviçrelidir. Bunların 5'i de Hristiyan'dır.

1.2.17. Danca

Danimarkalıların kullandığı Dancada 5 Kur'ân tercümesi yapılmıştır¹³⁰ ki, bunların en eskisi Johannes Pedersen'a (ö. 1977) aittir. Pedersen'nin 1914 yılında yaptığı bu çeviri 1919 yılında basılmıştır.¹³¹ En son tercüme ise Abdullah Şimşek tarafından yapılp 2014 yılında

and Its Translators, 12; Şevket b. Muharrem Kerasniş, "Nebzetun an tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Elbâniyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: Takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-13; Ismail Bardhi, "The Sayfahs of the Translation and Tafseer of the Noble Qur'an Into Albanian Language", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2018): 167-220; Zymer Ramadani, "Tarihte Yapılmış Arnavutça Kur'an Mealleri", *Marife* 1/2 (Güz 2006): 241-247.

¹²⁸ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 236-238; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 516; Manolis Ulbricht, *The First Translation the Quran (8th/9th century A.D) and its use in anti-Islamic work of Nicetas of Byzantium (9th c.) An analysis of the Greek Quran fragments and a commentary on Nicetas' "Refutation of the Quran" (Vat. Gr. 681)*, (Berlin: Freie Universitat, 2012), 1-5; Manolis Ulbricht, "et-Tercemetu'l-ülâ li'l-Kur'âni'l-kerim mine'l-karni 8/9 m fi Sical Nikitas el-Bizanti (el-karn 9 m) maa'l-İslam b'ismi 'tefnidi'l-Kur'ân", *Chronos Revue d'Historie de l'Université de Balamand* 25 (2012): 33-58; Tanık Mansur-Neha Abdülâlim Sâlim, "el-Bizantiyyûn ve tercemetu'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-Yûnâniyye fi'l-karni't-tâsi' el-mîlâdi: el-cuz'u's-selâsûn enmûzecen", *Journal of Medieval and Islamic History* 8(2013-2014): 83-130; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 154-155.

¹²⁹ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 285-294; Hartmut Bobzin, "Latin Translations of the Koran A Short Overview", 193; Hüseyin Yaşar, "Aydınlanma Döneminde Batı'da Kur'an Algısı (I)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006): 108 (105-126); Thomas E. Burman, *Reading the Qur'an in Latin Christendom, 1140-1560*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007), 12-14; Sıdkı, "Batı Literatüründe Kur'an", 107; Demirkaviran, "Ortaçağ'da Batıda Yapılan İlk Kur'an Çevirileri ve Çevirmenlerin Çeviri Stratejileri", 238-239; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 183-187; "List of translation of the Quran".

¹³⁰ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 55-57; Ziad Elmarsafi, "Translations of the Qur'ân into Western Languages", *Journal Compilation* 3/3 (2009): 430-439; Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an - Çeviri ve Açıklama*, trc. Abdülâziz Hatip-Mahmut Kamık, (İstanbul: Beyan yayınları, 2003), 95; a.mlf., *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 143-144; "List of translation of the Quran".

¹³¹ Semih Ceyhan, "Pedersen, Johannes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34: 219.

basılmıştır. Bu tercümelere yapanların 3'ü Hristiyan, 2'si ise Müslümandır. Müslümanlardan biri Ehl-i sünnet, diğeri Kadiyanidir. Tespitlerimize göre Kur'ân'ı Dancaya çevirenlerden biri Ellen Susanne Wulff adındaki Danimarkalı bayandır. Tercümesi 2006 yılında basılmıştır. Danca bir Kur'ân tercümesini düzenleyip internette yayan Hadi Abdollahian'ın tercümesi burada sayılara dâhil edilmemiştir.

1.2.18. Diğer Avrupa Dilleri

Diğer Avrupa dillerine toplu olarak bakacak olursak, tespitlerimize göre Romanya'da konuşulan Rumence 4, İspanya'da konuşulan Katalanca 4, Çekya'da konuşulan Çekçe 4, Norveç'te konuşulan Norveççe 3, Finlandiya'da konuşulan Fince 2, Avrupa'da icad edilmiş yapay bir dil olan Esperanto dilinde 1, Ukrayna'da konuşulan Ukraynaca 1, Makedonya'da konuşulan Makedonca 1 ve Belarus'ta konuşulan Belarusça da 1 tercüme yapılmıştır. Bunların toplamı 21 yapmaktadır¹³² ve içlerinden 4 tanesi anonimdir. Anonim tercümelere 3'ü (2 Norveç, 1 Katalanca) Ahmediye cemaati mensupları tarafından yapılmıştır. Diğer anonim tercüme Rumencedir ve kime ait olduğu belli değildir. Bu 21 tercümenin en eskisi yukarıda geçen ve 1461 yılında basılan Nikolaus von Kues'e ait olmaktadır. Bu tercüme Latince ve Katalanca olmak üzere iki dil bir arada olarak hazırlanmıştır. Bunların içinden en son basılan ise 2015 yılında basılmış olan ve Ahmediye cemaatine mensup olan Norveççe anonim tercümedir. Geriye kalan 17 tercümenin hepsi birer kişi tarafından yapıldığı halde Fince 2 tercümeden biri, 3 kişi tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla bu 17 tercümenin hazırlanmasında 19 kişinin hizmeti vardır. Bunların 13'ü Hristiyan, 6'sı da Müslümandır. 6 Müslümanın 4'ü Ehl-i sünnet, 2'si de Kadiyanidir. 2 anonim Kadiyani tercüme vardı, bunları da kattığımızda Kadiyanilerin sayısı 4'e çıkmış oluyor. Hadi Abdollahian tarafından Slovakça ve Ukraynaca hazırlanıp internet ortamında yayınlanmış olan tercümelere burada almadık.

Kur'ân tercümesinin basımı ilk kez Avrupa'da olmuştur ve matbaanın bulunup kitap basma işinin başladığı dönemlerde Kur'ân tercümesi de basılmıştır. İlk Kur'ân tercümelere 16. Asırda önce Latince, ardından Katalanca olarak tabedilmişlerdir. Arkasından 17, 18 ve 19. Asırlarda artan bir sayıda tabedilmeye devam etmiştir.

Kur'ân tercümelere Avrupa dillerinde en çok 1990-1999 yılları arasında basılmıştır. Bu 10 yıllık periyotta 57 adet Kur'ân tercümesi basılmıştır. Başka bir ifadeyle bu dönemde her yıl 5'ten fazla tercüme basılmıştır. 1980-1989 ile 2000-2005 yılları arasındaki dönemlerde de çokça basım yapılmıştır. Fakat 2016-2019 arasındaki 4 yıllık dönemde, önceki dönemlere kıyasla daha az tercüme yapılmıştır. Bunun anlamı şudur: Ya Batı kamuoyu Kur'ân tercümelere doymuştur, yeni tercümelere ihtiyaç hasıl olmamaktadır, bu yüzden sayı az olmuştur ya da bu dönemde daha fazla tercüme yapılmıştır, ama biz ulaşamamışızdır.

Kur'ân'ı Batı dillerine çevirenleri inançlarına göre dağıtacak olursak Kur'ân'ın en çok Ehl-i sünnet anlayışı üzere olan âlimler tarafından tercüme edildiğini görüyoruz. Sonra 184 kişiyle Hristiyanlar geliyor ki, bunların oranı toplam içinde %37'ye tekabül etmektedir.

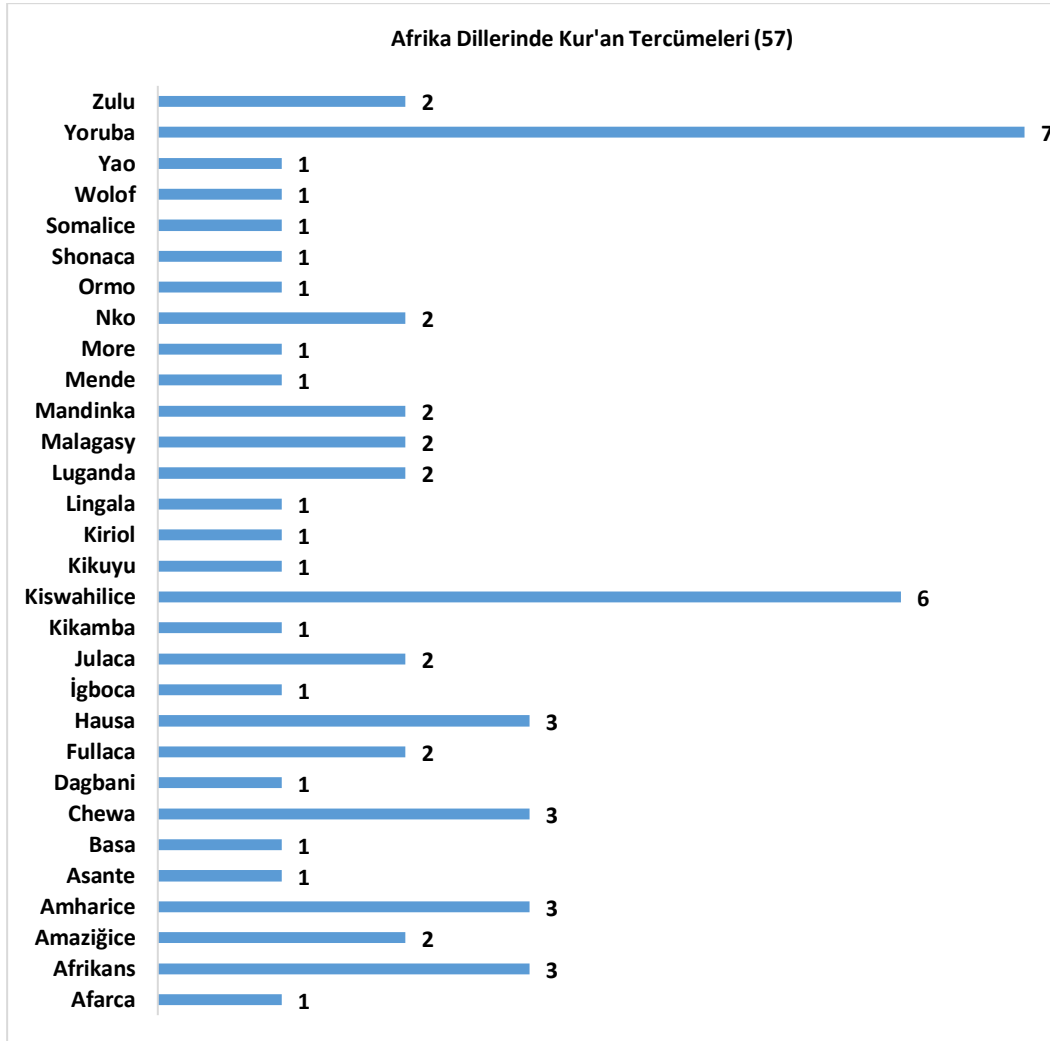
Cinsiyet dağılımı açısından bakınca kıtalar arasında en çok bayan Kur'ân mütercimi Avrupa dillerine yapan çevirmenler arasında çıkmıştır. Nitekim Kur'ân'ı Avrupa dillerine çevirme işinde görev alan 497 kişiden 36'sı bayandır. Bu, %7'lik bir orana tekabül etmektedir.

¹³² Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 52-54, 176, 177, 316, 388; Translations of Books From Arabic in Six East European Countries After 1989, 1-74; "List of translation of the Quran"; Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 125-212; Zofie Uçar, "Kur'ân-ı Kerim'in Çekçe Meâlleri Üzerine Tespitler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29 (2014): 812-815; Mikel de Epalza, *Catalan Translations of the Qur'ân*, (y.y., 1987), 101-114; Thomas E. Burman, "European Qur'an translations, 1500-1700", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History, Western Europe (1500-1600)*, Ed. David Thomas and John Chesworth-John Azumah-Stanislaw Grodz-Andrew Newman-Douglas Pratt, (Leiden-Boston: Brill. 2014), 6: 25-38; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 512, 518; Hamidullah, *Aziz Kur'an*, 90-96, 118-131, 142; Mykhailo Jackubovych, "Ukrainian Translations of the Meanings of the Glorious Qur'ân: Problems and Prospects", *Journal of Qur'anic Research and Studies* 2/4 (2007): 29-54.

Oran olarak düşük olmakla birlikte diğer bölgelere göre burada sayının daha çok olduğunu söyleyebiliriz.

1.3. Afrika'da Kur'an Tercümesi

Afrika, 1 milyardan fazla insanın yaşadığı ve 700'den fazla dilin konuşulduğu büyük bir kıtadır. Kıtada tespitlerimize göre bazı dillerde 1'den fazla tercüme yapılmıştır, diğerlerinde ise 1'er tercüme mevcuttur (grafik 8).

Grafik 8

Şimdi bunları daha yakından görelim:

1.3.1. Yorubaca

Afrika dilleri içinde Kur'ân'ın en çok tercüme edildiği dil, 7 tercümeyle Yoruba dilidir.¹³³ Bu dilde yapılmış en eski tercüme M.S. Cole'ye ait olup 1906 tarihlidir.¹³⁴ En yenisinin basım tarihi ise 1998'dir ve Mucemmu'l-Melik Fehd tarafından basılmıştır. 7 tercümeden 1'i anonimdir. Bu anonim tercüme Ahmedî cemaatine mensup kişilerce yapılmıştır. Geriye kalan 6 tercümenin 4'ü tek kişi tarafından, 2 tanesi ise ortaklaşa yapılmıştır. Bu tercüme hazırlanmasında toplam 9 kişi görev almıştır ki, Nijeryalı olan ve tamamı erkek olan bu kişilerden 2'si Hristiyan'dır. Geriye kalan 7 kişi ise Müslümandır ve Ehl-i sünnete mensuptur.

1.3.2. Swahilce

Afrika'da konuşulan dillerden biri olan Swahilce (Kiswahilice) olarak da 6 tane tercüme yapılmıştır.¹³⁵ Bunların ilki Hristiyan bir kişi olan Godfrey Dale (ö. 1941) tarafından 1923 yılında yapılmıştır.¹³⁶ Bu dilde tespit ettiğimiz son tercüme 2016 yılında tabedilmiştir. Bir tanesi 2 kişi tarafından yapılmış, diğerlerini tek kişi yapmıştır. Diğer 6 mütercim ise Müslümandır; bunların 5'i Ehl-i sünnet, 1'i de Kadıyanidir.

1.3.3. Diğer Afrika Dilleri

Diğer Afrika dillerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla Hausaca 3, Afrikaanca 3, Lugandaca 2, N'ko dilinde 2, Zuluca 2, Amaziğce 2, Amharca (Habeşçe) 3, Mendece 1, Wolof dilinde 1, Mandinca 2, Fulaca 2, Afarca 1, İğboca 1, Basaca 1, Chicewa (Chewa) dilinde 3, Yaoca 1, Malagasy dilinde 2, Asantece 1, Kikuyu dilinde 1, Kikambaca 1, Kiriolca 1, Moore dilinde 1, Dyula (Jula) dilinde 2, Somalice 1, Lingala 1, Ormoca 1, Dagbanice 1 ve Shonaca 1 olmak üzere 44 tane tercüme yapılmıştır.¹³⁷ Bunların en eskisi 1950 yılında basılan Afrikaans dilindeki anonim tercümedir. En yenisi ise 2017 yılında Diyanet İşleri Başkanlığınca basılan Chicewa

¹³³ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 688-689; Abdurrezzak Abdulmecid Alaro, "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ilâ luğati'l-Yoruba", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-67; Murtadha Ayinla Ahmad, *Tercemeti maâni'l-Kur'ân ilâ luğati'l-Yoruba (nakdun tahlîliyyun li nûshati mucemmei'l-Melik Fehd*, (Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatu'l-İslâmiyye el-Alemiyye, 2009), 42-52; Abdul Kabir Hussain Solihu-Abdulganiy Akorede Abdulhameed, "Christian Translations of the Qur'an into Yoruba and Their Historical Background", *Islam and Christian-Muslim Relations* 26/4 (2015): 465-481; Abdulğani Ekrîdî Abdulhamid, "el-Musteşrik el-kissîs İlicia Kola Akinlade ve menhecuhu fî tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ilâ luğati'l-Yorubâ", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 22-37.

¹³⁴ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxiv.

¹³⁵ Bk. Binark-Eren, *World Bibliography*, 428-432; Justo Lacunza-Balda, "Translations of the Quran into Swahili, and Contemporary Islamic Revival in East Africa", *African Islam and Islam in Africa Encounters Between Sufis and Islamists*, ed. Eva Evers Rosander-David Westerlund, (London: Hurst and Company, 1997), 95-126; "List of translation of the Quran"; John Chesworth, "The Quran in Swahili: Translations, tensions and teaching (An Example of the use of the Quran south of the Sahara)", *Koran in Franken Überlegungen und Beispiele für Koranrezeption in fremden Kontexten, Herausgegeben von Christian Mauder Thomas Würtz Stefan Zinsmeister*, (Würzburg: Ergon-Verlag GmbH 2016), 175-196; Godfrey Dale, "A Swahili Translation of the Koran", *The Muslim World* 14/1 (1924): 5-9.

¹³⁶ İhsanoğlu, "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an", xxxiv.

¹³⁷ Balda, "Translations of the Quran into Swahili, and Contemporary Islamic Revival in East Africa", 95-126; Muhammed Hamidullah, "Kur'an-ı Kerim'in Afrika Dillerindeki Tercümeleri", Trc. H.R., *İslam Düşüncesi* 2/8 (1969): 487-493; Perason, "Appendix: Bibliography of Translations of the Qur'an into European Languages", 505; Tal Tamari & Dmitry Bondarev, "Introduction and Annotated Bibliography", *Journal of Qur'anic Studies* 15/3 (2013): 1-55; Muhammed Laadmât, "Kitâbu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm bi'l-Emâziğîyye li Cuhâdî el-Hüseyn: Muhâveletun fî nakdi't-tercemeti ve tecvîdihâ, ed-Doktora el-Vataniyye, Kulliyetu'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Sâysis, Fâs", *Mecelletu Asyanki* 12 (2017): 71-75; Halid b. İbrahim Beytla, "Târîhu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm fî Malawi", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 11-23; Abdussanet İmam Ahmed el-Etyûbî, "Tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Emheriyye", *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*, (el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002), 1-9; Binark-Eren, *World Bibliography*, 1, 4-5, 51, 243-244, 295; Hassan Ma'ayergi, "Translations of the meanings of the holy Qur'an into minority languages: the case of Africa", *Institute of Muslim Minority Affairs Journal* 14/1-2 (1993): 156-180.

dilindeki tercümedir. 34 tercümenin 15'i anonimdir ve bunların da 12'si Ahmediye cemaatinin Luganda, Kikuyu, İgbo, Mende, Hausa, Jula, Moore, Fulaca, Mandinka, Wolof, Kirio ve Yao dillerinde yaptırıp bastırıldığı tercümelere aittir. Geriye kalan mütercimleri belli 19 tercümenin 15'i tek kişi tarafından yapılmış iken, 4 tanesi ortaklaşa yapılmıştır. Bu 19 tercümenin hazırlanmasında 23 kişi görev almıştır ki bunların hepsi tespit edebildiğimiz kadarıyla Müslümandır. Bu 23 kişinin 18'i Ehl-i sünnet, 5'i de Kadiyanidir. Anonimlerden de 12'sinin Ahmedilere ait olduğunu eklersek Burada sözünü ettiğimiz Afrika dillerindeki 34 tercümenin 17'sinin, yani yarsının Kadiyanilere ait olduğunu görürüz. Bu 23 kişiden sadece biri (Ramavonirina Oliva Rahantamalala) bayandır, o da Kur'ân'ı Madagaskar'da konuşulan Malagasy diline çeviren 3 kişilik heyetin bir üyesidir.

Mucemmu'l-Melik Fehd yanında Kadiyaniler ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı da Afrika dillerine Kur'ân'ı tercüme işine daha çok önem vermektedirler.

Afrika dillerinde yapılmış Kur'ân tercüme en çok 2016-2019 ile 1990-1999 yılları arasında yapılmıştır. Bu arada 1910-1919, 1930-1949 arası dönemlerde Afrika dillerinde herhangi bir Kur'ân tercümesinin basılmamış olması dikkat çekiyor.

Afrikalı mütercimleri inanç değerlerine göre bir tasnife tabi tutacak olursak 48 mütercim 39'u yani %81'i Ehl-i sünnettir. Afrika dillerine Kur'ân'ı tercüme eden 48 kişiden yalnızca 1'i bayandır ve o da 3 kişilik bir heyetin içinde yer almıştır.

3.4. Okyanusya'da Kur'ân Tercümesi

Okyanusya, bazı Güney Doğu Asya ülkelerini de kapsıyor olmakla birlikte biz burada kıtanın en büyük iki ülkesi olan Avustralya ve Yeni Zelanda'daki tercüme üzerinde duracağız. Bu iki ülkede yaşayan insanların büyük çoğunluğu İngilizce konuşmaktadır. Dolayısıyla İngilizce tercümelemlerle ilgili verdiğimiz bilgiler burası için de aynen geçerlidir. Ancak az da olsa bölgede konuşulan yerel diller vardır ve bunların bir kısmına Kur'ân tercüme edilmiştir. Bunlardan biri olan Fijice 1, Tuvaluan dilinde 1, Kriol (Creole) dilinde 2, Mauri dilinde 1 ve Samoaca 1 olmak üzere toplam 6 tercüme yapılmıştır. Bunların ilki 1979, sonuncusu ise 2016 yılında yapılmıştır. 6 tercümenin 3'ü anonimdir ve Ahmediye cemaati mensuplarınca yapıp Fijian, Tuvaluan ve Kriol dillerinde basılmışlardır. Geriye kalan 3 tercümeden de biri Kadiyanilere aittir ve Mauri dilinde yapılmıştır. Houssein Nahaboo tarafından yapılan Kriolce tercüme ise müstakil olup 1979 yılında tabedilmiştir. Son olarak Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığınca bir tercüme bastırılmıştır. 2016 yılında basılan tercüme Muhammed İbn Yahya Daniel Stanley tarafından Samoa Adalarında oturan halkın konuştuğu Samoaca hazırlanmıştır. Okyanusya kıtasındaki dillerde tercüme hazırlayan 3 kişi de Müslümandır, 2'si Ehl-i Sünnet, 1'i Kadiyanidir. Aralarında herhangi bir bayan yoktur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Buraya kadar verdiklerimizden Kur'ân'ı tercüme faaliyetinin oldukça erken dönemlerde başladığı ve kısa bir süre içinde çoğalarak daha geniş alanlara yayıldığı anlaşılmaktadır. Farsça ile başlayan tercüme hareketi, Türkçeye devam etmiş, Kur'ân tercümelemleri bu iki dilin etkin olduğu bölgelerde yayılmıştır. Doğuda Müslümanlar arasında Kur'ân tercümesi bu iki dilde devam ederken, 12. Yüzyılda Batıda, Latince Kur'ân tercümelemleri zuhur etmeye başlamıştır. İslam'ı ve Kur'ân'ı ta'n etmek, refüze etmek maksadıyla yapılan tercüme, istenen sonucu vermeyince, hatta İslam'ın lehine bazı sonuçlar doğurabilecek durumlar hâsıl olunca papa tarafından okunması ve istimal edilmesi yasaklanmıştır. Ancak 4 asır sonra, yeniden elden geçirilip ta'n noktaları daha fazla öne çıkarıldıktan, daha ağır tenkitler yapıldıktan sonra basılmasına izin verilmiştir. Bu tercüme bundan sonra kısa süre içinde diğer bazı Avrupa dillerine aktarılmıştır; bu da Latince tercümenin önce İtalyancaya, daha sonra İtalyanca çevirinin Almancaya, ondan sonra da Almanca tercümesinin Dancaya (Danimarkaca) tercümesi şeklinde olmuştur. Bundan sonra Kur'ân aslı dili olan Arapçadan ilk olarak Fransızcaya tercüme edilmiş, Du Ryer'in bu tercümesi daha sonra birçok dile aktarılmıştır.

20. Yüzyılın başlarına kadar Kur'ân hep gayr-i Müslimlerce Batı dillerine tercüme edilmiştir. Ne yazık ki yüzyıllar boyunca hiçbir Müslüman, Kur'ân'ı herhangi bir Batı diline tercüme ihtiyacı duymamış, böyle bir girişimde bulunmamıştır. Yedi yüzyıl Endülüste hüküm süren Endülüslü Müslümanların, yanbaşılarında bulunan gayr-i Müslimlerin dili olan İspanyolcaya, İtalyancaya, Portekizceye, Katalancaya, ya da en azından Batının ilim ve din dili olan Latinceye Kur'ân'ı tercüme etmek şeklinde teşebbüslerine dair bir bilgiye rastlamadık. Aynı şekilde dört yüzyıldan fazla Balkanlarda ve Doğu Avrupada hüküm süren Osmanlıların da kendi tabiiyetleri altında bulunan Bulgarların, Yunanlıların, Sırpın, Hırvatların, Macarların, Rumenlerin ve diğer milletlerin, daha ilginç yüzyıllarca kendi içlerinde yaşayan Rumların, Ermenilerin ve diğer gayr-i Müslim azınlıkların diline Kur'ân'ı tercüme ettiklerine, böyle bir teşebbüste bulduklarına dair bir bilgi veya belgeye de şahit olmadık. Oysaki Batılılar, Kutsal Kitab'ı erken dönemlerde Osmanlıcaya ve Osmanlıların tebaası durumundaki farklı dilleri konuşan milletlerin diline tercüme etmiş ve daha sonra da tabederek yaygınlaşmasının önünü açmışlardır.¹³⁸ Bu ilginç noktaya bilhassa dikkat çekmek isteriz. Elbette bunun siyasi, sosyal, eğitim-öğretimden kaynaklanan bazı sebepleri olabilir. Belki bu husus üzerinde özel bir çalışma yapmak gerekir. Ancak sebebi ne olursa olsun, bize göre bunun yapılmamış olması bir eksikliklerdir. Kur'ân'ı bu insanların diline hem Arapçayı, hem tercümenin yapılacağı bu dillerden birini bilen, Müslüman, mütebedeyyin, sağlam bir akideye sahip ehil biri iyi bir şekilde tercüme etmiş olsaydı, bazı ufak-tefek problemlere sebep olabileceği düşünülebilse de, kanaatimize göre çok büyük faydalar sağlayacaktı. Fakat artık olan olmuştur, önemli olan bundan ders alabilmektir.

Peki ders alabilmiş miyiz? Ne yazık ki buna "evet" demek mümkün değildir. Batıda Endülüslüler ve Osmanlılar bunu yapmadıkları, Doğuda Orta Asya'da, Çin'de, Hindistan bölgesinde, Güneydoğu Asya ülkelerinde gayr-i Müslim bölgelerde hüküm süren Müslüman devletler ve topluluklar böyle bir girişimde bulunmadıkları gibi, dünyanın büyük bir değişim yaşadığı 20.yüzyıldan sonra da Müslümanlar böyle teşebbüslerde bulunmamışlardır. Yukarıda geçtiği üzere Hindistan'da İngiliz sömürgesi altındaki Kadiyani-Ahmedilerin yaptıklarını bir yana koyacak olursak yakın zamanlara, mesela 40-50 yıl öncesine kadar Müslümanların böyle bir şey yaptıklarına şahit olamıyoruz. Uzun süre Arap dünyasından kimse Kur'ân'ı Batılıların, daha genel bir ifadeyle gayr-i Müslimlerin diline çevirmemiştir; Türkler ve İranlılar da böyle bir girişimde bulunmamışlardır. Yakın bir zamana kadar Bangladeş, Endonezya, Malezya gibi ülkelerde -Müslümanlara kendi kitaplarını öğretmek için değil- bölgelerinde bulunan gayr-i Müslimlere Kur'ân'ı doğru bir şekilde tanıtmak ve ilâhî mesajı onlara sağlam bir yolla bildirmek amacıyla Kur'ân'ın tercümesi yönünde herhangi bir hareketin olduğunu bilmiyoruz.

İşin daha ilginç tarafı, Müslümanların, Arapça olduğu için anlamını bilemedikleri Kur'ân'ı kendi dillerinde okuyup öğrenmelerine fırsat vermek üzere tercüme etmek hareketi de çok büyük oranda İranlılar ve Türklerle sınırlı kalmış, diğer dillerde Kur'ân çevirisi çok uzun süre yapılmamış, 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında yapılan ilk çevirilere de bir takım kışkırtmalar ve yanlış bilgilendirmeler sonunda halk tarafından büyük tepkiler gösterilmiştir.¹³⁹ Kaynaklarda Urduca, Bengalce, Endonezyaca gibi dillerde yapılan Kur'ân tercümelerine, tercüme yapanları katletmeye, evlerini yakmaya yeltenecek kadar büyük tepkilerin gösterildiği zikredilmektedir.¹⁴⁰ Oysa yüzyıllarca Kur'ân'ın kendi dillerinde tercüme ve tefsir edildiği Türkler ve Farisiler böyle bir tepki göstermemişlerdir. Sadece Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin başlarında bazı tercümelerin kötü niyetlerle yapıldığı kabul edilerek bir takım tepkiler gösterilmişse de bu tepkiler, bizatihi Kur'ân'ın Türkçe tercüme ve tefsirine değil, bunun bazı art niyetlerle yapıyor olmasına yönelik olmuştur. Ne yazık ki yakın

¹³⁸ Mesela Kürtçe Kutsal Kitap çevirileri için bk. Mesut Arslan, *Dı Dewra Osmaniyan De Weşangeriya Kitêbên Kurdî (1844-1923)*, (Teza Lisansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluwê, Mêrdîn 2014), 129-141.

¹³⁹ Ayrıca bk. Günay, *Başlangıcından Bugüne Kur'an'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi*, 455-457.

¹⁴⁰ Khan, "Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi", 374-376; Ömer Rıza Doğrul, *Kur'an Nedir*, (İstanbul: 1967), 86; Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlam'ın Tarihi*, 249; Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, 127-128.

zamanlarda dahi bazı Afrika dilleri ile Balkan ülkelerindeki Müslümanların dillerine yapılan tercümelere cüz'î de olsa bazı tepkiler gösterilmiştir.

Yirminci yüzyılın başından itibaren Kur'ân-ı Kerim Müslümanlar tarafından, gayr-i Müslimlerin konuştuğu muhtelif dillere pek çok kez tercüme edilmiştir. Müslümanlar ayrıca Kur'ân'ı çok erken dönemlerde kendi dillerine çevridikleri gibi, bunların matbaada basım işini de 1880'li yıllardan itibaren yapmaya başlamışlardır. Aşağıdaki tabloda (tablo 2) ilk tabedilenlerden başlamak üzere hem Müslim, hem de gayr-i Müslimler tarafından yapılmış Kur'ân tercümelerinin belli bazı zaman dilimleri nazara alınarak belirlenmiş periyotlara göre dağılımı verilmiştir.

Yıllar/Kıtalar	Asya	Avrupa	Afrika	Okyanusya	Toplam
1500-1599	0	4	0	0	4
1600-1699	0	9	0	0	9
1700-1799	2	13	0	0	15
1800-1849	14	10	0	0	24
1850-1899	96	25	0	0	121
1900-1909	37	7	1	0	45
1910-1919	37	13	0	0	50
1920-1929	42	11	1	0	54
1930-1939	37	18	0	0	55
1940-1949	28	7	0	0	35
1950-1959	51	22	3	0	76
1960-1969	75	31	4	0	110
1970-1979	63	24	4	1	92
1980-1989	71	55	4	1	131
1990-1999	117	56	10	1	184
2000-2005	85	51	4	1	141
2006-2009	74	33	6	0	113
2010-2015	131	45	5	1	182
2016-2019	42	16	10	1	69
Bilinmeyen	99	12	4	0	115
Toplam	1.101	462	57	6	1.626

Tablo 2

Buna göre ilk matbu Kur'ân tercümelere, matbaanın icad edildiği yıllardan bir süre sonra Avrupa'da gerçekleştirilmiştir. İlk basılan Kur'ân tercümesinin Theodore Bibliander'ın (ö. 1564) *Lex Mahumet Pseudo Prophete* adlı eseri olduğunu söyleyebiliriz. Müslümanların Kur'ân tercümelerini tabetmeleri ancak 1800'lü yılların ilk yarısında olabilmektedir. Dünya dillerinde en çok Kur'ân tercümesinin yapımı ve basımı 1990-1999 yılları arasında olmuştur. Bu 10 yıllık dönemde tam 185 adet Kur'ân tercümesi yapıp basılmıştır. Bunların 117'si Asya kıtasında daha çok Türkiye'de olmuştur. Bu dönemde Avrupa'da 57 tercüme yapılmıştır. Bu dönem, aynı zamanda Kur'ân'ın Avrupa'da en çok tercüme edildiği dönemdir. Kur'ân Asya kıtasında en çok 2010-2015 yılları arasında tercüme edilip basılmıştır.

Kur'ân'ı tercüme edenlerin inançlara göre dağılımı tablo 3'te görüldüğü üzere şöyledir: 1575 mütercimden 1110'u yani %70'i Ehl-i sünnete mensuptur. Bunların büyük kısmı doğal olarak Asya kıtasındadır. Hristiyanların sayısı 202'dir. Bunların ekseriyeti Avrupadandır.

İnançlar/Kıta	Asya	Avrupa-Amerika	Afrika	Okyanusya	Toplam
Ehl-i sünnet	822	250	39	2	1.113
Kadiyani	40	30	6	3	79
Şii-Alevi	137	27	0	0	164
Hristiyan	13	186	3	0	202
Yahudi	4	3	0	0	7
Diğer	25	3	0	0	28
Toplam	1.041	499	48	5	1.593

Tablo 3

Cinsiyet bakımından baktığımızda şunu görüyoruz (tablo 4):

Cinsiyet/Kıta	Asya	Avrupa-Amerika	Afrika	Okyanusya	Toplam
Erkek	1.029	463	47	5	1.544
Kadın	12	36	1	0	49
Toplam	1.041	499	48	5	1.593

Tablo 4

Buna göre 1.593 mütercimden sadece 49'ü bayandır. Bu, %3'e tekabül ediyor. Bunun çok düşük bir oran olduğu açıktır. 49 hanım mütercimden 36'sı Avrupa dillerine, 12'si de Asya dillerine Kur'ân'ı tercüme etmiştir. 1'i de Afrika dillerine yapılmış bir tercümede görev almıştır.

Dünya dillerine yapılmış olan Kur'ân tercümelelerinin sayısal olarak Kutsal Kitap (Ahd-i Atik-Tanah-Tevrat/Ahd-i Cedid-İncil) tercümeleleriyle mukayesesini de vermek isteriz. Öncelikle şunu belirtelim ki, Tanah (Ahd-i Atik-Tevrat), dünya üzerinde en erken dönemde tercüme edilen en önemli eserlerden biridir. Tercümenin milattan önce 3. Asırda yapıldığı belirtiliyor. 70 kişi tarafından İbraniceden Yunancaya yapılan çeviri bu yüzden "70 kişinin tercümesi" anlamında Septante diye meşhur olmuştur.¹⁴¹ Tanah'ın daha başka tercümeleleri olmuşsa da en meşhuru bu olmuştur.¹⁴² Hristiyanlığın dünya üzerinde etkin olmaya başlamasıyla Tevrat, İncil ile birlikte, başka bir ifadeyle Kutsal Kitap (Bible) bir bütün halinde tercüme edilmeye başlanmıştır. Zira Hristiyanlar aynı zamanda Yahudilerin kutsal metinlerini, yani Tanah'ı, Tevrat ve mütemmimlerini de kendi kutsal kitapları olarak kabul ediyorlar. Bu yüzden milâdî 4. Asırda Kitab-ı Mukaddes'i bir bütün halinde Latinceye tercüme etmişlerdir. Bu tercüme çok yaygın olmasından dolayı Vulgate (yaygın, meşhur) diye bilinmektedir.¹⁴³ Daha sonra Hristiyanlar Kutsal Kitap'ı kimi zaman bütün halinde, kimi zaman tek tek, kimi zaman bazı bölümler şeklinde önce kendi dillerine,¹⁴⁴ ardından bütün dünya dillerine tercüme

¹⁴¹ Akadem, "Premiere Traduction de la Bible La Septante", erişim: 23 Mart 2020, http://www.akadem.org/medias/documents/5_septante.pdf; James K. Aitken, "The Septuagint and Jewish Translation Traditions", *Septuagint, Targum and Beyond. Comparing Aramaic and Greek Versions from Jewish Antiquity*, ed. David Shepherd-Jan Joosten-Michael N. Van der Meer, (Leiden-Boston: Brill: 2020): 197-227; Ömer Faruk Harman, "Ahd-ı Atik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1: 495.

¹⁴² Harman, "Ahd-ı Atik", 1: 495; İbrahim Enis, "Kutsal Metinlerin Tercümesi", trc. Celalettin Divlekçi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008): 405-408.

¹⁴³ Harman, "Ahd-ı Atik", 1: 496; Vulgate.Org The Latin Vulgate Bible, "Vulgate", erişim: 26 Mart 2020, <https://vulgate.org/>.

¹⁴⁴ Harman, "Ahd-ı Atik", 1: 496.

etmişlerdir.¹⁴⁵ Kutsal Kitab'ın Müslümanların dili olan Arapça ile Türkçe, Farsça ve Hindistan bölgesi ile Endonezya coğrafyasındaki Müslümanların dillerine tercümeleri de oldukça erken dönemlerde olmuştur.¹⁴⁶ Kutsal Kitab'ın ilk Arapça tercümesi Saadia Gavon (Saïd b. Yusuf el-Feyyûmî) (ö. 942) tarafından 10. Yüzyılda, yani 900'lü yıllarda yapılmıştır.¹⁴⁷ İlk Türkçe tercümesi ise¹⁴⁸ asıl adı Albert Bobowski olan Ali Ufki Bey (ö. 1675) tarafından 1666 yılında İstanbul'da yapılmıştır.¹⁴⁹

Kutsal Kitap, bugün bazı ufak tefek diller hariç dünyada ne kadar dil varsa tamamına tercüme edilmiş, (bk. Resim 1)¹⁵⁰ dünya üzerinde milyonlarca baskısı yapılmıştır. Bazı Müslüman ülkeler hariç, diğer dünya devletlerinde neredeyse Kutsal Kitab'ın ilgili ülkenin dilindeki tercümesinin girmediği ev yoktur. Dünyanın neredeyse tüm otellerinin odalarında ve benzeri konaklama mekânlarında mutlaka bir Kutsal Kitap çevirisi vardır.

¹⁴⁵ Bk. Ti-Entertainment, "Tuğrul Kurt, Kitab-ı Mukaddes Tercümeleri", erişim: 22 Nisan 2020, [http://ti-entertainment.com/dosya/tugrul_kurt_kutsal_kitap_tercumeleri_odev_omer_faruk_harman\(1\).pdf](http://ti-entertainment.com/dosya/tugrul_kurt_kutsal_kitap_tercumeleri_odev_omer_faruk_harman(1).pdf).

¹⁴⁶ Harman, "Ahd-ı Atik", 1: 496; Wikipedia, "Bible Translations into Persian", erişim: 22 Mart 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Bible_translations_into_Persian; Encyclopaedia Iranica, "Persian Translations of The Bible", erişim: 22 Mart 2020, <http://www.iranicaonline.org/articles/bible-vii>; Wikipedia, "Bible Translations into the Languages of India", erişim: 22 Mart 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Bible_translations_into_the_languages_of_India; Wikipedia, "Bible Translations into The Language of Indonesia and Malaysia", erişim: 22 Mart 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Bible_translations_into_the_languages_of_Indonesia_and_Malaysia.

¹⁴⁷ Ömer Faruk Harman, "Feyyûmî, Saïd b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 12: 517-519; Harman, "Ahd-ı Atik", 1: 496; M. Friedlander, "Life and Works of Saadia", *The Jewish Quarterly Review* 5/2 (1893): 187-192; Henry Malter, *The Morris Loeb Series Saadia Gaon His Life and Works*, (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1921), 141-146; Muhammed Ali Bağır, "Saadia Gaon'un Hayatı ve Arapça Tevrat Tercümesi", *Turkish Studies International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (2015): 135-137.

¹⁴⁸ Bk. Avram Galanti, "Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe Tercümeleri", *Yeni Mecmua* 2/35 (1918): 177-178; History of Turkish Bible, "Bruce G. Privratsky, Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe Tercümelerinin Tarihçesi 16-21. Yy.", erişim: 08 Nisan 2020, https://historyofturkishbible.files.wordpress.com/2015/07/tc3bcrkc3a7e-km-tarihi_version-s.pdf.

¹⁴⁹ Harman, "Ahd-ı Atik", 1: 496; Turgut Kut, "Ali Ufki Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2: 456-457. Tarihi ve mütercimi belli olmayan başka bir Osmanlıca İncil için bk. İbrahim Ethem Özkan, *TDK Yz. A-19 Numarada Kayıtlı Türkçe İncil Tercümesi (Transkripsiyon-İnceleme-Dizin)*, (Doktora Tezi, Erciye Üniversitesi, 2006), 4-999.

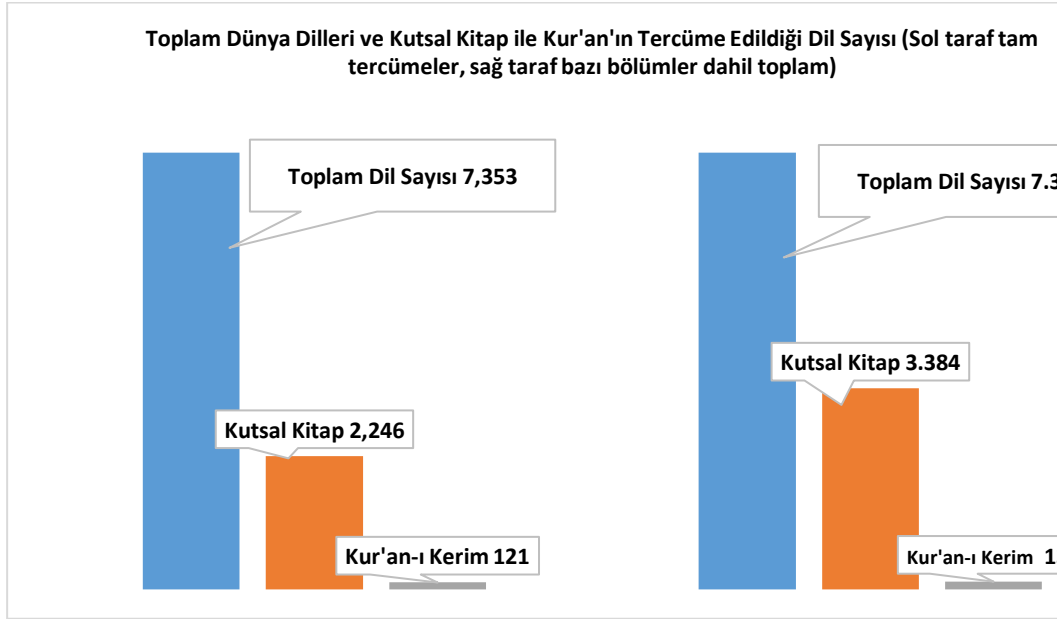
¹⁵⁰ Wycliffe Bible Translators, "Latest Bible Translation Figures Show Progress", erişim: 08 Nisan 2020, <https://www.wycliffe.org.uk/resources/press-releases/latest-bible-translation-figures/>.

Resim 1

Bu konuda bir fikir vermesi açısından Kur'ân tercümelerini, Kutsal Kitap tercümeleriyle kıyaslamak istiyoruz (bk. Grafik 9).

Yukarıda Kur'ân-ı Kerim'in 121 dile tercüme edildiğinden bahsetmiştik. Bunlar tam tercüme idi. Kur'ân-ı Kerim'in bunların dışında cüz veya sure halinde tercüme edildiği dillerin sayısı 10-20'yi geçmez. Bunlar için özel bir çalışma yapmadık, fakat bu araştırmamız esnasında rastlayabildiğimiz kadarıyla bunların sayısı oldukça azdır. Esasen Muhammed Hamidullah ile IRCİCA'nın çalışmalarında da bunu görmek mümkündür. Biz burada Kur'ân'ın hiç tercüme edilmediği dilleri kast ediyoruz. O yüzden bu dilleri burada saymıyoruz. Dolayısıyla bunları da katsak tahminen bu sayı en fazla 130 olur.

Grafik 9

Kutsal Kitap ise tam metin olarak 698 dile tercüme edilmiştir. İncil, ayrıca 1548 dile çevrilmiştir. Bunlar birlikte değerlendirildiğinde Kutsal Kitabın 2.246 dile tercüme edildiği görülür. Kutsal Kitab'ın bazı kısımları bunlardan ayrı olarak 1.138 dile tercüme edilmiştir. Buna göre Kutsal Kitap bütün halinde veya kısmen toplamda 3.384 dile çevrilmiştir.¹⁵¹

Kutsal Kitabın tercümesiyle ilgili büyük çaba sarfeden ve tamamı birbirleriyle münasebet halinde ve birlikte hareket eden kuruluşlar vardır.¹⁵² Dünyada hangi dile tercüme yapılmış, hangilerinde tercüme yok, hangilerine tercüme edilmeli... gibi bir çok husus bunlar tarafından değerlendiriliyor, ona göre hareket ediliyor. Ayrıca bütün bunların istatistikleri tutuluyor.¹⁵³ Oysa Kur'an tercümesi için böyle bir şey söylemek mümkün değildir. Şu ana kadar 74 dile Kur'an'ı tercüme etmiş olan Suudi Arabistan'daki Mucemmu'l-Melik Fehd, Kur'an tercümesi konusunda mühim bir gayret ortaya koyuyorsa da, bunun Hristiyan kuruluşların gayreti yanında küçük kaldığı ortadadır. Pakistan'daki Ahmedi Cemaati bugüne kadar 72 dile Kur'an'ı çevirmiştir. Son zamanlarda Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı da bu işe girişmiş ve şu ana kadar 27 civarında dile Kur'an'ı tercüme etmiştir. Bu konuda gayret gösteren başka bazı kuruluşlar da vardır. Fakat bunların hiçbirinin diğeriyle bir münasebeti yoktur, hiçbiri diğeriyle yaptıklarını göz önünde bulundurarak onlardan farklı dillere Kur'an'ı tercüme etmeyi istihdaf etmemektedir. Şayet bunlar birbirleriyle koordineli çalışsalar belki de Kur'an'ın tercüme edildiği dil sayısı 121 değil de 200 civarında olacaktı. Maalesef böyle bir durum söz konusu değildir ve hepsi de çok büyük oranda aynı dillere tercüme etmektedirler.

¹⁵¹ Wycliffe, "Latest Bible translation statistics", erişim: 08 Nisan 2020, <https://www.wycliffe.org.uk/about/our-impact/>; Wycliffe, "Latest Bible translation statistics", erişim: 08 Nisan 2020, <https://www.wycliffe.org.uk/resources/press-releases/latest-bible-translation-figures/>.

¹⁵² Bk. "Latest Bible translation statistics".

¹⁵³ Bk. Joshua Project, "Bible Translation and Language Staues", erişim: 08 Nisan 2020, <https://joshuaproject.net/assets/media/handouts/bible-translation-status.pdf>; Lausanne Movement, "Progress in Bible Translation", erişim: 08 Nisan 2020, <https://www.lausanne.org/lgc-transfer/progress-in-bible-translation/>; Wycliffe Bible Traslators, "Annual Report 2019", erişim: 08 Nisan 2020, <https://wycliffe.bible/annualreport/>; Matthias Gerner, "Why Worldwide Bible Translation Grows Exponentially", *Journal of Religious History* 42/2 (2018): 145-180.

Daha kötüsü Mucemme'in yaptığı tercümelere Ahmediler, Ahmedilerin yaptıklarını da Mucemme' reddetmektedir. Zira Ahmediler tercüme işinde kendi inanç esaslarını merkeze koymakta ve bazı ayetleri buna göre tercüme etmektedir. Benzer hususlar Mucemme' için de söylenebilir; onlar da Selefi anlayışı esas almaktadırlar. Hal böyle olunca bir grup diğereğini kabul etmemekte, yaptıklarına bakıp farklı bir şey yapmamaktadırlar. Ortak bir proje dâhilinde hareket edip, dünyada kaç dile Kur'ân tercüme edilmiş, hangi dillere henüz tercüme edilmemiştir? Kaç dile daha yapmak lazım? gibi hususlarda herhangi bir istatistik de tutmamaktadırlar.

Umarız bu karmaşa bir an evvel biter, Kur'ân'ı tercüme faaliyetleri tek çatı altında büyük bir ciddiyet ve disiplinle, inançlardaki detaylar hesaba katılmaksızın daha üst bir bakışla ve herkesi kapsayıcı bir anlayışla yapılır. O zaman Kutsal Kitap tercümelere kadar olmasa da en azından bugünkünden daha iyi bir noktaya gelinir.

Öte yandan Hristiyan, Yahudi, Budist, Hindu ve daha başka bazı din ve inançlara mensup olan bazı kişiler Müslüman olmadığı halde Kur'ân'ı tercüme etmişlerdir. Bir-iki istisna hariç 1900'lü yılların başına kadar Batı dillerindeki bütün tercümelere gayr-i Müslimler tarafından yapılmıştır. Hindistan ve Endonezya'da, Çin ve Japonya'da ve daha başka bazı ülkelerde de gayr-i Müslimler Kur'ân'ı tercüme etmişlerdir. Abraham Amirkhanjas (ö. 1913) adında bir Ermeni ile Zeki Meğamiz adındaki Lübnanlı bir Hristiyanın Kur'ân'ı Türkçeye tercüme ettikleri malumdur.¹⁵⁴ Hristiyanlar daha genel bir ifadeyle gayr-i Müslimler Kur'ân'ı kendi dillerine çevirdikleri gibi, Müslümanların diline de tercüme etmişlerdir. Osmanlılar döneminde saray erbabı için yapılmış bazı cüz'î parçalar hâriç¹⁵⁵, Müslümanların Kutsal Kitabı veya sadece Tevrat'ı yahut İncil'i veya bunlardan bazı bölümleri Yahudi veya Hristiyanların diline tercüme ettiklerine dair bir bilgiye ulaşamadık. Budist, Hinduist, Konfüçyanist metinlerin herhangi bir Müslüman tarafından yapılmış tercümesini de duymadık. Bu da dikkat çekilmesi gereken önemli bir noktadır.

Bu çalışmada zaman zaman Kur'ân'ı tercüme eden müslümanları inanç eksenli olarak tasnif ettik; mensubu oldukları mezhep, cemaat ve fırkalara işaret ettik. Bunları inananları ayırtmak maksadıyla yapmadık, sadece vakıyı ortaya koymak, resmi bir bütün halinde gözler önüne sermek amacıyla bunlara değindik.

Çağımız artık dijitalleşme çağıdır. İnsanlar eskisi gibi basılı eserlere itibar etmiyorlar. Yeni nesil, elindeki cep telefonu ile her istediğine erişmeyi istiyor. Bu kanallar üzerinden onlara meaj iletilmelidir; aksi takdirde mesaj yeni nesle, onlar da mesaja uzak kalır, gitgide de birbirlerinden uzaklaşırlar. Bugün internet oratmında ve akıllı telefonlarda kullanılmaya elverişli olacak şekilde dijital ortamlarda muhtelif dillerde çok sayıda Kur'ân tercümesi bulmak mümkündür. Ne var ki bunların arasında bir münasebet yoktur; neredeyse hepsi aynı tercümelere vermektedirler. Biri diğereğini eksik bıraktığına, diğere ötekinin ulaşmadığına yer vererek birlikte hareket etmek gibi bir politikaları yoktur. Hatta bunu menfaat elde etmek için yapanlar da vardır. Oysa bütün bunların birlikte hareket etmeleri bu konuda büyük fayda sağlayacaktır. Matbûatın önemini ve ihmal edilmemesi gerektiğinin bilincinde olarak, en modern ve en münasip formları kullanarak Kur'ân tercümelere tabedilmelidir. Ancak bunun yanında hatta belki de bundan daha fazla Kur'ân tercümesi alanında dijital teknolojilerin, sosyal platformların, metaverse (sanal evren) gibi yeni sanal ortamların da en iyi ve en verimli şekilde kullanılması icap etmektedir. Kur'ân tercümelere bu imkanlar çerçevesinde yeni nesle sunmak, istifadesi için önlerine koymak gerekir. Bunu yapan bazı platformlar olsa da belki daha da genişleterek ve geliştirerek, yeni neslin dikkatini ve ilgisini çekecek şekilde sunmak iktiza ediyor. Kur'ân tercümesi yapan, basan, yayan; bu konuda dijital ortamlar ve sanal kanalları kullanan kişi ve kurumların bu noktaya da dikkatlerini çekmek isteriz.

KAYNAKÇA

¹⁵⁴ Bk. Günay, *Başlangıcından Bugüne Kur'an'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi*, 467-469.

¹⁵⁵ Bk. "Bruce G. Privratsky Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe Tercümelere Tarihçesi 16-21. Yy.".

- Abay, Muhammed. "Türkçedeki Kur'ân Meâllerinin Tarihi ve Kronolojik Bibliyografyası". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012): 231-301.
- Abdullah, Mustafa. "Qur'anic Interpretation in Thailand". *The Qur'ân in the Malay-Indonesian World Context and Interpretation*. Ed. Majid Daneshager-Peter G. Riddell-Andrew Rippin. 61-82. London-New York: Routledge, 2016.
- Abdulhamid, Abdulğani Ekürîdî. "el-Musteşrik el-kissîs İlicia Kola Akinlade ve menhecuhu fi tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ilâ luğati'l-Yorubâ". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-89. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Abdurrahman, Ekmel Huzeyri. "Tercemetu'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Malayviyye: Nazra âmme fi't-tarih ve'l-hasâis ve'l-esâlib (Translating the Holy Koran into the Malay Language: A General Overview on The History, Characteristics and Styles)". *Mecelletu'd-dirâsâti'l-luğaviyye ve'l-edebîyye* 2 (2014): 127-146.
- Abdurrahman, Vecih b. Hamed. "Vakfetun maa ba'di't-tercemât el-İngiliziyeye li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 469-508. el-Medine el-Münevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1421.
- Abro, Abdul Haye. "Sindhi Translations and Commentaries of the Qur'ân in the 19th and 20th Centuries". *Pakistan Journal of Islamic Research* 8 (2011): 61-68.
- Academia.edu. "Translations of Books From Arabic In Six East European Countries After 1989 Results of six studies that answer the questions WHAT gets translated from Arabic? HOW it gets translated? WHO translates? Encounters program of Next Page is kindly supported by Foundation Open Society Institute (Zug), This work is licensed under Creative Commons, These were Bosnia and Herzegovina (Zehra Alispahic), Bulgaria (Nedelya Kitaeva), Hungary (Laszlo Tüske), Poland (Marcin Mihalsky), Serbia (Dragan Petrovic later on replaced by a more in-depth study by Dragana Djordjevic) and Slovenia (Barbara Skubic). Later on the researcher for Bosnia and Herzegovina repudiated so we included Slovakia as the sixth case-study 1-74". Erişim: 22.03.2020. https://www.academia.edu/10246315/Translations_of_Arabic_literature_into_Serbia_n_1989-2008.
- Açık ders Ankara.edu.tr. "Hindistan'da Diller". Erişim: 03 Mart 2020. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/94504/mod_resource/content/1/1-%20Hint%20Ari.pdf.
- AGOS. "Patrikhane'ye bin adet Ermenice Kur'ân-ı Kerim meali hediye edildi". Erişim: 21 Mart 2020. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/12736/patrikhane-ye-bin-adet-ermenice-kur-an-i-kerim-meali-hediye-edildi>.
- Ahısklalı, Mürsel Ethem. "Kutsal Kur'ân: Kırgızca Meal" İsimli Eserin Tanıtımı ve Çeviribilim Açısından İncelenmesi". Erişim: 04 Mart 2020. <https://murselahiskali.wordpress.com/2016/01/25/kutsal-kuran-kirgizca-meal-isimli-eserin-tanitimi-ve-ceviribilim-acisindan-incelenmesi/>.
- Ahmad, Muradha Ayinla. *Tercemetu Maâni'l-Kur'ân ilâ Luğati'l-Yoruba (Nakdun Tahlîliyyun li Nüşhati Mucemmei'l-Melik Fehd*. Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatu'l-İslâmiyye el-Alemiyye, 2009,
- "Ahmediyya translations of the Quran", https://cloudflare-ipfs.com/ipfs/QmXoypizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/Ahmediyya_translations_of_the_Quran.html#cite_note-translations-3 (Erişim: 01.03.2020).
- Ahmed, Ashfaq. "English Translations of the Holy Quran in the Sub-Continent". *Abha'th* 2/5 (2017): 1-9.
- Ahmed b. Hanbel. *Fedâilu's-sahâbe*. Thk. Vasiyullah Muhammed Abbas. Beyrût: Müessestü'r-risâle, 1403/1983.

- Ahmed Han b. Ali Muhammed. "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Urdiyye maa bibliyoğrafiyyeti't-tercemâti'l-kâmile ve'l-menşûre li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-59. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Ahmedov, Alper. *Osmanlı Sonrası Bulgaristan'da Kur'ân Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul-2015.
- Ahmed, Muhammed Halife b. Hasan. "Târîhu't-tercemât el-İberiyeye el-hadîse li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: Dirâse nakdiyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: Takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-42. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Aitken, James K. "The Septuagint and Jewish Translation Traditions". *Septuagint, Targum and Beyond. Comparing Aramaic and Greek Versions from Jewish Antiquity*. Ed. David Shepherd-Jan Joosten-Michael N. Van der Meer. 197-227. Leiden-Boston: Brill: 2020.
- Akadem. "Premiere Traduction de la Bible La Septante". Erişim: 23 Mart 2020. http://www.akadem.org/medias/documents/5_septante.pdf.
- Alaro, Abdurrezzak Abdulmecid. "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ilâ luğati'l-Yoruba". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-67. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Alukah. "Tercemetu maâni'l-Kur'ân el-Fârisiyye fî Şibhi'l-kâreti'l-Hindiyye ve'l-Pakistaniyye li Muhammed Selim Halid". Trc. Heyfa Şakiri. Erişim: 23 Mart 2020. <https://www.alukah.net/sharia/0/83536/>
- Alukah. "Tercemetu'l-Kur'âni'l-kerîm fî luğati cenûbi'l-Hind Tamil, Kannada, Gujerati enmuzecen bi kalemi Sibgatullah el-Hedevî (Karila-Kannada)". Erişim: 23 Mart 2020. <https://www.alukah.net/sharia/0/117890/>.
- AlulBayt (a.s) New Agency. "Razia Sultana to translate Quran into Sanskrit". Erişim: 05 Nisan 2020. <https://en.abna24.com/service/central-asia-subcontinent/archive/2009/06/16/159375/story.html>.
- Amesq wixsite. "der Koran online". Erişim: 27 Mart 2020. <https://amesq.wixsite.com/koran>.
- Anadolu Ajansı. "Zazaca Kur'ân-ı Kerim Meali Basıldı". Erişim: 13 Mart 2020. <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/zazaca-kuran-i-kerim-meali-basildi/138737>.
- Anti-Ahmadiyya Qadiyaniyya. "A.R. Kidwai, Ahmadiyya and the Holy Quran distorting translations to support their claims". Erişim: 04 Şubat 2020. http://www.anti-ahmadiyya.org/en/modules.php?name=News&new_topic=7.
- Arcadian Library. "Alastair Hamilton-Francis Richard, André du Ryer and Irienral Studies in Seventeenth Century France". Erişim 12 Mart 2020. <http://www.arcadian-library.com/study-series-no-1.php>.
- Archive alManar. "13 Terceme mine'l-Kur'ân ile'l-luğati'l-Yâbâniyye ba'de 80 âmen mine'l-cuhdi'l-mustemir". Erişim: 22 Mart 2020. <http://archive.almanar.com.lb/article.php?id=231059>.
- Arpa, Recep. *Ayıntabi Mehmet Efendi'nin Tıbyan Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005.
- Arpa, Recep. "İlk Matbu Türkçe (Osmanlıca) Tefsir: Tıbyan Tefsiri". *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları 1*. 241-260. İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, 2011.
- Arslan, Mesut. *Di Dewra Osmaniyan De Weşangeriya Kitêbên Kurdî (1844-1923)*. Teza Lisansa Bilind, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Mêrdîn 2014.
- Asani, Ali. *Muslim Literatures in South Asia The Muslim Almanac*. 2006.
- Assabile. "Download free pdf Quran in several languages". Erişim: 02 Nisan 2020. <http://www.assabile.com/telecharger-le-coran-pdf>.

- Atamov, Mursal. *Rus Dilinde Yayınlanan Kur'ân-ı Kerim Çevirilerininin Çeviribilim Açısından İncelenmesi (Başarılı Bir Rusça Kur'ân Çevirisinin Oluşturulmasına Katkı)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.
- Aydar, Hidayet. "Endonezya'da Tefsir Hareketi ve Endonezya Dilinde Yazılmış Tefsirler". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6 (2015): 13-43.
- Aydar, Hidayet. *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayıncılık, 2014.
- Aydar, Hidayet. "Uygurlarda Kur'ân Çalışmaları". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (Kış 2004): 137-171.
- Azmukhanov, Artur. *Kazan Bölgesi Tefsir Çalışmalarından Tefsir-i Nu'mani Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Bağır, Muhammed Ali. "Saadia Gaon'un Hayatı ve Arapça Tevrat Tercümesi". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10 (2015): 121-148.
- Balda, Justo Lacunza. "Translations of the Quran into Swahili, and Contemporary Islamic Revival in East Africa". *African Islam and Islam in Africa Encounters Between Sufis and Islamists*. Ed. Eva Evers Rosander-David Westerlund, 95-126. London: Hurst and Company, 1997.
- Baloch, NA. "The first translation of the Holy Qur'an in the 'Sind-Hind' subcontinent: an examination of the unique reference to it in the light of historical evidence". *Islamic Thought Scient Creat* 4 (1992): 7-17.
- Bardhi, Ismail. "The Sayfahs of the Translation and Tafseer of the Noble Qur'an Into Albanian Language". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2018): 167-220.
- Barthold, Wilhelm. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Trc. M.F.Köprülü. Ankara: 1984.
- Belûşi, Abdulğafûr b. Abdilhak. "Târîhu tetavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Fârisiyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-72.
- Berade, Muhammed. "Dirâsetu tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-İspaniyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-47. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Beytla, Halid b. İbrahim. "Târîhu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm fi Malawi". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-26. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Bikâî, Muhammed Hayruddin Mahmud. "Tercemâtu maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Fransiyye Rene Khawam, Andre Chouraqui ve Jacques Berque nemûzecen". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-31. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Binark, İsmet – Eren, Halit. *World Bibliography of Translations of the Meaning of the Holy Quran, Printed Translations, 1515-1980*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 1986.
- Birge, John Kingsley. "Turkish Translations of The Koran". *The Muslim World* 28/4 (2007): 394-399.
- Birişik, Abdulhamit. "Hint alt-kıtasında İslâm araştırmalarının dünü bugünü: Kurumlar, ilmî faaliyetler, şahıslar, eserler". *Divan İlmî Araştırmalar* 17/2 (2004): 1-62.
- Birişik, Abdulhamit. *Hind Alt Kıtasında Urduca Tefsirler ve Ehl-i Kur'ân Ekolü*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.
- Birişik, Abdulhamit. "Hint Alt Kıtasının İslami Tarihi". *Sabah Ülkesi* 39 (2014): 18-23.
- Birişik, Abdulhamit. "Kur'ân Tercümesinde Hint Alt Kıtası Örneğinden Yararlanma". *Kur'ân Mealleri Sempozyumu –eleştiriler ve öneriler-, 24-26 Nisan 2003, İzmir*. 48-60. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

- Birişik, Abdulhamit. "Urduca Kur'ân Tercümelerinin Tarihî Gelişiminde Batı'nın Etkisi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/3 (2003): 378-390.
- Bobzin, Hartmut. "Latin Translations of the Koran A Short Overview". *Der Islam*. 70/2 (2009): 193-206.
- Bulan, Jolaman. *Kur'ân'ın Tercüme Problemleri ve Bazı Sûrelerin Kazakça Örnek Meâli*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.
- Burman, Thomas E. "European Qur'an translations, 1500-1700". *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History, Western Europe (1500-1600)*. Ed. David Thomas and John Chesworth-John Azumah-Stanislaw Grodz-Andrew Newman-Douglas Pratt. 6: 25-38. Leiden-Boston: Brill. 2014.
- Burman, Thomas E. *Reading the Qur'ân in Latin Christendom, 1140-1560*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.
- Câmiu'l-kutubi'l-Musavvara. "Quran meanings translated in multiple languages more than 30 languages". Erişim: 05 Mart 2020. <https://kt-b.com/?p=5752>.
- Ceyhan, Semih. "Pedersen, Johannes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 219. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Cevâmîr, Muhsin b. Muhammed Sabır. "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Kurdiyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-37. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Christipedia. "Koran". Erişim: 27 Mart 2020. <https://christipedia.m.miraheze.org/wiki/Koran>.
- Cilu, Hasan b. Ramazan. "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm fi mintkatai'l-Balkân". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-30. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Chesworth, John. "The Quran in Swahili: Translations, tensions and teaching (An Example of the use of the Quran south of the Sahara)". *Koran in Franken Überlegungen und Beispiele für Koranrezeption in fremden Kontexten, Herausgegeben von Christian Mauder Thomas Würtz Stefan Zinsmeister*. 175-196. Würzburg: Ergon-Verlag GmbH 2016.
- Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*. Ed. David Thomas and Alex Mallett. 3: 508-519. Leiden-Boston: Brill, 2011.
- Cloud flare. "Ahmediyya translations of the Quran". Erişim: 01 Mart 2020. https://cloudflare-ipfs.com/ipfs/QmXoypizjW3WknFijNKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/Ah_madiyya_translations_of_the_Quran.html#cite_note-translations-3.
- Cunbur, Müjgân. *Kur'ân-ı Kerim'in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961.
- Cündioğlu, Düccane. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlam'ın Tarihi*. İstanbul: Tıbyân yayınları, 1997.
- Cyberistan. "English Translations Of The Holy Qur'an An Annotated Bibliography by A.R. Kidwai". Erişim: 22 Ocak 2020. <http://www.cyberistan.org/islamic/quranetr.htm>.
- Çalışkan, İsmail. "Kazakistan'da Kur'ân ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler)". *Marife* 15/2 (2015): 139-162.
- Dale, Godfrey. "A Swahili Translation of the Koran". *The Muslim World* 14/1 (1924): 5-9.
- Damanhoury, Yoesra El. *Translation of The Quran From Arabic to Japanese: A Study of Translation Techniques Usage in Translating Cultural References*. Leiden: Leiden University, 2015.
- Daneshgar, Majid. "The sturdy of Qur'an interpretation in the Malay-Indonesian World: a select bibliography". *The Qur'ân in the Malay-Indonesian World Context and Interpretation*. Ed. Majid Daneshager-Peter G. Riddell-Andrew Rippin. 7-22. London-New York: Routledge, 2016.

- Danışname-i Cihan İslam. "Terceme-i Kur'ân". Erişim: 22 Mart 2020. <https://rch.ac.ir/article/Details?id=10790>.
- Demirkıvıran, Sine. *Die Bedeutung Epochaler Merkmale Im Hinblick Auf Die Übersetzungsstrategien -Koranübersetzungen In Deutschland Bis Zum 20. Jahrhundert*. Yüksek Lisans Tez, Sakarya Üniversitesi, 2013.
- Demirkıvıran, Sine. "Ortaçağ'da Batıda Yapılan İlk Kur'ân Çevirileri ve Çevirmenlerin Çeviri Stratejileri". *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* 9/1 (2014): 233-247.
- Denffer, Ahmad von. "History of the Translation of the Meanings of the Qur'an in Germany up to the Year 2000 A Bibliographic Survey". *Mecelletu'l-Buhûs ve'd-Dirâsât el-Kur'âniyye* 3 (2010): 5-61.
- Deoband Online. "Translating the Quran in Vedic Language". Erişim: 05 Nisan 2020, <http://www.deoband.net/blogs/translating-the-quran-in-vedic-language>.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Kur'ân Nedir*. İstanbul: 1967.
- Download the Qur'an. Erişim: 21 Mart 2020. <https://downloadthequran.com/>.
- Dünya Bizim. "Zeynep Hafsa, Tarihten günümüze İsveççe Kur'ân çevirileri", Erişim: 03 Mart 2020. <https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/tarihten-gunumuze-isvecce-kur-an-cevirileri-h23878.html>.
- Eckmann, Janos. *Kur'ân'ın Doğu Türkçesine Tercümelei*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Efe, Seyfullah. "Kur'ân'ın Farsça Tercümelei ve İlk Farsça Tefsirler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/1 (2013): 221-237.
- Elimam, Ahmed Saleh. *Marked Word Order in the Qur'an and its English Translations: Patterns and Motivations*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2013.
- Elmarsafi, Ziad. "Translations of the Qur'ân into Western Languages". *Journal Compilation* 3/3 (2009): 430-439.
- Emiko, Sunaga. "Characteristic of the Qur'anic Interpretations in the Urdu Language: from Shah Wali Allah to Maudûdî". *Kyoto Working Papers on Area Studies No.124 (G-COE Serie122)*. Kyoto: Kyoto University, 2011.
- Emiko, Sunaga. "Learn in Urdu, Write in the Vernaculars: Translating Process of Commentary of Holy Quran in South Asia". *Tehseel: Islamic Reaserch Academy* 1/1 (2017): 109-118.
- Encyclopaedia Iranica. "Persian Translations of The Bible". Erişim: 22 Mart 2020. <http://www.iranicaonline.org/articles/bible-vii>.
- English Quran Translations. "Bibliography of English Translations of the Qur'an". Erişim: 02 Mart 2020. <https://englishqurantranslations.wordpress.com/2014/12/03/pathan-m-a-k/>.
- Enîs, İbrahim. "Kutsal Metinlerin Tercümesi". Trc. Celalettin Divlekçi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (2008): 399-410.
- Envar, Seyyid Emir Mahmud. "Nigâhî be seyr terceme ve tefsir-i Kur'ân-i Kerim be Fârisî". *Mecelle-i Danışked-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani Danışgah* 36 (Bahar 1382): 36-54.
- Epalza, Mikel de. *Catalan Translations of the Qur'ân*, (y.y., 1987).
- Erdoğan, Abdulkadir. "Kur'ân Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri". *Vakıflar Dergisi* 1 (1938): 47-51.
- Eriñç, Sırrı. "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18: 69-70. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1998.
- Ethem, Mürsel. "Iyık Kuran: Maanilerinin Kırgızça Kotormosu Menen İsimli Mealin Tanıtımı ve Çeviribilim Açısından İncelenmesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55:2 (2014): 173-194.
- Ethem, Mürsel. "Kırgızca Meallerde Anlam-Bağlam İlişkisi (Iyık Kuran cana Kırgızça Kotormosu Bağlamında Eleştirel Bir İnceleme)". *Uluslararası Orta Asya Sempozyumu Bildiriler Kitabı Göç, Yoksulluk ve Kimlik*. Ed. Ercan Oktay - Metin Aksoy - Ömer Faruk Karaman. 554-564. Bişkek: Nazarbayev University, 2018.

- Ethem, Mürsel. *Rusça Kur'ân-ı Kerim Çevirileri (Tanımı ve Analizi)*. İstanbul: Gece Kitaplığı, 2017.
- Etyûbî, Abdussanet İmam Ahmed. "Tercemetu maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Emheriyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-9. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Fact and Details. "Languages of Indonesia". Erişim, 22 Mart 2020. http://factsanddetails.com/indonesia/People_and_Life/sub6_2b/entry-3973.html.
- Faqeer, Hayat. *A Survey of Quran Translations in English (1649-2014 AD)*. y.y., 2017.
- Feingold, Mordechai. "The Turkish Alcoran: New Light on the 1649 English Translation of the Koran". *Huntington Library Quarterly* 75/4 (2013): 475-501.
- "Fihrist Tercemehayi Farisi Kur'ân", <http://fa.wikishia.net/view/86> (Erişim: 22.02.2020).
- Friedländer, M. "Life and Works of Saadia". *The Jewish Quarterly Review* 5/2 (1893): 177-199.
- Galanti, Avram. "Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe Tercümeleri". *Yeni Mecmua* 2/35 (1918): 177-178.
- Gerner, Matthias, "Why Worldwide Bible Translation Grows Exponentially". *Journal of Religious History* 42/2 (2018): 145-180.
- Global Qur'an. "Qur'an pdf in all languages". Erişim: 22 Mart 2020. <https://globalquran.com/download/pdf/>.
- Gunasti, Susan. *The Qur'an Between the Ottoman Empire and The Turkish Republic An Exegetical Tradition*. New York: Rotledge, 2019.
- Gurcu-org. "Kur'ân-ı Kerim'in Gürcüce Meali ve Gürcüce İslami yayınlar". Erişim: 21 Mart 2020. <http://www.gurcu.org/kur-an-i-kerim-in-gurcuce-meali-ve-gurcuce-islami-yayinlar-icerigi-280.html>.
- Gülşen, Ekrem-Terzic, İzzet. "Osmanlı Sonrası Bosna'da Yapılan Bazı Kur'ân Tercümeleri Üzerine". *Usul İslam Araştırmaları* 18 (2012): 105-140.
- Günay, İlhami. *Başlangıcından Bugüne Kur'ân'ın Türkçe Tefsir ve Tercümesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Haksöz, "Hamza Türkmen, Eski Yugoslavya'da Kur'ân Çalışmaları", erişim: 03 Mart 2020, <https://www.haksozhaber.net/okul/eski-yugoslavyada-kuran-calismalari-260yy.htm>.
- Hamidullah, Muhammed. *Aziz Kur'ân -Çeviri ve Açıklama-*. Trc. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık. İstanbul: Beyan yayınları, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. Trc. M.Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İFAV Yayınları, 1993.
- Hamidullah, Muhammed. "Kur'ân-ı Kerim'in Afrika Dillerindeki Tercümeleri". Trc. H.R. *İslam Düşüncesi* 2/8 (1969): 487-493.
- Hamidullah, Muhammed. *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebeviyyi ve'l-Hilâfeti'r-Râside*. Beyrût: Dâru'n-Nefâir, 1405/1985.
- Hammâd, Ahmed Zeki. "Nazarât fî Cuhûdi tercemti Meân'l-Kur'âni'l-Kerim el-Luğatu'l-İnciliziyye Nemûzecen". *el-Mu'temeru'l-Alemî el-Evvel li'l-Bâhisîne fi'l-Kur'âni'l-Kerim ve Ulûmihi Cuhûdu'l-Umme fi Hidmeti'l-Kur'âni'l-Kerim ve Ulûmihi, 10 Cumadi'l-Evvel 1432h/14 Ebril 2011 el-Memleketu'l-Mağribiyye-Fas*. 3-29. er-Rabat: Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. "Ahd-ı Atik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 1: 494-501. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Harman, Ömer Faruk. "Feyyûmî, Saîd b. Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 12: 517-519. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Hassen, Rim. "English Translation of the Quran by Women: The challenges of "Gender Balance" in and through Language". *MonTI* 3 (2011): 211-230.
- Hassen, Rim. "From a Slave to a Translator: Conflicts and Mediation in Fatma-Zâida's Translation of the Quran". *Literary Translation and Cultural Mediators in 'Peripheral'*

- Cultures Customs Officers or Smugglers?* Ed. Diana Roig-Sanz, Reine Meylaerts. 211-234. London: Palgrave Macmillan, 2018.
- Hilâlî, Seyfu'l-İslam b. Abdinnur. "Sebetu merâci' havle tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerim es-sâdira fî İspanya: Hasîletu sittete kurûn". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-18. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Hindistan Gezi. "Nüfus". Erişim: 02 Nisan 2020. <http://www.seattleclouds.com/myapplications/zafermac/hin2/nufus.html>.
- History of Turkish Bible. "Bruce G. Privratsky, Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe Tercümelerinin Tarihi 16-21. Yy.". Erişim: 08 Nisan 2020. https://historyofturkishbible.files.wordpress.com/2015/07/tc3bcrkc3a7e-km-tarihi_version-s.pdf.
- Hodhganga Infilibnet. "Chapter Two The History of English Translations of the Quran". Erişim: 05 Şubat 2020. <https://shodhganga.infilibnet.ac.in/bitstream/10603/219441/5/06%20chapter%20.pdf>.
- Hofmann, Murad. "Tercemetu maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Almaniyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: Takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. Trc. Nedim b. Muhammed Ata İlyas. 1-14. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Huseynât, Mahmud el-Ali. "Tercemetu Maâni'l-Kur'âni'l-Kerim fî Almanya ed-Devâfi' ve'l-Ehdâf". *el-Mu'temer el-Alemî el-Evvel li'l-bâhisîne fi'l-Kur'âni'l-Kerim ve Ulûmihi fi Mevdûi Cuhûdi'l-Ummeti fi Hidmeti'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Ulûmih*. 393-415. er-Rabat: Merkezi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2013.
- Hussain, Sakkeer P. *Development of Islamic Studies in Kerala During 18th Century to 20th Century*. Doktora Tezi, India Aligarh Muslim University, 2010.
- Imam Reza. "The Centre for Translation of the Holy Qur'an". Erişim: 18 Şubat 2020. <https://www.imamreza.net/old/eng/imamreza.php?id=1390>.
- International Quran News Agency. "İntişar-i Tasvir-i Berg-iez Nüsha GuhenTerceme-i Tefsir-i Taberi". Erişim: 22 Ocak 2020. <https://iqna.ir/fa/news/3751149>
- International Quran News Agency. "Quran Translated into Georgian". Erişim: 17 Mart 2020. <https://iqna.ir/en/news/2232113/quran-translated-into-georgian->
- Islam. "Published Translations of the Holy Quran by Ahmadiyya Muslim Community (up to 30 September 2017)". Erişim: 07 Mart 2020. <https://www.alislam.org/quran/translations.pdf>.
- Ismayilov, Mehman. *20. Yüzyılda Azerbaycan'da Yapılan Kur'ân Tefsiri ve Meal Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- İbn Ebî Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. er-Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, 1409.
- İbn Kesir, İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmail. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî. el-Kâhire: Dâru hecer, 1417/1997.
- İbn Sa'd, Muhammed ez-Zuhrî. *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. Thk. Ali Muhammed Ömer. el-Kâhire: Mektebetu'l-Hanci, 1421/2001.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem. *el-Kâmil fi't-târîh*. Thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdi. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 1407/1987.
- İdâât. "Abdüsselam Haydar, Tercemâtu'l-Kur'ân ile'l-almâniyye". Erişim: 22 Mart 2020. <https://www.ida2at.com/translations-quran-into-german/>.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Introduction to the History of Translating the Meanings of the Holy Qur'an". *World Bibliography of Translations of the Meaning of the Holy Quran, Printed Translations, 1515-1980*. Xvii-Lvi. İstanbul: IRCICA Yayınları, 1986.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Medhalun ilâ Târîhi Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm". *el-Bibliyoğrafya'l-Âle miyye li Tercemâti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. (İstanbul: IRCICA, 1406/1986), 11.
- İlyas, Adil b. Muhammed Ata. "Tecribeti maa takvîmi tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-İngiliziyeye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-35. el-Medine el-Münevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1421.
- İnan, Abdulkadir. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961.
- İshak, Ali Şevah. *Mu'cemu Musannafati'l-Kur'âni'l-Kerim*. er-Riyad: Dâru'r-Rifâi, 1404/1984.
- İslâhî, Muhammed Ecmel b. Eyyüb. "Nazarât lüğaviyye fi ba'di't-tercemât el-Urdiyye li maâni'l-Kur'âni'l-kerim". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-45. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Islam house. "Languages 114". Erişim: 21 Mart 2020. <https://islamhouse.com/en>.
- İsrafilova, Faima. *Rusça Kur'ân Çevirilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015.
- İsrafilova, Faima. "Rusya'da Kur'ân Çalışmaları", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/17 (2013): 37-57.
- İyibilgin, Orhan. *Ayntâbî'nin Terceme-i Tibyân Tefsirinin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Jabari, Raed. *Reasons for the Possible Incomprehensibility of Some Verses of Three Translations of the Meaning of the Holy Quran into English*. Doktora Tezi, UK University of Salford, 2008.
- Jackubovych, Mykhailo. "Ukrainian Translations of the Meanings of the Glorious Qur'ân: Problems and Prospects". *Journal of Qur'anic Research and Studies* 2/4 (2007): 29-54.
- Joshua Project. "Bible Translation and Language Staues". Erişim: 08 Nisan 2020. <https://joshuaproject.net/assets/media/handouts/bible-translation-status.pdf>.
- Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed. *Subhu'l-a'şâ*. el-Kâhire: Dâru'l-kutub el-Mısıriyye, 1340/1922.
- Karame, Alya – Zadeh, Travis. "The Art of Translation: An Early Persian Commentary of the Qur'ân". *Journal of Abbasid Studies* 2 (2015): 119-195.
- Kaya, Murat. *Tanzimât'tan II. Mesrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Kerasniş, Şevket b. Muharrem. "Nebzetun an tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Elbâniyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: Takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-13. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Khan, Mofakhkhar Hussain. "A History of Bengali Translations of the Holy Qur'an". *The Muslim World* 72/2 (1982): 129-136.
- Khan, Mofakhkhar Hussain. "Kur'ân-ı Kerim'in Bengalce Tercümelerinin Tarihçesi". Trc. Mustafa Dağlı. *Erciye Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983): 376-380.
- Khan, Mofakhkhar Hussain. *The Holy Qur'an in South Asia: A bio-bibliographic study of translations of the Holy Quran in 23 South Asian languages*. Dhaka: Bibi Akhtar Prakasani, 2001.
- Khatib, Abdallah. "Lost in Translation: The Ideological Effects of the Translator and the Interpreter on the Qur'anic Text". *Aligarh Journal Of Quranic Studies* 1/1 (Winter 2018): 1-21.
- Kidwai, Abdur Raheem. *Bibliography Of The Translations Of The Meaning Of The Glorious Quran Into English: 1649-2002: A Critical Study*. (Riyadh: King Fahd Qur'an Printing Complex, 2007).

- Kidwai, A.R. "Translating the Untranslatable: A Survey of English Translations of the Qur'an". *Journal of Quranic Research and Studies* 1/2 (2006): 5-25.
- Kiil (Hamid), Tşuvi Yung. "Tecribetî fî tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Koriyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-33. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Koçyiğit, Hikmet. "1980-2017 Arası Telif ve Tercüme Matbu Türkçe Kur'ân Meâlleri Bibliyografyası". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2018): 11-40.
- Konopacki, M. Maciej. "Polonya'da Kur'ân-ı Kerim Tercüme Tarihi Bibliyografya ile Birlikte (1)". Trc. İhsan Süreyya Sırma. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi* 3 (1979): 411-417.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Sad. O. F. Köprülü-N. Pekin. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1981.
- Köseoğlu, Bayram. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân, Meal ve Tefsir ile İlgili Yayınları ve Kur'ân Kültürümüze Katkısı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019): 817-836.
- Kritzcek, James. *Peter the Venerable and Islam*. USA: Princeton University Press, 1964.
- Kuliyef, Elmira Rafael. "el-Ahtau'l-akadiyye fî ba'di't-tercemât li maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'r-Rusiyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-76. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- "Kur'ân meali 27 dil ve lehçeyle dünyada", <https://www.trthaber.com/haber/yasam/kuran-meali-27-dil-ve-lehceyle-tum-dunyada-357195.html> (Erişim: 02.04.2020).
- Kurban, Nur Ahmet. "Geçmişten Günümüze Çince Kur'ân Çalışmaları Üzerine". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (2012): 89 -118.
- Kut, Turgut. "Ali Ufki Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 2: 456-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Küçüköner, Halide Rumeysa. "Hint Alt-Kıtasının Dini ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Mayıs-2018): 610-624.
- Laadmât, Muhammed. "Kitâbu Tercemeti Maâni'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'l-Emâzîğîyye li Cuhâdî el-Hüseyn: Muhâveletun fî Nakdi't-Tercemeti ve Tecvîdihâ, ed-Doktora el-Vataniyye, Kulliyetu'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Sâyis, Fâs". *Mecelletu Asyanki* 12 (2017): 71-75.
- Lausanne Movement. "Progress in Bible Translation". Erişim: 08 Nisan 2020. <https://www.lausanne.org/lgc-transfer/progress-in-bible-translation>.
- Lawrence, Bruce B. *The Qur'an in English A Biography*. New Jersey: Princeton University Press, 2017.
- Library of Congress. "Robert of Chester, active 1143". Erişim: 08 Mart 2020. <http://id.loc.gov/authorities/names/nr89009733.html>.
- Love Qur'an. "Qur'an pdf". Erişim: 06 Mart 2020. <http://www.lovequran.net/quran-pdf/>.
- Ma'ayergi, Hassan. "Translations of the meanings of the holy Qur'an into minority languages: the case of Africa". *Institute of Muslim Minority Affairs Journal* 14/1-2 (1993): 156-180.
- Maktabah Mujaddidiyah. "Browse boks by languages". Erişim: 22 Mart 2020. <http://www.maktabah.org/en/lang>.
- Malik, Fahad M. *Performative Utterances: Their Basic and Secondary Meanings with Reference to Five English Translations of the Meanings of the Holy Qur'an*. Doktora Tezi, Durham University, 1995.
- Malter, Henry. *The Morris Loeb Series Saadia Gaon His Life and Works*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1921.

- Mansur, Tarık-Abdulâlim Sâlim, Neha. "el-Bizantiyyûn ve Tercemetu'l-Kur'âni'l-Kerim ile'l-Yûnâniyye fi'l-Karni't-Tâsi' el-Mîlâdi: el-Cuz'u's-Selâsûn Enmûzecen". *Journal of Medieval and Islamic History* 8(2013-2014): 83-130.
- Mansûrî, Muhammed. "Menâhîcu'l-Musteşrikîne'l-Fransiyyîn fi't-Tercemeti'l-Kur'âniyye". *Dialogue Méditerranéen* 11/12 (Mars 2016): 124-148.
- Mdhamidullahfiles. "Abdul Muzaffar (Muhammed Hamidullah), Le Coran de 'Fatma Zaida' Le Centenaire D'un Mysterieux Ouvrage". 19-22. erişim: 22 Mart 2020. <https://mdhamidullah.files.wordpress.com/2015/11/coran-fatma-zaida.pdf>.
- Menûfî, Ali b. İbrahim. "Dirase mukarene beyne selâsin min tercemâti maâni'l-Kur'ân'l-kerim ile'l-luğati'l-İspaniyye (Cortes-Vernet-Mucemmeu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif)". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-45. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Meral, Yasin. "Bir Müslüman Tarafından Yapılan İlk İbranice Kur'ân Çevirisi: Subhi Ali el-Adevi, ha-Kur'ân be-Laşon Aher, Hayfa: Merkez Beyyinât, 2015, 527 s.". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/2 (2016): 143-155.
- Meral, Yasin. "İki Yeni İbranice Kur'ân Çevirisi Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/2 (2019): 395-411.
- Merkezu't-tercemât. "Cuhûdu'l-Memleketi'l-Arabiyye es-Suûdiyye fi mecâli tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim min hilâli Mucemmei'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif bi'l-Medineti'l-Munevvere (Takrir)". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-25. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Mevkiu'l-kari' Yusuf b. Ahmed. "el-Kur'ânu'l-kerim bi luğati'l-âlem (pdf musavvar) 90 luğa". Erişim: 22 Mart 2020. <https://yna-quran.com/play.php?catsmktba=2539>.
- Milyebârî, Muhammed Eşref Ali. "Târîhu tatavvuri tercemeti manâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Milyebâriyye (ihda'l-luğati'r-resmiyye bi'l-Hind)". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-82. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Mucemmeu'l-Melik Fehd li tibatî'l-Mushafi's-şerif. "Tercemâtu maâni'l-Kur'ân". Erişim: 02 Nisan 2020. <https://qurancomplex.gov.sa/kfgqpc-quran-translate/>.
- Nasr, Hilmi b. Muhammed İbrahim. "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Portugaliyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-30. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Nassimi, Daoud Mohammad. *A Thematic Comparative Review of Some English Translations of The Qur'an*. Doktora Tezi, The University of Birmingham, 2008.
- Nomosuk, Abdullah b. Mustafa. "el-Ehtâ' el-akadiyye fi't-tercemât et-Taylandiyye li maâni'l-Kur'âni'l-kerim". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim: takvîmun li'l-mâdi ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-58. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Nurtawab, Ervan. *Discourse on Translation in Hermeneutics: Its Application to the Analysis of Abdurra'ûfs Turjumân al-Mustafid*. M.A. Syarif Hidayetullah State Islamic University, 2007.
- Nurtawab, Ervan. "Qur'anic translations in Malay, Javanese and Sundanese: a Commentary or Substitution?". *The Qur'an in the Malay-Indonesian World Context and Interpretation*. Ed. Majid Daneshager-Peter G. Riddell-Andrew Rippin. 39-57. London-New York: Routledge, 2016.
- Nurtawwab, Ervan. "The Tradition of Writing Qur'anic Commentaries in Java and Sunda". *Suhuf* 2/2 (2009): 163-195.
- Orunbekov, Şohimardan. "Ыйык Куранды Орус Тилине Которгон Эң Алгачкы Мусулман Аял: Иман Валерия Порохова (Kur'ân-ı Kerim'i Rus Diline Tercüme Eden İlk

- Müslüman Kadın: İman Valeriya Porohova)”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017): 120-127.
- Ouyang, Wen-chin. “The Qur’an and Identity in Contemporary Chinese Fiction”. *Journal of Qur’anic Studies* 16/3 (2014): 62–83.
- Özdaş, Haşim. *Kur’ân’ın Kürtçe Çevirilerinde Karşılaşılan Problemler “Meala Fîrûz Şerha Qur’ana Pîroz” Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2015.
- Özdaş, Haşim. “Kürtçe Meâl-Tefsir Gelişim Süreci (Kurmancî Örneği)”. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/1/15 (2016): 340-357.
- Özkan, İbrahim Ethem. *TDK Yz.A-19 Numarada Kayıtlı Türkçe İncil Tercümesi (Transkripsiyon-İnceleme-Dizin)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006.
- Özkan Mustafa. “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur’ân Tercümeleri”. *Tarihten Günümüze Kur’ân’a Yaklaşımlar*. Ed. B. Gökür v.dğr. 517-558. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2010.
- Özmen, Meryem. “Almanca Kur’ân Tercümeleri Tarihi”. Trc. Ömer Faruk Altıntaş. *Perspektif* 16/192 (2010): 22-23.
- Palancı, Merve. *İngilizce Kur’ân Çevirilerinde Eşdeğerlilik Sorunu: M.A.S. Abdel Haleem ve Tarif Khalidi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2017.
- Pazarbaşı, Erdoğan. “Azerbaycan’da Yaygın Kur’ân Tercümeleri”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998): 103-118.
- Perason, J. D. “Appendix: Bibliography of Translations of the Qur’an into European Languages”. *Arabic Literatur to the End of the Umayyad Period*. Ed. A.F.L. Beeston, T.M. Johnstone, R.B. Serjeant and G.R. Smith. 502-520. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Pearson, J.D. “Translation of the Kur’ân”. *The Encyclopaedia of İslam*. 5: 429-432. Leiden: 1981.
- Polat, Fethi Ahmet. “Azerbaycan’da Yapılan Kuran Tercümeleri ve Türkiye’de Neşredilen Meallerin Bu Tercümelere Etkileri -Memmedeliyev Tercümesi Örneği-”. *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, 31 Mayıs - 1 Haziran 2007*. 441-460. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Polat, Fethi Ahmet. “Yirminci Yüz Yıl Sonlarında Azerbaycan’da Yapılan Kuran Tercümeleri-I”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003): 73-96.
- Pompanin, Maria Teresa Chicote. “L’Alcorano of Andrea Arrivabene An Iconographical Framework”. *Church History and Religious Culture* 96 (2016): 130–154.
- Qarai, Ali Quli. *The Quran and Its Translators*. CreateSpace, Publishing, 2014.
- Qur’an Mercy. “Download Qur’an translation pdf”. Erişim: 22 Mart 2020. <https://quranmercy.com/download-quran-translation-pdf/>.
- Malayalam Quran Search. “Quran translations in Malayalam”. Erişim: 21 Mart 2020. <http://www.malayalamquransearch.com/docs/?p=6>.
- Ramadani, Zymer. “Tarihte Yapılmış Arnavutça Kur’ân Mealleri”. *Marife* 1/2 (Güz 2006): 241-247.
- Radmard, Abdollah. “Teâmül-i Sebeki Tefsirhây-i Fârisî Devreti Selçukiyân der Zibân-ı ve Edeb-i Fârisî (Tahlil Sebekî Ravdu’l-Cinân ve Ravhu’l-Cenân)”. *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim Ve Düşünce Bildiriler/Proceedings 19-21 Ekim 2011 Konya Cilt -1 İslami İlimler*. Ed. Mustafa Demirci-Ali Temizel-M.Ali Hacıgökmen-Sefer Solmaz. 15-43. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013.
- Rahayu, Ely Triasih. “Sonkeigo Expressions in Japanese Translation of The Quran”. *Madania* 21/2 (2017): 145-156.
- Rasek Hoon. “Tarih-i Tercem-i Kur’ân der Asya”. Erişim: 23 Mart 2020. <https://rasekhood.net/article/show/>.
- Research Gate. “Ashraf Abd El-Kader M. Al-Kuraidi, Reviewing Japanese Translations of the Holy Quran”. Erişim: 12 Mart 2020. https://www.researchgate.net/publication/330738137_Reviewing_Japanese_Translations_of_The_Holy_Quran.

- Riddell, Peter. "Earliest Quranic Exegetical Activity in the Malay-Speaking States". *Archipel, Année* 38/1 (1989): 107-124.
- Riddell, Peter G. "Malay Court Religion, Culture and Language Interpreting the Qur'ân in 17th Century Aceh". *Texts and Studies on the Qur'ân*. Ed. Gerhard Bowering-Bilal Orfali-Devin Stewart. 12: 3-17. Leiden-Boston: Brill, 2017.
- Riddell, Peter G. "Menerjemahkan Al-Qur'an ke Dalam Bahasa-Bahasa di Indonesia". *Sadur Sejarah Terjemahan di Indonesia Dan Malaysia*. Ed. Henri Chambert-Loir. 397-415. Jakarta: Universitas Padjadjaran, 2009.
- Riddell, Peter G. "Qur'an Translation: Discourse, Texture and Exegesis, Hussein Abdul-Raof Curzon, Richmond, 2001, xiv & 297pp". *Journal of Qur'anic Studies* 4/1 (2002): 87-90.
- Riddell, Peter G. "Variations on an Exegetical Theme: Tafsir Foundations in the Malay World". *Studia Islamika* 21/2 (2014): 259-292.
- Rohmana, Jajang A. "Sundanese Translations of the Quran in West Java: Characteristics and the Limits of Translation". *Academic Journal of Islamic Studies* 2/2 (2017): 163-200.
- Rohmana, Jajang A. "The Future of Sundanese Commentaries on The Qur'an in Indonesian Archipelago". *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)* 137 (2018): 271-278.
- Saeed, Abdullah. *The Qur'an An Introduction*. London-New York: Routledge, 2008.
- Sakaedani, Haruko. "Nichi-A Taiyaku Kuruân: < Fu > Yakukai to Seitō-jū-Dokuju Chūkai". *Journal of Qur'anic Studies* 18/3 (2016): 131-134.
- Shaffi, Sajid. "Qur'an Translations in Indian Regional Languages: A Bibliography". *Aligarh Journal of Quranic Studies* 1/1 (Winter 2018): 143-155.
- Shovkhalov, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Rusça Tercümeleri (Mâna Doğruluk Bakımından Değerlendirilmesi)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Sıdkî, Abdurrahman. "Batı Literatüründe Kur'ân". *Din Öğretimi Dergisi* Trc. Bilal Kemikli. 41-42 (1993): 105-110.
- Sîn, Abdullah Kasım Suu Cii Yuu An. "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati's-Sînîyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-70. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Sindî, Abdulkayyûm b. Abdulgafûr. "Dirâsetu ba'di't-tercemât li maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati's-Sindiyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-82. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmau'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Solihu, Abdul Kabir Hussain-Abdulhameed Abdulganiy Akorede. "Christian Translations of the Qur'an into Yoruba and Their Historical Background". *Islam and Christian-Muslim Relations* 26/4 (2015): 465-481.
- Sound Vision. "A Survey of English translations of the Quran by A.R. Kidwai". Erişim: 22 Ocak 2020. <https://www.soundvision.com/article/a-survey-of-english-translations-of-the-quran>.
- Spira, Ivo. *Chinese Translations of the Qur'ân: A Close Reading of Selected Passages*. MA Thesis, Oslo University, 2005.
- Staff Science. "Later Dutch Quran translations". Erişim: 27 Mart 2020. https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/islam/koran_vertalingen_2.htm.
- Subât, Husâm. "İsti'râdun târîhiyyun li tercemâti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-Fransiyye". *Tercemâtu maâni'l-Kur'âni'l-kerîm a'mâlu'l-mu'temer ed-duveli el-evvel ellezi ukide fi Trablus-Lübnan yevmey 28 ve 29 Kânunu'l-evvel (Descembre) 2015 bi riâyeti Dâri'l-fetvâ fi Trablus ve's-şimal ve Tanzîmu ittihâdi'l-mütercimîne'l-Arab ve Câmiatu'l-Cinân Lübnan ve Ma'hedi Buliğlut Umman*. Ed. Bessâm Berke-Husâm Subat. 63-100. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2016.
- Sureycâr, Süfyan Sevri. "Mülâhazâtı tercemeti maâni'l-Kur'ân ile'l-luğati'l-Holandîyye li'l-müsteşrik el-Holandî Fred Leemhuis". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm:*

- takvîmun li'l-mâdî ve tahfizun li'l-mustakbel.* 1-23. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Şemsiyeva, Güzel. "Tatar Telenđəgexəzərgə Korşən Tərjəmələrenəñtel Yzençələkləre (Tatar Türkçesindeki Günümüz Kur'ân Tercümelerinin Dil Özellikleri)". *Turkish Studies* 9/3 (2014): 1387-1393.
- Şeyh, Muhammed Bab. "Tercemetu Andre Du Ryer li Maâni'l-Kur'âni'l-Kerim: Kirâetun fi'l-Menhec ve'l-Makâasid". *el-Mecelle* 5/1 (2017): 46-85.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn Cerîr. *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân.* Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. el-Kâhire: Dâru hecer, 1422/2001.
- Tamari, Tal & Bondarev, Dmitry. "Introduction and Annotated Bibliography". *Journal of Qur'anic Studies* 15/3 (2013): 1-55.
- "Tercemâtu Maâni'l-Kur'ân", <https://qurancomplex.gov.sa/kfgqpc-quran-translate/> (Erişim: 02.04.2020).
- "The Centre for Translation of the Holy Qur'an", <https://www.imamreza.net/old/eng/imamreza.php?id=1390> (Erişim: 18.02.2020).
- The choice. "AlQuran with Bengali Translation". Erişim: 05 Mart 2020. <http://thechoice.one/al-quran-bangla-bengali-translation-audio-mp3/>.
- Ti-Entertainment. "Tuğrul Kurt, Kitab-ı Mukaddes Tercümeleleri". Erişim: 22 Nisan 2020. [http://ti-entertainment.com/dosya/tugrul_kurt_kutsal_kitap_tercumeleri_odev_omer_faruk_harman\(1\).pdf](http://ti-entertainment.com/dosya/tugrul_kurt_kutsal_kitap_tercumeleri_odev_omer_faruk_harman(1).pdf).
- Togan, Z. Velidi. *Kur'ân ve Türkler.* İstanbul: Kayı Yayınları, 1971.
- Togan, Z. Velidi. "Londra ve Tahran'daki İslami Yazmalardan Bazılarına Dair". *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 3 (1959-60): 133-160.
- Topal, Erol. "Yeni Uygur Türkçesi Kur'ân-ı Kerim Tercümesinde Soyut Varlıklar". *The Journal of Academic Social Science Studies* 74 (2019): 155-164.
- TRT Haber. "Kur'ân meali 27 dil ve lehçeyle dünyada". Erişim: 02 Nisan 2020. <https://www.trthaber.com/haber/yasam/kuran-meali-27-dil-ve-lehceyle-tum-dunyada-357195.html>.
- True Muslims. "Holy Qur'an in all Languages". Erişim: 20 Mart 2020. <http://www.truemuslims.net/Quran.html>.
- Two circles. "Razia Sultana to translate Quran into Sanskrit". Erişim: 05 Nisan 2020. http://twocircles.net/2009may22/razia_sultana_translate_quran_sanskrit.html.
- Uçar, Zofie. "Kur'ân-ı Kerim'in Çekçe Meâlleri Üzerine Tespitler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/29 (2014): 810-821.
- Ukfat, Ahmed Abdurrahman. "Tecribetî fi tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm ile'l-luğati'l-Macariyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfizun li'l-mustakbel.* 1-45. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Ulbricht, Manolis. "et-Tercemetu'l-Ulâ li'l-Kur'âni'l-Kerîm mine'l-Karni 8/9 m fi Sical Nikitas el-Bizanti (el-Karn 9 m) maa'l-İslam b'ismi 'Tefnîdi'l-Kur'ân". *Chronos Revue d'Historie de l'Université de Balamand* 25 (2012): 33-58.
- Ulbricht, Manolis. *The First Translation the Quran (8th/9th century A.D) and its use in anti-Islamic work of Nicetas of Byzantium (9th c.) An analysis of the Greek Quran fragments and a commentary on Nicetas' "Refutation of the Quran" (Vat. Gr. 681).* Berlin: Freie Universität, 2012.
- Unais P.K. "Tarjuman Al-Tafseer Al- Quran: Socio-Political Influences Of The First Arabi Malayalam Quranic Interpretation By Mayen Kuttı Elaya (Muhyuddin Bin Abdil Qader Keyı of Thalasseri)". Erişim: 23 Mart 2020. file:///C:/Users/Hidayet%20Aydar/Downloads/TARJUMAN_AL-TAFSEER_AL-QURAN_SOCIO-POLIT.pdf.

- Universiteitsbibliotheeq Utrecht. "An illustrated Qur'an translation from 1696". Erişim: 07 Şubat 2020. <https://bc.library.uu.nl/illustrated-qur%E2%80%99-translation-1696.html>.
- Vulgate.Org The Latin Vulgate Bible. "Vulgate". Erişim: 26 Mart 2020. <https://vulgate.org/>.
- Wikipedia. "Andre du Ryer". Erişim: 12 Mart 2020. https://fr.wikipedia.org/wiki/Andr%C3%A9_du_Ryer.
- Wikipedia. "Bible Translations into the Languages of India". Erişim: 22 Mart 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Bible_translations_into_the_languages_of_India.
- Wikipedia. "Bible Translations into The Language of Indonesia and Malaysia". Erişim: 22 Mart 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Bible_translations_into_the_languages_of_Indonesia_and_Malaysia.
- Wikipedia. "Bible Translations into Persian". Erişim: 22 Mart 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Bible_translations_into_Persian.
- Wikipedia. "Languages of Indonesia". Erişim, 22 Mart 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/Languages_of_Indonesia.
- Wikipedia. "List of translation of the Quran". Erişim: 12 Şubat 2020. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_translations_of_the_Quran.
- Wikipedia. "Peter the Venerable". Erişim: 13 Aralık 2019. <https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvUGV0ZXJfdGhlX1ZlbnVvYWJsZQ>.
- Wikishia. "Fihrist Tercemehayi Farisi Kur'ân". Erişim: 22 Şubat 2020, <http://fa.wikishia.net/>.
- Wikiwand, "Amerika", erişim: 02 Nisan 2020, <https://www.wikiwand.com/tr/Amerika>.
- Wycliffe Bible Translators. "Latest Bible Translation Figures Show Progress". Erişim: 08 Nisan 2020. <https://www.wycliffe.org.uk/resources/press-releases/latest-bible-translation-figures/>.
- Wycliffe. "Latest Bible translation statistics". Erişim: 08 Nisan 2020. <https://www.wycliffe.org.uk/about/our-impact/>.
- Wycliffe. "Latest Bible translation statistics". Erişim: 08 Nisan 2020. <https://www.wycliffe.org.uk/resources/press-releases/latest-bible-translation-figures/>.
- Wycliffe Bible Traslators. "Annual Report 2019". Erişim: 08 Nisan 2020. <https://wycliffe.bible/annualreport/>.
- Yağmâî, Habîb. "Mukaddime-i Musahhih". *Terceme-i Tefsîr-i Taberî*. Trc. Heyet. Ed. Habîb Yağmâî. Tahran: 1356 ş.
- Yahaghi, Mohammad Jafar. "An Introduction to Early Persian Qur'anic Translations". *Journal of Qur'anic Studies* 4/2 (2002): 105-109.
- Yahaghi, Muhammed Cafer. "İlk Dönem Farsça Kur'ân Tercümelerine Giriş". Trc. Mustafa Özel. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010): 399-403.
- Yaşar, Hüseyin. "Avrupa'da İlk Kur'ân-ı Kerim Tercümelere ve İlk Kur'ân-ı Kerim Baskıları". *Diyanet İlmi Dergi* 35/4 (1999): 101-112.
- Yaşar, Hüseyin. "Avrupa'nın Kur'ân-ı Kerim'le Tanışması". *Kur'ân'ın Nüzulünün 1400. Yılı Anısına Kur'ân Özel Sayısı*. Tsh. İsmail Derin. 797-823. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Yaşar, Hüseyin. "Aydınlanma Döneminde Batı'da Kur'ân Algısı (I)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006): 105-126.
- Yaşar, Hüseyin. "Kâdiyânilerin Almanca Kur'ân Tercümelere Üzerine Bazı Düşünceler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003): 193-225.
- Yaşaroğlu Macit. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası (Kur'ân Tarihi ile beraber)*. Ankara: DİB Yayınları, 1991.

- Yüksel, Mehmet. *Çeviri Kuramı ve Problemleri Açısından Tanzimat'tan Günümüze Matbu Kur'an Meallerinin Önsözlerinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.
- Yüksekkaya, Gülден Sağol. "Kur'an-I Kerim'in Kırgızca Çevirileri". *Turkish Studies* 9/9 (Summer 2014): 31-37.
- Zadeh, Travis. *The Vernacular Qur'an Translation and Rise of Persian Exegesis*. London: Oxford University Press, 2012.
- Zaza Edebiyatı. "Bingöllü Hoca Zazaca (Meal) Tefsir Yazdı". Erişim: 15 Mart 2020. https://zazaedebiyati.tr.gg/sayfa_-24.htm.
- Zekeriya, Ebubekir Muhammed. "Târîhu tatavvuri tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Bengâliyye". *Nedvetu tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerîm: takvîmun li'l-mâdî ve tahfîzun li'l-mustakbel*. 1-62. el-Medinetu'l-Munevvere: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibâeti'l-Mushafi's-şerif, 1423/2002.
- Zemin, Zehra Reyahi. "Tarih-i Terceme-i Farisi Kur'an Kerim". *Peyam Cavidan*. 6 (ts.): 129-142.
- Ziyâî, Habîbullah. *et-Tevkîd fî tercemeti maâni'l-Kur'âni'l-kerim ile'l-luğati'l-Fârisiyye*. Doktora Tezi, el-Câmiatu'l-İslâmiyye el-Alemiyye, 2000-2001.

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2022): 85-92

Sure Başlangıçları Hakkında About Surah Beginnings

İsmail AYDIN

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi/ Tefsir Anabilim Dalı
Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Islamic Sciences
Muğla, Türkiye

e-mail: ismailaydin@mu.edu.tr
orcid. org/ 0000-0002-6676-499X

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 10.01.2022
Kabul Tarihi/Accepted: 15.03.2022
Yayın Tarihi/Pub Date: 30.05.2022

Atıf/Cite as

Aydın, İsmail. Sure Başlangıçları Hakkında, Tafsir Dergisi 2/1 (Mayıs 2022), 85-92
Aydın, İsmail. About Surah Beginnings, Tafsir Journal 2/1 (May 2022), 85-92

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>
Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

About Surah Beginnings

Abstract

At the beginning of twenty-nine *surahs* in the Qur'an, some of the syllabic letters in Arabic are used individually and sometimes in various combinations with other letters. Such letters are called *huruf mugatta'at*, which means "disjoined letters". All the *surahs* in which they appear -except *Al-Baqarah* and *Al-ee-Imran*- are Meccan. According to the order in the Qur'an, the *surahs* containing the letters *mugatta'at* are as follows: *Al-Baqarah* (الم), *Al-ee-Imran* (الم), *Al-A'raf* (المص), *Yunus* (الر), *Hud* (الر), *Yusuf* (الر), *Ar-Ra'd* (الم), *Ibrahim* (الر), *Al-Hijr* (الر), *Maryam* (كهيعص), *Ta-ha* (طه), *Ash-Shu'ara* (طسم), *An-Naml* (طس), *Al-Qasas* (طسم), *Al-Ankabut* (الم), *Ar-Rum* (الم), *Luqmaan* (الم), *As-Sajdah* (الم), *Ya-sin* (يس), *Saad* (ص), *Ghafir* (حم), *Fussilat* (حم), *Ash-Shura* (حم عسق), *Az-Zhukhruf* (حم), *Ad-Dukhaan* (حم), *Al-Jaathiyah* (حم), *Al-Ahqaaf* (حم), *Qaaf* (ق), *Al-Qalam* (ن) These letters, which are also called "beginnings of *surahs*", are among the most mysterious issues discussed throughout history. Regarding these, there are approaches taken by scholars of *Kalām* and scholars of *tasawwuf* as well as scholars of a *tafsir*. However, as a natural consequence of their being in the Qur'an, which is the subject of *tafsir*, these letters are mostly discussed in the field of *tafsir*. Regarding these elements of the Qur'an, it is stated that they are used for an oath, mentioned as a name for the *surah*, etc. opinions are put forward. Although each of these has their grain of truth, they still fall far from what needs to be said about the beginnings of the *surah*. Because the message to be taken from these letters should not be derived from outside them, but rather from these letters themselves and their anatomical and typographic features. This is the history of the letters, which are sound symbols that belong to every language, that is, their emergence, inspired by which beings they were drawn, what stages they passed through, and their partnerships with sound symbols in societies using different languages, etc. There is a need for in-depth research on these issues. In fact, with the exception of a few of the comments made about the beginnings of the *surahs*, it is perceived that most of them are opinions put forward to say something. For example, some of these letters are the names of the *surahs* they are at the beginning of, they are used for oath, they symbolize the names of Allah or they are from the "*Ism-i Azam*" etc. It can be said that such inferences are like this. Scholars have differed on whether the letters in question indicate some meanings. While some of them say that they contain some secrets that only Allah knows; others say that it is not appropriate for Allah to hide any information in the Qur'an for His servants, because the divine book was sent for declaration. In this direction, scholars of *Kalām* (*mutakallimun*) do not accept the understanding that the beginnings of the *surahs* have mysterious meanings; because, according to them, it is not permissible to have things in Allah's book that people do not understand. One of the services that this article will undertake is to guide researchers in this way. In this article, it will be pointed out that some of the main approaches related to the letters *mugatta'at* (disjoined letters) which have been pointed out both in the works of *tafsir* and in the books of Qur'anic sciences, will be pointed out, and it will be pointed out where to look for their true meanings.

Key words: Tafsir, Qur'an, Surah Beginnings, huruf mugatta'at, Typography

Sure Başlangıçları Hakkında

Öz

Kur'an'da 29 surenin başında, Arapçadaki hece harflerinden bir kısmı münferit, bazen de diğer harflerle çeşitli bileşimler oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Bu tür harfler "kesik harfler" manasına gelen huruf-ı mukatta'a olarak isimlendirilir. Bunların -Bakara ve Âl-i İmran hariç-

yer aldıkları bütün sureler Mekki'dir. Kur'an'daki tertibe göre mukatta'a harflerini içeren sureler şunlardır: Bakara (الم), Âl-i İmran (الم), A'raf (المص), Yunus (الر), Hud (الر), Yusuf (الر), Ra'd (الم), İbrahim (الر), Hicr (الر), Meryem (كهيعص), Taha (طه), Şuara (طسم), Neml (طس), Kasas (طسم), Ankebut (الم), Rum (الم), Lokman (الم), Secde (الم), Yasin (يس), Sad (ص), Mü'min (حم), Fussilet (حم), Şura (حم عسق), Zuhruf (حم), Duhan (حم), Casiye (حم), Ahkaf (حم), Kaf (ق), Kalem (ن) "Sure başlangıçları" olarak da isimlendirilen bu harfler tarih boyunca tartışılan en gizemli konuların başında gelmektedirler. Bunlarla ilgili olarak tefsircilerin yanı sıra kelimacılar ve de tasavvufçuların da kendilerine göre sergiledikleri yaklaşımlar vardır. Ancak bu harfler tefsirin konusu olan Kur'an'da bulunmalarının doğal bir sonucu olarak en fazla tefsir alanında tartışılmışlardır. Kur'an'ın bu unsurlarıyla ilgili olarak, yemin için kullanıldıkları, sureye isim olsunlar diye zikredildikleri vb. görüşler ileri sürülür. Bunların her birinin doğruluk payları varsa da sure başlangıçlarıyla ilgili söylenmesi gerekenin yine de uzağına düşmektedir. Çünkü bu harflerden alınması gereken mesaj bunların dışından değil, bilakis bu harflerin kendilerinden, onların anatomik ve tipografik özelliklerinden çıkarılmalıdır. Bu da her dile mal olan birer ses sembolü olan harflerin tarihçelerine yani onların ortaya çıkışları, hangi varlıklardan esinlenerek çizildikleri, hangi evrelerden geçerek gelişim süreçlerini tamamladıkları ve farklı dilleri kullanan toplumlardaki ses sembolleriyile ortaklıkları vb. hususlarda derinlikli araştırmalara ihtiyaç vardır. Aslında sure başlangıçlarıyla ilgili yapılan yorumların birkaçı istisna edilecek olursa, çoğunun bir şeyler söylemek için ortaya konan görüşler olduğu sezilmektedir. Örneğin bu harflerden bazılarının, başında oldukları surelerin ismi oldukları, yemin için kullanıldıkları, Allah'ın isimlerini sembolize ettikleri veya "İsm-i Azam"dan oldukları vs. şeklindeki çıkarımlar böyledir denebilir. Âlimler söz konusu harflerin bazı anlamlara işaret edip etmedikleri konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Onlardan bir kısmı, bunların sadece Allah'ın bildiği bazı sırları barındırdıklarını söylerken; diğer bazıları Allah'ın Kur'an'da kullara herhangi bir bilgiyi gizlemesinin uygun olmadığını zira ilahî kitabın beyan için gönderildiğini söylerler. Bu doğrultuda kelimacılar sure başlangıçlarının sırlı anlamlar barındırdıklarına dair bir anlayışı kabul etmezler; çünkü onlara göre Allah'ın kitabında insanların anlamadığı şeylerin olması caiz değildir. Bu makalenin deruhte edeceği hizmetlerden biri de araştırmacılara bu minvalde yol göstermektir. Bu yazıda, başlangıçtan itibaren mukatta'a harfleriyle ilgili gerek tefsir eserlerinde gerekse de Kur'an ilimleri kitaplarında işaret edilen belli başlı birkaç yaklaşıma işaret edilerek bunların gerçek anlamlarının aslında nerelerde aranması gerektiğine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kavramlar: Tefsir, Kur'an, Sure Başlangıçları, Huruf-ı mukatta'a, Tipografi

Giriş

Bir anlama sahip olup olmadıkları, eğer sahiplerse bunun ne olduğuna dair tartışmaların günümüze değin sürdüğü konuların başta geleni sure başlangıçlarıdır. Gerek tefsirlerde gerekse de Kur'an ilimleriyle ilgili yazılan eserlerde sure başlangıçları olarak da isimlendirilen mukatta'a harfleri hakkında otuza yakın görüş belirtilir. Bu makalede daha çok öne çıkanlarına temas edecek ve bu harflerin mahiyetine font tasarımcısı kimliğimle tipografi yani yazı bilimi ile ilgili okuma ve araştırmalarımın bende hasıl ettiği kanaati paylaşacağım.

Kutrub'dan (ö. 210/825) nakille Zeccâc (ö. 311/923) diyor ki: "Nun" (ن) ve "kaf" (ق) örneklerindeki gibi bazıları müstakil, "elif-lam-mim" (الم), "elif-lam-ra" (الر) örneklerinde olduğu gibi bazıları da kombine şeklinde sure başlarında yer alan bu yapılarla Allah, Araplara bildikleri ve anladıkları harflerle hitap ettiğini göstermek istemiştir.¹ Şa'bî'ye nispet edilen bir görüş de şöyledir: Her kitabın bir sırrı vardır; Allah'ın Kur'an'daki sırrı sure başlarındaki hece harfleridir.² Bu harflere dair İbn Abbas'a (ö. 68/687) dayandırılan yorumların olduğunu

¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 59-60.

² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 60.

görüyoruz. Mesela onun الم ile ilgili olarak "Ben Allah'ım bilirim" (أَنَا اللَّهُ أَعْلَمُ)³ kombini için ise "Ben Allah'ım görürüm" (أَنَا اللَّهُ أَرَى)⁴ dediği nakledilir.

Kutrub'un sure başlangıçları hakkında belirttiği bir husus da şudur: وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا وَكُنَّا لَهُمْ قَلِيلًا مِّنَ الْغُلَامِ الْأَمْثَلِ *İnkâr edenler, "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin ve (okunduğunda) lakırtı edin ki galip gelesiniz."* dediler. (41:26) ayetinde işaret edildiği üzere okunan Kur'an'ı bastırmak ve duyulmasına mâni olmak isteyen müşriklerin teşebbüsünü kırmak üzere bu harfler sure başlarında yer almıştır. Bunlar, sure başlarında okunduklarından dikkatlerini çekmiş ve onları duymak için susmuşlardır.⁵

Zeccâc, bu harflerin yukarıda örnekleri verilen Allah'ın bazı isimlerinin kısaltması oldukları şeklindeki İbn Abbas'a mal edilen görüşü diğerlerine tercih ederek Hz. Osman'ın süt kardeşi Ebu Vehb Velid b. Ukbe'nin söylediği şu beyti delil olarak gösterir:

قُلْنَا لَهَا قَوِي قَاتٌ
لَا تُحْسَبِي أَنَا نَسِيْنَا الْإِيْجَافِ

Ona "dur" dedik, o, "kaf" dedi,

*Develeri sürmeyi unuttuğumuzu düşünme.*⁶

Şiirdeki "kaf" (قَاف), "duruyorum" anlamına gelen أَفَفْتُ fiilinin kısaltması olarak kullanılmıştır. Zikrettiğim bu iki yaklaşım dışında Kur'an'daki kesik harflerle ilgili olarak kaynaklarda başka açıklamalar da mevcuttur. Ancak bu görüşlerin neler olduğu ve onların tahlilleri üzerinde durmaktan ziyade sure başlangıçlarının gerçek mahiyetlerine ışık tutmaya çalışacağım.

Tipografik Veriler Işığında Sure Başlangıçları

Konuya başlarken demiştim ki: Tefsir ilmi açısından tartışmalı konuların başta geleni başlangıç harfleridir. Nedeni ise bunların yorumunun spekülatif sonuçlara gebe olmasındandır. Kimilerine göre bu harflerle ilgili bilgisizliğimiz Yüce Allah'ın onlarla ilgili bilgiyi kendine özgü kılmasıdır. Bana göre bu harflerin tefsir edilememesi, bunların bilgisini Allah'ın kendisine özgü kılması veya onların müteşabih olması değil, onlara dair gerçekliği ortaya koyacak keşfin doğru bir hedefe yönelmemesi ve buna bağlı olarak onlarla ilgili yeterli bilgiye sahip olunamaması nedeniyledir. Kur'an'la ilgili olarak yaptığım muhtelif çalışmalarda ağırlıklı olarak onun dilbilimsel referanslarla anlaşılması gerektiğine dikkat çekmeye çalıştım. Kur'an'ı, indirdiği dilin ilkeleriyle anlamaya çalışmak elbette önemlidir. Ancak bir o kadar da önemli olan, Kur'an'ın içerdiği anlamların sadece Arap diline münhasır olmadığını bilmektir. Onun anlamları kısmen İbranice, Aramice, Süryanice, Farsça gibi dillerin yanı sıra Kıpti dilinde, Fenike alfabesinde ve hatta Mısır hiyerogliflerinde, çivi yazılarındadır. Bu yüzden geçmişte müfessirlerimizin Kur'an'da yer alan yabancı kelimelerle ilgili olarak, örneğin, "tur"un Süryanicede "dağ", "siccil"in Farsçada "taşlaşmış çamur" anlamına geldiğine dikkat çekmelerini çok önemsiyorum. Benzer şekilde klasik tefsir eserlerinde sure başlangıçlarından Taha'nın (طه) Süryanicede "Ey adam!", "kaf"ın (ق) dağ, "nun"un (ن) ise balık anlamına geldiğine dair verilen bilgileri -önceki kanaatimin aksine- önemsemek gerektiği düşüncesindeyim.

Kur'an'ın anlamlarının sadece Arapçaya münhasır olmadığı hususuna dikkat çekmek için Kur'an'da ismi onlarca kez geçen Musa Peygamberi örnek vermek istiyorum. Mısır hiyerogliflerinde "mu" sözcüğü "su" anlamına gelmektedir.⁷ İlginçtir ki bu kelime aynı anlamda olmak üzere Arapçada "mâ" (الماء), İbranicede de "mâyim" (מים) sözcüğüyle belirtilir. Yine Mısır hiyerogliflerinde "sa" sözcüğü "asalı kişi" anlamına gelmektedir.⁸ "Su" ve "asalı kişi" anlamına gelen iki sözcüğün bileşiminden oluşan "Musa" ismi Kur'an'da anlatılan

³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 114.

⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 2098.

⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 62.

⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, I, 63.

⁷ Carl Faulman, *Yazı Kitabı*, s. 30.

⁸ Carl Faulman, *Yazı Kitabı*, s. 21.

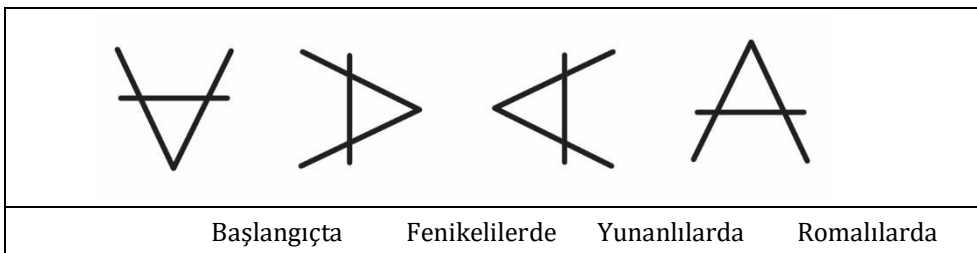

peygamberin profiline ne kadar da uygundur. İlahi emirle annesi tarafından sandığa konulup nehre bırakılan ve Firavun'un adamlarınca suda bulunan çocuğa durum gereğince "Musa" isminin verilmesinden daha tabii bir şey yoktur. Bizim geleneklerimizde de mesela Ramazan ayında doğan çocuğa "Ramazan", bayramda doğana "Bayram" vb. isimlerin verilmesi bilindik hususlardandır. Yine Musa'nın en önemli hususiyetlerinden biri sahip olduğu mucizevi asadır. Taha Suresi'nde Hz. Musa'nın o asaya merbutiyetini ve onun fevkalade hususiyetlerini Allah'la arasında geçen şu söyleşiden görüyoruz: *Allah, "Şu sağ elindeki nedir, ey Musa!" dedi. Musa, "O benim asamdır, ona dayanırım, koyunlarıma (yaprakları) onunla silkerim, ayrıca onunla başka ihtiyaçlarımı da görürüm" dedi. Allah, "Onu at Ey Musa!" dedi. Musa onu attı, birden koşan bir yılan oluverdi. Allah, "Onu al ve korkma! Onu ilk haline döndüreceğiz" dedi.*⁹

Böylece Allah, yaşadığı toplumda uzun yıllar sonra ismi "Musa" olarak kararlaştırmış peygamberin ismini kullanmıştır. Nitekim başlangıçta adı Mustafa iken Matematik öğretmenin adı Mustafa olmasından ötürü Kemal ilavesiyle Mustafa Kemal ismini alan Atatürk, sonradan da "Gazi" unvanı olarak Gazi Mustafa Kemal olarak anılmıştır. Bir peygamberin isminin manasını eski Mısır yazıtlarından öğrenebiliyorsak, Kur'an'da geçen diğer yabancı kelimelere de bu yöntemi teşmil etmek gerekir. Hatta makalemin konusu olan sure başlarındaki harflerin çözümü öncelikle Arap alfabesinde kısmen de eski kültürlerde, onların yazıtlarındadır. Bu bakımdan sure başlangıçlarının gizemini çözmeyi amaçlıyorsak öncelikle Arap alfabesindeki harflerin ilk ortaya çıktıklarında hangi varlık veya mefhumu simgelemek üzere vazedildiklerini tespit etmemiz gerekmektedir. Bu arada diğer alfabeler de ilgi odağımızda yer almalıdır. Kur'an'ın diğer toplumların kitaplarında, dillerinde, yazıtlarında mündemiç olduğunu söyleyen de Kur'an'ın bizzat kendisidir. Şuara Suresi'ndeki *وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ* "Ve o, öncekilerin kitaplarındadır"¹⁰ ayeti bu duruma ışık tutmaktadır. Bazı müfessirler "o"dan kastın Hz. Muhammed olduğunu demeye getiriyorlar. Örneğin, Zeccâc, *لَهُ* ifadesindeki zamiri Hz. Muhammed'in ve Kur'an'ın öncekilerin kitaplarında yer aldığına yorar.¹¹ Oysa bağlam tamamen Kur'an'la ilgilidir. Mezkûr ayetten önceki ifadeler şöyledir: *وَإِنَّهُ لَنَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ* "Gerçekten o, insanların Rabbinin indirmesidir. Apaçık Arapça dilde, uyarıcılardan olası diye senin kalbine onu güvenilir Ruh indirdi."¹² Zemahşerî (ö. 538/1144), zamirin Kur'an'la ilişkili olarak onun anlamlarının öncekilerin kitaplarında bulunduğu dair bir yoruma eseri Keşşâf'ta yer verir.¹³

Tipografik araştırmalar dillerdeki harflerin geçmişe doğru gidildikçe birtakım nesnelere, varlıkların şekillerinden hareketle çizildiğini göstermektedir. Örneğin kullanmakta olduğumuz Latin alfabesinin ilk majüskülü olan "A" evvelemirde öküz kafasından ilham alınarak resmedilmiştir.¹⁴ Başlangıçtan Romalılara kadar harfin evrimleşme süreci aşağıdaki pigtogramda gösterilmektedir.

Öküz Kafası Pigtogramı

⁹ Taha, 20/17-21.

¹⁰ Şuara, 26/196.

¹¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, IV, 77.

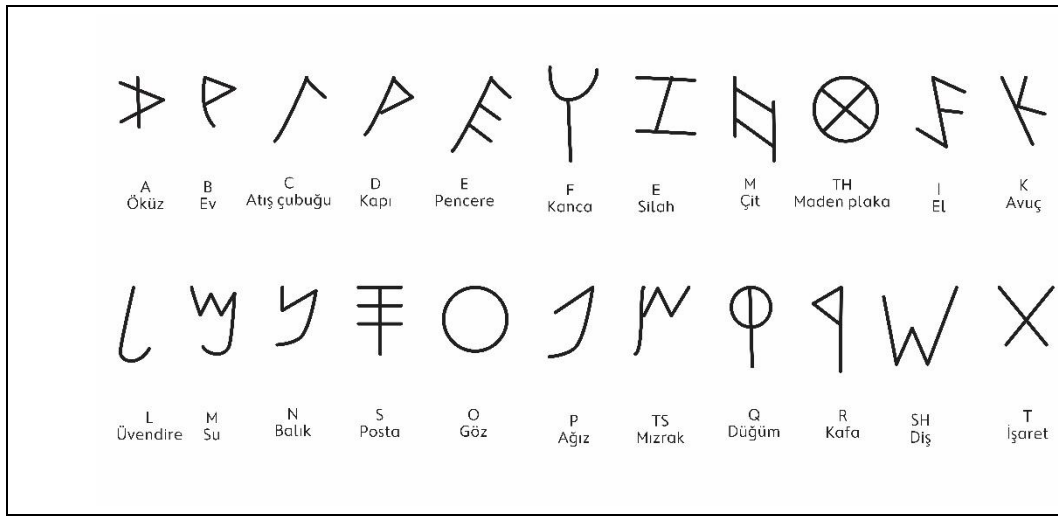
¹² Şuara, 26/192-195

¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 324.

¹⁴ Ayrıca bkz. G. Ambros – P. Harris, *Tipografinin Temelleri*, s. 10.

Öküz kafası piktogramındaki gelişim gibi Yunanlılar “alef” (a) ve “bet” (b) gibi Fenike sistemi karakterlerini alıp kendi alfabelerini geliştirmek için kullanmışlardır. Aslında “alfabe” kelimesi Yunan “alfa” (a) ve “beta” (b) sözlerinden türemiştir. M.Ö. 800 yılları civarında, Yunanlılar alfabelerine başka karakterler de eklemiştir ve bu alfabe günümüz İbrani ve Arap yazılarının temelini oluşturmuştur.¹⁵

Aşağıda da kendi çizimimle Fenike alfabesinde harfler ve onların simgeledikleri varlıkların isimleri yer almaktadır. Özellikle balığı simgeleyen “N” harfine dikkat edilmelidir. Zira o, Kur’an’daki sure başlangıçları arasında yer alan ve bir gizemi aydınlatan harflerden biri olması bakımından önemlidir. Ayrıca “ev”i simgeleyen B harfinin Latin, Arap ve İbrani alfabelerinin ikinci harfi olduğu unutulmamalıdır. Bir de “su”yu simgeleyen M harfi var. Bu kavram Eski Mısır dilinde “mu”, Arapçada “ma” İbranicede ise “mayım” sözüyle belirtilir.

Aşağıda İbrani alfabesindeki “gimel” ve “bet” harflerine dikkat çekmek istiyorum. İbraniler “gimel” harfini deveye öykünerek çizmişlerdir ve bilindiği üzere Arapçada “cemel” deve anlamına gelmektedir. Aynı dilde “bet” harfi ise “ev”i temsilen oluşturulmuştur. “Beyt” kelimesinden alınma bu sözcük İbranicede ve Arapçada “ev” anlamına gelmektedir.

ג	ב
Gimel <i>Deve</i>	Bet <i>Ev</i>

Diğer alfabelere benzer şekilde Arapçadaki harfler de varlıkların biçimlerinden neşet etmişlerdir. Çıkarımlarıma dayalı olarak söyleyecek olursam onlardan “sin” harfi dişin, “ayn” harfi gözün, “nun” harfi balığın, “kaf” harfi ise dağın sembolüdür.

س	ع	ن	ق
Sin	Ayn	Nun	Kaf

¹⁵ G. Ambros – P. Harris, *Tipografinin Temelleri*, s. 14.

<i>Diş</i>	<i>Göz</i>	<i>Balık</i>	<i>Dağ</i>
------------	------------	--------------	------------

Sure başlarındaki harflerin veya bunlardan oluşan kombinlerin ne tür manalara delalet ettiklerini anlamak, başlangıçta onların hangi varlıklardan esinlenerek ortaya konulduklarını tespit etmekle mümkündür. Bunun için sadece Arap alfabesiyle sınırlı kalmadan diğer alfabelerdeki sembollerin ortaya çıkış ve gelişim süreçlerini içeren tipografik araştırmalara yönelmek kaçınılmazdır. Bunlara dair gizemin aralanmasının yegâne yolu budur. Bu husustaki birkaç ufak tespitimi zikredip asıl örnekle konuyu sonlandıracağım.

Bilindiği üzere mukatta'a harfleriyle başlayan Kur'an bölümlerinden birisi Yusuf Suresi'dir ve buradaki kombin "elif-lâm-ra" (الر) şeklindedir. Mezkûr surede anlatılan kıssanın büyük kısmı Mısır'da geçer ve eski Mısır dilinde "ra" sözü "güneş" demektir. İlginçtir ki sure Hz. Yusuf'un on bir yıldız, Ay ve Güneş'in kendisine secde ettiğini gördüğü bir rüya ile başlar. Yine "dağ"ın simgesi olarak "kaf" (ك) ile başlayan, ismini de bu harften alan suresinin ilk sayfasında Allah'ın yeri yayvan hale getirip üzerinde dağları konduğundan bahsetmesi de tesadüf olmasa gerektir. Konuyu asıl temellendireceğim örneğe gelirsem:

Kesik harfler özelinde Kur'an'ın anlamlarının gerek Arap alfabesinde gerekse de geçmiş medeniyetlerin alfabe veya yazıtlarında bulunacağı yönündeki düşüncemin kaynağı Yunus Peygamberle ilgili Kur'an'da yer alan bazı ifadelerdir. Hz. Yunus'un durumunu iyice anlamak için onun kıssasına yer veren Saffât Suresi'ndeki şu ayetlere bakalım: *Şüphesiz Yunus da elçilerdendir. Hani (halkını bırakıp) tıklım tıkış gemiye kaçmıştı. Kura çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu. Kendini kınıyorken balık onu yuttu (Allah'ı) tenzih edenlerden olmasaydı, diriltilecekleri güne kadar kesin kes balığın karında kalırdı.*¹⁶

Yukarıda belirttiğim üzere "nun" harfi balığın sembolüdür. Üstelik bu harf Fenike ve Arap alfabesinin yanı sıra Mısır hiyerogliflerinde balığın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da kesik harf olarak sadece bir yerde Kalem Suresi'nin başında kullanılan "nun" (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ)¹⁷ balığın sembolü olduğundan mahut sure peygamberlerden sadece Hz. Yunus'un kıssasına yer verir. Ona değinen ayet şöyledir: *فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْخُوْتِ رَبِّبِ بْنِ هَارُونَ* *Rabbinin hüküm vereceği (zamana değin) sabret ve balığın arkadaşı gibi olma.*¹⁸ Surenin başındaki "nun" harfinin balığı simgelediği açıktır. Bunun delil, balık tarafından yutulan bu elçinin Enbiya suresinde "nunlu" anlamına gelen "zennûn" (ذَا النُّونِ) şeklinde nitelenmesidir. Dilci müfessir Zeccâc, "nun"un balık (السَّمَكَةُ), "zennûn"un ise Yunus olduğunu belirtir.¹⁹ Zeccâc'ın söylediği doğrudur, yani "nun" balıktır ama harfin bu anlama geldiği şekilde değil, onun balığı simgelediği anlamında doğrudur.

Bu son örnek, Kur'an'daki sure başlangıçlarının gizemini çözmek adına tipografi araştırmalarının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bu alanda yapılacak çalışmalarla sırlı harflerle ilgili sağlam ve doğru tespitler yapma imkânı husule gelecek ve bunlara dair ileri sürülen afaki spekülasyonların da temelsizliği ispat edilmiş olacaktır.

Sonuç

Hiçbir kitapta olmayan ancak Kur'an'ın göze çarpan özelliklerinden biri olarak bazı surelerin başında yer alan kesik harfler keşfedilmeyi bekleyen sırlı anlamlar içerirler. Öteden beri bu harflerle ilgili olarak klasik kaynaklarda zikredilmiş bazı bilgileri de dikkate alarak onların gizemini çözmek üzere yazı bilimine yönelmek kaçınılmazdır. Bu yapılırken öncelikli olarak Arap alfabesinden başlanarak diğer alfabelerdeki karakterlerin ortaya çıkış ve gelişim serüvenleri göz önünde tutulmalıdır. Çünkü bu harflerin anlamlarının sadece Arapçaya veya Arap alfabesine münhasır olmayıp diğer diller ve onların harf sistemleriyle de anlamsal ilişki

¹⁶ Saffât, 37-139-144

¹⁷ Kalem, 68/1.

¹⁸ Kalem, 68/48.

¹⁹ Zeccâc, Me'âni'l-Kur'an, III, 326

içinde olduklarını bu mütevazı çalışmadaki bazı örnekler göstermektedir. Bu yüzden konuya dair araştırmalara yönelecek olanların, gizemi çözmeye yarayacak bilgileri nerelerde aramaları ve hangi kaynaklara yönelmeleri gerektiğini bilmeleri son derece önemlidir. İşte bu çalışma, konuya dair yeni araştırmalar yapacaklar için kılavuzluk yaparsa amacını gerçekleştirmiş olacaktır.

Kaynakça

- Carl Faulman, *Yazı Kitabı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev. İtir Arda) İstanbul, 2020.
- G. Ambros – P. Harris, *Tipografinin Temelleri*, Literatür Yayınları (Yayına Hazırlayan: Feyza Akder), 2011.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, (ö. 327/938) *Tefsîrül-Kur’âni’l-Azîm*, VII, 2098.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922); *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 2013.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî (ö. 311/923); *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, (Thk.: Abdülcelîl Abduh Çelebî), Dâru’l-Hadîs, Kâhire, 2005.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1143); *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidit-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, (Nşr.: Muhammed Abdüsselâm Şâhîn), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1995.

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2022): 93-104

Kalem Sûresinde Mana Yönünden İnsicam

Insijam (Coherence) in terms of Meaning in Surah al-Qalam

Osman Kabakçılı

Prof, Dr., Şeyhedevali Üniversitesi / İslami İlimler Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı

University of Şeyhedevali / Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir

Bilecik, Türkiye

osman.kabakcili@bilecik.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7952-7694

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 25.2.2022
Kabul Tarihi/Accepted: 7.05.2022
Yayın Tarihi/Pub Date: 30.05.2022

Atıf/Cite as

Kabakçılı, Osman. Kalem Sûresinde Mana Yönünden İnsicam, Tafsir Dergisi 2/1 (Mayıs 2022), 93-104
Kabakçılı, Osman. Insijam (Coherence) in terms of Meaning in Surah al-Qalam, Tafsir Journal 2/1 (May 2022), 93-104

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>
Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Insijam (Coherence) in terms of Meaning in Surah al-Qalam

Abstract

It is known that the *insijam* (coherence) in the surahs and verses is one of the most important literary issues in the Qur'an studies. Evaluating the *surahs* in terms of coherence allows many issues in the Qur'an to be understood as a whole. This subject is addressed under the title of *Munasabatu'l-Qur'an* in Tafsir studies. It is not always easy to identify and reveal the coherence between the verses and the *surahs*. Revealing the coherence between the verses and the *surahs* requires careful reading and a certain knowledge. For this reason, the subject of this study is the *Surah al-Qalam*, which we think is important to determine the coherence between its verses. By emphasizing the connection of the concepts and examples in the *Surah al-Qalam* with each other, the unity of meaning between the verses and the *surahs* is attempted to be revealed. This study consists of introduction, two parts and conclusion. In the introduction, the concept of *insijam* (coherence) and the method of the study are discussed. In the first part, the coherence of some verses of the *Surah al-Qalam* with each other is evaluated. Some concepts and moral principles in this surah are evaluated under separate subheadings. The connection of the letter *Nûn* with the parable of *Yunus* is discussed. It is mentioned that the expression "*zûn nûn*" also refers to the analogy of *Yunus* to a fish. It is pointed out that the expressions of pen (*qalam*), lunatic (*majnun*) and salvation (*hidayah*) are related to each other in terms of *dawah* (invitation). The verse "*And you are truly a man of outstanding character*" in the *surah al-Qalam* is discussed in terms of moral values. It is determined and evaluated how the attitude of the Prophet (pbuh) was when he was carrying out his duty of *dawah* (invitation). It is also mentioned that the Prophet's (pbuh) understanding of morality was based on tolerance. It is evaluated that it is not appropriate to respond to evil with evil, in line with the statements "Continue your relationship with those who cut off their relations with you, give to those who did not give you, forgive those who wronged you". The connection of the garden companions in the *surah al-Qalam* with the *surah* is evaluated. At the same time, the common aspects of the parable of *Yunus* and the garden companions are indicated. The relationship between the Prophet Mohammad and the parable of *Yunus* is emphasized. Attention is drawn to the warning that the Prophet should not neglect his duty of preaching (*tabligh*) by behaving in anger like *Yunus*. In the second part, the relation of the verses mentioned with the verses in other surahs is discussed. In this context, the connection of the *surah al-Qalam* with the *surahs* of *al-Jasiyah*, *al-Hûd*, *at-Tîn*, *al-Qamar*, *as-Saba*, *al-Mu'minûn*, *al-An'am*, *al-Humazah*, *al-Muddaseer*, *al-Haqqâ*, *as-Sâffât*, *al-Anbiya*, *al-Maun* is discussed. The emphasis on observing the behavior of the servants in the *surah al-Jasiyah* is evaluated in terms of its connection with the *surah al-Qalam*. In the context of *surah at-Tîn*, the importance of rewards given by Allah as a result of good moral values is pointed out. The *surah al-Qamar* is discussed in terms of accusing the Prophet (pbuh) as a liar. The *surah al-Muminun* is associated with the *surah al-Qalam* in the sense that it does not deprive people of property and worldly life from Allah. *Surah al-Humazah* is evaluated in the context that it is appropriate immoral behavior to back-biting and blame them. The connection of the *surah al-Qalam* with the *surah al-Maun* is discussed in terms of protecting the poor. The study ends with the result stating the meanings revealed in the *surah al-Qalam* as a result of the evaluation of the Qur'an in terms of coherence.

Keywords: Tafsir, *Surah al-Qalam*, *Munasabatu'l-Qur'an*, coherence

Kalem Sûresinde Mana Yönünden İnsicam

Öz

Sûre ve âyetlerdeki insicamın Kur'ân'daki en önemli edebi hususlardan biri olduğu bilinmektedir. Sûrelerin insicam açısından değerlendirilmesi Kur'ân'daki birçok konun

bütünlük halinde sunulmasına imkân verir. Bu konu tefsir usulü ilminde münasebetü'l-Kur'ân başlığı altında ele alınır. Âyet ve sûreler arasındaki incicamı tespit edip ortaya çıkarmak her zaman çok kolay bir durum değildir. Âyetler ve sûreler arasındaki incicamın ortaya çıkarılması dikkatli bir okuma ve belli bir birikimi gerektirir. Bu sebeple bu çalışmada âyetleri arasındaki incicamın tespitinin önemli olduğunu düşündüğümüz Kalem sûresi konu edilir. Kalem sûresindeki kavram ve misallerin birbiriyle olan irtibatı üzerinde durularak âyetler ve sûreler arasındaki anlam bütünlüğü ortaya konulmaya çalışılır. Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte incicam kavramı ve çalışmanın yöntemi ele alınır. Birinci bölümde Kalem sûresinin bazı âyetlerinin birbirleriyle olan incicamı değerlendirilir. Sûrede geçen bazı kavramlar ve ahlak ilkeleri ayrı alt başlıklar altında değerlendirilir. Nûn harfinin Hz. Yûnus kıssası ile olan irtibatı ele alınır. Nûn harfinin balığa benzetilmesinin sebepleri üzerinde durulur. Hz. Yûnus'un balığa benzetilmesine "zün nûn" ifadesinin de işaret ettiğine değinilir. Kalem, mecnun ve hidayet ifadelerinin tebliğ açısından birbiriyle olan irtibatına işaret edilir. Kalem sûresinde geçen "sen güzel bir ahlak üzerin" ahlaki değerler açısından ele alınır. Hz. Peygamber'in tebliğ görevini yaparken takındığı tavrın nasıl olduğu tespit edilerek değerlendirilir. Hz. Peygamber'in ahlak anlayışının hoşgörü eksenli olduğu fikri üzerinde durulur. Kötülüğe karşı kötülükle cevap vermenin uygun olmadığı "Seninle ilişkisini kesenle sen ilişkini devam ettir, sana vermeyene sen ver, sana haksızlık edeni affet" İfadeleri doğrultusunda değerlendirilir. Kalem sûresinde geçen bahçe ashabının sureyle olan irtibatı değerlendirilir. Aynı zamanda surede konu edilen Hz. Yunus kıssası ile bahçe ashabının ortak yönleri belirtilir. Hz. Peygamber ile Hz. Yûnus kıssasının birbiriyle olan alakası üzerinde durulur. Hz. Peygamber'e Hz. Yunus gibi öfkeli davranarak tebliğ görevini ihmal etmemesi hususundaki uyarıya dikkat çekilir. İkinci bölümde ise söz konusu âyetlerin diğer sûrelerdeki âyetlerle olan irtibatı konu edilir. Bu bağlamda Kalem sûresinin Câsiye, Hûd, Tîn, Kamer, Sebe, Mü'minûn, En'am, Hümeze, Müddesir, Hakka, Sâffât, Enbiya, Maun sûreleriyle olan irtibatı ele alınır. Câsiye sûresinde kulların davranışlarının gözetilmesine yapılan vurgu Kalem sûresiyle olan irtibatı açısından değerlendirilir. Tîn sûresi bağlamında güzel ahlakın neticesi olarak Allah tarafından verilecek olan mükâfatların önemine işaret edilir. Kamer sûresi Hz. Peygamber'e yalancı ithamı açısından ele alınır. Mü'minûn sûresi mal ve dünya hayatını insanı Allah'tan alı koymaması bağlamında Kalem sûresiyle irtibatlandırılır. Hümeze sûresi insanları arkalarından çekiştirmenin ve ayıplamanın uygun gayri ahlaki bir davranış olduğu bağlamında değerlendirilir. Kalem sûresinin Maun sûresiyle olan irtibatı fakiri gözetip koruma açısından ele alınır. Çalışma Kur'ân'ın incicam açısından değerlendirilmesi neticesinde Kalem sûresinde açığa çıkan manaları belirten sonuçla bitirilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kalem Suresi, İncicam, Münasebetü'l-Kur'ân, Uyum

Giriş

İncicam: Bir bütünlük ve düzgünlük içinde devam etme, birbirine bağlı ve uygun olma¹ manasında bir kavramdır. Tefsir ilminde münasebetü'l-Kur'ân bağlamında ele alınır. "Münâsebet veya tenâsüb, âyetler ve sûreler arasında icmâl-tafsil, umûmilik-husûsilik, aklîlik-hissîlik veya bunlardan başka alaka çeşitlerinden birisiyle ya da sebep-müsebbeb, illet-ma'lûl, benzerlik-zıtlık gibi zihni bağlarla mana irtibatı kurmaktır"² Bu konu müfessirlerin çoğu tarafından âyetlerin tefsiri yapılırken dikkate alınan bir husustur. Râzî (öl. 606/1210), Bikaî (öl. 885/1480) ve Elmalılı (öl. 1942) gibi müfessirler tefsirlerinde yeri geldikçe bu konuya yer verir. Murat Sarıgül Alak sûresinin beş âyetini bu bağlamda ele alarak işler.³ Mehmet Faik

¹ İlhan Ayverdi, Büyük Misalli Türkçe Sözlük, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005), 2/1418.

² Bedrüddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân (Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabî, 1957), 1/35; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaleddin es-Suyûtî, el-İtkan fî 'ulûmi'l-Kur'ân, thk. Mustafa Dîbe'l-Buğa, (Beirut: Dâru İbn Kesir, 1416/1996), 2/289; Murat Sarıgül, "İlk Nâzil Olan Beş Âyetin Münâsebetü'l-Kur'ân İlmî Açısından İncelenmesi", Mütefekkir 7/14 (2020), 485-507.

³ Sarıgül, "İlk Nâzil Olan Beş Âyetin Münâsebetü'l-Kur'ân İlmî Açısından İncelenmesi"

Yılmaz'ın "Âyetler ve Sûreler Arasında Münasebet"⁴ isimli çalışması bu konuda yapılan diğer bir çalışmadır. Âyetlerin bu yöntem ile ele alınması birçok mananın Kur'ân bağlamı içinde değerlendirilmesine imkân sunduğu gibi tefsir ilmine de geniş bir çalışma alanının açılmasına imkân verir. Zeliha Mahinur Aydınlatan "Kalem Suresi Bağlamında Tefsir İhtilâfları Üzerine Bir İnceleme" isimli yüksek lisans tezinde Kalem sûresini inceler. Ancak söz konusu tezde siyak ve sibak başlığı altında âyetler arası uyum hakkında kısa bir değerlendirme vardır.⁵ Böyle bir tezde âyetler arasındaki mana uyumunun dikkate alınmaması önemli bir eksiklik olarak dikkat çeker. Buna rağmen sûrenin tefsir usulü açısından incelenmesinin önemini ortaya koyan önemli bir tezdır. İbn Ebi'l-İsbâ (öl. 654/1256) münasebet ilmini ikiye ayırır. Birincisi mana münasebeti; Kelamın mana yönünden başlangıcına uygun düşmesi. İkincisi lafız münasebeti; vezinli lafızlarla kelamın son bulması.⁶ Bu çalışmada Kur'ân lafızlarının vezinli lafızlarla son bulması konu edilmeyecektir. Sadece mana münasebeti esas alınacaktır. Sûrede öne çıkan manalar muhtelif tefsirlerdeki açıklamalar bağlamında değerlendirilerek birbirleriyle olan irtibatına dikkat çekilecektir.

1. Kalem Sûresinin Kendi İçinde İnsicamı

Kur'ân'da insicam konusu ele alınırken öncelikle sûrelerin kendi içindeki uyumun tespit edilmesi sûredeki konu bütünlüğünü kavramak açısından önemlidir. Sûrenin kendi içindeki bağlantılar tespit edildikten sonra diğer sûrelerle olan irtibatının ortaya konulması Kur'ân'ın gayesini ve mesajlarını daha iyi anlama fırsatı sunacağına şüphe yoktur. Bu bağlamda Kalem sûresinin anlam yönünden insicamı işlenirken öncelikle sûrenin kendi içindeki insicamının ele alınması ve birbiriyle irtibatsız gibi duran konuların birbiriyle olan irtibatlarının açığa çıkarılması tefsir ilmi açısından önemli meselelerden biridir.

1.1. Nûn Harfinin Hz. Yûnus ile İrtibatı

Kalem sûresi birinci âyette "*Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin*" ifadesinde kaleme yemin edilirken Kalem sûresi 68/47. âyet "*Yahut gayb (levh-i mahfuz) kendi yanlarında da onlar mı (bundan aktarıp) yazıyorlar?*" cevabı oluşturacak şekilde gelir. Böylece kalemin ne tür bir kalem olduğu ve kalem ifadesiyle neyin kastedildiği izah edilir.⁷

Kalem sûresinin başında geçen nûn harfi tefsirlerde balığa benzetilerek izah edilmektedir. Kalem sûresi 68/48. âyette "*Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı.*" denilerek sûrenin başına atıf söz konusudur. (Elmalılı öl. 1942) balık sahibi ifadesini müzakere ederken Sâffât sûresinde geçen ve balığın kendisini yuttuğu Yûnus (a.s.) olduğunu belirtir.⁸ Sâffât sûresi 37/139-144. âyetlerde Hz. Yûnus'dan şöyle bahsedilir: "*Kuşkusuz Yûnus da elçilerimizdendi. Vaktiyle o, yüklü bir tekneyle ülkesinden kaçmıştı. Kuraya girdi ve kaybedenlerden oldu. Kendisini (büyük bir) balık yuttu. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı. Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyamete kadar balığın karnında kalacaktı.*" Elmalılı nûn harfinin balık manasına geldiğini Enbiya sûresinde geçen "zün nun" ifadesini delil getirerek açıklar.⁹ Bu ifadenin geçtiği Enbiya sûresi 21/87. âyet şöyledir: "*Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı.*"

⁴ Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.)

⁵ Zeliha Mahinur Aydınlatan, *Kalem Suresi Bağlamında Tefsir İhtilâfları Üzerine Bir İnceleme*, (Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslami Bilimler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi, 2021)

⁶ Ebû Muhammed Zekiyüddin Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısrî, İbn Ebü'l-İsbâ', *Bedü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şeref, (Kahire: Dârü'n-Nahde, 1392/1792) 145-149.

⁷ Bk. Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili Meali* (Tıbbi Basım) (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015), 10/226.

⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, 10/226.

⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, 10/227.

1.2. Kalem ve Mecnun İfadelerinin Birbiriyle İrtibatı

Kalem sûresinde kalemden bahsedildikten¹⁰ sonra “sen mecnun değilsin”¹¹ ifadesi gelir. Bu iki ifade ilk bakışta birbirinden kopuk gibi durur. Ancak dikkatli bir bakışla aralarında sıkı irtibatın olduğu anlaşılır. Râzî bu irtibatı ilk inen âyetlerin okumayla ilgili olmasına¹² ve dolayısıyla tebliğin başlangıcına işaret etmesini dikkate alarak ve tebliğden sonra müşriklerin Hz. Peygamber’e bu vasfı takmalarını göz önünde bulundurarak iki âyet arasında sıkı bir irtibatın olduğunu ortaya koyar.¹³

1.3. Hidâyet ve Mecnun Kavramlarının Birbiriyle İrtibatı

Hidâyet akıl ile gerçekleşen bir durumdur. Akıl ise cünunun zıddıdır. Kurtubî (öl. 671/1273) nûn harfini tefsir ederken yaratılış konusunu ele alır. İlk yaratılan şeyin kalem olduğunu sonra yaratılanın ise akıl olduğunu Ebû Hüreyre’den (öl. 58/678) yaptığı nakil ile belirtir. Böylece cünun kavramının kendisinden önceki âyetle olan irtibatını dolaylı olarak kurar.¹⁴ Cünun aklın kaybedilmesidir. Dolayısıyla hidâyet ve cünun kavramları birbirine zıt olması yönünden irtibatlıdır. Hidâyete ermek akıl sahibi olup düzgün ve ahlaklı davranışlar yapmakla mümkündür.¹⁵ Cünunun alameti ise düzgün ve ahlaka uygun davranışlarda bulunmamaktır.

1.4. “Sen Güzel Bir Ahlak Üzeresin” Hitabının Diğer Âyetlerle Olan İrtibatı

Sûrede öncelikle Hz. Peygamber’in güzel ahlak üzere olduğu¹⁶ vurgulandıktan sonra bu güzel ahlaka uygun olmayan dokuz vasıf müşriklerin vasıfları arasında sayılır. Bu vasıfların tamamı ahlaka aykırı davranışlardır. Bu vasıflar âyetlerde açıkça zikredilir. Ayrıca bu ifadeden önce gelen cünun sahibi olmak ifadesi hidâyetten uzak olmak manasında değerlendirildiğinde iki âyet arasındaki irtibat daha da güçlü hale gelir. Hidâyet kavramının zıddı dalalettir. Âyette “*Hakkı yalanlayanlara itaat etme*”¹⁷ şeklinde ifade edilir. Kur’ân Yolu mealinde bu âyet şöyle çevrilir: “*Şu halde seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme!*”¹⁸ Bu çeviri bağlamında yalancılık da ahlaki bir kavram özelliği kazanır. Dokuzuncu âyette geçen “*İstedikleri şudur: Sen tâviz veresin ki, onlar da tâviz versinler.*”¹⁹ ifadesinin altında sert bir hak batıl mücadeleleri yatar. Batılı savunular bir türlü savundukları batıl fikirlerden vaz geçmek istemezler. Hz. Peygamberi de aynı batıl düşüncelerin içine çekmek isterler. Kuşeyrî (öl.465/172) bu âyetin tefsirinde şu ilginç tespiti ortaya koyar: Hasta olan kimse insanların tümünün hasta olmasını ister. Haktan ayrılık mührüyle kalbi mühürlenene ister ki herkes onunla aynı ayrılığa düşsün.²⁰ Kuşeyrî “*sen güzel bir ahlak üzeresin*” ifadesinin tefsirinde âyeti tebliğ bağlamında değerlendirerek sûreyle olan sıkı ilişkisini ortaya koyar. Kuşeyrî’ye göre bu âyette Hz. Peygamber’in tebliğ görevini yaparken takındığı tavra vurgu yapılmaktadır. Çünkü o peygamberliğin gerektirdiği bütün olgunlukları sergileyerek güzel bir peygamberî ahlak ortaya koyar. Kuşeyrî Hz. Peygamber’in müşriklerin tekliflerine iltifat etmediği gibi manevi güzelliklere dahi iltifat etmediğini belirtir. Bu görüşünü desteklemek için “*gözü kaymadı ve sınırı aşmadı*”²¹ âyetini delil getirir. Kuşeyrî Hz. Peygamber’in ahlak anlayışını “*Kolaylığı seç, iyi*

¹⁰ Kalem, 68/1.

¹¹ Kalem, 68/2.

¹² Alak, 96/1-5.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1420), 30/600.

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru Kütüb el- Mısıriyye, 1964), 18/223.

¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/603.

¹⁶ Kalem, 68/4.

¹⁷ *Kur'ân Yolu Medâli*, çev. Hayreddin Karaman, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), Kalem 68/8.

¹⁸ Kalem, 68/8.

¹⁹ Kalem, 68/9.

²⁰ Abdül-Kerim el-Kuşeyrî, *Letaifu'l-işarat* (Mısır: el-Heyetü'l-Mısıriyye, ts.), 3/618.

²¹ Necm, 53/17.

*olanı emret, cahillere aldırma!*²² âyeti bağlamında hoş görü açısından değerlendirir. Güzel ahlakın açılımını Cebrail Hz. Peygamber'e şöyle açıklar: Seninle ilişkisini kesenle sen ilişkini devam ettir. Sana vermeyene sen ver, sana haksızlık eden affet."

1.4.1. Olur Olmaz Yere Yemin

Kalem sûresinde "*Olur Olmaz Yere Yemin*"²³ şeklinde ifade edilen vasıf yalan söylemekle doğrudan alakalıdır. Söz konusu âyette kafirlere nispet edilen kötü sıfatların başında hak veya batıl olan her şeye yemin etmek zikredilir. Çünkü Allah'ın yüceliğini hakkıyla tanıyamadığı için olur olmaz şeyde Allah'ı şahit tutarak nefsanî kazanç elde etmeyi amaçlar. Bu tür yemin kötü huydan kaynaklandığı gibi karakter zayıflığıyla da alakalıdır. Bu şekilde davranan kimseler yemin etmediklerinde sözlerine güvenilmediğini sanır.²⁴ Böyle bir psikolojik durum yalan söylemenin doğal sonucudur.

1.4.2. Aşağılık

Türkçeye aşağılık diye çevrilen "mehin"²⁵ ifadesi temyiz gücü olmayan manasındadır.²⁶ Bu bağlamda Hz. Peygamber'e nispet edilen cünun kavramına cevaben getirilen ifadelerden sadece biridir. Böylece Hz. Peygamber'e cünun nispet eden inkarcılara sözlerinin misliyle hatta fazlasıyla karşılık verilmiş olunur. Aynı zamanda Hz. Peygamber ile müşrikler arasındaki tartışmaların şiddetine de işaret eder.

1.4.3. Daima Kusur Arayıp İğneleme

Bu ifade sûrede "hemmaz"²⁷ kavramıyla ifade edilir. Gıybetle irtibatlıdır. Gıybet etmek ne kadar kötü bir davranış ise bu da aynı şekilde kötü bir davranıştır. Çünkü bu ifade insanları arkasından ayıplama manasını içerir.²⁸ İnsanların kusurlarını araştırmak ve bunların yüzüne veya arkasından aşağılayıcı bir şekilde dillendirmek insanlar arasındaki dostluğu ve güveni zedeler. Halbuki gerçek olgunluk insanların ayıplarıyla meşgul olmaktan ziyade kendi kusurlarını görüp düzeltmeye çalışmak kişiyi daha erdemli kılar.²⁹

1.4.4. Durmadan Laf Götürüp Getirmek

İnsanların arasını bozmaya yönelik laf taşımaya ifade eden "*durmadan laf götürüp getirmek*"³⁰ ifadesi de ahlaki kavramların en önemlilerinden biridir. İnsanların bilinmesini istemediği sırlarını başkalarına yaymayı ifade eder.³¹ Bu davranış bilinçli olarak yapıldığı gibi bilinçsiz olarak da yapılabilir. Özünde insanların arasının açılması vardır.³² Bu sebeple insanların arasını açan bu tür davranışlardan uzak durmak erdemli olmanın gereğidir.

1.4.5. İyiliği Engellemek

Suredeki "*İyiliği engellemek*"³³ ifadesi dünya ve ahirete taalluk eden maddi ve manevi tüm hayırları kapsar.³⁴ İyiliği engellemek iki yönde olur. Birincisi cimrilik yaparak insanlara bir hayrın ulaşmasını engellemektir. Bu kişinin bizzat kendisinin hayır yapmamasını kapsadığı gibi başkalarının da hayır yapmasına engel olmayı kapsar. İkincisi ise güzel ahlakın yayılmasını engellemektir. Kendileri güzel ahlaklı olmadıkları gibi başkalarının da güzel ahlak sahibi olmalarını istemeyerek güzel ahlaka yönelmelerini engellemektir.

²² A'raf, 7/199.

²³ Kalem, 68/10.

²⁴ İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer* (Kahire: Daru'l-Kitabi'l-İslamî, ts.) 20/299.

²⁵ Kalem, 68/10.

²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/604.

²⁷ Kalem, 68/11.

²⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 20/300.

²⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-beyan* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 10/110.

³⁰ Kalem, 68/11.

³¹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 20/300.

³² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/604.

³³ Kalem, 68/12.

³⁴ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 20/301.

1.4.6. Saldırganlık

Hak ve hukuk tanımamak manasındaki “Saldırganlık” ifadesi zulüm ve haksızlıkta haddi aşmak manasındadır. Toplumların huzurlu olması belli kurallara uymakla mümkündür. Hakkı adalet yerine güçten elde etmeye çalışmak başkalarının hakkına saldırmayı zorunlu kılar. Bu sebeple hakkı ve adaleti gözetmek erdemli bir davranış olurken, başkalarının hakkına tecavüz haddi aşmak manasında saldırganlık olur. Râzî Mukatil'den (öl. 150/767) naklederek saldırganlık ifadesini zulüm kavramıyla ifade eder³⁵ ki bunun da birçok çeşidi vardır. Bu bağlamda bütün çirkinlikleri ve kötülükleri zulüm kavramı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

1.4.7. Günahkârlık

Sûrede “esim”³⁶ diye geçen bu kavram günaha son noktaya ulaşmak, günah bataklığına dalmak olarak tanımlanır.³⁷ Bu kavramı Allah'ın emir ve nehiyelerine itaatten ayrılmak olarak da ifade etmek mümkündür.³⁸ Gayri ahlaki tüm davranışları günah kavramının altında değerlendirmek mümkündür. Ancak bu ayetin tefsirinde vurgulanan mana basit bir iki günah işlemenin ötesinde devamlı günah işlemek manası öne çıkmaktadır.

1.4.8. Huysuz ve Kaba

Sûrede “huysuz ve kaba”³⁹ diye ifade edilen söz konusu vasıflandırma ile iki özellik ifade edilir. Birincisi yaratılış yönünden sert ve kaba olmak yani kuvvet olarak güçlü olunması ama kontrolsüz bir güce sahip olunmasıdır. İkincisi ahlaki yönden kötü ahlak ve mizaç sahibi olmak manasındadır.⁴⁰ Bu inkarcıların bir vasfı olarak belirtilir. Bu bakımdan inkarcılarda bulunan bu özelliğin inanan müminde olmamasına da vurgu yapılmış olunur. İnsanoğlu yaratılıştan güçlü olabilir. Ancak eğitim ile kalbi yumuşatılarak merhametli bir kişilik sahibi olması mümkündür. Bu sebeple insanların doğru bir şekilde eğitimi önem arz eder.

1.4.9. Karakter Bozukluğu

“Karakter bozukluğu”⁴¹ ifadesi çok önemli bir psikolojik kavramdır. Kişilik bozukluğu diye de ifade edilmesi mümkün olan bu kavramın altına birçok gayri ahlaki davranış yerleştirmek mümkündür. Hatta yukarıda geçen gayri ahlaki kavramların tamamı bu kavramla irtibatlıdır. Ayrıca Bahçe ashabının yaptıkları kıskançlık duygularını ve Hz. Yûnus'un öfke ile görevini terk etmesini ahlaki hususlar arasında değerlendirmek mümkündür. Çünkü kıskançlık da öfke de gayri ahlaki davranışlar kapsamına girer. Özellikle öfke birçok ahlak dışı davranışa kaynaklık eder.

1.5. Bahçe Ashabının Sûreyle İrtibatı

İnkarcıların özellikleri sayıldıktan sonra mal ve çocuk sahibi olmanın inkara sebep olması⁴² vurgulandıktan⁴³ sonra bahçe ashabının durumu örnek verilerek hayırdaki kullanılmayan malın her an yok olmayla karşı karşıya olduğu belirtilerek malın Allah'ın bağışladığı bir nimet olduğunun bilinmesi gerektiği vurgulanır. Mal ve çocuk çokluğuna güvenerek inkara kalkışmanın doğru olmadığı vurgulandıktan sonra bahçe ashabi örnek verilir. Bu yönüyle bahçe ashabi misalinin sûreyle sıkı bir irtibat halinde olduğu görülür.

1.6. Bahçe Ashabı Kıssasıyla Hz. Yûnus Kıssasının İrtibatı

Bu sûrede bahçe ashabından bahsettikten sonra Hz. Yûnus'dan bahsedilmesinin sebebi ilk bakışta tam olarak anlaşılammamaktadır. Ancak iyi düşünüldüğünde şöyle bir bağlantı

³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/604.

³⁶ Kalem, 68/12.

³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/604.

³⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer* 20/301.

³⁹ Kalem, 68/13.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/604.

⁴¹ Kalem, 68/13.

⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/605.

⁴³ Kalem, 68/14.

kurmak mümkündür: Bahçe ashabi babalarının yaptığı güzel uygulamayı terk etmek isteyerek hata yaparlar ve bunun neticesinde cezalandırılırlar. Daha sonradan pişmanlıklarını ortaya koyarlar. Aynı durum Hz. Yûnus (a.s) için de geçerlidir. O da tebliğ görevinden kaçmak istemesi sebebiyle balık tarafından yutulur ve hatasını anlayarak Allah'a sığınır. Allah da onun duasına ve pişmanlığına icabet ederek onu kurtarır. Bahçe ashabi için de benzer bir pişmanlık ve tövbe söz konusudur. Bu bağlamda söz konusu âyetler arasında kuvvetli bir insicam görülür.

Hz. Yûnus'un örnek verilmesinin diğer bir sebebi de öfkesiyle ilgilidir.⁴⁴ Hz. Yûnus kavminin ona yaptıklarına öfkesi sebebiyle kavmini terk etmiştir. Hz. Peygamber'in kavmi de ona moral bozucu birçok hakaret yapar. Allah ona sabretmesini tavsiye eder. Sabır bir yönüyle öfkenin zıddıdır. Bu yönüyle de âyetler arasında anlam yönünden çok kuvvetli bir insicam olduğu görülür.

Nun harfi ile başlayan sûre yine nun harfi ile son buluyor.⁴⁵ Aynı zamanda Hz. Peygamber'e mecnun denilmesini reddederek düştükleri düşünce hatasını belirtiyor. Sûrenin başında Hz. Peygambere mecnun denilmesine mukabil sen güzel bir ahlak üzeresin denilerek mecnunluğun ahlakın zıddı bir şey olduğu vurgulanır. Sûrenin sonunda da Hz. Peygamber'e mecnun demeleri Kur'ân'ın bir öğüt olduğu vurgulanarak reddedilir. Halbuki gerçekte öğüt dinlemeyen kimseler mecnundur.

1.7. Hz. Peygamber ile Hz. Yûnus Kıssasının İrtibatı

Sûrenin başında Nûn harfi ile Hz. Yûnus'a atf yapıldıktan sonra hitap Hz. Peygamber'e döner ve ona nispet edilen vasıfların gerçeği yansıtmadığı belirtildikten sonra Hz. Peygamber'in ahlaki üstünlüğüne vurgu yapılır. Sûrenin sonunda ise Hz. Peygamber'e Yûnus (a.s.) gibi davranmaması öğütlenir. Hz. Yûnus'un en dikkat çeken yönü öfkeyle hareket etmesidir. Öfke ile hareket etmek ahlaki açıdan zaafın altında yatan en temel unsurdur. Birçok gayri ahlaki davranışlar öfke kontrolü olmaması sebebiyle zuhur eden hususlar olduğu bilinen bir gerçektir. Mesela birçok cinâyet öfke kontrolünün olmamasından kaynaklanır.

1.8. "Seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakarlar" İfadesinin Sûreyle İrtibatı

"Seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakarlar"⁴⁶ ifadesi daha çok nazarla ilgili yorumlanır.⁴⁷ Sûrenin sonunda bulunan bu âyet aslında sûrenin bütünüyle uyum halindedir. Çünkü sûrenin başında müşriklerin Hz. Peygamber ile olan mücadelesi anlatılmakta, devamında müşriklerin gayri ahlaki davranışlarına değinilmektedir. Bu âyette de aslında müşriklerin bir davranışı anlatılmaktadır. Bu âyetin diğer âyetlerle öfke kavramı yönünden de bir uyumu dikkat çeker. Hz. Yûnus'un öfkelenmesinden bahsedilir. Hz. Peygamber'e öfkelenmemesi tavsiye edilir. Bu âyette ise müşriklerin öfkeli hallerine vurgu yapılır. Bazı tefsirlerde nazarla irtibatlı olarak değerlendirilen bu âyetin Felak ve Nas sûreleri bağlamında değerlendirilmesi uygundur. Çünkü söz konusu sûreler vesveseden bahseder. Âyetlerin vesvese uyandıracak şekilde yorumlanması birçok sıkıntılara yol açabilir. Bu sebeple inananların bilinçlendirilmesi için gerekli açıklamaların yapılması önemlidir.

2. Kalem Sûresinin Diğer Sûrelerle Olan İnsicamı

Kur'ân'ın en başta vurguladığı temel özellik "hak geldi batıl yok oldu" âyetinde vurgulanan hak batıl mücadelesidir. Bu âyetin tefsirinde hak ifadesinin Kur'ân batıl ifadesinin de şeytan olduğu⁴⁸ ifade edilir. Kalem sûresinin bütününe bakıldığında en belirgin özelliğinin hak batıl mücadelesi olduğu açık bir şekilde görülür. Müşriklerle Hz. Peygamberin mücadelesinin altında yatan tek sebep hak batıl mücadelesidir. Bu yönüyle sûre Kur'ân'ın tamamıyla irtibatlı olduğu açıktır.

⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, 10/246.

⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, 10/230.

⁴⁶ Kalem, 68/51.

⁴⁷ Bursevî, *Ruhu'l-beyan*, 10/127.

⁴⁸ Muhammed b. Cerir Taberî, *Câmiu'l-beyan fi tevili'l-Kur'ân* (Müessesetü'r-Risale, 2000.), 17/537.

2.1. Câsiye Sûresi 45/28. Âyetle İrtibatı

Mesela sûrenin başında geçen kalem ve satır ifadeleri Câsiye sûresi 45/28. âyetle irtibatlıdır. İbn kesir (öl. 774/1373) Kalem sûresi 1. âyeti tefsir ederken Câsiye sûresi 45/28. âyet bağlamında konuyu değerlendirir.⁴⁹ Âyetin meali şöyledir: *“Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak, o gün yaptıklarının karşılığını göreceksiniz.”*⁵⁰ İlk bakışta kaderle ilgili olarak değerlendirilmesi mümkün görülen âyet bu âyetle düşünüldüğünde kulun iyi ve kötü amellerinin yazılması olarak değerlendirilir ki bu durumda Kalem sûresi 68/1. âyetin sûredeki diğer âyetlerle sıkı bir ilişkisinin olduğu anlaşılır. Çünkü sûrede öne çıkan en önemli unsur kulların davranışlarıdır.

2.2. Hûd Sûresi 11/108. Âyetlerle İrtibatı

Kalem sûresi 68/3. âyetteki *“Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir ödül vardır.”* ifadesiyle Hz. Peygambere sabrı karşılığında verilecek olan sevabı belirten ifadelerin benzeri Hûd sûresi 11/108. âyette de geçer. Hûd sûresi 108. âyetin meali şöyledir: *“Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir 101lütuf olarak ebedî kalacaklardır”.*

2.3. Tîn sûresi 95/6. Âyetle İrtibatı

Kalem sûresi 68/3. âyette Hz. Peygamber’e güzel ahlakı sebebiyle verileceği belirtilen *“bitip tükenmeyen ödülün”* bir benzeri Tîn sûresi 95/6. âyette şöyle zikredilir: *“Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır.”* Bu gibi âyetlerde görüleceği üzere Kur’ân’daki bir âyet başka birçok âyetle paralellik arz etmektedir.

2.4. Hûd Sûresi 11/102. Âyetle İrtibatı

Kalem sûresinin 68/42-47 âyetlerinde Allah’ın tuzağının çetin olduğunu belirten ifadelerin benzeri Hûd sûresi 11/102. âyette şöyle geçer: *“Rabbin, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir!”*

2.5. Kamer Sûresi 54/26. Âyetle İrtibatı

*“Sen de onlar da kimin büyülenmiş olduğunu göreceksin”*⁵¹ âyeti Kamer sûresi 54/26. âyette geçen şu ifadeyle örtüşür: *“Yarın onlar asıl yalancı, küstah kimmiş göreceksin!”* Hz. Peygamber’e büyülenmiş demelerinin sebebi getirdiği vahyi yalanlamaya yöneliktir. Dolaylı yoldan peygamberi getirdiği vahiy sebebiyle yalancılıkla itham etmektedirler. Bu sebeple her iki âyet birbiriyle mana yönünden oldukça uyumludur.

2.5. Sebe Sûresi 34/24. Âyetle İrtibatı

Kalem sûresi bir bütün olarak düşünüldüğünde kimin hakikat üzere kimin dalalet üzere olduğunun karşılaştırıldığı görülür. Hak üzere olanlar ile batıl üzere olanların kıyaslaması yapılır. Hz. Peygamber ile Hz. Yunus öfke yönünden, bahçe ashabi kıssasında baba ile çocukları cömertlik yönünden, Hz. Peygamber ile müşrikler ahlak yönünden kıyaslanır. Sebe sûresi 34/24. âyette ve öncesindeki âyetlerde verilen misallerle kimin hak yolda kiminde batıl yolda olduğu yönünde kıyaslamalar yapılır. Sebe sûresi 34/24. âyetin meali şöyledir: *“De ki: “Göklere ve yerden size rızık veren kimdir?” De ki: “Allah’tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir.”*⁵²

2.6. Mü’minûn Sûresi 23/55-56. Âyetlerle İrtibatı

⁴⁹ Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir el-Kureşî, *Tefsiru’l-Kurâni’l-azîm* (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419.) 8/205

⁵⁰ Câsiye, 45/28.

⁵¹ Kalem, 68/5-6

⁵² Sebe, 34/24; bk. İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kurâni’l-azîm*, 8/228.

Mal ve çocuk sahibi olmanın kişiyi oyalaması ve gaflet içinde bulunarak inkâr etmesi Kalem sûresinde belirtildiği gibi Mü'minûn sûresi 23/55-56. âyetlerde de müşriklerin inkârları sebebiyle ansızın yakalanacakları belirtilir. Bu bağlamda sûrenin söz konusu âyetlerle sıkı bir irtibatı vardır. Âyetlerin meali şöyledir: *"Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar."*⁵³

2.7. En'âm 6/44. Âyetle İrtibatı

Kalem sûresinde inkârcılara yaptıkları yanlışlar sebebiyle birçok tehditten bahsedilerek gerekli uyarılar yapılır. Aynı uyarıların bir benzeri En'âm sûresi 6/44. âyette de zikredilir. Söz konusu âyetin meali şöyledir: *"Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unuttukça her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birdenbire bütün ümitlerini yitirdiler."* Hz. Peygamber de bir hadisinde Allah'ın zalimlere mühlet verdiğini ama yakaladığında kurtuluşlarının olmadığını belirtir.⁵⁴

2.8. Hümeze Sûresiyle İrtibatı

Bu sûrede zikredilen on vasfın üç tanesi Hümeze sûresinde de zikredilir. Söz konusu vasıflar Hümeze sûresinde şöyle zikredilir: *"Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay haline!"*⁵⁵ Bu vasıflar evrensel ahlak ilkeleriyle doğrudan alakalıdır. Hz. Peygamber evrensel ahlak ilkelerini temsil ederken karşısında duranlar bu ahlak ilkelerinin zıddı olan vasıfları sergileyerek batılın yanında yer almaktadır. İşte bütün Kur'ân'da ifade edildiği gibi burada da bu iki kavram üzerinde odaklanılmaktadır.

2.9. Müddessir Sûresi 74/11-26. Âyetlerle İrtibatı

Mal ve çoklukla övünmelerine, değişik ithamlarda bulunmalarının karşılıksız kalmayacağına Kalem sûresinde *"Yakında onun alınına (cehennemlik) damgasını vuracağız!"*⁵⁶ buyrulur. Aynı duruma Müddessir sûresinde de değinilir. Müddessir sûresinde Allah'ın verdiği birçok nimete rağmen inkâr edenlerin durumu açıklanır ve onlar hakkında şöyle buyrulur: *"Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak!"*⁵⁷

2.10. Hakka Sûresi 69/13-18. Âyetlerle İrtibatı

Kalem sûresinde geçen *"O gün baldırları açılır"*⁵⁸ ifadesinin geçtiği âyet Kur'ân Yolu tefsirinde şöyle çevrilir: *"O büyük korku ve dehşet günü gelip de secdeye çağrıldıklarında bunu yapamazlar"* Hakka sûresi 69/13-18. âyetlerde detaylı olarak anlatılan kıyamet sahneleriyle irtibatlıdır.

2.11. Sâffât Sûresiyle İrtibatı

Kalem sûresinin başında işari olarak sonunda ise zahir olarak Hz. Yûnus'dan bahsedilir. Kur'ân'ın tamamında Hz. Yûnus (a.s.) altı yerde zikredilir. Sâffât sûresi 37/139-148. âyetlerde özellikle Hz. Yûnus'un pişmanlığı ve başına gelenler detaylı olarak açıklanır.

2.12. Enbiya Sûresi 21/87-88. Âyetlerle İrtibatı

Kalem sûresi 68/48-50. âyetlerde Hz. Yûnus'un öfkesinden ve tövbesinden bahsedilir.⁵⁹ Aynı şekilde Enbiya sûresi 21/87-88. âyette Hz. Yûnus kıssasından bahsedilir. Söz konusu âyetin meali şöyledir: *"Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı.*

⁵³ Mü'minûn, 23/55-56.

⁵⁴ Müslim b. Haccac Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahihü'l-muhtasar* (Beyrut: Daru Tüürasi'l-Arabî, ts.), Birr, 62.

⁵⁵ Hümeze, 104/1-2.

⁵⁶ Kalem, 68/16.

⁵⁷ Müddessir, 74/11.

⁵⁸ Kalem, 68/42.

⁵⁹ Kalem, 68/48-50.

Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarıyoruz.” Burada sadece Hz. Yûnus kıssasının bir yönüne sûredeki anlam bağlamında işaret edilir. Bu durum bize Kur’ân’da sûreler arasındaki insicamın çok kuvvetli olduğuna delil teşkil eder.

2.13. Maun Sûresiyle İrtibatı

Kalem sûresinde geçen “Hayrı men edenler”⁶⁰ ifadesinin ve örnek verilen bahçe ashabının Maun sûresiyle çok güçlü bir irtibatı vardır. Çünkü Maun sûresinde de yetimi itip kakmaktan, fakiri doyurmaya teşvik etmemekten, hayrı engellemekten bahsedilir.⁶¹ Kalem sûresinde dile getirilen inkarcıların vasıfları ile Maun sûresinde dini yalanlayanlar hakkında belirtilen vasıflar neredeyse tamamen örtüşür. Bu bağlamda iki sûre arasında mana yönünden güçlü bir uyum olduğu açık bir şekilde görülür.

Sonuç

Kur’ân’daki sûre ve âyetlerin birbiriyle sıkı bir irtibat halinde olduğu Kalem sûresi bağlamında ele alınarak âyetler arasındaki irtibat açıklanmıştır. Bu sûrede görüldüğü gibi Kur’ân’ın her sûresinin bu bakış açısıyla değerlendirilmesinin tefsir ilmine büyük katkı sunacağı açıktır. Nitekim Râzî gibi müfessirler bu durumun farkında olarak gerekli gördükleri yerlerde söz konusu irtibatlara değinmişlerdir.

Bu makalede münasebetü’l-Kur’ân ilmi çerçevesinde sûrelerin ele alınmasının birçok mananın bir bütünlük halinde sunulmasına imkân sunacağı tespit edilerek ortaya konulmuştur. Bu sûrenin mana yönünden insicamı açısından ele alınması neticesinde inkâr ile gayri ahlaki davranışların sıkı bir irtibat halinde olduğu görülmüştür. Kur’ân’ın mesajlarının farklı sûrelerde birbirine yakın manalarda vurgulandığı görülür. Kalem sûresi bağlamında Peygamber kıssaları ve misalleri ile inkârdan kaynaklı gayri ahlaki davranışların yanlışlığı anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca ilk bakışta görülmeyen birçok mananın bütünlük içinde ele alındığında güçlü bir şekilde öne çıktığı görülür. Bu sebeple sûrelerin mana insicamı içinde değerlendirilmesinin Kur’ân’ın anlaşılması açısından çok önemli olduğu açıkça görülür. Sûreler ve âyetler arasındaki insicama, uyuma ve irtibata vurgu yapıldıkça Kur’ân’ın mucizevi yönünün daha açık hale geldiği görülür. Bu sebeple sûre ve âyetlerin aralarındaki uyum ve irtibat açısından değerlendirilmesinin birçok araştırmaya konu olacağı kanaatindeyiz. Özellikle makalemize konu edindiğimiz Kalem sûresinin yüksek lisans tezi olacak derinliğe sahip olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Aydınlatan, Zeliha Mahinur. Kalem Suresi Bağlamında Tefsir İhtilâfları Üzerine Bir İnceleme. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslami Bilimler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Ayverdi, İlhan. Büyük Misalli Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005.
- Bikâî, İbrâhîm b. Ömer. Nazmü’l-dürrer. Kahire: Daru’l-Kitabi’l-İslamî, ts.
- Bursevî, İsmail Hakki. Ruhü’l-beyan. Beyrut: Daru’l-Fikr, ts.
- İbn Ebû’l-İsba’, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısrî. Bedî’ü’l-Kur’ân, thk. Muhammed Şeref. Kahire: Dâru’n-Nahde, 1392/1792.
- İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer el-Kureşî. Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm. Beyrut: Daru’l-Kütubi’l-İlmiyye, 1419.
- Kur’ân Yolu Meâli, çev. Hayreddin Karaman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân. Kâhire: Dâru Kütüb el- Mısrıyye, 1964.
- Kuşeyrî. Abdu’l-Kerim, Letaifu’l-işarat. Mısır: el-Heyetü’l-Mısrıyye, ts.

⁶⁰ Kalem, 68/12.

⁶¹ Maun, 107/1-7.

- Müslim, b. Haccac Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî. el-Müsnedü'-s-sahihü'l-muhtasar. Beyrut: Daru Tûrasi'l-Arabî, ts.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddin. Mefâtihu'l-gayb. Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1420.
- Sarıgöl, Murat. "İlk Nâzil Olan Beş Âyetin Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi Açısından İncelenmesi", Mütefekkir 7/14 (2020), 485-507.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin. el-İtkan fî 'ulûmi'l-Kur'ân. thk. Mustafa Dîbe'l-Buğa. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1416/1996.
- Taberî, Muhammed b. Cerir. Câmîu'l-beyan fî tevilî'l-Kur'ân. Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Yazır, Muhammed Hamdi Elmalılı. Hak Dini Kur'ân Dili Meali. (Tıbki Basım) Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- Yılmaz, Mehmet Faik. Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah. el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân. Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabî, 1957.

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2022): 105-123

Ayetler Arası Anlam Bütünlüğü Bağlamında Her Ferdin Cehenneme Uğrayacağı Meselesine Dair Bir Değerlendirme (Meryem 71. Ayet Örneğinde)

An Evaluation of the Issue of Every Person Passing over the Hell in the Context of Inter-Verse Integrity (in the example of Surah Maryam, Ayat 71)

Süleyman Pak

Doç.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi/ Tefsir Anabilim Dalı

Associate Professor, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of
Islamic Sciences, Department of Tafsîr

Tokat, Türkiye

e-mail: suleyman.pak@gop.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4440-4627

Makale Bilgisi/Article Information Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.01.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 27.03.2022

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.05.2022

Atıf/Cite as

Pak, Süleyman. Ayetlerarası Anlam Bütünlüğü Bağlamında Her Ferdin Cehenneme
Uğrayacağı Meselesine Dair Bir Değerlendirme (Meryem 71. Ayet Örneğinde), Tafsir
Dergisi 2/1 (Mayıs 2022), 105-123

Pak, Süleyman. An Evaluation On The Issue That Every Individual Will Go To Hell Within The
Context Of Interventional Integrity Of Meaning

(In The Example Of Maryem Verse 71), Tafsir Journal 2/1 (May 2022), 105-123

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article
has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published
by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

An Evaluation of the Issue of Every Person Passing over the Hell in the Context of Inter-Verse Integrity (in the example of Surah Maryam, Ayat 71)

Abstract

Authors of tafsir (*Mufasssirun*) evaluate the verses of the Qur'an in two parts as *Muḥkam* and *Mutashābih*. Accordingly, those whose meanings are clear and easily understood due to their single meaning are called *Muḥkam* and those that contain words and concepts that can have more than one meaning are called *Mutashābih* verses. This situation leads to an -so called- contradiction among Quranic verses that sometimes includes words, sometimes meaning, and sometimes both, depending on the level of knowledge of the addressee. The science of *Mūshkilū'l-Qur'an*, which generally deals with the verses that are difficult to understand by the interlocutor, whether due to wording or meaning, and explains them within the framework of certain principles, makes analyzes about how such verses should be understood, based on the reasons that lead to confusion, and thus it is tried to eliminate the misconception that occurs in the mind of the reader. In order to grasp the unity of meaning among the verses of the Qur'an, first of all, it is necessary to research and learn in depth its structural subtleties and expressions in terms of language and purpose. Otherwise, due to the lack of information caused by the addressee, it is possible to fall into the delusion that there are contradictory statements in conflict with each other. Since the verses of the Qur'an are divine words with a tremendous internal integrity in terms of their wording, meaning and goals, the Authors of tafsir (*Mufasssirun*) have made a great effort to explain the situations of -so called- contradiction in which the addressee is likely to have difficulty understanding, and they have made explanations that reconcile such verses. In this study, a sample analysis is made on how the apparent conflict in the verses that are the subject of work is reconciled. It is seen that there is an apparent conflict between the statement that believers will enter Paradise and unbelievers and oppressors will enter Hell, which is repeated in many parts of the Qur'an, and the statement that literally all people will pass through Hell in Surah Maryam Ayat 71. It is seen that the Authors of tafsir (*Mufasssirun*), who act on the issue of who the addressee is here, for the purpose of reconciling the verses in terms of meaning, generally concentrate on the following points. First of all, those who evaluate the verse together with its predecessor say that the addressee is deniers in terms of the integrity of the subject, and according to this, the verse only means that all unbelievers will enter Hell without exception. The majority of commentators, on the other hand, accept the verse as the beginning of the subject and argue that the addressee is all people, but they think differently about how this will happen. Accordingly, those who accept that what is mentioned in the verse is to enter Hell itself, say that it is intended for believers to be taken out there without suffering punishment. Those who prefer the meaning of passing through or entering hell personally, crossing a bridge built on it, think that believers will encounter Hell in this way. There are also those who interpret the verse as seeing hell, gathering around it in a kneeling position, and living the *Day of Resurrection*. Apart from these approaches, there are commentators who think that the issue that is the subject of the verse will take place in the world, not after-life and according to them, this means that they get rid of the fire of hell in return for the fever sickness they live in this world. Again, there is another interpretation made on this subject, which is that, by the nature of human beings, each individual can potentially enter heaven or hell with their actions. As a result, this research analyzes the explanations made in terms of reconciling the verses in terms of meaning and aims to contribute to the method determined to reach the unity of meaning among the verses of the Qur'an through a concrete example.

Keywords: Tafsir, Challenge, Contradiction, Compatibility, Heaven, Hell.

**Ayetler Arası Anlam Bütünlüğü Bağlamında Her Ferdin Cehenneme
Uğrayacağı Meselesine Dair Bir Değerlendirme
(Meryem 71. Ayet Örnekliğinde)**

Öz

Müfessirler Kur'ân âyetlerini muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki kısımda değerlendirmektedir. Buna göre, tek anlama gelmesi sebebiyle anlamı açık ve kolayca anlaşılana muhkem, birden çok manaya ihtimali bulunan kelime ve kavramları içinde barındıranlara da müteşâbih âyetler denmektedir. Bu durum, muhatabın bilgi seviyesine göre bazen lafız, bazen mana, bazen de her ikisini kapsayacak şekilde işkale yol açmaktadır. Genel olarak muhatap tarafından gerek lafız gerekse de mana kaynaklı olsun anlama güçlüğü çekilen âyetleri konu alan ve bunları belirli esaslar çerçevesinde açıklayan Müşkilü'l-Kur'ân ilmi, işkale yol açan nedenlerden hareketle bu tür âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair çözümler yapmakta ve böylece okuyanın zihninde oluşan tearuz vehmi giderilmeye çalışılmaktadır. Kur'ân âyetleri arasındaki anlam bütünlüğünü kavrayabilmek için öncelikle onun yapısal inceliklerini, dil ve maksat bakımından ifade biçimlerini derinlikli araştırıp öğrenmek gerekir. Aksi halde muhataptan kaynaklanan bilgi eksikliği sebebiyle, onda birbiri ile tearuz eden çelişik ifadelerin yer aldığı vehmine kapılmak olası bir durumdur. Kur'ân âyetleri lafız, anlam ve hedefleri yönüyle muazzam bir iç bütünlüğe sahip ilahi bir kelam olduğundan, muhatabın anlama güçlüğü çekme ihtimalinin bulunduğu işkal durumlarını açıklamaya dönük, müfessirler büyük bir çaba sarf etmişler ve bu tür âyetler arasını telif eden açıklamalar yapmışlardır. Bu çalışmada işkale konu olan âyetlerde zahiren görülen ihtilafın nasıl telif edildiğine dair bir örnek inceleme yapılmaktadır. Kur'ân'ın birçok yerinde tekrarlanan müminlerin cennete, kafir ve zalimlerin cehenneme gireceği hususu ile Meryem sûresi 71. âyette lafzen insanların tamamının cehenneme uğrayacağı ifadesi arasında zahiren bir tearuz durumunun olduğu görülmektedir. Buradaki muhatabın kim olduğu meselesinden hareket eden müfessirlerin, anlam yönüyle âyetlerin arasını telif amacıyla yaptıkları yorumların genel olarak şu noktalarda yoğunlaştığı görülmektedir. Öncelikle, âyeti öncesi ile birlikte değerlendirenler, konu bütünlüğü yönünden muhatabın inkârcılar olduğunu söylemekte ve buna göre âyet sadece bütün kâfirlerin istisnasız cehenneme gireceği anlamına gelmektedir. Müfessirlerin çoğunluğu ise âyeti konu başlangıcı kabul ederek muhatabın bütün insanlar olduğunu ileri sürmekte, ancak bunun nasıl olacağı hususunda farklı düşünmektedirler. Buna göre âyette yer alan vurûddan kastın bizzat cehenneme girme olduğunu kabul edenler, bununla müminlerin azaba maruz kalmaksızın oradan çıkarılmasının murat edildiğini söylemektedirler. Vurûda cehenneme uğrama veya içine bizzat girmeksizin üzerine kurulan bir köprüden geçip gitme anlamını tercih edenler ise müminlerin bu şekilde cehennemle karşılaşmış olacaklarını düşünmektedirler. Ayrıca âyeti cehennemi görme, onun etrafında diz çökmüş vaziyette toplanma, kıyameti yaşama şeklinde yorumlayanlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşımların dışında, âyete konu olan meselenin ahirette değil de dünyada vuku bulacağını düşünen müfessirler vardır ve onlara göre burada, müminlerin dünyada humma hastalığına yakalanarak yaşadıklarına karşılık, kendileri için bunun ateşten bir pay sayılması kastedilmektedir. Yine bu konuda yapılan farklı bir yorum daha vardır ki o da insanın doğası gereği her ferdin yaptıklarıyla potansiyel olarak cennete veya cehenneme girebileceği şeklindedir. Neticede bu araştırma, âyetleri anlam bakımından telif etme yönüyle yapılan açıklamaları tahlil etmekte ve Kur'ân âyetleri arasında var olan anlam bütünlüğüne ulaşmada tespit edilen usule somut bir örnek üzerinden katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Müşkil, Tearuz, Telif, Cennet, Cehennem.

Giriş

Doğası gereği her dil kendine özgü bir anlatım biçimine sahiptir ve bunu yansıtan kelime ve kavramları bulunmaktadır. Arapça nazil olan Kur'an'ın içerisinde dilsel yönden herhangi bir tevile veya ilave açıklamaya ihtiyaç duyulmadan kolayca anlaşılabilir âyetler yanında, anlama ulaşmak için belirli bir çabayı gerektiren ifade biçimleri de yer almaktadır. Anlama güçlüğü çekilen bu tür âyetlerdeki işkal, bazen kelime ve kavram kaynaklı olabildiği gibi bazen de âyetler arasında anlam yönüyle tearuz bulunduğu şeklinde görülebilmektedir. Kur'an'ın muhatabı insandır ve âyetlerde kendisine bildirilen hususları, murâd-ı ilahi yönünde doğru anlayabilmesi ve onlar arasında bütüncül bir şekilde anlam ilişkisi kurabilmesi için bu konuda gerekli donanıma sahip olması gerekir. Bunun için başta Kur'an'ın dili olmak üzere din diline vakıf olmak, âyetlere bütüncül bakabilmek, onlar arasındaki anlam inceliklerinin farkına varmak, anlama ulaşırken kelime ve kavramların etimolojisine, ayrıca nüzul ortamına dair malumat sahibi olmak lazımdır. Ne var ki Kur'an'ı yakından ve derinlikli tanımayan insanın, onun üslubuna yabancı olması sebebiyle âyet içi veya âyetler arasında tearuz bulunduğu vehmine kapılması mümkündür. Zahiren oluşan bu anlama probleminin aşılması ancak ilahi hitabın kendine özgü yapısını kavrama ve Allah'ın muradının sağlıklı bir şekilde anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. İlk dönemlerden itibaren müfessirlerin Kur'an'ın iç bütünlüğüne dair yaptıkları açıklamalar, anlam açısından yaşanacak zorluklara karşı insana yardımcı olmaya yönelik çabalarıdır. İster Kur'an'ın kendine has ifade biçiminden, isterse de muhatabın vasfından kaynaklansın, ondaki müşkil ifadelerin anlaşılabilmesi, öncelikle dilbilimsel açıklamalara, bu hususta nakledilen haberlere ve âyetlerin nüzülü esnasındaki sosyo-kültürel ortamın bilinmesine bağlıdır.¹ Müfessirler bu anlamda âyetin tefsirinde öncelikle diğer âyetlerle, hem anlam bağına kuvvetlendirecek hem de anlatılan hususların farklı yönlerinin bulunduğunu gösterecek delillere yer vermekte, benzer ve farklı noktalara dikkatleri çekerek, âyetler arası münasebete değinmektedirler. Bu tür açıklamalar muhatap açısından sahih anlama ulaşmada çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma âyetler arasında zahirde görülebilecek tearuz vehminin giderilmesinde başvurulan yol ve yöntemlere somut bir örnek üzerinden katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bir âyetin diğer âyetlerle lafız veya mana yönüyle zahiren tearuzunun kişi kaynaklı izafi bir durum olduğu ve ilahi kelamın doğası gereği hakikatte bunun imkansızlığı durumu Meryem sûresi 71. âyet üzerinden incelenecektir. Çalışmaya örnek olarak seçilen bu âyetin Kur'an'daki bütün âyetler içerisinde müfessirlerin en çok ihtilafa düştüğü ve farklı yorumlara yöneldiği bir âyet olması² yönüyle tercih edilmiştir. Âyet zahiren bütün insanların istisnasız cehenneme varacağını bildirmekte, bu durum birçok âyette beyan edilen cennetlikler ve cehennemliklerden bahseden âyetlerle ve sahih rivayetlerle çelişik gibi durmaktadır. Âyetler arasındaki tearuz meselesinin halli, benzer âyetlerin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda bir fikir vermekte ve bu, ihtilaf giderilirken takip edilmesi gereken yöntem ve genel ilkeler açısından büyük önem arz etmektedir.

1. V-r-d Kelimesinin Etimolojisi

Çalışmaya konu olan Meryem sûresi 71. âyetle³ ilgili yapılan açıklamalara dair ileri sürülen nakli ve akli delillerin incelenmesi ve değerlendirilmesine geçmeden önce âyette anahtar rol oynadığı düşünülen vurûd kelimesinin ve türevlerinin sözlük anlamı üzerinde durmakta yarar görülmektedir. Nitekim müfessirler âyeti açıklarken bu kavrama yükledikleri anlam doğrultusunda açıklamalar yapmakta ve bu yönde sonuca gitmektedirler.

¹ Âyetler arasında zahirde görülen tearuz ve ihtilafların giderilmesine dair bilgi için bk. Süleyman Pak, *Kur'an'ı anlamada Bir Yöntem: Müşkilü'l-Kur'an İlmi*, (Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2019); Mehmet Kılıçarslan, *Müşkilü'l-Kur'an-1*, (Ankara: FCR yay., 2022).

² Ebu İshak İbrahim es-Serrî Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve l'râbuḥ*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 3:340.

³ "Sizden herkes oraya (cehenneme) mutlaka uğrayacaktır. Bu, Rabbinin uygulayacağı kesinleşmiş bir hükmüdür. / وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا"

V-r-d sözlükte suya gelmek, varmak,⁴ bir yerde hazır olmak,⁵ ağaç çiçeklenmek,⁶ sıtma nöbetinin gelmesi,⁷ burnu uzun olmak,⁸ haberi anlatmak,⁹ su yolunu araştırmak, kırmızıya boyamak,¹⁰ gül, suya gelmek, arslan, rengi kızıla çalan at¹¹ parça parça Kur'ân okuma,¹² günlük okunan dua, zikir (vird), ordu, gecenin ibadet için ayrılan bölümü,¹³ su payı,¹⁴ sıtma (humma),¹⁵ ana damar¹⁶ susamak,¹⁷ su içilen kaynak, pınar, suya giden yol,¹⁸ kuş ve develerin bölük bölük suya gelmesi,¹⁹ suya gelen topluluk²⁰, saçın uzun olması²¹ gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin asıl anlamı suyu aramaktır ve diğer anlamlar bundan çoğaltılmıştır. Mesela, gül kelimesi vârid (suya doğru giden) kelimesinden türetilmiş olup ona mevsiminin ilk meyvesinden önce açmasından dolayı bu ad verilmiştir. Yine suya ulaşmayı ifade için “veredtü'l-mâe”, her suya varana “vârid” denilmektedir.²²

V-r-d ve türevleri Kur'ân'da on bir yerde geçmektedir. Bunlardan üçü fiil, üçü ism-i fail, diğerleri de isim, sıfat ve ism-i meful şeklinde olup, kelime ağırlıklı olarak varmak anlamında kullanılmıştır.²³ Bunun dışında cehenneme götürmek,²⁴ cehenneme girmek,²⁵ varılan yer²⁶ su taşıyan (sucu),²⁷ gül gibi kızarmak²⁸ ve şahdamarı²⁹ anlamları da yer almaktadır.

Kelimenin anlam bakımından meallere yansıtılması hususuna gelince, Meryem suresi 71. ayette geçen “vârid” e varma, uğrama, görme, girme, ateşe atılma, gelme, geçme, gitme, cehennemi boylama gibi anlamlar verilmiştir.³⁰ Meallerde genellikle karşılaşılan husus, müfessirlerin görüşlerinden biri tercih edilerek âyete anlam verilmesidir. Dolayısıyla kelime için tercih edilen anlam, aynı zamanda muhtelif yorumlar içerisinde birini seçmek suretiyle çeviriyi yapanın kanaatini de belirtmiş olmaktadır. Burada asıl mesele cehenneme girmeden neyin kastedildiğinin tespitidir. Çünkü âyette seslenen muhatap inkarcılar ise zaten birçok âyette buna yer verilmektedir. Ancak her insan cinsi içinse bu durum izahı gerektirmektedir ve zaten müfessirler de diğer âyetlerle bütünlük gösterecek şekilde bunu tevil etmişlerdir. Meallerde bu gibi durumlar için açıklayıcı not eklenmesi okuyucu için bir anlama kolaylığı sağlayacak ve âyetlere bütüncül bakış kazandıracaktır.

⁴ Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2: 327; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Kahire: Dâru'l- Maarif), 6: 4810.

⁵ İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, (Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1984), 6: 549.

⁶ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4: 363; Zemahşerî, *Esâs*, 2: 327; Ebu Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Seyyid Muhammed Keylânî, (Beyrut: Dâru'l- Marife), 520.

⁷ Cevheri, *Sihâh*, 6: 549.

⁸ Zemahşerî, *Esâs*, 2: 327; İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4811

⁹ İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹¹ Ebubekir Muhammed b. Hasan b. Dureyd, *Cemheratü'l-Lüga*, (Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1988), 2: 641; Cevheri, *Sihâh*, 6: 550. İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹² Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4: 363

¹³ İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4811.

¹⁴ İbn Dureyd, *Cemhera*, 2: 641.

¹⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4, 363, İbn Dureyd, *Cemhera*, 2: 641.

¹⁶ Cevheri, *Sihâh*, 6: 550.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹⁸ Cevheri, *Sihâh*, 6: 550; İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

¹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4: 363; İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

²⁰ İbn Dureyd, *Cemhera*, 641; Cevheri, *Sihâh*, 6: 549.

²¹ Zemahşerî, *Esâs*, 2: 328. İbn Manzûr, *Lisân*, 6: 4810.

²² İsfahânî, *Müfredât*, 519-520.

²³ Kasas 28/23; Meryem 19/71.

²⁴ Hud 11/98; Meryem 19/86.

²⁵ Enbiya 21/98.

²⁶ Hud 11/98.

²⁷ Yusuf 12/19.

²⁸ Rahman 55/37.

²⁹ Kâf 50/16.

³⁰ Geniş bilgi için bk. Türkçe Kur'ân Mealleri, www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=19&ayet=71

2. İnsanların Cennet veya Cehenneme Gitmesi Meselesi

Kur'ân birçok yerde iman eden ve salih amel işleyen müminlerin cennete, Allah'ı inkâr eden, müşrik, kafir ve münafıkların cehenneme gireceğini bildirmiştir.³¹ Ancak müfessirler ve kelamcılar arasında Müslüman olduğu halde büyük günah işleyen Müslümanların durumu tartışılmış, bu konuda üç farklı görüş oluşmuştur. Ehl-i sünnet büyük günah işleyenlerin günahlarına karşılık olarak cehennemde cezalarını çektikten sonra cennete gireceğini, Allah'a inanan hiçbir Müslümanın kafirler gibi cehennemde ebedi kalmayacağını söylemekte, buna karşılık Hariciler büyük günah işleyenlerin de orada ebedi kalacağını ileri sürmektedir. Mutezile ise bu durumu tevbe şartına bağlamakta, büyük günah işleyenler eğer ölmeden önce tevbe ederlerse cennete gireceklerini, etmeden ölürlerse cehennemde ebedi kalacaklarını düşünmektedir. Neticede konu ile ilgili âyet ve hadisler bu yaklaşımlar doğrultusunda tevîl edilmektedir.³² Buna göre Meryem sûresi 71. âyetinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda bir tearuz durumu husule gelmektedir. Nitekim âyetin zahirine göre mümin-kafir herkesin cehenneme varacağı anlaşılmaktadır ve bu da diğer âyetlerle karşılaştırıldığında müminlerin cennete, inkarcıların cehenneme gideceği yargısında nereye karşılık geldiği, bu durumda mümin olup büyük günah işleyenlerle, yaptığı salih amellerle doğrudan cennete girecek muttakiler arasında nasıl bir uygulama farkı olacağı hususu, doğru anlaşılması açısından izaha muhtaç görünmektedir.

Âyete yapılan yorumlar iki ana noktadan hareketle yönünü tayin etmiş görünmektedir. İlki, âyetin başlangıç cümlesi kabul edilerek yukarıdan bağımsız tevîli, ikincisi de âyetin yukarıdaki âyetlere bağlı olarak açıklanmasıdır. Buna göre âyeti yukarıdaki bağlamdan bağımsız ve başlangıç cümlesi kabul ederek açıklayanlar, âyetin umum ifade ettiğini ve bütün insanları muhatap aldığını söylemekte, buna gerekçe olarak da daha sonra gelen âyeti dayanak yapmaktadırlar.³³ Bu durumda anlam cehenneme uğrayanlardan takva sahiplerini kurtaracağız, zalimleri³⁴ de diz üstü çökmüş vaziyette orada bırakacağız, olur. Âyeti öncesindeki sözü edilen inkârcı kimselerle bağlantılı olarak değerlendirilene göre yukarıya matuf olarak âyetin muhatabı inkarcılardır, müminler değildir ve buradan mümin veya kafir olsun bütün insanların cehenneme uğrayacağı anlamının çıkarılması da mümkün değildir.³⁵ Bu görüşten hareketle âyetin anlamı "Ey inkarcılar sizden oraya varmayacak hiç kimse yoktur" şeklinde olmaktadır. Bu görüşe göre eğer âyetin muhatabı inkarcılar ise, o vakit buradan âyetin diğer âyetlerle arasında bir anlam ihtilafı bulunmadığı ve âyetlerin birbirini teyit ettiği anlaşılmaktadır. Sonuçta cennet ve cehennem ehline dair âyetlerle bu âyet arasında anlam bütünlüğü bulunduğundan konu ile ilgili herhangi bir açıklamaya da ihtiyaç kalmamaktadır.³⁶ Nihayetinde âyette bütün insan cinsinin kastedildiğini kabul eden müfessirler de bu âyetle diğerleri arasında anlam bakımından çelişik bir durum bulunmadığını izah sadedinde deliller ileri sürmekte ve âyetlerin aralarını telif edici açıklamalar yapmaktadır. Ne var ki bazıları bu âyetin Enbiya sûresi 101. âyetle neshedildiğini söyleyerek âyetler arasında var olduğu düşünülen tearuzu bu yolla gidermeye çalışmışlarsa da bu yaklaşımın sağlıklı olmadığı beyan edilmiştir. Çünkü bu neshin konusuna girmemektedir.³⁷ Şimdi yukarıda sözü edilen görüşleri detaylı bir şekilde inceleyelim:

³¹ Örnek için bk. Bakara 2/25, 39; Lokman 31/ 6-9; Vakıa 56/88-95; Nebe 78/17-35.

³² Mürtekb-i kebîre hakkındaki görüşler ve delilleri için bk. Ebu Mansur Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, (İskenderiyye: Daru'l-Cemaati'l-Mısıriyye), 329 vd.

³³ Meryem 72. "Sonra biz, takva sahibi müminleri kurtarır, zalimleri ise dizleri üstüne çökmüş vaziyette orada bırakırız."

³⁴ Ayette geçen zalimler, müşrik, kafir ve münafıklar olarak açıklanmaktadır. Ebu Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, thk. Abdulaziz b. Muhammed Yahya, (Riyad: Silsiletü'r-Resâili'l-Camiyye, 1430), 14:300.

³⁵ Fahrüddin b. Ziyâuddin Ömer Muhammed Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 21:243.

³⁶ Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil*, (Riyad: Mektebetü Abeykân, 1998), 4:45.

³⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir Kurtubi, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 13:499; Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib b. Atiyye Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 4:27.

2.1. Âyetin Muhatabının Sadece İnkarcılar Olduğu Yaklaşımı

Âyette zikredilen cehenneme girecek kimselerin sadece inkarcılar olduğu görüşünü kabul edenler âyeti şu şekilde anlamaktadır: Âyetin öncesinde ölümden sonraki hayatın varlığına inanmayan ve onun vukuunu kabullenemeyen kimselerin kıyamette tekrar diriltilip şeytanlarıyla birlikte toplanacağı ve cehennemde etrafında diz çökmüş biçimde hazır bekletileceği ve kimin cehennemde yanmayı hak ettiğini Allah'ın çok iyi bildiği haber verilmektedir. Bu beyanın ardından gelen 71. âyette ise, gaipen muhataba dönerek içinizden oraya uğramayacak hiç kimse yoktur, buyurulmaktadır. Müfessirler yukarıda gaib formuyla kendilerinden söz edilen inkarcılara doğrudan hitap edilerek (minküm)³⁸ seslenilmesinden hareketle, âyetdeki hitaba müminlerin dahil olmadığını söylemektedir. Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) ifadesiyle söylenecek olursa, bu âyetin 67. âyetdeki insana³⁹ atfedilmek suretiyle anlaşılmasını "vein minhüm" şeklindeki okuyuş da desteklemektedir.⁴⁰ Âyetten sadece inkarcıların kastedildiğini düşünen alimler buna delil olarak Neml 89⁴¹, Enbiya 101 ve 102.⁴² âyetleri göstermektedir. Nitekim âyetle ilgili kendisinden farklı rivayetler gelen İbn Abbas'ın bir görüşüne göre bu âyette kastedilen kafirlerdir.⁴³ Buna göre 72. âyette yer alan muttakileri kurtarma, onların cehennemden çıkarılması değil, inkarcıların cehenneme atılmasının ardından muttaki müminlerin cennete gönderilmesi anlamı taşımaktadır.⁴⁴

Günümüz tefsir çalışmalarında âyetdeki muhatabın müşrikler olduğu görüşünü tercih eden müellifler bulunmaktadır. Bu görüşün tercih edilmesinde âyetin devamındaki ifadelerin belirleyici olduğu, iltifat sanatı gereğince "minküm"den de bunun anlaşıldığı söylenmektedir.⁴⁵ Meallerde âyetle ilgili görüşlerden birine dayalı olarak meal verilmiştir. Örneğin, cehenneme uğrama, girme, geçme, onu görme, ona varma, atılma, gelme gibi.⁴⁶

2.1.1. Delillerin Değerlendirilmesi

Meryem sûresi 71. âyetin yukarısına atfen muhatabının kafirler olduğunu düşünen müfessirler delil olarak ileri sürülen âyetlere yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlar ve âyetin bu anlamda alınamayacağını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre âyet yeminle başlamaktadır ve âyetin muhatabı bütün insan cinsidir.

2.2. Âyetin Umumi Olup Mümin-Kafir Herkesi Kapsamasına Dair Yaklaşım

Meryem sûresi 71. âyetinin lafız ve mana yönüyle yukarıdaki âyetlerden bağımsız değerlendirilmesi sonucu, orada bütün insanların (mümin ve kafirlerin tamamının) kastedildiği söylendiğinde⁴⁷ cehenneme uğramanın (vurûd) nasıl anlaşılması gerektiği ve buna müminlerin dahil edilmesi hususu işkale yol açmaktadır. Çünkü bu ifade müminlerin cennete, kafirlerin ise cehenneme gireceklerini bildiren diğer âyetlerle⁴⁸ aralarında lafız ve anlam yönüyle zahiren bir tearuzu meydana getirdiğinden, sözü edilen âyetler arasında nasıl bir telif yapılacağı hususunda açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan Kur'an'ın sahip olduğu anlam bütünlüğü ilkesinden hareketle âyetlerin yer, zaman, muhatap ve maksadı esas

³⁸ İbn Abbas ve İkrime "vein minhüm" olarak okumuştur. Buna göre âyetin yukarı ile bağlantılı ve inkarcılarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zemahşeri, *Keşşâf*, 4:43; Nasruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer Şirazi Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, (Beyrut: Dâru İhyâ'it- Turasi'l-Arabî), 4:17.

³⁹ "Kendisi daha önce hiçbir şey değilken bizim onu yarattığımızı insan hiç mi düşünmez! / أَوْ لَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ / وَلَمْ يَكُن لَكُمْ شَيْئًا"

⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4:43.

⁴¹ "Kim güzel amel getirirse ona ondan daha hayırlısı verilir ve onlar o günün korkusundan da emin olurlar / مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ"

⁴² "Şüphesiz katımızdan kendilerine mükafat takdir edilmiş olanlar var ya onlar (cehennemden) uzaklaştırılacaklardır. Bu kimseler (cennette) canlarının çektiği nimetlerle ebedi hayat içindeyken (cehennemden) uğultusunu bile duymazlar / إِنَّ الَّذِينَ سَيِّفَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ. لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَتَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَالِدُونَ"

⁴³ Kurtubî, *Câmi*, 13:495; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 5:254.

⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4:47.

⁴⁵ Hasan Elik, Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı*, (İstanbul: İFAV yay., 2020), 717.

⁴⁶ www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=19&ayet=71

⁴⁷ Ebu Hayyan el-Endelüsî, *Bahrü'l-Muhîd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,1993), 6:197.

⁴⁸ Örnek için bk. Bakara 2/25, 39; Lokman 31/ 6-9; Vakıa 56/88-95; Nebe 78/17-35; İnfitar 82/13-14.

alınarak bu yönün de açıklanması icap etmektedir. Sözün bu noktasında âyetler arasında telifin nasıl yapılabildiği hususunu şimdi bir örnek âyetten hareketle inceleyelim.

2.2.1. Âyette Geçen “Vurûd” Kelimesine Yönelik Yapılan Yorumlar

Âyeti bütün insanları kapsayacak şekilde umumi manada değerlendiren müfessirler nezdinde orada geçen uğrama (vurûd) kelimesinin farklı anlamlar taşıdığı görülmekte ve yapılan tercihe göre de nakli ve akli deliller ileri sürülerek bu tercihin gerekçeleri sıralanmaktadır. Aslında bu hususta yapılan yorumlar yine müminlerin bizzat cehennemin içine girip-girmemeleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Burada bir yandan sözü edilen yaklaşımlar incelenirken, diğer yandan âyetlerde işkale yol açan hususlar üzerinde durulacak, aralarındaki anlam bütünlüğü değerlendirilecek ve âyetler arasında bir tearuz durumunun gerçekte vücut bulmadığı tespitine çalışılacaktır. Nitekim bu aşamada çalışmaya konu olan müşkil âyetler arasında telif imkânının, âyetlere yapılan yorumlarda nasıl karşılık bulduğuna bakılması yerinde olacaktır. Âyette müşkil olan ve farklı görüşlere temel teşkil eden anahtar kelime vurûd olduğundan, öncelikle ona yüklenen anlamları değerlendirmek gerekmektedir. Şimdi bununla ilgili görüşleri inceleyelim:

2.2.1.1. Cehennemin İçine Girmek (Duhûl): Âyette yer alan “vurûd” kelimesi, âyetin anlaşılmasında kilit rol olmaktadır. Kelimenin âyet içerisinde taşıdığı anlamı tespit etmeye çalışan müfessirler, onun ilk dönemde nasıl anlaşıldığına dair açıklamalar yapmışlar, Sahabe ve Tabînden gelen rivayetleri değerlendirmişleridir. Buna göre kelimeye cehenneme “girme” anlamı verenlerin başında İbn Abbas (ö. 68/687-88), Mücahid (ö. 103/721), Halid b. Ma’dân (ö. 103/721) ve İbn Cüreyc (ö. 150/767) gibi alimler⁴⁹ gelmektedir.⁵⁰ Ancak öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, âyete hangi anlam verilirse verilsin, hiçbir müfessir müminlerin cehenneme girip ateşe maruz kalacağını ve orada eza göreceğini söylememiş, aksine müminlerin oradan herhangi bir ezaya maruz kalmadan geçeceğini istisnasız kabul etmiştir. Bu haliyle diğer âyetlerle aralarında bir tearuz, ihtilaf ve tezatlık durumu bulunmamaktadır. Ancak âyetin sağlıklı anlaşılması yönünde bazı açıklamalar gerekli görülmektedir. Şöyle ki, âyette geçen kelimeyi “girmek” anlamında alanlara göre âyetin anlamı “Kesinlikle sizden hiç kimse cehenneme girmekten geri kalmayacaktır” olmaktadır. Buna göre âyete getirilen bu yorum nasıl anlaşılacaktır? Zira cehennemin tabiatı yakmaktır ki içine giren her şeyi yakıp parçalar.⁵¹ Bu tabiatla olan bir yerden müminlere herhangi bir zarar vermeden geçme nasıl olacaktır? Zira diğer âyetlerde cehenneme sadece günahkarların gireceği bildirilmişken, müminlerin oraya girmesi konusunda bu nasıl telif edilecektir? Âyete “girme” anlamı verenler bunu şu şekilde izah etmektedir: Burada müminlerin cehenneme girmesi ceza amaçlı olmadığından geçişleri sırasında ateş onlara serin ve selamet olacak⁵² ya da onun yakıcılık özelliği bulunmadığı zamanda, o katı ve sönük haldeyken müminler geçecektir. Her ne kadar bunu destekleyici mahiyette olmak üzere, cehennemin müminlere hitaben çabuk geçmelerini,

⁴⁹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, (Kahire, Dâru Hicr, 2001), 15: 591-592,594.

⁵⁰ İbn Abbas'ın görüşünü benimseyenler ve âyetleri bu doğrultuda açıklayanlar arasında Mukatil b. Süleyman da yer almaktadır. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Beirut: Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, 2002), 2:635.

⁵¹ Hümeze 104/6-7.

⁵² Bu konuda Cabir b. Abdullah'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Ebu Sümeyye'den rivayetle o şöyle dedi: “Biz buradaki vurûd ile ilgili ihtilafa düşmüştük. Bazılarımız, mümin bir kimse oraya (cehennem) girmeyecektir, derken bir kısmımız ise herkes oraya girecek fakat Allah muttaki kullarını oradan kurtaracak, dediler. Cabir b. Abdullah'la karşılaşınca ona dedim ki; Vurûd hakkında ihtilafa düştük, deyce o, herkes oraya varacaktır, dedi. Süleyman (ravi) bir defasında herkes oraya girecek dedi. Ona dedim ki biz vurûdun ne olduğu hakkında ihtilafa düştük, bazımız mümin cehenneme girmeyecek, bazımız da herkes oraya girecek, dediler. Bunun üzerine o, iki parmağını iki kulağına götürdü ve şöyle dedi: Susun! Allah'ın Resulünün şöyle dediğini duymamış olsaydım (bunu size söylemezdim.) Resulullah'ın şöyle dediğini işittim: Vurûd, duhul (girmek) demektir, itaatkâr ve asi herkes istisnasız oraya girecektir. Tıpkı İbrahim'e (as) olduğu gibi müminlere de cehennem serin ve selamet olacaktır. Hatta ateş (cehennem) onların soğukluğundan feryad edecektir. Sonra Allah takva sahiplerini kurtaracak ve zalimleri orda dizüstü çökmüş vaziyette bırakacaktır. Hadis garibdir. Ebu Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 5: 252.

zira nurlarının ateşini engellediğini söyleyeceğine dair rivayete yer verilmiş olsa da bu hadis, muhaddislerce zayıf veya münker kabul edilmektedir.⁵³

2.2.1.1.1. Âyete Cehenneme Girme Anlamı Verenlerin Delilleri: Âyetle ilgili mümin ve kafir herkesin cehenneme gireceği yönünde açılama yapanlar bunu temellendirmek üzere vurûd kelimesinin girmek anlamına geldiğine dair âyetlerden delil getirmekte ve konu ile ilgili rivayetlere yer vermektedirler. Şimdi bu delilleri inceleyelim:

1. Âyet Delili: “Vurûd”un geçtiği bazı âyetlerde kelime “girmek” anlamında kullanılmaktadır. Buna göre kelimenin cehenneme girme anlamına geldiğini ispat sadedinde şu âyetler zikredilmektedir:

a- Hud 98. âyette Firavun’dan söz edilmekte ve onun kavminin önüne geçip izlediği yol üzere kendilerini ateşe götüreceği haber verilmektedir. İbn Abbas bu âyette yer alan “vurûd”u ateşe girmek olarak açıklamaktadır.⁵⁴ Meallerde kelime “sürüklemek”, “götürmek” ve “varış yeri” olarak çevrilmiştir.⁵⁵

b- Enbiya 98. âyette yer alan “vurûd” kelimesi cehenneme girme anlamına gelmektedir.⁵⁶ Nitekim burada müşriklerden bahsedilmekte olup, onların taptıklarıyla birlikte cehenneme girecekleri ve orada hep beraber yanacakları haber verilmektedir. Meallerde kelime genellikle “varmak” veya “girmek” olarak çevrilmiştir.⁵⁷

c- Meryem 71. âyette yer alan “vârid”in cehenneme girme anlamında olduğu kabul edilmektedir. Nitekim Dahhâk (ö. 105/723) kanalıyla İbn Abbas’tan nakledilen bir habere göre Kur’ân’da dört yerde geçen vurûd, “girmek” anlamındadır. Bunlar: Meryem 71’deki “vâridühâ”, “dâhilühâ”, Hud 98’deki “fevradehüm”, “feedhalehüm”, Enbiya 98’deki “vâridûn”, “dâhilûn”, Enbiya 99’daki de “mâ veradühâ”, “mâ dehalühâ”dır.⁵⁸

d- Meryem 86. âyette inkarcıların cehenneme sürüleceğinden bahsedilmektedir. Âyette yer alan vird kelimesi suçluların cehenneme sürülüp atılması anlamındadır.⁵⁹ Bu durum susuz develerin suya götürülmesine benzetilmiştir.

e- Enbiya 101. âyette kendilerine ebedi güzellikler takdir edilmiş kimselerin cehennemden uzaklaştırılmış olacağından bahsedilmektedir. Uzaklaştırma bir şeye daha önce yakın olmakla mümkündür. Çünkü onlar cehennemden uzaklaştırılmamış olsalardı ona yakın olacaklardı ki bu da ancak onun içine girmeleriyle gerçekleşen bir durumdur. Sonuçta Allah onları cehennemden çıkarıp uzaklaştırmış ve ateşten kurtarmıştır. Nitekim zalimlerin dizüstü çökmüş vaziyette ceza amaçlı orada bırakılması da bu anlamı desteklemektedir. Zira onların kalıp müminlerin uzaklaştırılması, ancak cehenneme girmeye mümkün olacak bir husustur.⁶⁰

2. Rivayet Delili: Âyette geçen vurûd’a cehenneme girme anlamı verenler bu konuda birtakım rivayetlere yer vermektedir. Rivayetlerin bir kısmı merfu, bir kısmı da mevkuf haber olarak aktarılmaktadır. Şimdi bu rivayetleri inceleyelim:

a- *Cabir b. Abdullah rivayeti:* Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan bu rivayete göre Cabir, Resulullah’ın “vurûd”u duhûl (cehenneme girmek) olarak açıkladığını, mümin-kafir

⁵³ Ebu Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberani, *el-Mucemü’l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983), 22: 258-259. Beyhakî ve İbn Adıyy hadisin münker, Sahavî ise zayıf olduğunu söylemektedir. Ebubekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Şu’abu’l-İman*, (Beyrut: Daru’l- Kütübü’l- İlmîyye, 2000), 340; Muhammed Abdurrahman Sahavî, *el-Mekâsıdu’l-Hasene*, (Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabi, 1985), 262; Ebu Ahmed b. Adıyy el- Cürçânî, *el-Kâmil fi Zu’afâi’r-Ricâl*, (Beyrut: el-Kütübü’l-İlmîyye, 1997), 8: 130.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 15:591.

⁵⁵ <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=11&ayet=98>;

⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 15:591.

⁵⁷ <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=21&ayet=98>;

⁵⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Beyrut: Müessesetü’t-Tarîhi’l-Arabi, 2002), 2:635.

⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2:635.

⁶⁰ Râzî, *Tefsîr*, 21:244.

herkesin cehenneme gireceğini, ancak onun müminlere serin ve selamet olacağını bildirdiğini aktarmaktadır.⁶¹

b- *Halid b. Ma'dan rivayeti*: Buna göre, cennet ehli cennete girdikten sonra, Allah'ın kendilerine cehenneme uğrayacaklarına dair bir vaadi yok muydu, diye sormalarına karşılık onlara cehenneme sönükken uğradıkları bilgisinin verileceği haber verilmektedir.⁶² Bu rivayete göre müminlerin cehennem faal değilken oradan geçecekleri, hatta cehennemden geçtiklerini bile fark etmeyecekleri anlaşılmaktadır.

c- *Abdullah b. Revâha'yla ilgili rivayet*: Abdurrezzak'ın İbn Uyeyne'den aktardığına göre Abdullah b. Revâha, oraya sizden girmeyecek hiç kimse yoktur, anlamındaki Meryem sûresi 71. âyetini hatırlamış, oradan kurtulacak mıyım yoksa kurtulamayacak mıyım, diyerek ağlamıştır.⁶³

d- *İbn Abbas'ın Nafi b. Ezrak ile yaptığı münakaşaya dair rivayetler*: Bu konu birkaç farklı rivayetlerle aktarılmaktadır.⁶⁴ Bu haberlerin ortak konusu ise İbn Abbas'ın Nafi b. Ezrak'la Meryem sûresi 71. âyet çerçevesinde tartışmasıdır. Buna göre âyette geçen "vurûd"u cehenneme bizzat girme şeklinde açıklayan, bunun salih ve mücrim herkesi kapsadığını söyleyen İbn Abbas'a karşılık, Nafi b. Ezrak delil sadedinde Enbiya 102. âyetini okuyarak bunun aksini iddia etmiş, bunun üzerine İbn Abbas ona karşı delil olarak Enbiya 98. ve Hud 98. âyetleri okumuştur. Ardından, bu girmek mi yoksa değil midir, sen, ben hepimiz oraya gireceğiz, bakalım kim çıkacak, demiştir.⁶⁵ Özetle zikredilen bu tartışmadan çıkan sonuç, İbn Abbas ve Nafi b. Ezrak'ın bu konuyu tartışırken karşılıklı âyetleri delil getirmesi⁶⁶ İbn Abbas'ın âyeti ister mümin ister kafir olsun herkesin cehenneme gireceği şeklinde anlamış olması, ancak müminlerin cehennemden ateşe maruz kalmadan geçip gideceği ve nihayetinde oradan sağ salim çıkacağı şeklindedir. Kelimeye cehenneme bizzat girme anlamı verenler, konuya açıklık getirme sadedinde, müminlerin geçişi sırasında cehennemden sönmüş bir şekilde olacağını bildirmekte⁶⁷ ve bunu da ateşin Hz. İbrahim'e serin ve selamet olması gibi⁶⁸ olacağını beyan eden bir habere⁶⁹ dayandırmaktadırlar.⁷⁰ Nitekim Mukâtil bunun peygamberlerle sınırlı olmadığını ve bütün müminleri kapsadığını söylemektedir.⁷¹ Bazı müfessirler bu anlamı teyid sadedinde başka rivayetlere de yer vermektedir.⁷² Ancak hadis alimleri bu tür rivayetleri zayıf ve münker olarak nitelemektedirler.⁷³ Yine onlara göre âyetin ardından gelen 72. âyette şirkten korunmuş tevhit ehli müminlerin cehennemden çıkarılıp kurtarılacağını bildirilmesi ve müşriklerin orada kalacağını kaydedilmesi bu anlamı desteklemektedir.⁷⁴ Çünkü ateşten kurtuluş ancak onun içine girmenin ardından olur. Sonraki âyette zalimlerin orada terk edilip

⁶¹ Senede yer alan İbn Sümeyye'den dolayı hadisin isnadı zayıf kabul edilmekte ve garib sayılmaktadır. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd., (Müessesetü'r- Risale, 2001), 22: 396-397; İbn Kesir, *Tefsir*, 5: 252. Buna karşılık Hâkim, Süleyman b. Harb kanalıyla aktardığı hadisi bu senediyle sahih saymıştır. Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 4: 630. Beyhakî'ye göre ise bu hadis hasendir. Ebubekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. Abdü'l-Ali Abdulhamid, (Riyad: mektebetü'r-Rüşd, 2003), 1: 572.

⁶² Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15:592.

⁶³ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15:595; Abdurrezzak b. Hemâm, *Tefsiru'l-Kur'ân*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd),2:10-11.

⁶⁴ İbn Abbas'ın Nafi b. Ezrak ile tartışmasına dair rivayetler, İbn Uyeyne, Atâ, Mücahid'den gelmektedir. Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15: 591; Abdurrezzak, *Tefsir*, 2:11; İbn Kesir, *Tefsir*, 5:253.

⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15:591; Abdurrezzak, *Tefsir*, 2:11; İbn Kesir, *Tefsir*,5: 253.

⁶⁶ Hud 11/98, Enbiya 21/98, 102.

⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4: 43.

⁶⁸ Enbiya 21/69.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22:396.

⁷⁰ Mukatil, *Tefsir*, 2:636.

⁷¹ Mukâtil bunu âyette geçen "hatmen makdiyyen" ifadesine dayandırmakta ve Allah'ın bir hükmü olarak bunun levh-i mahfuzda kayıtlı olduğunu beyan etmektedir. Mukâtil, *Tefsir*, 2: 636.

⁷² Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, 15:592-594; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 16:122; İbn Kesir, *Tefsir*, 5: 252.

⁷³ Beyhakî, *Şu'ab*, 340; Sahavî, *Mekâsîd*, 262; Cürçânî, *Kâmil*, 8: 130.

⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15:591.

⁷⁵ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir*,2: 736.

birakılacağına ifade edilmesi de ayrıca bu yorumu desteklemektedir.⁷⁵ Hatta İbn Abbas salihlerin “Allahım bizi salimen ve Müslüman olarak cehennemden kurtar” diye dua ettiklerini söylemektedir.⁷⁶ Bu durumda âyetten, müminlerin cehenneme önce girip selamete geçmelerinin ardından kafir ve zalimlerin gireceği ve ateşin tabiatı gereği tekrar hararetine kavuşup onları yakacağı anlaşılmalıdır.⁷⁷ İbn Abbas ve Mücahid’den nakledilen haberler sadece bu yorumla sınırlı değildir, aksine kaynaklarda farklı anlama gelen rivayetler de yer almaktadır. Mesela İbn Abbas’a atfedilen başka bir habere göre sözü edilen 71. âyetten sadece kafirler kastedilmektedir. İkrime de bu görüşü desteklemektedir ve bu yorum âyette geçen “minküm”ün, “minhüm” şeklinde okunması ve anlamın yukarıya bağlanmış olmasıyla ilgili bir durumdur.⁷⁸ Mücahid’den aktarılan başka bir rivayete göre de o, vurûdu, Resulullah’tan gelen bir habere dayanarak⁷⁹ müminlerin dünyada maruz kaldığı ateşli humma hastalığıyla ilişkilendirmekte, bunun ahirettekine karşılık olarak, dünyada iken mümine cehennemden verilmiş bir pay olduğunu, dolayısıyla ayetteki müminlerin cehenneme uğramasının da bu anlama geldiğini ifade etmektedir.⁸⁰ Bu yoruma göre âyetten, ahirette müminlerin cehenneme girmesi diye bir durumun olmadığı, vurûdun dünyada iken çekilen hastalığa ait bir mesele olduğu anlaşılmalıdır. Ne var ki bu yorum, Mücahid’in İbn Abbas’a dayandırarak naklettiği Nafi b. Ezrak’la tartışmasına konu olan olayla ilgili anlatılanlarla büyük oranda çelişmektedir. Bu yüzden olsa gerek bazı müfessirler vurûd kelimesinin cehenneme girme anlamında müminler olmaksızın sadece kafirler için olduğunu söylemektedir.⁸¹ Âyetteki ifadeyi genel manada alan yoruma göre ise kelime, müminler için uğrama (murûr), kafirler için girme (duhûl) anlamına gelmekte, böylece iki görüş telif edilerek orta bir yol bulunmuş olmaktadır.⁸² Müfessirlerin çoğunun “vurûd” a cehenneme girme anlamını tercih etmesinde İbn Abbas’a dayandırılan rivayetin etkili olduğu görülmektedir. Ancak İbn Abbas’ın konu ile ilgili buradakinden farklı görüşleri de bulunmaktadır. Sonuçta onun diğer görüşlerini tercih edenler, doğal olarak farklı yorumlara ulaşmaktadır. Bu durumda kelime cehenneme girme anlamında inkârcı ve günahkârlar için, oradan geçip gitme, uğrama ise muttaki müminler için düşünüldüğünde, en azından diğer farklı görüşlerle ortak bir noktanın bulunması mümkün hale gelmektedir. Bize göre de yorumlar arasında anlam birliği açısından bu yorum makul görünmektedir.

Âyete bütün insanların cehenneme gireceği yönünde yapılan yoruma dayanarak bunun hikmetleri üzerinde bazı tespitler yapılmaktadır. Şöyle ki, öncelikle bu durum müminlerin azaptan kurtulması anlamına geleceğinden bu onlara büyük bir sevinç ve mutluluk kaynağı olacaktır. Buna karşılık müminlerin kurtulduğunu ve kendilerinin ateşe atıldıklarını gören kafirlerin ise üzüntü ve pişmanlığı artacaktır. Ayrıca bu durum müminlerin dünyada kendilerine bahsetmiş olduğu haşr, cennet ve cehennem gibi ahiret hayatına dair gerçeklere, münkirlerin inkarları aksine burada bizzat şahit olmalarından dolayı onlara büyük bir hüsrân yaşatacak, içine düştükleri bu rüsvaylık yüzünden başlarını kaldırıp müminlere bakamayacak ve bir karşılık da veremeyeceklerdir. Bu ortam onların üzüntüsünü, Müminlerin ise haklı çıkma ve kazanma mutluluğunu ziyadeleştirecektir. Sonuçta önce cehennem korkunçluğunu görüp sonra nimetlerle dolu cennete giren müminler, Allah’ın kendilerine olan lütfu karşısında hayranlık duyacak ve cennetten büyük bir haz alacaktır.⁸³

⁷⁵ Vâhidî, *Basît*, 14:296.

⁷⁶ Mücahid b. Cebr, *Tefsîru’- İmam Mücahid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebu’n-Nil, (Nasr: Daru’l-Fikri’l-İslami’l-Hadîse, 1989), 457-458.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Tevîlât*, 9: 156.

⁷⁸ Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, 15:596; İbn Kesîr, *Tefsîr*,5: 253.

⁷⁹ Buhârî “Bed’u’l-halk” 10.

⁸⁰ Mücahid, *Tefsîr*, 458.

⁸¹ Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, 15:596; Ebu Hayyan, *Bahru’l- Muhîr*, 6:197.

⁸² Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, 15:596; Ebu Hayyan, *Bahru’l- Muhîr*, 6:197.

⁸³ Râzî, *Tefsîr*, 21:245.

2.2.1.1.2. Delillerin Değerlendirilmesi: Vurûd kelimesini duhûl (cehenneme girme) olarak açıklayan ve âyeti mümin-kafir her insanın cehenneme girmesi olarak yorumlayanların ileri sürdükleri delillere⁸⁴ itirazlar yapılmış⁸⁵, kelimenin bu anlamda kullanımının bulunmadığı söylenmiştir. Buna göre “vurûd” a “duhûl” anlamı vermek uygun değildir.⁸⁶ Zira Enbiya suresi 101-102. âyetlerde beyan edildiği üzere hiçbir mümin asla cehenneme girmeyecektir.⁸⁷ Kaldı ki Kasas sûresi 23. âyette olduğu gibi vurûd, duhûl anlamına gelmemektedir.⁸⁸ Ayrıca her kim ki ateşe girerse oradan bir daha çıkamaz.⁸⁹ “Vurûd” a cehenneme girme anlamı vermenin doğru olmadığı görüşünde olan Hasan Basri’ye göre, müminlere korku ve hüznün olmayacağına dair güvence veren âyetlere⁹⁰ göre müminlerin cehenneme girme ihtimali bulunmamaktadır. Zira cehenneme girme anlamı verilirse eğer o vakit bunun müminler için korku ve hüznün anlamına geleceği⁹¹ ve diğer âyetlerle tearuz oluşturacağı görülecektir. Bu durumda diğer âyetlerle anlam bütünlüğü açısından bu âyete cehenneme girme anlamı vermek mümkün görünmemektedir, aksine buradan müminlerin oraya girmeyecekleri anlaşılmaktadır.⁹²

Buna karşılık Begavî (ö. 516/1122) âyetle ilgili yapılan yorumlar arasında “cehenneme herkesin gireceği, ancak bir sonraki âyette de beyan edildiği üzere Allah’ın şirkten korunmuş iman ehlini oradan çıkaracağı” şeklindeki ehl-i sünnetin görüşünü en sağlam olarak kabul etmektedir. Çünkü ona göre necat⁹³ ancak içine girilen yerden dışarı çıkmakla olur.⁹⁴ Ne var ki Mukâtil (ö. 150/767) ve Begavî’nin beyanına göre 72. âyette yer alan “zalimler” den müşrikler kastedilmektedir.⁹⁵ Bu açıklamaya göre büyük günah işleyen müminlerin durumunun ne olacağı hususu kapalı kalmaktadır. Neticede şirke düşmemiş ancak büyük günah işlemiş günahkâr müminlerin akıbeti ehl-i sünnete göre cezasını çektikten sonra cennete girecekleri doğrultusundadır. Bu durumda iki ihtimal bulunmaktadır: Ya onlar da müşrikler gibi cehennemden çıkamayacak ya da diğer müminlerle birlikte oradan çıkacaktır. Her iki durum da âyetin kapsamına uygun düşmemektedir. Âyette geçen “zalimler”i müşrikler değil de asiler olarak almak daha uygun düşmektedir. Zira hem şirke düşenler hem de günah işleyenler kendilerine zulmetmiş olmaktadır. Bu yüzden olsa gerektir ki bazı müfessirler büyük günah işleyerek cehenneme girme durumunda olan müminler için ayrıca açıklama yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Buna göre bu kimseler günahlarının cezasını çekmek üzere cehenneme girecek, ardından cennete girecektir.⁹⁶ Sonuçta büyük günah işleyen kimseler, cehenneme uğrama sırasında inkarcılarla birlikte cehenneme girmiş olmakta ve muttaki müminlerden ayrılmaktadır.

Mevdudi âyetle ilgili olarak cehenneme uğramayı, cehenneme girme olarak açıklayan hadislerin sahih olmadığını, aksi halde bunun, müminlerin hiçbir şekilde cehenneme girmeyeceğini bildiren âyet ve sahih hadislerle çelişeceğini söylemektedir. Nitekim sözlükte

⁸⁴ Deliller için bk. Muhammed Emin b. Muhammed Şenkîti, *Evzâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Ku'rân bi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 3: 478-480.

⁸⁵ Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, 6:197.

⁸⁶ Muhammed Ebu Zehre, *Zehratü't-tefâsîr*, 9: 4676.

⁸⁷ Müminlerin cehenneme girmesi ile ilgili ayetle (Meryem 71) onun uğultusunu duymayacaklarına dair ayetin (Enbiya 102) nasıl telif edildiğine dair şu yorum yapılmaktadır: Müminler cennete girdiklerinden orada cehennemin uğultusu duyulmayacak, ya da cehenneme girişleri sırasında onlara karşı ateş sönük, serin ve selamet olacağından bu tür bir ses işitmeyeceklerdir. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 248-249.

⁸⁸ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 246.

⁸⁹ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 246.

⁹⁰ Örnek için bk. Bakara 2/62,112, Al-i İmran 3/170; Maide 5/69; Enam 6/48.

⁹¹ Maturidi, *Tevîlât*, 9: 156.

⁹² Maturidi, *Tevîlât*, 9: 156.

⁹³ Âyette yer alan “nüneccî” fiili “nüncî”, “yüneccâ” ve “yüncâ” (hepsi de kurtarma ile ilgili anlam taşır) gibi farklı şekillerde de okunmuştur. Kisâf şeddesiz, diğerleri şeddeli okunmuştur. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 247; İbn Atiyye, *Muharraru'l-vecîz*, 4:28.

⁹⁴ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 247.

⁹⁵ Mukatîl, *Tefsîr*, 2:636; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5: 249.

⁹⁶ Kurtubî, *Câmi*, 13:497, 500; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 16:124.

vurûd (uğramak) kelimesi duhûl (girmek) ile eş anlamlı değildir. Âyeti bir sonra gelen âyetle birlikte değerlendiren Mevdudi'ye göre, burada doğru ifade; her insan cehenneme arz edilecek ancak, dindar ve salih insanlar kurtulacak, zalim kimseler ise orada yüzüstü bırakılacaktır.⁹⁷ Ne var ki âyete verilen mealde "girmek" olarak çevrilen⁹⁸ kelime, burada uğramak olarak yer almakta, bu da meal yorum arasında uyumsuzluğa yol açmaktadır.

2.2.1.2. Uğramak: Hasan Basri (ö. 110/728) "vurûd"u cehenneme uğramak ve içine girmeksizin geçip gitmek olarak açıklamaktadır.⁹⁹ Katade'ye (ö. 117/735) göre de kelime gelmek, hazır bulunmak demektir.¹⁰⁰ Burada, cehenneme girenlerin rezil ve rüsvay olacaklarının bildirildiği âyetlere dayanarak onlarla anlam bütünlüğü içerisinde olmak üzere, cehenneme girme değil de oradan gelip geçme anlatılmaktadır. Abdurrezzâk (ö. 211/826), Katade'nin görüşünü aktarır ve onun burada vurudu, uğramak olarak açıklamakta olduğunu söyler.¹⁰¹ Buna delil olarak şu rivayete yer vermektedir: Bir mümin kimsenin henüz ergenlik çağına gelmeden üç çocuğu ölürse o kişiye çok az bir şey dışında cehennem dokunmaz.¹⁰² Bu görüşe göre geçmekten hem içine girmeksizin cehennemin üzerinden hem de kıyısından geçip gitme anlamı çıkarılabilir. İbn Mesud'un (ö. 32/652) bir görüşü de budur ki müminler cehenneme uğrayacak ve amellerinin durumuna göre hızlı veya yavaş şekilde oradan çıkacaktır.¹⁰³ Bu görüşü benimseyenlerin delilleri güçlü görülmektedir. Çünkü Araplar vurûdu içine girme değil ona ulaşma, varma anlamında kullanmaktadır. Nitekim Yusuf sûresi 19.¹⁰⁴ ve Kasas sûresi 23. âyette¹⁰⁵ bu anlamda geçmektedir.¹⁰⁶ Zira âyette olduğu gibi, bir beldeye varmak onun içine girmek anlamına gelmemektedir.¹⁰⁷ Yine bu anlamı destekleyen delillerden biri de Enbiya sûresi 101 ve 102. âyetlerdir. Burada cennet ehlinin cehennemin uğultusunu duymayacağı beyan edilmekte, bu da onların cehenneme girmeyeceklerine delil olmaktadır.¹⁰⁸ Buna göre Meryem 71. âyetteki uğrama (vurûd), cehenneme girme, atılma veya azap görme anlamına gelmemekte, aynı şekilde Enbiya 101. âyette de cehenneme girme, atılma ve azaptan uzaklaştırma manasına gelmektedir.¹⁰⁹ Aslında bu görüşle aşağıda değinilecek olan sırttan geçme birbirine büyük oranda benzerlik göstermekte ve âyete aynı anlam verildiği görülmektedir.

2.2.1.3. Sırttan Geçmek: Âyete cehenneme doğrudan girme yerine onun üzerinde kurulan bir sırttan geçme anlamı verenlere göre, müminler selametle cehennemin üzerinden geçerken, mücrim ve münkirler aşağıya düşecek ve orada azap göreceklidir. Bu görüşü ileri sürenler arasında İbn Abbas, İbn Mesud, Ka'bu'l-Ahbar (ö. 32/652), Süddi (ö. 127/745), Katade ve Hasan Basri yer almaktadır. Buna göre âyet, cehenneme girme değil, üzerinden geçme olarak anlaşılmalıdır.¹¹⁰ Buna delil olarak Enbiya 101. âyet gösterilmekte, sonuçta Allah'ın kendisini ateşten uzaklaştırmayı vaat ettiği kimsenin cehenneme girmeyeceği ileri sürülmektedir. Meryem sûresi 71. âyette geçen "vurûd"u cehenneme girme değil de sırttan

⁹⁷ Mevdudi, *Tefhimul-Kur'ân*, (İstanbul: İnsan yay., 1991), 3: 229.

⁹⁸ Mevdudi, *Tefhim*, 3: 228.

⁹⁹ Mücahid, *Tefsir*, 458.

¹⁰⁰ Abdurrezzak, *Tefsir*, 2: 10.

¹⁰¹ Abdurrezzak, *Tefsir*, 2: 10.

¹⁰² Buhari "Cenâiz" 6; Müslim "Birr" 47.

¹⁰³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesir*, 5: 256; Şenkîti, *Evzâu'l-Beyân*, 3: 481.

¹⁰⁴ "...Sucularını su almaya gönderdiler, o kovasını kuyuya saldı/فَارْسَلُوا وَارْتَدُّهُمْ فَلَمَّا دَلُّوا

¹⁰⁵ "(Musa) Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir toplulukla karşılaştı/ وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْكُونَ

¹⁰⁶ İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselâm, *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*, (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1982), 178.

¹⁰⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 3: 341; Ebu Müslim Muhammed b. Bahr İsfahânî, *Tefsîru Ebî Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî*, thk. Hadr Muhammed Nebaha, 186. Bununla ilgili olarak İbn Abbas'tan yukarıda zikredilen cehenneme girme görüşünün aksine başka bir rivayet daha aktarılmaktadır ki, bununla ilgili olarak o, uğramanın girme anlamına gelmeyebileceğini söylemektedir. Zemahşeri, *Keşşâf*, 4: 44.

¹⁰⁸ İsfahânî, *Tefsir*, 186-187.

¹⁰⁹ Ebu Zehre, *Zehratü't-tefâsîr*, 9:4676.

¹¹⁰ Kurtubi, *Câmi*, 13:493; İbn Kesir, *Tefsir*, 5: 254.

geçme olarak kabul edenler görüşlerini temellendirmek üzere bir sonraki âyetin başındaki “sümme”yi “semme” şeklinde okumaktadır.¹¹¹

Âyetin cehenneme girme olarak anlaşılamayacağını söyleyen, üzerine köprü kurulması ve müminlerin onun üzerinden geçmesine dair görüşü benimseyenlerin konu ile ilgili ileri sürdükleri hadisten deliller bulunmaktadır. Bu konuda yer verilen rivayetlerden biri şöyledir: Cehennemin üzerine kurulan köprü üzerinden müminler amellerine göre şimşek, rüzgâr, kuş, cins at, deve ve insan koşması gibi geçeceklerdir.¹¹² Taberî âyete dair yapılan yorumları rivayetlerle birlikte zikrettikten sonra konu ile ilgili şöyle bir sonuca varmaktadır: Bütün insanlar cehenneme uğrayacak, müminler Allah’ın yardımıyla oradan çıkıp gidecek, kafirler ise içine düşecektir. Bu konuda Rasulullah’tan gelen rivayetler doğrultusunda uğrama cehennem üzerine kurulmuş sırttan geçme olarak açıklanmaktadır.¹¹³

2.2.1.3.1. Delillerin Değerlendirilmesi: Cehenneme girmeden doğrudan sırttan geçme anlamı verenlerin delillerine karşılık şu eleştiri yapılmaktadır. Delil gösterilen Enbiya 101. âyetteki uzaklaştırma, cehenneme girmeye değil azapla ve yanmakla ilgilidir.¹¹⁴ Kaldı ki hakiki anlamda cehennemden uzaklaştırma, oraya giren kimsenin hiçbir acı duymaması, ateşi hissetmemesi anlamına gelir. Nitekim vurûdu sırttan geçme değil de cehenneme girme olarak kabul edenlere göre Meryem 72. âyetin başındaki “sümme”, cehenneme girdikten sonra kurtuluşu göstermektedir.¹¹⁵ Ayrıca Enbiya 102. âyette bahsedilen cehennemin sesini duymama durumu, müminlerin cennette olduğu bir zaman dilimini beyan etmektedir.¹¹⁶

2.2.1.4. Cehennemin Çevresinde Diz Çökmüş Şekilde Toplanmak: Zemahşeri, âyete yapılan yorumları sıraladığı tefsirinde, yukarıda zikredilenler dışında âyetin öncesinden ilhamla ulaşılan bir görüş olduğu düşünülen ve vurûd kelimesiyle insanların cehennemin etrafında diz çökmüş vaziyette toplanmasının kastedilmiş olacağına dair başka bir ihtimalde yer vermektedir. Eğer bununla sadece kafirler kastedildiği düşünülürse o zaman âyetin anlamı yorumu gerek kalmayacak şekilde zaten açık olmaktadır.¹¹⁷ Zira cehennem kafirler için yaratılmış ceza mekanıdır ve her inkârcı oraya girecektir.

2.2.1.5. Cehennemi Görmek: Bir kısım müfessir âyetteki vurûdu, cehennemi görecek bir yerde bulunmak, ona bakmak, onun durumuna vakıf olmak, kısaca onu yakından müşahade etmek olarak açıklamakta olup cehenneme bizzat girme yorumunu kabul etmemektedir. Bu da ahirette hesabın cehennemin yakınında olacağını ve herkesin hesap görülme esnasında onu yakinen göreceğini ifade etmektedir. Hesap sonrası Allah muttaki kullarını gördükleri bu korkunç manzaradan kurtaracak ve onları cennetine yöneltecek, zalimleri de ateşe sevk edecektir. Bu yorumu tercih eden müfessirler delil olarak Kasas sûresi 23. âyeti göstermektedir. Nitekim bu âyette Hz. Musa’nın Medyen suyuna ulaştığında hayvanlarını sulayan insan topluluğuyla karşılaşmasından bahsedilmektedir. Âyette yer alan vurûd, varmak, ulaşmak anlamında olup, suyun içerisine girmeyi kastetmemektedir.¹¹⁸ Bu durumda cehennemin kenarına gelip onu görecek yakınlıkta bulunma, onun içine girmeyi gerektirmez. Nitekim herkesin cehennemin içine gireceği yorumunun isabetli olmadığını savunanlar, bunu ispat sadedinde Resulullah’tan, Bedir muharebesinde ve Hudeybiye’de bulunanların hiçbirinin cehenneme girmeyeceğini bildiren bir sahih rivayete yer vermektedir.¹¹⁹ Buna göre âyetin, her ferdin cehennemin içine girmesi gibi bir durumdan bahsettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Zira yukarıda beyan edildiği üzere Mücahid’e nispet edilen bir görüşe göre

¹¹¹ Bu kıraat İbn Abbas, Ebu Ya’mer, Asım Cahderî ve İbn Ebi Leylâ’ya nispet edilmektedir. Kurtubi, *Câmi*, 13:500; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 5:257.

¹¹² Buhari “Tevhid” 24; Müslim “İman” 81.

¹¹³ Taberî, *Câmi’l-Beyân*, 15: 601.

¹¹⁴ Muhamme Emin Şenkîti, *Def’u ihâmi’l-izdirâb*, 192.

¹¹⁵ Kurtubi, *Câmi*, 13:493.

¹¹⁶ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 5: 256.

¹¹⁷ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4:45; Isfahânî, *Tefsir*, 187; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil*, 4:17.

¹¹⁸ Zeccâc, *Mecâzu’l-Kur’ân*, 3:341-342; Kurtubi, *Câmi*, 13:494.

¹¹⁹ İbn Mâce “Zühd” 33.

o, âyetteki vurûdu müminlerin dünyada çektikleri cehennem ateşine denk humma hastalığı olarak açıklamaktadır.¹²⁰ Âyette geçen vurûdu görme olarak açıklayanlardan bazıları ise bunu kabirde kendilerine cehennemin gösterilmesi olarak açıklamaktadır.¹²¹

Muhammed Esed, âyetle ilgili yaptığı açıklamada, mümin-kafir herkesin onu görebileceği bir yere varacağı görüşünü tercih etmekte ve âyetin yukarıya ile irtibatlandırılarak, orada yer alan “siz”in, ahireti inkâr eden kimselere yapılan bir hitap olduğu yönündeki yaklaşımı sağlıklı bulmamaktadır. Ona göre vurûd “müşahede etme” anlamına gelmektedir ve âyetin meali “sizden her biriniz onu (cehennemi) görebilecek bir yere varacaksınız” şeklindedir.¹²²

2.2.1.5. Kıyameti yaşamak: Bu yorum İbn Mesud’a nispet edilen bir rivayete dayandırılmaktadır. Buna göre İbn Mesud, âyette geçen “vâridühâ”yı kıyamete varma olarak açıklamakta,¹²³ böylece anlam farklı bir çerçeve kazanmaktadır. Bu durumda âyetin muhatabı bütün insanlar olmakta, ondan, herkesin hesap görmek için mahşerde toplanacağı ve hiçbir kimsenin hesaptan kurtulamayacağı anlaşılmaktadır. Âyetin genel anlamda herkesin kıyametle karşılaşacağı ve bundan kurtuluşun olmayacağı şeklinde anlaşılması, diğer âyetlerle de tearuz meselesini ortadan kaldırmış olmaktadır. Ne var ki İbn Mesud’un bu konuda üç farklı görüşü nakledilmektedir. Bunlar, cehenneme girme, sıratın geçme ve kıyamet’tir. Rivayetlere bakıldığında bir âyet üzerinde üç değişik görüşün zikredilmesi ve bunlardan hangisinin İbn Mesud’a ait olduğunun tespiti, büyük bir güçlük meydana getirmektedir. Ancak bu görüşler arasında onun sıratla ilgili yaklaşımı daha öne çıkmış görünmektedir.

2.2.1.5. Humma Hastalığına Düşmek: Âyete yapılan yorumlar genellikle cehennem üzerinden ahiret odaklıdır. Ancak âyete çok farklı bir yorum getiren Mücahid, vurûdun dünyada müminin humma hastalığına yakalanması ve bundan duyduğu sıkıntı ve ateş olduğunu söylemektedir. Bu yoruma göre mümin kimsenin hayatta iken yakalandığı bu hastalık ateşi, onun cehennemden kendisine düşen payı olmaktadır. Nitekim Mücahid’in bu yorumu da Rasulullah’tan rivayet edilen bir hadise dayandırılmaktadır. Şöyle ki; Resulullah, hummanın müminin ateşten payı¹²⁴ ve yine onun cehennemin şiddetli ateşinden bir parça olduğunu, bunun da su ile teskin edilmesini¹²⁵ buyurmuştur.¹²⁶ Ancak bu, Mücahid’den âyetle ilgili gelen tek yorum değildir. Yukarıda beyan edildiği üzere vurûdla ilgili, hocası İbn Abbas’tan gelen haberler içerisinde en yaygın olarak kabul edilen cehenneme bizzat girme şeklindeki yorum Mücahid’in de benimsediği görüştür. Bundan olsa gerektir ki âyette beyan edilenin dünyada çekilen humma hastalığı olduğuna dair bu yaklaşım diğer görüşüne nazaran müfessirlerce pek rağbet görmemiştir.¹²⁷ Ne var ki Mücahid burada müminin humma hastalığı sebebiyle çektiği zorlukların ahirette günahlarına keffâret olabileceğini kastetmiş olmalıdır. Nitekim konu ile ilgili delil sayılan hadislerin de buna işaret ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁸ Nihayetinde hummanın ateşli bir hastalık olması hasebiyle onun ağırlığına işaret edilmek üzere cehennem ateşine benzetilmekte, müminin yaşadığı bu zorluğun, cehennem ateşine karşı bir keffâret olacağı bildirilmektedir.

¹²⁰ Buna dayanak olarak Ebu Hureyre’den hasen bir hadis rivayet edilmektedir: Resulullah buyurdu: “*Humma müminin ateşten payıdır.*” Ebu Hasan Nuruddin Ali Heysemî, *Mecmau’z-zevâid ve menbeu’l-fevid*, (Kahire: Mektebetü’l-Kudsi,1994), 2: 306; Kurtubi, *Câmi*, 13:494-495.

¹²¹ Kurtubi, *Câmi*, 13:495.

¹²² Muhammed Esed, *Kuran Mesajı*, çev. C. Koytak, A. Ertürk, (İstanbul: İşaret yay, 1997), 618-619.

¹²³ Begavî, *Meâlimü’t-tenzil*, 5: 247.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36: 495.

¹²⁵ Buhari “Bed’ül-halk”, 10; İbn Mâce “Tib” 19.

¹²⁶ Taberi, *Câmi’l-Beyân*, 15:597; Begavî, *Meâlimü’t-tenzil*, 5: 249.

¹²⁷ Mahmud Şükri Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Trâsi’l-Arabi), 16: 122.

¹²⁸ Bu konudaki rivayetleri değerlendiren alimler bunların ayetteki vurûd ile ilgili delil olamayacağını söylemektedir. Çünkü âyetin muhtevası ahiretle ilgilidir ve buradaki meselenin de dünyadaki yaşananlarla bir ilgisi bulunmamaktadır. Şenkitî, *Evvâ’l-Beyân*, 3: 480.

2.2.1.6. Müminlerden Muttakiler Dışındakilerin Kast edilmesi: Yukarıda âyete yapılan tevillerde görüldüğü gibi, müminlerden büyük günah işleyen kimselerin cehenneme girip cezasını çekmesi hususunda farklı bir görüş bulunmamaktadır. Âyette ihtilafa yol açan husus muttaki müminlerin cehennemle ilişkilendirilmesi meselesidir. Bu bağlamda âyeti şu şekilde açıklamak da mümkündür: Cehenneme girecek kimseler zalim kimselerdir. Bu kapsama inkarcılar yanında mümin olup da büyük günah işleyen kimseler de girmektedir. Bu durumda âyetin muhatabı da bunlar olmaktadır. Bu hususta temel mesele ceza yeri olan cehenneme müminlerin bu amaçla girip-girmemesidir ki bu konuda hiçbir müfessir ceza amaçlı olarak onların oraya gireceğini söylememiştir. O halde ayetin muttaki müminler dışında herkesin cehenneme girip cezasını çekeceği şeklinde anlaşılması mümkündür. Büyük günah işleyenlerin durumuna gelince yukarıda Abdullah b. Revaha rivayetinde olduğu gibi âyet ve devamı cehennemden çıkmayı konu edinmemektedir. Sadece muttaki kulları Allah'ın oradan kurtaracağı, zalimleri ise geri bırakacağı haber verilmektedir. Buradaki kurtarma mutlaka cehenneme girmeyi gerektirmemektedir. Nitekim birçok sahih haberde¹²⁹ doğrudan cennete girecekler hakkında açıklamalar bulunmaktadır. Büyük günah işleyenlerin durumu ise mezhepler tarafından farklı delillerle izah edilmekle beraber, ehl-i sünnet mümin olup büyük günah işleyenlerin cennete gireceğini söylemektedir.¹³⁰

2.3. İnsan Doğasını Esas Alan Yaklaşım

İnsan tabiatı gereği iman ve inkardan birini seçme imkanına sahip yaratılmıştır. Hiçbir insan bunlardan birini seçmeye zorlanmadığı gibi, yaratılıştan herhangi birini yüklenmiş olarak da gelmez. Bu durumda bütün insanlar seçimini kendi iradesiyle yapmakta, işlediklerinin bir karşılığının olacağını bilmektedir. Âyet aslında her insanın potansiyel olarak cennete veya cehenneme girme durumu bulunduğunu ihtar etmektedir. Bu yönüyle bütün insan cinsine hitap ederek, her fert için cehenneme girme seçeneğinin varlığı hatırlatılmaktadır.¹³¹ Nitekim sonraki âyette bu hususu açıklama mahiyetinde insanların amellerine göre bir kısmının cennete, bir kısmının da cehenneme gireceği haberi yer almaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada muhatap, mahiyet ve kapsam yönüyle müfessirlerin üzerinde çokça ihtilaf ettikleri Meryem Sûresi 71. âyet incelenmiştir. İlk bakışta her bir ferdin mutlaka cehenneme uğrayacağını bildirildiği düşünülen bu âyetle, müminlerin cennete, günahkarların cehenneme gideceğini beyan eden diğer pek çok âyet arasında zahiren görülen tearuzun giderilmesi, anlam yönüyle âyetler arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığı, aksine yapılan açıklamalarla aralarını telifin imkân dahilinde olduğu görülmüş ve bu tür durumların muhataptan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Âyet üzerinde ortaya çıkan görüş farklılığının temelinde, onun hitap ettiği kitlenin kimler olduğu hususu yer almakta ve bunun da âyetin siyak-sibak ilişkisinin tayinindeki yaklaşımdan kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim öncesiyle birlikte değerlendirildiğinde âyetteki cehenneme gireceği bildirilen muhatabın inkarcılar olduğu sonucuna varılmaktadır. Müfessirlerin bir kısmı âyeti bu şekilde anlamakta ve onun müminlere değil, kafirlere hitap ettiğini söylemektedir. Nitekim âyetin öncesinde kıyamette yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin hesap için toplanacağı, şeytanlarıyla birlikte haşredilip cehennemin etrafında diz üstü çökmüş vaziyette hazır edilecekleri, her topluluk içinden isyankarların ayrılacağı ve 71. âyette ise inkarcılara hitaben her birinin cehenneme varacağı bildirilmektedir. Âyette cehenneme varacağı bildirilen kimselerin sadece inkarcılar olması durumunda, diğer âyetlerdeki cennetlikler ve cehennemliklere dair beyanlarla, bunun arasında anlam bakımından bir tearuz ortaya çıkmadığından, ilave açıklamaya da gerek kalmamaktadır. Günümüzde de ayete yapılan yorumlar içerisinde bu

¹²⁹ Örnek için bk. Buhari "Tıb" 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 370.

¹³⁰ Konu ile ilgili örnek için bk. Buhari "İman" 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6:361.

¹³¹ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu*, (Ankara: DİB Yay., 2007), 3:613.

görüşü tercih edenler bulunmaktadır. Bu görüşte olanların dayandığı delillerden biri İbn Abbas'a nispet edilen ve âyetteki hitabın sadece kafirlere has olduğunu ifade eden rivayettir. Ancak bu, konu ile ilgili ona nispet edilen tek görüş değildir. Aşağıda değinileceği üzere bunun dışında birbiri ile tezat oluşturacak üç farklı görüş daha bulunmaktadır. Bu durumda ona ait olduğu nakledilen bu görüşlerden hangisinin asıl görüşü olduğunu tespit etmek güçleşmektedir. Görülen odur ki âyete yapılan açıklamalarda güçlü olduğu düşünülen görüş tercih edilmekte ve delil sayılmaktadır.

Âyeti öncesinden bağımsız başlangıç cümlesi olarak kabul eden ve sonraki âyetlerle birlikte açıklamaya çalışan yaklaşım, buradaki hitabın umumi olduğunu, dolayısıyla bütün insanların kastedildiğini söylemektedir. Ancak bu da kendi içerisinde birçok farklı yoruma sahiptir. Âyetin umumi olması durumunda dahi meselenin inkarcılar yönüyle bir tearuz oluşturmadığı açıktır. Asıl mesele müminlerin cehenneme uğramasıdır ki bu durumda muhatabın anlayabilmesi için diğer ayetlerle arasında zahirde ortaya çıkan anlam ihtilafının giderilmesi üzerine bir açıklama yapılması icap etmektedir. Müfessirler bu durumu açıklamak üzere eldeki nakli ve akli deliller çerçevesinde farklı yorumlarda bulunmuşlar, böylece âyetin diğer âyetlerle arasında telife çalışmışlardır. Bu bağlamda müfessirlerce en çok kabul gören görüş, ayette yer alan vurûd kelimesinin cehenneme girme olarak açıklanmasıdır. Bu yaklaşımı tercihte ileri sürülen deliller arasında kelimenin bu anlamda kullanıldığı diğer ayetler, Resulullah, sahabe ve tabiînden nakledilen rivayetler yer almaktadır. Buna göre cehennem, müminler içine girdikleri sırada onlara serin ve selamet olacaktır. Nitekim bu anlamı bir sonraki ayette yer alan müminlerin Allah tarafından kurtarılması, zalimlerin orada bırakılması beyanı desteklemektedir. Aslında bu görüşe temel teşkil eden ayetlerin delil olarak kullanılmasında, kelimeye "cehennemin bizzat içine girme" anlamı veren İbn Abbas'tan gelen nakillerin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte kelimenin duhûl anlamına geldiğine dair rivayetlerin sahihliği üzerinde ihtilafların bulunması bazı müfessirleri sözü geçen kelimenin bu anlama gelemeyeceği fikrine götürmüş ve onları konuyla ilgili karşı delillerle farklı yönden açıklama yapmaya sevk etmiştir. Bunlar arasında en yaygın olanı cehennemin iki yakasına kurulan sırttan geçmedir. Bu yaklaşıma göre müminler amellerine göre sırttan geçerken, inkarcılar içine düşecektir. Âyetteki vurûd, cehennemin içine girme anlamına gelmemektedir. Büyük günah işleyenlerin durumu ise başta inkarcılar gibi cehenneme girme, ancak onlar gibi ebedi kalmayıp cezasını çektikten sonra cehennemden çıkma ve sonunda cennete girme şeklinde olacaktır. Bu yorumu benimseyenler arasında İbn Mesud, Hasan Basri gibi müfessirler yer almaktadır. Diğerinde olduğu gibi bu görüş hakkında da her iki müfessirden gelen farklı rivayetler nakledilmektedir. Özellikle İbn Mesud'a nispet edilen görüşler arasında tezatlık dikkat çekmektedir. Mesela tespit edildiği kadarıyla âyetle ilgili ondan aktarılan üç görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki cehenneme girme, ikincisi, cehenneme girme olmaksızın sırttan geçme, üçüncüsü de vurûd, ahiret demektir. Yapılan değerlendirmelere bakılırsa bunlardan sadece sırttan geçme görüşü hüsn-i kabul görmüş, diğerleri pek rağbet görmemiştir. Ne var ki bu durum bu tür rivayetler üzerinden sağlıklı değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Ancak mevcut deliller üzerinden bakıldığında Taberi'nin de tercih ettiği bu görüş diğer görüşlere göre daha kapsamlı, makul ve tercihe şayan görünmektedir. Çünkü diğer yorumlarda kullanılan delillerin bu görüşle çelişmesi şöyle dursun onun için açıklayıcı mahiyette değerlendirilebileceği bile söylenebilir. Mesela müminlerin geçişi sırasında cehennem alevinden etkilenmemesi için onlara serin ve selamet olması pek tabii bir durumdur. Yine cehenneme uğramak, bizzat onun içine girmeyi gerektirmemektedir. Nitekim cehennem ceza amaçlı yaratılmış bir yer olduğundan muttaki müminlerin onu görüp, Allah'ın yardımıyla oradan kurtulduklarına sevinmeleri bunda esas murat olmalıdır. Bu iki görüşün dışındakiler de aslında sırttan geçme yorumuna daha yakın durmaktadır. Şöyle ki, cehennemin yakınına varma, kenarında toplanma, onu görme gibi görüşler sırttan geçme görüşüne uzak veya ona ters değildir ve her biri bununla ilişkilendirilebilecek durumdadır. Bunlar, geçişin farklı aşamalarında oluşabilecek hallerdir. Önce yakınına varma, toplanma,

yakınlaşınca veya geçerken bakma gibi. Nitekim Meryem 72. âyette bu geçiş esnasında müminlerin kurtarılması, zalimlerin orada bırakılmasından bahsedilmektedir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şunu söylemek mümkündür: Meryem 71. âyetle ilgili yukarıdaki zikredilen yorumlardan hangisi tercih edilirse edilsin, bunlardan hiçbiri işkal bağlamında diğer âyetlerle çelişki oluşturacak bir mahiyet arz etmemektedir. Müfessirlerin yaptığı yorumlar ve ileri sürdüğü deliller bu konuda hassasiyet gösterdiklerine işaret etmektedir. Zaten Kur'ân'ın kendi içinde çelişki barındırması mümkün değildir, bu gibi haller okuyucunun onun üslubuna yabancı olmasından veya hakkında yeterli seviyede bilgi sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Sonuçta bu çalışma Kur'ân'ın lafız-anlam yönüyle sahip olduğu iç bütünlüğü hususunu somut bir örnek üzerinden incelemekte, cennet veya cehenneme girme hakkındaki âyetlerle, Meryem 71. âyet arasında bir tearuzun bulunmadığı sonucuna varmış olmaktadır. Buna göre âyetten bütün insanların ceza çekmek üzere cehenneme gireceğine dair bir sonuç çıkarılması imkansızdır. Zira ceennem asiler için bir ceza yeridir ve hal böyleyken burada salih müminlerin cehenneme girip ceza çekmesi diye bir şeyden söz edilemeyeceği de açıktır.

Kaynakça

- Abdurezzak b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmam Ahmed*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Âlûsî, Mahmud Şükri. *Rûhu'l meânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Trâsi'l-Arabi, ts.
- Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abu'l-îman*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Bezzâvî, Nasiruddin Ebu'-Hayr Abdullah b. Ömer Şirazî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Bayrut: Dâru İhyâi't- Turasi'l-Arabî, ts.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Beyrut: Dâru Turuki'n-Necât, 1422.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar. Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1984.
- Cürçânî, Ebu Ahmed b. Adıyy. *el-Kâmil fi zu'afâi'r-ricâl*. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Ebu Hayyan el-Endelüsî, *Bahru'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Elik, Hasan- Coşkun, Muhammed. *Tevhit Mesajı*. İstanbul: İFAV yay., 2020.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *el-Kitâbü'l-ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's- Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Heysemî, Ebu Hasan Nuruddin Ali Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbeu'l-fevid*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1994.
- İsfahânî, Ebu Müslim Muhammed b. Bahr. *Tefsîru Ebî Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahanî*, thk. Hadr Muhammed Nebeha, ts.
- İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Galib Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu Ferec Cemalüddin Abdurrahman. *Zâdü'l-mesîr*. el-Mektebü'l-İslami, 1983.
- İbn Dureyd, Ebubekir Muhammed b. Hasan. *Cemheratü'l-lüga*. Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, 1988.
- İbn Kesîr, Ebu Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed. *Sünenü İbn Mâce*. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- İzzeddin Abdulaziz b. Abdusselâm, *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*. Cidde: Dâru's-Şurûk, 1982.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu*. Ankara: DİB Yay., 2007.
- Kılıçarslan, Mehmet. *Müşkili'l-Kur'ân-1*. Ankara: FCR yay., 2022.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

- Matürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, İstanbul: Daru'l-Mîzân, 2007.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *et-Tevhîd*. İskenderiyye: Daru'l-Cemaati'l-Mısriyye, ts.
- Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*. Çev. Muhammed Han Kayanî. İstanbul: İnsan yay., 1991.
- Muhammed Esed. *Kur'ân Mesajı*, çev. C. Koytak, A. Ertürk. İstanbul: İşaret yay, 1997.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Beyrut: Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, 2002.
- Mücahid b. Cebr. *Tefsîru İmam Mücahid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebu'n-Nil. Nasr: Daru'l-Fikri'l-İslami'l- Hadîse, 1989.
- Müslim, Ebu Hüseyin Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1955.
- Pak, Süleyman. *Kur'ân'ı anlamada Bir Yöntem: Müşkilü'l-Kur'ân İlmi*. Ankara: Sonçağ Akademi Yay., 2019.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu Kasım Hüseyin b. Muhammed. *er- el-Müfredât*, thk. Seyyid Muhammed Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Marîfe, ts.
- Râzî, Fahrüddin b. Ziyâuddin Ömer Muhammed. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sahavî, Muhammed Abdurrahman. *el-Mekâsıdu'l-hasene*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1985.
- Şenkîfî, Muhammed Emin b. Muhammed. *Evvâ'u'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Kahire, Dâru Hicr, 2001.
- Şenkîfî, Muhammed Emin. *Def'u ihâmi'l-izdırâb*, by,ts.
- Taberani, Ebu Kasım Süleyman b. Ahmed. *el-Mucemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1983.
- www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.
- Vâhidî, Ebu Hasan Ali b. Ahmed. *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Abdulaziz b. Muhammed Yahya. Riyad: Silsiletü'r-Resâili'l-Camiyye, 1430.
- Zeccâc, Ebu İshak İbrahim es-Serrî. *Meâni'l-Kurân ve i'râbuh*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, Riyad: Mektebetü Ubeykân, 1998.

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1 (Mayıs/ May 2022):124-137

Hicret Edenlerle Hicret Etmeyenlere Karşı Kur'ân'ın Tavrı The Attitude Of The Qur'an Towards Those Who do Hıjrah And Those Who Did Not

Şeyma Gündüz

Bütünleşik Doktora Öğrencisi/ Student of Integrated Ph.D.

Ankara Üniversitesi / Tefsir Anabilim Dalı

Ankara University / Department of Tafsir

Ankara/Turkey

e-mail:s.gunduuz@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5672-8656

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 17.1.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.03.2022

Yayın Tarihi/Pub Date: 30.05.2022

Atıf/Cite as

Gündüz, Şeyma. Hicret Edenlerle Hicret Etmeyenlere Karşı Kur'ân'ın Tavrı, Tafsir Dergisi 2/1 (Mayıs 2022), 124-137

Gündüz, Şeyma. The Attitude Of The Qur'an Towards Those Who do Hıjrah And Those Who Did Not, Tafsir Journal 2/1 (May 2022), 124-137

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

The Attitude of the Qur'an Towards Those Who Emigrated and Those Who Did Not

Abstract

Emigration (*Hijrah*), which is the name of leaving homeland and emigrate to other places for first generation Muslims to in order to live, spread and glorify the religion of Allah, is an extremely important event in Islam. The fact that it is not easy for a Muslim to leave his homeland and property for the sake of his faith increases the importance of the matter. It is a phenomenon that also exists in the history of prophecy. Prophet Muhammad (pbuh) is one of the prophets who received the order to *Hijrah*. This order came at a time when believers were in financial and moral distress. Muslims' devotion to *Tawhid* (unification or oneness of God) belief caused the anger and hatred of the polytheists; Muslims were subjected to all kinds of torture and cruelty. In the period when the troubles became unbearable, the first order of the emigration came to Abyssinia. Since Abyssinia was far from Mecca and was not a religious center, the emigration was not continuous. The continuation of persecution and torture caused the second and great emigration. That was the city of Madinah. When the emigration ordered, there were those who secretly took the road to Madinah, and there were also those who did not emigrate. However, the emigration was a way of salvation for Muslims and a turning point for the spread of the Islamic cause and finding a place. It was a milestone for the cause of Islam to reach many people without facing too many obstacles *Hijrah* was the name of living comfortably in religion, of saying "I am a Muslim"; It was to leave the land of blasphemy. It is the best method to look at the verses in the Qur'an in order to understand and make sense of the emigrants (*muhajirs*) and emigration, which is a great step in raising the banner of the Islamic cause. The Qur'an best explains and conveys the situation of those who emigrated and those who did not. In our study, we reached both modern and classical sources and included the interpretations of the verses and the reasons for the revelation (*Asbab al-Nuzul*), if any. Before, after giving place to the etymological analysis of the concept of *Hijrah*, dictionary and term meanings in terms of understanding the subject completely, we briefly touched on the *Hijrah* in the history of prophethood. We attempt to present the emigration event that took place in the time of Prophet Muhammad (pbuh), in a general framework, by reaching the original sources. There are many verses in the Qur'an describing the status and virtue of those who emigrated. These verses are included in various *surahs*. All but one of these verses are about those who emigrated to Medina and the people of Medina who helped them. Although it is said that the one hundred and tenth verse of the *Surah An-Nahl* is meant for those who emigrated to Medina, there is an opinion that it is about those who emigrated to Abyssinia. An important issue that the Qur'an mentions about the emigration is the brotherhood of the emigrants with the Ansar and their sacrifices for each other. With the love and mercy that Allah has placed in their hearts, the Ansar took wings over the emigrants and preferred them to their own selves. In the Qur'an, when we look at the verses about emigration in a general framework, there is a verse stating that the place of those who did not emigrate is Hell, but there is a verse that Allah will forgive and forgive the person who emigrated, even if it was late. There is a verse stating that those who could not emigrate because of their excuses will be forgiven. In the verses of the Qur'an, there are many verses stating that the deeds of those who emigrated will not be wasted, their sins will be covered and they will enter Paradise (*Jannah*). These explanations are repeated in the Qur'an.

Key words: Hijrah, Hijrah in Qur'an, Muhajir, Ansar.

Hicret Edenlerle Hicret Etmeyenlere Karşı Kur'ân'ın Tavrı*

Öz

Allah'ın dinini yaşamak, yaymak ve yüceltmek için ilk nesil Müslümanların kendi yurtlarını terk edip başka yerlere göç etmelerinin adı olan hicret, İslam'da son derece önemli bir olaydır. Müslümanın inancı uğruna öz yurdunu, malını terk etmesinin kolay olmaması için olayın önemini arttırmaktadır. Peygamberlik tarihinde de var olan bir olgudur. Birçok peygamber Allah'ın emriyle farklı beldelere hicret etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de hicret emrini alan peygamberlerden biridir. Bu emir inanların maddi manevi sıkıntıda oldukları bir zamanda gelmiştir. Müslümanların Tevhit inancına olan bağlılıkları müşriklerin öfkesine ve kinine neden olmuş; Müslümanlara her türlü işkence ve zulmü reva görmüşlerdir. Sıkıntılı bir hal aldığı dönem de ilk olarak Habeşistan'a hicret emri gelmiştir. Habeşistan'ın Mekke'ye olan uzaklığı ve din merkezi olma özelliğini taşımasından dolayı oraya hicret devamlı olmamıştır. Yapılan zulmün ve işkencelerin devam etmesi ikinci ve büyük hicrete sebep olmuştur. Orası da Medine şehri idi. Hicret emri gelince gizliden gizliye Medine yolunu tutanlar olduğu gibi hicret etmeyenler de mevcut idi. Hâlbuki hicret Müslümanlar için bir kurtuluş yolu ve İslam davasının yayılması ve yer bulması için hicret bir dönüm noktasıydı. İslam davasının fazla engelle karşılaşmadan birçok kimseye ulaştırılması için bir milattı. Hicret, dinin rahatça yaşamının, Müslümanım demenin adıydı; Küfür diyarını terk etmektir. İslam davasının sancağını yükseltmek adına büyük bir adım olan hicreti, hicret edenleri anlama ve anlamlandırma adına Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ayetlere bakmak en güzel metottur. Hicret edenler ile hicret etmeyenlerin durumunu bize en iyi Kur'ân-ı Kerîm açıklar ve aktarır. Biz de çalışmamızda gerek modern gerek klasik kaynaklara ulaşarak ayetlerle ilgili yorumlara varsa ayetlerin iniş sebeplerine yer verdik. Öncesi de ise konuyu bütünüyle kavrama açısından hicret kavramını etimolojik tahliline, sözlük ve terim anlamlarına yer verdikten sonra kısaca peygamberlik tarihindeki hicrete kısaca değindik. Hz. Peygamber döneminde yaşanmış olan hicret olayını genel çerçevede asli kaynaklara ulaşarak sunmaya çalıştık. Kur'ân-ı Kerîm'de hicret edenlerin durumunu, faziletini anlatan birçok ayet mevcuttur. Bu ayetler muhtelif sûrelerde yer almıştır. Bu ayetlerin biri hariç kalan hepsi Medine'ye hicret edenlerle ve onlara yardım eden Medine halkı ilgilidir. Nahl sûresinin yüz onuncu ayetinin Medine'ye hicret edenlerin kast edildiği söylenmiş olsa da Habeşistan'a hicret edenlerle ilgili olduğuna dair bir görüşte mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm'in hicret konusunda değindiği önemli bir hususta muhacirlerin Ensar ile olan kardeşliği ve birbirlerine olan fedakârlıklarıdır. Ensar, Allah'ın kalplerine koymuş olduğu sevgi ve merhametle muhacirlere kanat gererek onları kendi nefislerine tercih etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de, hicret ile ilgili ayetlere genel çerçevede baktığımızda hicret etmeyenlerin yerinin cehennem olduğuna dair bir ayet mevcutken geçte olsa hicret eden kişinin Allah'ın affedip bağışlayacağına dair ayet vardır. Mazeretlerinden ötürü hicret edemeyenlerin de affedilip bağışlanacağına dair ayet vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de ki ayetlerde hicret edenlerin amellerinin zayi olmayacağı, günahlarının örtüleceğine ve cennete gireceklerine dair birçok ayet vardır. Bu izahlar, mükerrer bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hicret, Kur'ân'da Hicret, Muhacir, Ensar.

Giriş

İslam dini şirk batağına batmış bir toplumu tevhid inancıyla ihya etmek için Hz. Peygamber'e gönderilen son dindir. Cahili adetler ve şirkle dolu bir toplumu imani noktada diriltmek Hz. Peygamber için meşakkatli bir yol ve durumdu. Hz. Peygamber her fırsatta dini tebliğ ediyordu. Açıkta tebliğ emri "*Sana emrolunani açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz*

* Bu makale, 14-15-16 Aralık 2021 tarihlerinde Türkiye Diyanet Vakfı tarafından düzenlenen "İslam Dünyasında Hicret Kavramı Çerçevesinde Göç ve İltica Hareketleri Uluslararası Sempozyumu" başlıklı sempozyumda sunulmuş bildiri metninin genişletilmiş ve redakte edilmiş şeklidir.

*çevir*¹ ayetiyle geldikten sonra Hz. Peygamber farklı grup ve statüdeki insanları ayırmaksızın dini tebliğ etmiştir. Ardından Müslüman olanlar olduğu gibi Hz. Peygamber'in davetini kulak ardı edenlerde olmuştur. Özellikle müşrikler inkarlarında ısrarcı davranmış, hakkı yok saymışlardır. Müslümanlara karşı maddi manevi şiddete başvurarak, ambargo uygulayarak, Müslümanları dinlerinden vazgeçirme arzusundaydılar. Tevhid inancının gücünü bilen anlayışı kimse vazgeçiremezdi. Müşrikler, Müslümanları sebatkâr gördükçe zulümlerini artırıyordu. Artık Müslümanlara öz yurtları bile yaşanamaz hale gelmişti. Böyle buhranlı bir zaman da hicret emri gelmişti. Hz. Peygamber'in emri Allah'ın emriydi. Hicret emrine icabet edenler olduğu gibi Allah'ın ve Hz. Peygamber'in emrini hiçe sayanlar da olmuştur. Hicret edenle etmeyen bir olamayacaktı çünkü hicret Müslümanım demenin diğer adı; zalimin zulmüne başkaldırma; küfrü ve şirki reddederek küfür diyarını terk etmektir. İslami bir tutum Müslümanca bir tavrıdır. Bundan dolayı hicret edenle etmeyenin durumunu Kur'ân-ı Kerim'den öğrenmek hicreti anlama ve anlamlandırma yönünden en iyi araçtır. Biz de çalışmamızda ilgili ayetlere ulaşarak konuyu bütünüyle sunmaya çalıştık.

1.Hicret Kavramının Sözlük-İstılahi Anlamı ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kullanımları

Hicret Kavramı, başlığı altında kavramın sözlük ve istılahi anlamlarına yer vereceğiz. Ardından Kur'ân-ı Kerim'de hicret kavramının geçip geçmediğine değineceğiz.

1.1.Hicret Kavramının Sözlük ve İstılah Anlamı

Hicret/هجر kelimesi kesmek, ayrılmak anlamında olup; birlikte olma, beraber olma anlamındaki vasıl/وصل kelimesinin zıddıdır.² Hicret ile muhacir kelimesi de bu kökten türemiştir. "H-c-r" harflerinden türemiş kelimeler muhtelif manalara geldikleri için için Garîbu'l-Kur'ân ve Garîbu'l-Hadîs eserlerine konu olarak erken dönemlerden beri alimlerin anlamlandırma çabalarının içinde olmuştur.³ Bu yüzden kelimenin türevleri birçok kitapta açıklanmıştır ki "H-c-r" kök harflerinden türemiş farklı manaya gelen birçok kelime mevcuttur. Birkaç örnek verecek olursak: Hezeyan anlamındaki *Tehcurûn* kelimesi aynı köktendir.⁴ *Hecere hicrân* aynı kökten olup kişinin bir başkasından bedenen, dil ile veya kalben ayrı düşmesidir.⁵ *Hâcerû* kelimesi de aynı kökten olup terim anlamına en yakın anlamı taşımakta, "yurtlarını ve beldelerini terk ettiler" anlamındadır.⁶

Hicret kavramı terim olarak kâfirlerle dolu vatanı terk edip, İslam yurduna göçmektir.⁷ Başka bir deyişle Dâru'l-harb'den Dâru'l-İslâm'a göç etmektir.⁸ Hicret genelde Müslüman olmayan bir ülkeden bir İslam ülkesine göç etme kast edilse de özelde Hz. Peygamberin ve Mekke'li Müslümanların Mekke'den Medine'ye göçünü ifade etmektedir.⁹ Burada bir parantez açmak gerekirse hicret dini göç anlamına sahipken ayrıca "kötülükten iyiliğe geçme" şeklinde bir manevi anlamda da taşımaktadır.¹⁰ Bizzat Hz. Peygamber bir hadislerinde "Muhacir,

¹ el-Hicr, 15/94.

² Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cem-u Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrût: Daru'l-Cil, t) 7:34.

³ Yaşar Doğru, *Kur'ân-ı Kerim'de Hicret*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 9.

⁴ İbn Hâim, *Garîbi'l-Kur'ân*, 476.

⁵ İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Beyrût: Dâru's-Şâmiyye, 1991) 333.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyr el-Uzeyzî es-Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Edib el-Vahidi Camran (Suriye: Dâr'u Kuteybe, 1995), 491; İsfahânî, *el-Müfredât*, 833; Ebû Abbâs Ahmed b. Muhammed İmâduddin Ali b. Hâim, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Dâhi Abdalbâkî Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Garbil'İslâmî, h.1423), 475.

⁷ Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 250.

⁸ Uberman, Matan-Shay, Shaul "Hijrah According to the Islamic State: An Analysis of Dabiq" *JSTOR*, (Eylül 2016) 17.

⁹ Mustafa Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", *Sosyoloji Divanı*, 2015, cilt: III, sayı: 6, 105.

¹⁰ Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", 105.

Allah'ın yasakladığı kötülük ve günahlardan kaçınan/hicret edendir"¹¹ buyurmaktadır. Bu hadis-i şerifte terim anlamına uygun olarak hicret "Allah için kötülük ortamından iyilik ortamına geçiş" manasını taşımaktadır.¹²

1.2. Hicret Kavramının Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımları

Kur'ân-ı Kerîm'de hicret kelimesi geçmemektedir ancak hicret kelimesinin kökünden türemiş birçok kelime mevcuttur. Yirmi yedi âyette¹³ otuz bir defa "h-c-r" kökünden türemiş çeşitli türevler vardır.¹⁴ Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldıkları ayete göre "çirkin sözler ifade etme/küfür etme" (Mü'minûn 23/67) Yatakların Ayrılması (Nisâ Sûresi 4/21)¹⁵ "Kur'an'ı terk etmek/الْفُرْكَانَ مَهْجُورًا" (el-Furkân 25/30), "uzaklaşmak-bir kişiden veya gruptan ayrılmak/örn. فَاهْجُرُوا" (en-Nisâ 4/34; Meryem 19/46) "kötü şeyleri terketmek" (el-Müddessir 74/5: فَاهْجُرُوا) ve terim anlamına uygun olarak "Allah uğrunda başka bir yere göç etmek" (el-Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/195) anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶

2. Tarihi Bir Vaka olarak Hicret

Bu bölümde Hz. Peygamber'den önce hicretin var olduğuna dair peygamberlik tarihinde gerçekleşmiş olan hicret olaylarına değindikten sonra Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen hicrete kısaca değineceğiz. Ardından alt başlık olarak Kur'ân-ı Kerîm'in hicret edenlerle etmeyenlere karşı tutumuna değineceğiz. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamberden önceki dönemlerde de peygamberlerin ve onlara inananların kâfirlerce hicret etmeye zorlandıklarına ve bunda dolayı yurtlarını terk etmelerinden bahseder.¹⁷ Tevhid uğruna Allah'ın emriyle birçok peygamber hicret etmiştir. Hz. İbrahim o peygamberlerden biridir. İnanmayanların Hz. İbrahim'i ateşte yakma teşebbüslerinden dolayı: اِنِّي مُهَاجِرٌ اِلَى رَبِّي اِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ / Doğrusu ben Rabbimin emrettiği yere hicret ediyorum. O güçlüdür, hikmet sahibidir"¹⁸ demesi ve Filistin'e, ardından Mısır'a ve nihayetinde Mekke'ye gitmesi hicrete dair en güzel örneklerdendir.¹⁹ Hz. Lut'un, kavminin azgınlığından dolayı helak olacak kavmi, küfür diyarını terk etmesi;²⁰ Hz. Musa'nın geceleyin kavmini Allah'ın emriyle Mısır'dan çıkarması²¹ hicrete dair örneklerdendir. Şunu diyebiliriz ki aslında hicret Allah'ın süre gelen bir şeriatidir. Küfür diyarını terk, Allah'ın inanlara vermiş olduğu büyük nimet ve emirlerden biridir. Ki bu emir ve nimeti Hz. Peygamber'e de bahşetmiştir. Hz. Peygamber İslam dinini tebliğ etmeye başladığından beri müşrikler Hz. Peygamber'e karşı çıktılar. Ümmi biri, maddi olanaklara sahip olmayan biri peygamberlik ilan etmiş, atalarının izinden giderek haktan saptıklarını dile getiriyordu. Oysaki içlerinden soylu zengin biri bu duruma daha layıktı ve en doğru yol atalarının yoluydu. Bu yüzden her fırsatta O'nun Kur'ân okumasına, dini irşad etmesine engel oluyorlardı. Her fırsatta Hz. Peygamber ile inananlar ile alay etmeye, onları tehdit etmeye devam ediyorlardı. Buna rağmen İslam dininin rahmet pınarlarını gören, tadına varan kişilerin sayısı artmaya ve Mekke'de; Allah'dan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ettiğini söyleyen herkes, ailesinin, akrabalarının ve kabilesinin şahsında somutlaşan cahiliye toplumu yönetiminin dostluğundan soyutlanıp, dostluğunu ve bağlılığını Allah'ın peygamberine ve onun önderliğine yönelmeye devam ediyordu.²² Bu

¹¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Musnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Muessesetu'r-Risâle, 2001) "Musned", 11(No.2912).

¹² Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", 106.

¹³ Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/34, 89, 97, 100; Enfâl 8/72, 74-75; et-Tevbe 9/20, 100, 117; en-Nahl 16/41, 110; Meryem 19/46; el-Hac 22/58; Mü'minûn 23/67; el-Furkân 25/30; en-Nûr 24/22; el-Ankebût 29/26; el-Mümtehine; Haşr 59/8-9; 60/10; el-Müddessir 74/5; el-Müzzemmil 73/10.

¹⁴ Önkal, Ahmet, "Hicret", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: DİBY, 1998), 17:458.

¹⁵ Doğru, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hicret*, 11.

¹⁶ Önkal, "Hicret", 17:458.

¹⁷ Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", 106.

¹⁸ Ankebût 29/ 26.

¹⁹ Aydın, "Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret", 106.

²⁰ Hüd 11/77-81.

²¹ Şu'arâ 26/52.

²² Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l Şaruk, 1972) 10:1535.

durum Mekke müşriklerinin nefretinin giderek artmasına sebep oluyordu. Onlara karşı acımasız davranıyorlardı ki bu durum son zamanlarda iyiden iyiye artmıştı. Alay ve tehdit ile sınırlı kalmamış; ambargo uygulayarak, şiddet ve işkence ile Müslümanları dinlerinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Bu sebeple Müslümanlar İslam dinini özgürce yaşayamıyorlardı.²³ Artık Mekke Müslümanlar için yaşanılabilir bir yer olmaktan çıkmıştı. İlk hicret, Hz. Peygamber'in emriyle Habeşistan'a gerçekleştirdi. Habeşistan'a hicretin iki kere gerçekleştiği söylene de İbn Hişâm (ö.218) seksen üç kişilik bir gruptan bahsederken,²⁴ İbn İshak (ö.151) ise var olan rivayetlerde farklı sahabe isimleri zikredilmiştir.²⁵ Müslümanların kendi imkanları çerçevesinde gerek ferdî, gerekse gruplar halinde Habeşistan'a hicret etmiş olmaları muhtemeldir.²⁶ Mekkeli müşriklerin zulmü hicret edenlerin şiirlerine de konu olmuştur. Abdullah b. el-Hâris'in (ö.83) hicret yolunda:

بيطن مكة مقهور ومفتون كل امرئ من عباد الله مضطهد

"Mekke'nin göbeğinde meftun ve makhur... Allah'ın kullarından her biri zulme uğruyor..." dediği nakledilir. Bu mısralar hicrete sebep olan zulmün tarihi kanıtlarından biridir.

Habeşistan'ın Mekke'den oldukça uzak olması²⁷ ve din merkezi olabilme özelliklerini taşınamasından²⁸ dolayı Habeşistan'a hicret kalıcı bir çözüm değildi. Mekke'de kalanlar için müşriklerin zulmü devam etmekteydi. Özellikle de Habeş kralından, hicret edenlerin iadelerini istedikten ve krala birçok hediye göndermelerinden sonra.²⁹ Çünkü Habeş kralının bu isteklerini reddetmesi onların öfkeleri ve zulümleri iyice artmıştı. Birçok Müslüman hapse atılıyor ve zulme uğratılıyordu.³⁰ Öyle ki Müslümanlardan bir grup -yetmiş kişi olduğu rivayet edilmekte-, Hz. Peygamber'in yanına gelerek hakaret, aşağılanma ve müşriklerin yapmış oldukları zulme dayanamadıklarından hicret için izin istemişlerdi.³¹ İkinci bir yurt gerekiyordu orası da Medineydi. İkinci ve en büyük hicretin gerçekleşeceği yer olacaktı. Yurt olarak Medine'nin seçilmiş olmasının da hikmetleri de ayrıdır. Çünkü zaten Medineli bir grup Birinci Akabe olarak tarihe geçen olayda Hz. Peygamber'e biat etmiş ve kendilerine dini öğretecek bir lider istemişlerdi. Hz. Peygamber'de onlara Musab b. Umeyr'i göndermişti.³² Bir yıl sonra yine hac mevsiminde Mus'ab b. Umeyr ile birlikte yetmişten fazla kişi biat etmiştir.³³ bu durum hicret yerinin Medine olmasının Müslümanların lehine olduğunun göstergesidir çünkü halihazırda İslam'ı kabul etmiş ve tanımış kişiler mevcuttu. Nitekim Vehbe Zuhaylî, Medine'ye hicretin sebeplerini zikrederken Medine'yi dini hükümlerin yerleşmesini sağlamak için güvenli bir yer olarak nitelendirmekte ayrıca hicretin İslam devletinin kurulması ve İslam davetinin yeryüzünün her tarafına yayılmasına sebep olarak göstermektedir.³⁴

Medine'ye hicret emrinden sonra Müslümanların bir kısmı Hz. Peygamber'in emrine kulak verip gizliden gizliye Medine yolunu tutmuşlardı. Lakin öz yurdu terk etmek pek kolay bir olay ve durum değildi, birçok fedakârlıklara, eş ve evlat ayrılıklarına,³⁵ malın ve evin

²³ Uberman-Shay, "Hijrah According to the Islamic State", 17.

²⁴ Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Misrî, es-Sîretü'n-Nebeviyye li'bnî Hişâm, thk. Mustafa Saka İbrahim el-Ebyârî Abdülhafız Şalâbî (Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1475/1955) 1:330.

²⁵ Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Sîretu İbn İshak ve es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Suhayl Zâkkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1978) 159-283.

²⁶ Adem Apak, "Habeşistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar" *Siyer Araştırmaları Dergisi/2*, (Temmuz- Aralık 2017) 34.

²⁷ Mekke - Habeşista arasındaki mesafe 5022 km'dir.

²⁸ İsmail Lütfî Çakan- Mehmed Solmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhîd Mücâdelesî* (İstanbul: Altınoluk, 1994) 335.

²⁹ Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Işık Yayınları, 2008) 1-2:385.

³⁰ Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimaşkî, es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk. Mustafa Abdülvahid (Beyrût: Dâr'ul Marife, 1978) 2:226.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâsimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Muhammed Ali Ömer (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001) 1:192.

³² Köksal, *İslam Tarih*, 1-2:583.

³³ Köksal, *İslam Tarih*, 1-2:597.

³⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1991) 5:232.

³⁵ Çakan-Solmaz, *Tevhîd Mücâdelesî*, 335.

terkine mal olmaktadır.³⁶ Hicret edenlerin Hz. Peygamber emrine itaat, bunların hepsini önemsiz kılmıştı çünkü Allah'ın dinini ifa etmek içindi bütün bunlar. Sevapları da Allah katından olacaktı. Hicret olayının en kırıcı noktalarından biri de Müslümanım diyenlerin Hz. Peygamber'in emrine riayet etmeyip müşriklerin yanında kalmayı kendilerine layık görmeleriydi. Hicret, Müslüman olmanın ameli yönlerinden biriydi. Bundan dolayı mazeretleri dışında hicret etmeyenlerle hicret edenler bir olmayacaktı ki bu iki grubun eşit olmadığını Kur'an-ı Kerim'deki ayetler gözler önüne sermektedir. Kur'an-ı Kerim'in muhacir olanlar ile olmayanlara karşı tutumunu ayrı bir başlık altında anlatacağız.

2.1. Kur'an-ı Kerim'de Hicret Edenler İle Hicret Etmeyenlerin Durumu

Hz. Peygamber'in devrini, günümüzden ayıran kısım vahyin inanların hayatını yönlendirecek canlılıkta olmasıydı. Allah ayetleriyle inanları kimi zaman uyarılmış kimi zamanda desteklemiştir. Bu durumun en güzel örneği de hicret olayıdır. İlk hicret emri geldiğinde malından, yurdundan vazgeçenler olduğu gibi Allah'ın emrine itaat etmeyenler de olmuştur. İlk hicret Habeşistan'a gerçekleştiğinde, hicret edenler ilahi vahiyle desteklenmiştir. Nitekim: "*Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihad edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok başlıyandır, çok merhamet edendir.*"³⁷ Bu ayetten kasıtlı olanların Medine'ye hicret edenler olduğu söylene de Habeşistan'a hicret edenler kast edilmiştir, denilmiştir.³⁸ Allah'ın her daim Müslümanlarla olduğu gerçeği hatırlatılarak, teselli vardır. Değindiğimiz gibi Müşrikler zayıf olan Müslümanları işkence ve başka yollarla dinlerinden vazgeçirmeye çalışıyorlardı, bu yüzden onlar fırsat buldukça hicret ediyorlardı. İşte Allah o kimseleri müjdeleyerek kendilerini affedeceğini bildirmektedir.³⁹ Peki ne Habeşistan'a ne Medine'ye hicret etmeyenlerin durumu nasıldır. Kur'an-ı Kerim Hicret etmeyenlerle ilgili en sarıh ifade Nisâ sûresi 97. âyettir: "*Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, (onlar) "O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!"* Başka bir beldeye gidecek güçte olup,⁴⁰ hicret emrini terk ederek, şirk ve küfür diyarında kalarak nefislerine zulmetmişlerdir.⁴¹ Bu ifadelerin muhatabının, hiçbir mazereti olmadığı halde hicret etmeyenler olduğu söylenmiştir.⁴² O yüzden Melekler hicret etmeyenlerin ruhunu kabzettiği vakit kınarcasına niye hicret etmediklerini sormakta; Onlar ise "Yeryüzünde zulme uğradık, bu yüzden müşriklerden korkarak hicret edemedik ve dini tecelli edemedik" diyeceklerdir.⁴³ Onların bu beyanları bir mazeret olmayıp kendilerini haklı çıkarma çabalarından öte değildir. Mazeretli olan ve güç yetiremeyenler bir sonraki ayette istisna edilmiştir: "*Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır. Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Çünkü Allah çok affedicidir, çok başlıyıcıdır.*"⁴⁴ Bu inanlar için bir teselli ve mağfurettir. Kişi mazeretli olsa da gidemese de yeter ki; hicret niyetini taşıyın, Allah'ın emrine saygıyla boyun eğsin. Bu Müslümana yakışan bir tavrıdır. Nisâ sûresi 97. âyetin sebebi nüzülü ile ilgili İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet olunur: Müslümanlardan İslam'ı hafife alan bir grup Mekke'de oturuyordu. Müşrikler Bedir savaşına

³⁶ İbn Sâd, *Tabakâti'l-Kebîr*, 3/84.

³⁷ Nahl, 16/110.

³⁸ Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005) 3:64.

³⁹ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'an*, 14:2197.

⁴⁰ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekavil fi Vucûhi't-Te'vil (Tefsiru'l-Keşşâf)* (Beyrût: Dâru'l Marife, 2009) 1:555.

⁴¹ Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Tefsiru'l Hatîb eş-Şirbînî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971) 1:377.

⁴² Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984) 5:173.

⁴³ Ahmed İbn Acibe el-Hasenî es-Şazeli, *Bahru'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, thk. Ahmed Abdullah Kuraşi Raslan (Kahire: Dr.Hasan Abbas Zeki, 1419) 1:549.

⁴⁴ Nisâ, 4/98.

onları da beraberinde getirdiler. Onlardan bazıları savaşta öldü. Müslümanlar: “Bu arkadaşımız Müslümandı. Savaşa zorla getirildiler, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi” denilmiştir.⁴⁵ Kadı Beyzâvî (ö. 685) bu ayetin kişinin dinini ikâme edemediği bir yerden hicret etmenin farziyetine dair bir delil olduğunu söylemiştir.⁴⁶ Aksi takdirde hicret etmeyenler cehennemle tehdit olunmazdı. Allah yolunda hicret etmek kişilere iki durum hariç farz olduğu söylenmiştir: Kişi orada İslâm'ı yaymak, peygamberin ve ona iman edenlerin ilk dönemlerinde yaptıkları gibi küfür üzerine kurulu hayat sistemini İslâmî bir sisteme çevirmek için kalabilir veya kişi oradan çıkıp gitmeye bir yol bulamaz da nefret ve hoşnutsuzluk içinde orada kalır.⁴⁷ Bu iki durum hariç küfür diyarında yaşamak sürekli günah içinde yaşamak demektir.⁴⁸ İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137) para, mal ve evlat uğrunda küfür diyarında yaşamamanın hiçbir mazareti olmaz, demiştir.⁴⁹ Bundan dolayı hicret etmeyenlerin akıbetinin cehennem olduğu söylenmiştir. Yani Allah'ın emrine razı gelmeyip farzı terk etmeleri ve de mazeretsiz küfür diyarında kaldıklarından dolayı cehennemliktirler. Hicret etmek Mekke'nin fethine kadar farz iken Mekke'nin fethinden sonra farziyeti ortadan kalkmıştır. Nitekim Hz. Peygamber: “ لا هجرة بعد الفتح / Fetihten sonra hicret yoktur.” demiştir.⁵⁰ Nisâ sûresi 97. âyeti nazil olunca zayıf ve hasta bir adam olan Damure bin Kays ilgili âyeti işince: “Vallahi bu gece ben Mekke'de kalmayacağım, zayıflardan değilim.” diyerek kendisini sedyede taşıttırarak yola çıkmış lakin Medine'ye varmadan vefat etmiştir.⁵¹ Bu olaydan sonra “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁵² ayeti nazil olmuştur. Bu ayet hicreti teşvik etmekte, Müslümanlara güven vermektedir. Yani kim dini uğruna vatanını terk eder, düşmanların tuzağından kaçarsa yeryüzünde hicret edecek ve dolaşacak geniş bir yer bulur.⁵³ Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: “Kim dini uğruna bir topraktan bir karışta olsa kaçarsa Cennet ona vacib olur. Babası İbrahim (a.s) ile peygamberi Muhammed (s.a.v.) onun yoldaşı olur.”⁵⁴

Hicret edenlerin durumuyla ilgili müjdelerle dolu ayetlerden biri Âl-i İmrân sûresinde yer almaktadır: “Rableri onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de ant olsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.”⁵⁵ Hicret edenler kendilerinin maddi manevi çekmiş oldukları sıkıntılardan ötürü Allah'a yakararak kendilerine ikram etmelerini istemişler ve dua etmişlerdir.⁵⁶ Bu ayet ile Allah onlara bir çok müjde vermiştir. Allah; inanan, amel eden, hicret eden ve cihat edip savaşan herkesim günahlarının silineceğine ve cennete koyacağına dair yeminine yer vermektedir. Ümmü Seleme'nin Hz. Peygamber'e, “Ey Allah'ın resulü! Yüce Allah Kur'an'da (erkeklerin hicretini övüyor), kadınların hicreti

⁴⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme. (Dâru Taybe li'Neşr ve'l Tevzi', 1999) 2:388.

⁴⁶ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrârut-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs'il-Arabiyye, 1418) 2:92.

⁴⁷ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1:395.

⁴⁸ Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1:395.

⁴⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1127) 2:270.

⁵⁰ Şîrbînî, *Tefsîru'l Hatîb eş-Şîrbînî*, 1:377.

⁵¹ Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mırsıyye, 1964) 5:345.

⁵² Nisâ, 4/100.

⁵³ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997) 1:275.

⁵⁴ Bu rivayet hadis kitaplarında mevcut olmayıp bir çok müfessir tefsirinde bu rivayete yer vermiştir: Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesân*, thk. Ali Abdulbari Atiyye (Beyrût: Dâru'l Kutub'il İlmiyye, 1410) 3:122; ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, 3:122; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2:270; Zemâhşerî, *el-Keşşâf*, 1:555.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/195.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/194.

hakkında hiçbir şey söylemiyor” demesi üzere bu ayetin inmiş olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette olduğu gibi hicret konusunda da erkeklere hitaben kullanılan fiil kalıpları olduğu için hanım sahabiler, ayette geçen vaatlerden kendilerinin de bir payının olup olmayacağı konusunda şüpheye düştüklerinden, Allah bu ayetle hanımların amellerinin karşılığı hususunda erkeklerden bir farkı olmadığını ve ayrı tutulmadığını bu ayetle müjdelemiştir.⁵⁸ Erkeklerde kadın da hiçbir fark olmaksızın itaatin mükâfatında ve isyanın azâbında eşittir.⁵⁹ Nitekim onlar da erkeklerle beraber aynı şekilde Allah yolunda çeşitli eziyet ve işkencelere katlanmışlar; müşriklerin zulümleri neticesinde hicret etmeye ve yurtlarından çıkmaya mecbur kalmışlar ve hicretin zorluklarını onlar da çekmişlerdir.⁶⁰

Muhacirlerin durumu ile ilgili bir diğer ayet ise: “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir. İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.*”⁶¹ Allah, bu ayette inananları iki kısma ayırarak vasıflandırmıştır: hicret edip cihat eden ve hicret edenlere yardım edenler.⁶² Hicret edenler Allah’ın dininin ikame etmek için Hz. Peygamber’in yanında olarak mallarını ve canlarını bu uğurda harcadılar ki Allah bu fedakârlıklarının sonucu Medine ahalisinin kalbine şefkat koymuştur. Ensar evlerini onlara açmıştır, maddi manevi muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Ayette bu gerçeği göstermektedir: Siz birbirinizdensiniz, Her biriniz diğerine herkesten daha fazla hak sahibidir.⁶³ Ayette geçen velayet kelimesi için kasıt miras⁶⁴ olduğu söylenmiş olsa da buna katılmayanlar da mevcuttur. Yardım etme konusunda, varis olmada, diyet ve tazminatlar gibi kan ve soy bağının tüm gereklerinde ve ilişkilerinde birbirlerinin dostudurlar.⁶⁵ Bu ayette Medine’de neyle karşılaşacakları bilmeden yurdunu bırakan muhacirlerin mükâfatlarından biridir. Maddi kaygıları bir kenara bırakıp Allah için hicret edenlere bir teminat niteliğinde maddi bir mükâfattır. Muhacirleri ve ensarı kardeş kılmış ayrıca birbirlerinin varisi kılmıştır.⁶⁶ Hz. Peygamber veraset durumunun ancak hicret edenler için geçerli olduğunu söylemiştir yani eğer biri Müslüman olursa ve Hz. Peygamber onu biriyle kardeş kılsa ve o kişi hicret etmediyse veraset olmaz.⁶⁷ Bu veraset durumu Mekke’nin fethiyle kalkmıştır.⁶⁸ Ki ayetin devamında hicret etmeyenler için verasetin söz konusu olmayacağı söylenmiştir. Seyyid Kutub bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Gerek Mekke’de, gerek Medine’nin çevresindeki Bedeviler arasında, İslam inancını kabul ettikleri halde, bu inanca dayanan topluma katılmayan ve bu toplumun yöneticilerine eksiksiz bir şekilde ve fiilen boyun eğmeyen kimselere rastlanıyordu. Bu kimseler Müslüman toplumun üyeleri kabul edilmemişlerdir. Yüce Allah onlarla Müslüman toplum arasında -tüm çeşitleriyle- herhangi bir dostluk bağının oluşmasına müsaade etmemiştir. Çünkü onlar, fiilen İslam toplumuna mensup değildirler. Bu yüzden onlarla Müslüman toplum arasında dostluk ve yardımlaşma olamaz. Ancak ortada bir inanç bağı vardır. Fakat bu bağ, tek başına, Müslüman toplumu bu fertlere karşı sorumlu

⁵⁷ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru’l Hicr, 2001) 2:190.

⁵⁸ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİBY, 2012) 1:743.

⁵⁹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 2:152.

⁶⁰ Heyet, *Kur’an Yolu* 1:743.

⁶¹ Enfâl, 8/72-73.

⁶² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 4:95.

⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 4:95.

⁶⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân* 11:293-294.

⁶⁵ Kutub, *Fi zilâli’l-Kur’ân*, 10:1538.

⁶⁶ Sâbüni, Muhammed Ali, *Safvetu’t-Tefâsir* 1:479.

⁶⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 11:293.

⁶⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985) 3:1218.

kılmaz.”⁶⁹ Muhacir ve ensarın arasındaki bağ çok kuvvetli idi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kardeşlik bağının imani bir nitelik taşıdığını bildirmektedir : “*İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir.*”⁷⁰ Ve yine Allah için yurdunu terk edene ve evini muhacirlere açanların mükâfatlarının çok olacağı ve günahlarının da silineceği vaadi vardır. Mukâtil b. Süleymân (ö.150) ayette geçen *Rızkan Kerim* ifadesi için: “Yani Güzel bir rızık ki o da ahirette cennettir.” demiştir.⁷¹ Enfâl sûresindeki bu ayetler muhacirle ensarın arasındaki muhabbet bağını iyice pekiştirmiştir. Ayrıca şunu diyebiliriz ki; Onları birbirine bağlayan durum kan bağı değil iman bağıydı. Bu iman bağı onların muhabbetlerini de mükâfatlarını da arttırmıştır.

Yurdunu terk edene de yurdunu açana da Allah razı olmuştur ki onların yerini cennet olduğu başka bir ayette tekrar dile getirilmiştir: “*İslâm'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.*”⁷² Allah, Muhacirleri manevi olarak hafifletileceğine ve günahlarının af olacağına dair vaadini birçok ayette zikretmiştir. Allah, onların sadece manevi olarak rahatlamalarını dilememiş, maddi olarak rahatlamalarını da dilemiştir. Bundan dolayı verasetten sonra ganimet hususunda hak sahibi olmalarını ve önceliğin onlara verilmesini emretmiştir: “*Bu mallar (Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar) özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.*”⁷³ Ganimetlerin yanında her türlü sadaka da muhacirler içindir.⁷⁴ Zekatta da pay sahibi oldukları söylenmiştir.⁷⁵ Bu ayet muhacirler için maddi bir teminattır. Çünkü Onlar Allah'tan bir rızık ve lütuf umuduyla Allah'ın rızasını kazanmak için hicret etmişlerdi; gerçek iman edenler de onlardır⁷⁶ Muhacirlere maddi olarak büyük bir mükâfat vaat edilmiş olsa da cennet ile müjdelendikleri bir ayet daha mevcuttur: “*İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır. Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olmaktadır.*”⁷⁷ Allah onları sonsuz saadet bulunan cennet ile müjdelemektedir.⁷⁸ Maddi olana tamah edilmemesini vurgulayan bu ayette yine en büyük ödülün Allah katından olacağı hatırlatılmaktadır. Yani her ne kadar ganimetler de hak sahibi de olsanız asıl mükâfat Allah katında olmaktadır, cennettir ganimetler değildir. Zira muhacirler maddi bir beklenti olmadan yurtlarından ayrılmıştır ki muhacirlerle ilgili ayetlere bakıldığında: “*İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”⁷⁹ İfadeler yer almaktadır. Yine maddi bir beklenti olmadığı gayelerinin rıza-i ilahî olduğu açıktır. Allah'ın rahmetini ummaktan kasıt şudur: hicret ettiler ama neyle karşılanacaklarını ve tam olarak sonlarının ne olacağını bilmediklerinden dolayı Allah'a

⁶⁹ Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, 10:1539.

⁷⁰ Enfâl 8/74.

⁷¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate (Beyrût: Dâru İhyâ'it-Turâs, 1423) 2:131.

⁷² Tevbe, 9/100.

⁷³ Haşr 59/8.

⁷⁴ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'ân*, 18:19.

⁷⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 22:523.

⁷⁶ Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr* (Beyrût: Mektebi'l-İslâmiyye, 1987) 4:258.

⁷⁷ Tevbe, 9/20.

⁷⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2:164.

⁷⁹ Bakara 2/218.

sığınyorlardı.⁸⁰ Bu da hicretin manevi yönden sıkıntılarından biriydi sırf Allah rızası için bilmedikleri bir yere her şeylerini geride bırakarak gidiyorlardı. Bu büyük fedakarlığın sonucu elbet cennet ile müjdelenmek olacaktı.

Haşr sûresinin sekizinci ayetine tekrar dönecek olursak aslında bu ayet toplumsal adaleti sağlama hususunda önemlidir, çünkü Medine'ye gelen muhtaç insanlar vardı ve ganimetlerin, zenginlerin elinde bir güce dönüşmemesi⁸¹ için ve sosyal adalet için ganimetlerde fakir muhacirlerin hak sahibi olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Allah, İnsanların onlara şefkatli davranmalarını sağlayacak sıfatlarıyla zikretmiştir: yurtlarından ve mallarından ayrı düşmüş, muhtaç/fakir insanlar olarak⁸² ki onlardan hayır ve şefkat eksiltilmesin. Hayra en çok layık olanlar; hayra en çok muhtaç olanlar onlardır. Ayetteki çağrı karşılıksız kalmamıştır nitekim ganimetler dahil ensar bir çok noktada muhacirlere kanat germiş, kendi nefislerine tercih etmiştir. Bu durum bir sonraki ayette dile getirilmiştir: *"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."*⁸³ verenden de alandan da Allah razıdır. Bu ayet muhacir ve ensar kardeşliğinin önemini ve güzelliğini bize gösteren en güzel ayetlerden biridir. Ensarın muhacirlere ne denli şefkatli davranadıklarının bir göstergedir. Ensar muhacirlere maddi manevi kanat geriyor onlara verilen ganimetten dolayı hiçbir kıskançlık, kin ve üzüntü duymuyorlar.⁸⁴ hacetlerini giderdikleri ve giderildikleri için herhangi bir öfke ve hasette söz konusu değildi.⁸⁵ Sahip oldukları her şeyi onlarla bölüşüyorlardı. Öyle ki malın ve evin sınırlı kalmaksızın iki eşe sahip olanlar birini boşayıp muhacirlere verdikleri rivayet edilir.⁸⁶ Bir rivayete göre Hz. Peygamber Nadiroğullarının mallarını muhacirler arasında bölüştürdü ensardan üç kişi hariç kimseye bir şey vermedi ensarda bu bölüştürmeden dolayı hoşnut oldu.⁸⁷ Başka bir rivayete göre ise Hz. Peygamber Nadiroğullarının ve Beni Kureyze'nin mallarını bölüştürürken ensar ganimetleri kabul etmemiş ve onları muhacirlere bölüşeceklerini söyleyerek onları kendilerine tercih etmişlerdir.⁸⁸ Bu üstün, örnek alınası davranışları, yeni bir terime sebep olmuştur. Ayette *"يُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ"* / ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler" ifadesi İslâm ahlâkçıları tarafından cömertliğin özel bir türü olarak "(başkasını) kendisine tercih etme" anlamına gelen îsâr terimini ortaya çıkarmışlardır.⁸⁹ Bu davranışları ise cimrilikten beridir. Allah kimi cimrilikten korur ve uzak tutarsa, o felah bulunup kazanmış demektir. Ayette geçen *şuħh* kelimesi şiddetli hırs ve tamahkarlık demektir.⁹⁰ *Şuħh* kişinin malını vermemesi değildir; kişinin kendisine ait olmayana tamah etmesidir. ⁹¹ Hicret edenlere yurdunu açanlar bu özelliklerden beridir.

Hicret edenlerin cennet ile müjdelendiği Kur'ân-ı Kerîm'de mükerrer bir şekilde mevcut olup başka bir ayette: *"Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere gelince, Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır. Allah mutlaka onları hoşnut olacakları bir yere koyacaktır. Kuşkusuz Allah hakkıyla*

⁸⁰ Ebû Muhammed İzzuddîn Abdulazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sulemî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrahim Vehbi (Beyrût: Dâr ibn Hazm, 1996) 1:210.

⁸¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 22:523.

⁸² İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001) 28:87.

⁸³ Haşr 59/9.

⁸⁴ Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3:341.

⁸⁵ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 5/200.

⁸⁶ Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Budeyvi (Beyrût: Dâru'l-Kelam'il-Tayyib, 1998) 3:458.

⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi*, 18:20.

⁸⁸ İbn Abdusselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 2:302.

⁸⁹ Heyet, *Kur'an Yolu*, 5:286.

⁹⁰ Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3:342.

⁹¹ Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3:342.

*bilendir, halîmdir.*⁹² buyrulmuştur. Bu ayetlerin nüzul sebebi olarak Mukâtil b. Süleymân şu rivayete yer vermiştir: “Müslümanlardan bir grup Rasulullah’ın yanına gelerek: Biz müşrikleri öldürüyoruz. Bir kısmımız şehit oluyor bir kısmımız olmuyor. Bizim bir şahadetimiz yok dedikleri vakit .Allah’ın Rasulu hepiniz cennetliksiniz demiştir”⁹³ Benzer bir rivayette ise sahabe Rasulullah’a: “Biz Allah’ın şehitlere verdiği hayrı ve mükafatları biliyoruz. Biz de onların cihat ettiği gibi cihat ettik. Ölürsek bizim mükafatımız ne olacaktır?” diye sorunca bu ayetler inmiştir.⁹⁴ Yani muhacir biz de cennete girebilecek miyiz endişesine kapılınca bu ayetler inmiştir. Allah ölenin de öldürüleninde mükafatını eşit kılmıştır.⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de, hicret ile ilgili ayetlere genel çerçevede baktığımızda hicret etmeyeninin yerinin cehennem olduğu; geçte olsa hicret eden kişinin Allah’ın affedip bağışlayacağı; hicret edenlerin yurdunu malın terk eden kişiler olduğu, mükâfatlarının Allah katında sonsuz olduğu; amellerinin zayi olmayacağı, günahlarının örtüleceğine ve cennete gireceklerine dair izahlarla doludur. Kur’ân-ı Kerîm’in hicret konusunda değindiği önemli bir hususta muhacirle ensarın kardeşliği ve birbirlerine olan fedakarlıklardır. Bu ayetlerin her birindeki hikmet elimizdeki çalışmanın sınırı içinde daralmaktadır, hicret edenlerin hayırları anlatabildiğimiz ötesindedir. Kısaca diyebiliriz ki: Hicretin özünde iman, itaat, maddi-manevi boyutuyla fedakârlık vardır,⁹⁶ Kur’ân-ı Kerîm kerim bu durumlara değinmiş; ayrıntıya, kişiye fayda vermeyecek bilgilere değinmemiştir.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı olaylar, kişiler veya hakikatler önemine binaen mükerrer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Her bir tekrarda Allah’ın birçok hayır murad ettiği aşîkârdır. Hicret edenler ile etmeyenlerin durumu hicret olayının önemine binaen birçok ayette muhtelif sûrelerde yer almıştır. Hicret edenler maddi, manevi, sosyal, siyasal ve ekonomik birçok riski göze alarak hicrete katlandıkları için Kur’ân-ı Kerîm’de hicret edenleri çok önemsemiş ve farklı bağlamlarda 21 kez onların farklı meziyet ve üstün vasıflarına dikkat çekmiştir. Kimi yerde onların halet-i ruhiyelerine dikkat çekerken, kimi yerlerde onların hicret yolunda katlandıkları sıkıntılara vurgu yapılmıştır.(Ali İmran 196) Hicretin önemine binaen kimi yerde de hicret etmeyenlere karşı müeyyide olacak türden onları caydırıcı beyanlarda bulunmuştur.(Nisa 89) Bu caydırıcı beyanın bir devamı olarak hicret etmeyenlerin ahirette de neden hicret etmedikleri konusunda kınanacaklarına vurgu yapılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in hicret edenlerin hem bu dünyada hem ahirette elde edebilecekleri mükafatlarına da yer vermiştir. (Nisa 100, Enfal 72) Kur’ân-ı Kerîm, Allah yolunda hicret dile getirdiği mükafatlar bağlamında onların en büyük bir mükafatı hak ettiklerini (Tevbe 20) ve onlar için Allah rızasının olduğunu da vurgulamıştır. (Tevbe 100) Bunların dışın da Kur’ân hicret edenlerin başka meziyetlerine de vurgu yapmaktadır. (Haşr 9) Muhacirlerin günahlarının affedileceği, birçok mükâfatın nail olamayanların yerinin ise cehennem olduğu bildirilmiştir. Bu tüm ayetler bizlere şu gerçeği göstermektedir: Allah emrine boyun eğmenin mükâfatın sınırsız olduğu aksi durumun yani itaatsizliğin de cehennem olduğudur. Hicret İslam devletini kurup İslam dinini yaşama yaşatma adına atılmış olan en büyük adımlardan biridir. Burada bir parantez açmamız gerekirse İslam devletinin henüz kurulmamış olmasından ve dini hükümlerin rahatça uygulanmamasından ötürü hicret emri gelmiştir. Medine’de Müslümanalar güçlenip kuvvetlendikten sonra özellikle de savaşı emreden ayetler⁹⁷ indikten sonra hicret söz konusu değildir. Savaşabilecek ve sıkıntılarını ortadan kaldırılması için mücadele edebilecek durumda olanların bulunduğu yeri terk etmeyip sıkıntılarını ortadan

⁹² Hac 22/58-59.

⁹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3:134.

⁹⁴ Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, 3:167.

⁹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18:674.

⁹⁶ Mustafa Soycan, “Taberî Tefsirinde Hicret”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 3 (Temmuz, 2019) 155.

⁹⁷ Bakara, 2/190-194; Nisâ Suresi 74-77, Tevbe 9/29, 36, 41, 111, 123.

kaldırılması için mücadele etmesi gerekmektedir. Aksi durumda bu bir hicret değil kaçış olmaktadır Nitekim “*Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah’ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!*”⁹⁸ ayetleri savaştan kaçışı yasaklamaktadır. Şunu da belirtmemiz gerekir ki sadece savaşta değil Müslüman’ın eliyle ve diliyle küfür ortamını hayır ve iman noktasına getirecek her durumda Müslümanlar için hicret söz konusu olamaz. Hz. Peygamber döneminde yaşanmış ve bitmiş bir olay gibi görünse de tüm bu ayetler günümüz Müslümanlarını ihya edecek düzeydedir. Zulmün yaşandığı, Müslümanca yaşamanın sınırlandırıldığı her çağda ve her yerde hicret olgusu vardır. Hayra, hakka iltica genel geçer bir kanundur. Bu bakımdan muhacirlik ve ensarlık vasfı bir tek asırla sınırlı görülmemelidir. Kur’ân-ı Kerîm’de muhacir ve ensarın yer aldığı ayetlere bakılıp hayırları göz önüne alındığında ensar veya muhacir olmaya yol aranmalıdır.

Kaynakça

- Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye li'bnî Hişâm*. thk. Mustafa Saka İbrahim el-Ebyârî Abdulhafız Şalâbî. Matba'atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1475.
- Adem Apak, “Habesistan Hicreti Üzerine Mülâhazalar” *Siyer Araştırmaları Dergisi*/2, (Temmuz- Aralık 2017) 27-44.
- Ahmed İbn Acibe el-Hasenî es-Şazeli. *Bahru'l-Medid fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. thk. Ahmed Abdullah Kuraşi Raslan. Kahire: Dr.Hasan Abbas Zeki, 1419.
- Aydın, Mustafa, Özel Bir Göç Biçimi Olarak Hicret, *Sosyoloji Divanı*, 2015, cilt: III, sayı: 6, 103-114.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çakan, İsmail Lütfi, Solmaz. Mehmed. *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhîd Mücâdelesi*. İstanbul: Altınoluk, 1994.
- Doğru, Yaşar. Kur'ân-ı Kerîm’de Hicret, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020) <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12452/7097/10343381.pdf?sequence=1&isAllowed=n>
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Musnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*. thk. Muhammed Ali Ömer. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001.
- Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyr el-Uzeyzî es-Sicistânî. *Garîbu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Edib el-Vahidi Camran. Suriye: Dâr'u Kuteybe, 1995.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî Taberî. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Turâs, ts.
- Ebû Muhammed İzzuddîn Abdulazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sulemî ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. İbrahim Vehbi. Beyrût: Dâr ibn Hazm, 1996.
- Ebu'l-Berekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâ'iku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Budeyvi. Beyrût: Dâru'l-Kelam'il-Tayyib, 1998.
- Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî. *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. Beyrût: Mektebi'l-İslâmiyye, 1987.

⁹⁸ Enfâl 8/15-16.

- Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesân*. thk. Ali Abdulbari Atiyye. Beyrût: Dâru'l Kutub'il İlmiyye, 1410.
- Es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsîr*. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cem-u Mekâyîsi'l-Luġa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrût: Daru'l-Cil, ts.
- Heyet. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 4 Cilt. Ankara: DİBY, 2012.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Dâru't-Taybe li'Neşr ve'l Tevzi', 1999.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râġıb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Beyrût: Dâru's-Şâmiyye, 1991.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Rûhu'l-Beyân*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1127.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhimu'l Kur'an*. çev. Kurul. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretu İbn İshak ve es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Suhayl Zâkkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1978.
- Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.
- Muhammed İbn Ahmed el-Kurtubî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mırsriyye, 1964.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehhate. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423.
- Mustafa Asım Köksal. *İslam Tarihi*. İstanbul: Işık Yayınları, 2008.
- Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Muhammed el-Beyzâvî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrârut-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdrurrahman Maraşlı. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâs'il-Arabiyye, 1418.
- Önkâl, Ahmet. "Hicret". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 17./458-462. İstanbul: DİBY, 1998.
- Seyyid Kutub. *Fi zilâli'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l Şaruk, 1972.
- Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Tefsîru'l Hatîb eş-Şirbînî*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Uberman, Matan- Shay, Shaul "Hijrah According to the Islamic State: An Analysis of Dabiq" *JSTOR*, (Eylül 2016) 16-20.
- Vehbe ez-Zuhaylî. *et-Tefsîru'l-Munîr*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1991.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vucûhi't-Te'vîl (Tefsîru'l-Keşşâf)*. Beyrût: Dâru'l Marife, 2009.